

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Derleyen Rifat N. Bali

Derleyen Rifat N. Bali

Türkiye'deki Yahudi Topluluklarından Geriye Kalanlar

Türkiye'deki Yahudi Topluluklarından
Geriye Kalanlar

Türkiye'deki Yahudi Topluluklarından Geriye Kalanlar

Derleyen:
Rıfat N. Bali

LİBRA KİTAP: 181

TARİH: 162

© Libra Kitapçılık ve Yayıncılık

Sayfa Tasarım: Güler Kızılelma

Kapak Tasarım: Bora Gürsoy

Ön Kapak Görseli: Mardin Yahudi Çeşmesi

Arka Kapak Görseli: Mardin Yahudi Çarşısı

Fotoğraflar, bu kitapta yer alan Duygu Atlas-Mesut Alp ikilisinin makalesinden alınmıştır.

1. Basım: 2016

ISBN 978-605-9022-84-2

Baskı ve Cilt:

Birlik Fotokopi Baskı Ozalit ve Büro Malzemeleri

Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.

Nispetiye Mah. Birlik Sokak No: 2

Nevin Arıcan Plaza

34340 Levent / İstanbul

Tel: (212) 269 30 00

Sertifika No: 20179

Libra Kitapçılık ve Yayıncılık Ticaret A.Ş.

Ebe Kızı Sokak Günaydın Apt. No: 9/2

Osmanbey / İstanbul

Sertifika No: 15705

Tel: 212-232 99 04/05

Fax: 212-231 11 29

E-posta: info@librakitap.com.tr

© Her hakkı mahfuzdur. Bu kitabın hiçbir bölümü, metin kısmı, belgeler ve fotoğraflar, yazarın yazılı izni olmaksızın mekanik ya da elektronik metodlarla veya ileride icat edilecek sistemlerle hiçbir şekil ve biçimde iktibas edilemez, yeniden satış amacıyla fotokopi de dahil olmak üzere hiçbir sistemle çoğaltılamaz. Dergi, gazete veya radyo-TV'lerce yapılacak alıntılar veya kitapta yer alan belgelerle fotoğrafların bilimsel-akademik yayınlarda kullanılması, kaynak gösterilmesi şartıyla bu hükmün dışındadır.

Türkiye'deki Yahudi Topluluklarından Geriye Kalanlar

Derleyen:
Rıfat N. Bali

YAZARLAR

Mesut ALP, 1980 yılında Mardin'de doğdu. Ege Üniversitesi Protohistorya ve Ön Asya Arkeolojisi bölümünü bitiren arkeolog Alp, turizm ve kültür danışmanı olarak çalışmakta ve İstanbul'da çeşitli eğitim kurumlarında Mezopotamya ve Anadolu tarihi, halkları ve inançları konusunda dersler vermektedir.

Selim AMADO, 1935'te İzmir'de doğdu. İlkokulu Hakimiyeti Milliye, Ortaokulu İzmir Saint Joseph Koleji'nde, liseyi İstanbul Kadıköy Saint Joseph'inde okudu ve 1953 yılında mezun oldu. İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi mezunudur, İhtisası olan sanayi eczacılığını Montpellier Üniversitesi'nde tamamladı. Askerliğini Kasımpaşa Deniz Hastanesi'nde tamamladıktan sonra 1972'ye kadar İzmir 2.ci Beyler sokağında Şehir Eczanesi'ni işletti, sonra İsrail'e göç etti ve orada Kfar Saba'da Kineret Eczanesi'ni 2009 yılına kadar işletti. Katia Sigura ile 1964 yılında evlendi ve üç oğlu oldu. İsrail'de Türkiyeliler Birliği ve bazı sosyal kültürel derneklerin yöneticiliğini yaptı. İlgi sahaları olan tarih, Masonluk, Yahudilik, İzmir Yahudileri ve folkloru, Ortadoğu mevzularında yazıları ve konuşmaları vardır. Emekli olarak Tel Aviv'de yaşamaktadır.

Duygu ATLAS, 1982 yılında İzmir'de doğdu. Tel Aviv Üniversitesi'nde doktora çalışmalarına devam etmekte ve üniversite bünyesindeki Moshe Dayan Kuzey Afrika ve Ortadoğu Çalışmaları Merkezi'nde araştırmacı olarak görev yapmaktadır. Türkiye'deki azınlıklar konusunda çalışmaktadır.

Rıfat N. BALI, 1948 yılında İstanbul'da doğdu. 2001 yılında Sorbonne Üniversitesi, Ecole Pratique des Hautes Etudes'den mezun oldu. Yayınlarının tam listesi www.rifatbali.com adresinde mevcuttur.

Rivka BİHAR, 1981 yılında İstanbul'da doğdu. Lisans eğitimini İstanbul Üniversitesi İspanyol Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde (2003), yüksek lisans eğitimini Höğskolan Dalarna Üniversitesi Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü'nde (İsveç 2006) ve doktora eğitimini İstanbul Üniversitesi İspanyol Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde (2012) tamamladı. İspanyolca eğitimi, Ladino ve İspanyol edebiyatları üzerine İspanya, İsrail ve Türkiye'de çeşitli

üniversitelerde konuşmalar yaptı. İspanya, İsrail ve Türkiye'deki çeşitli hakemli dergilerde makaleleri yayımlandı. Ulus Özel Musevi Okulları ve Galatasaray Üniversitesi de dâhil olmak üzere farklı kurumlarda İspanyolca öğretmenliği yaptı. İspanyolcadan Türkçeye çevirdiği kitaplar arasında María Jesús Horta Sanz, *İspanyol Milliyetçiliği: Kökenleri, İdeolojisi ve Ulusal Simgeler (1808-1870)* (Kriter 2016), Jordi Llobregat, *Versalius'un Sırrı* (basıma hazırlanıyor, Büyükada Yayıncılık) ve Jorge Majfud, *Kriz* (basıma hazırlanıyor Tekin Yayınevi) bulunuyor. 2008 yılında İstanbul Uruguay Konsolosluluğunda tercümanlık görevine başladı ve Uruguay Eski Devlet Başkanı José Mujica'nın Türkiye gezisinde (2015) Mujica'nın resmi tercümanlığını yaptı. Konsolosluktaki görevine hâlâ devam ediyor.

Salvator DALVA, 1957 yılı doğumludur. İlköğretimini Kuzguncuk, Kadıköy ve Şişli ilçelerindeki okullarda tamamladıktan sonra orta ve lise eğitimini Şişli Ortaokulu ve Şişli Lisesi'nde bitirdi. 1978 yılında koşulların elverişsizliğinden üniversite eğitiminden vazgeçerek askerlik görevini yapmak üzere Amasya ve Trabzon'da bulundu. 1980 yılından itibaren ticaret hayatına atıldı. Evli ve bir oğlu var.

Donna III. KASUTO, 1955 yılında İstanbul'da doğdu. Evli ve iki çocuk sahibi. Robert Kolej'de eğitim gördü. Türk Yahudi toplumunun kurumlarında gönüllü olarak çalışıyor. Göztepe Kültür Derneği'nde yirmi yıl piyes sahneledi ve tiyatro oyun yazarlığı yaptı. Altı yıldan beri Talmud Tora'da Tora konuları üzerine araştırma yaparak düzenlediği interaktif söyleşilerde bazen konuşmacı, bazen de tartışmacı olarak görev yapmakta.

David KOEN, 1934 yılında Mersin'de dünyaya geldi, Mersin Ticaret Lisesi mezunu. İstanbul'da iki yıl kadar muhasebe işiyle meşgul olduktan sonra evlenerek 53 yıl süreyle avize aydınlatma imalatı yaptı. İki çocuk ve dört torun sahibi olarak 2015 yılında kendini emekliye ayırdı.

Daniel LEVİ, 8 Haziran 1952 tarihinde İzmir, Mektupçu'da doğdu. Sırası ile Yusuf Rıza, İzmir Musevi ilk okulları ile İzmir St. Joseph Fransız Orta Okulu, İzmir Atatürk Lisesi'nde okudu. Ege Üniversitesi Makine Fakültesi mezunudur. Evli olup iki çocuğu vardır. Makine mühendisliğinin yanı sıra işletme yönetimi, finans ve özellikle Musevilerin İzmir ve Anadolu'daki tarihi ile ilgilidir.

Jeni ÖZEL, 1953 yılında İstanbul'da doğdu. Ailesi 1940'lı yıllarda Van'ın Başkale köyünden İstanbul'a göç etti. 2007 yılında, on yıldan beri yaşamış olduğu Sydney'den İstanbul'a döndü.

Reneta Sibel YOLAK, orta öğrenimini TED Ankara Koleji'nde ve Nişantaşı Anadolu Lisesi'nde bitirdi. Boğaziçi Üniversitesi İngilizce öğretmenliği bölümünden ve daha sonra Levinsky College of Education (Tel Aviv) yüksek öğretmenlik bölümünden mezun oldu. Halen, Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Bilimleri, Psikolojik Rehberlik ve Danışmanlık dalında yüksek lisans öğrencisidir.

Ester ZONANA, 1981 yılı İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. 1992-1996 yılları arasında İstanbul Barosu Dış İlişkiler, AB ve İnsan Hakları Komisyonu'nda görev yaptı. 1993-2016 yılları arasında Musevi Cemaati'ndeki Hukuk Müşavirliği görevi nedeniyle İnsan Hakları, Vakıflar, Dernekler alanlarında çalıştı. 2013-2016 yılları arasında Hahambaşılık Hukuk Komisyonu Başkanlığı görevini yürüttü. 2003 yılında avukat Yuda Reyna ile birlikte, *Son Yasal Düzenlemelere Göre Cemaat Vakıfları* (Gözlem, İstanbul, 2003) kitabı yayınlandı. İstanbul Bilgi Üniversitesi'nin 30 Ocak 2014 tarihinde düzenlediği "Gayrimüslimler ve Tüzel Kişilikleri: Sorunlar ve Haklar II" başlıklı panelde sunduğu tebliğ *Yok Hükmünde-Müslüman Olmayan Cemaatlerin Tüzel Kişilik ve Temsil Sorunu* (Aras Yayınları, İstanbul, 2016) kitabında yer aldı.

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	11
İZMİR NOSTALJİSİ	13
Selim AMADO	
MARDİN YAHUDİLERİ	31
Duygu ATLAS / Mesut ALP	
ADANA YAHUDİLERİ	47
Rıfat N. BALİ	
DİYARBAKIR YAHUDİLERİ	67
Rıfat N. BALİ	
EDİRNE YAHUDİLERİ	113
Rıfat N. BALİ	
ANTAKYA YAHUDİLERİ	149
Rivka BİHAR	
KUZGUNCUK'TA ZAMAN TÜNELİ	163
Salvator DALVA	

MERSİN 1942 225

David KOEN

OSMANLI DÖNEMİNDE İZMİR'DE
PİDYON ŞVUYİM
(YAHUDİ ESİRLERİN HÜRRİYETE KAVUŞMALARI) 237

Daniel LEVİ

LİŞAN DİDAN VE VAN YAHUDİLERİ 241

Jeni ÖZEL ve Dona III. KASUTO

TOKAT YAHUDİLERİ 253

Reneta Sibel YOLAK

OSMANLI VE CUMHURİYET DÖNEMLERİNDE
KABUL EDİLEN MEVZUAT İLE
GENEL UYGULAMANIN
GAYRİMÜSLİM AZINLIKLAR ÜZERİNDEKİ
ETKİLERİ 259

Av. Ester ZONANA

DİZİN 275

Takdim

Günümüzde Türk Yahudileri esas itibariyle İstanbul'da (yaklaşık 15.000) ve İzmir'de (yaklaşık 1300) yaşamaktalar. Bir zamanlar Anadolu'nun ve Trakya'nın her şehrinde ve ilçesinde rastlanan Yahudiler artık o şehirlerde ve ilçelerde yoklar. Ankara, Mersin, Hatay, Adana ve Edirne'de kalmış olan bir veya birkaç ailenin dışında Anadolu'daki Yahudi varlığı tamamen sönmüş durumda. Geride kalan kültür varlıklarının (sinagoglar, evler) pek azı muhafaza edilebildi. Çoğunluğu ise zamanın ve ilgisizliğin sonucunda yok oldu.

Anadolu ve Trakya'daki Yahudi varlığının erimesinin ana nedeni İsrail Devleti'nin 14 Mayıs 1948 tarihinde kurulmasını takiben 1948-1949 yıllarında Türkiye'den yaşanan toplu göçtür. 1945 nüfus sayımında 76.965 olan Yahudi nüfusu 1955 nüfus sayımında artık 45.995'dir. Çoğunluğu Trakya ve Anadolu'da yaşayan Türk Yahudi toplumları bu kitlesel göçten sonra erimiş, geride kalan Yahudilerden Batı Anadolu'da yaşayanları İzmir'e, Trakya ve Anadolu'da yaşayanları ise İstanbul'a göç etmişlerdir. İstanbul'da bile bir zamanlar çok geniş Yahudi yerleşim merkezleri olan Balat, Hasköy, Galata, Ortaköy, Taksim, Beyoğlu semtlerinde artık Yahudi varlığına rastlamak imkânsızdır. Böylesi semtlerden bir diğeri de bu derlemede yer alan yazılardan birinin konusu olan Kuzguncuk'tur.

Günümüzde Türk Yahudi toplumu denildiğinde akla sadece İstanbul ve İzmir'de yaşayanlar gelmekte. Gene akla sadece Türk Yahudilerinin Sefarad (İspanyol) kökenli oldukları ve dolayısıyla sadece Ladino (Yahudice) konuştukları gelmekte. Halbuki bu kitapta yer alan Van Yahudilerini konu eden yazıdan kolayca görülebileceği üzere gerçek hiç de öyle değil. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşayan Yahudiler için Aramice ve Arapça ana dilleri idi. Keza artık çoktan yok olmuş Bizans dönemi Yahudilerini bakiyeleri olan Romanyot Yahudiler için ana dil Yunanca, Aşkenazlar için ise Yidiş idi.

Bu derlemede halen bir Yahudi varlığının mevcut olduğu İzmir, Yahudi varlığının artık mevcut olmadığı Mardin, Tokat, Van, Mersin ile İstanbul'un Kuzguncuk cemaatlerine ait yazılar yer almakta. Derlemenin en son yazısı avukat Ester Zonana'nın azınlık cemaatlerinin yakın tarihlere kadar maruz kaldıkları hukuki sıkıntıları özetleyen bir makalesidir. Bu vasfı ile de cemaatlerin yok olmalarında etkili olmuş hukuki güçlüklerle de ışık tutmakta.

Bu derlemede yok olan Yahudi toplumlardan sadece birkaçı yer almakta. Bunun sebebi de Aralık 2015 tarihinde bu yayın için yaptığım çağrıya sadece bu kitapta yazıları yer alan isimlerin cevap vermiş olmalarıdır. Gönül arzu eder ki ileriki tarihlerde oldukça ihmal edilmiş bir alan olan Türk Yahudi toplumlarının yaşamları konusunda yeni ve heyecan verici çalışmalara rastlayabilelim. Şimdilik o gün gelene kadar elimizdeki bu ve buna benzer mütevazı çalışmalarla yetinmek zorundayız.

İzmir Nostaljisi

Selim AMADO

Azalarak Değişen Bir Toplum – Kişisel Gözlemler

1930'lu yıllarda 25.000 kadar nüfusu olan bir cemaat 2015 yılında 1.300 nüfusa inerse, bu azalmanın o cemaatin bugün veya geçmişte mensup olmuş her ferdine yansıyan yönleri olacaktır. İzmir Musevi Cemaati de böyledir. Takriben beş asırlık bir toplum son asırda türlü çeşitli nedenlerle sadece sayıca azalmadı, hayatı simgeleyen birçok unsuru da ya terk edildi, ya da değişikliğe uğradı.

Ana dil Judeo-Espanyol olmaktan çıktı. Musevilerin, şehrin Müslüman ağırlıklı fakat kozmopolit insan bileşimine, yani etnik bakımdan farklı diğer toplumlardan kendini ayırması özelliği yok oldu. Geçmişten farklı olarak aynı dil konuşuluyor, aynı mahallelerde oturuluyor, birbirlerinin evine girip çıkılıyor, arkadaşlıklar oluyor, hatta Musevi olmayanlarla karma evlilikler var.

Çocukluk yıllarını 1940'larda İzmir'de geçirmiş bir insanın yaşadığı İzmir'de Musevi hayatı ile 2015'teki hayat arasında benzerlikler çok azaldı. Avrupa'daki anlamda etrafı duvarla çevrilmiş Yahudi mahalleleri –getto– olmamasına rağmen, İzmir'de Yahudilerin

ağırlıklı olduğu sokak ve mahalleler vardı, fakat bunların her birinde Müslüman Türk ailelere rastladınız. Şehirde Musevi ağırlıklı belli başlı semtleri zikretmek icab ederse, a) eski İzmir: Tilkilik, Irgatpazarı, Basmane yakınları, b) Karataş, Asansör, Mektupçu, Göztepe tarafları, c) Alsancak bölgesi, d) Karşıyaka ve Bornova'da az da olsa Yahudi aileleri. Birinci Dünya Harbi'nde başlayan bir süreçle de İzmir civar şehir ve kazalarında olan Museviler İzmir'e göç edip yerleştiler: Manisa, Aydın, Tire, Milas, Bergama, Menemen, Turgutlu, Nazilli bunlar arasında.

Hayatının kırka yakın yılını Salhane, Asansör semtindeki Bet Israel Sinagogu'nun yanında (Mithatpaşa Caddesi 265-Mithatpaşa Cad. 287) geçirmiş biri olarak, bu ibadet yerinin, sadece şehrin bu kesimindeki İzmir Musevilerinin yaşamında değil, tüm cemaatteki yerini nostalji, merak ve sevgiyle anlatmak yerinde olacaktır.

Bahsettiğim yılları retrospektif bir bakışla değerlendirmeye çalışacağım. Bunlar, 1940'lardan 1970'lere kadar olan yıllardır. Bet Israel Sinagogu'nun yüz yılı geçen geçmişinden sadece otuzu aşan yılı kapsayan kişisel hatıralarım, aslında bu sinagogun İzmir Yahudilerinin hayatında oynadığı rolün zirvesinde olan yıllardan, bugünlere bizleri getiren sürecin başladığı günlere kadar uzanmaktadır. Bu sinagog ile büyümüş, yaşamış, evlenmiş İzmirli Musevilerin, bu güzel ibadet yerini hayatlarının iyi günlerini hatırlattığı için sevdiklerine inanıyorum.

Sosyal Mobilité

19. yüzyıl sonlarında İzmir Yahudilerinin bir kısmının ekonomik ve kültürel durumları daha öncesine nazaran düzelince, "eski İzmir" diye adlandıracağım yerlerden, oradaki küçük, konforsuz, çok az odalı evlerden daha konforlu ve daha büyük evlere taşınma süreci başladı. Rumların ve Levantenlerin oturdukları bugünkü Alsancak tarafları 1922 yangınında yanmış fakat İzmir'in geleneksel Yahudi

İzmir Bet Israel Sinagoğu

Kaynak: <http://www.egeninsesi.com/article/141293-karatas>

mahalleleri yangından zarar görmemiştir. Genellikle Alyans okulları mezunu olan, işleri düzgün kişiler, eski evlerinden Salhane, Asansör, Karataş semtlerine yerleşmeye başlamışlardır

Konak'tan Karataş'a olan evlerde, eski kortijoslar¹ misali aile evleri dahil, çok yoğun bir Musevi topluluğu ve hayatı yaşanmaktaydı. Bahsettiğim, İzmir Körfezi etrafında, bir zamanların

1 Kortijo veya (Kortejo, Aile Evleri) Esk. Yahudilerin bir arada oturdukları ev veya evlerin topluluğu.

1492 yılında İspanya'dan göç eden Sefarad Yahudileri'nin kendine özgü yaşam ve mimari anlayışları ile şekillenen yapılarıdır. Kendi dilleri Ladino veya Judeo İspanyol' da Kortijo yani avlu anlamına gelen bu yapıların kimi örneklerine İzmir'in Anafartalar Caddesi'nin Tilkilik tarafında kalan bölümünde rastlamak mümkündür. 1950'li yıllara dek canlı bir yaşam alanı sunan bu mekânların, yoksul İzmir'li Yahudilerin İsrail'e göç etmeleriyle önemini kaybettiği görülmektedir. Günümüzde çoğu yıkılmak üzere olan Aile Evleri, kentin en yoksul kesiminleri barındırmaktadır.

İnönü, sonradan Mithatpaşa Caddesi adıyla tanıdığımız, (önce atlı sonra elektrikli) tramvayın işlediği, Karataş'tan Asansör, Salhane, Mektupçu, Karantina, Köprü, Sadıkbey, Valikonağı, Göztepe ve hatta Güzelyalı'ya kadar caddenin iki tarafında hem deniz tarafında, hem kara tarafında, genellikle iki, bazen üç katlı, cephesinde bir tahta balkon, deniz tarafında ise bir iskelesi olan ve bir bahçesi olan evlerdir. Bugün bunlardan hemen hemen eser kalmadı. O balkonlu, bahçeli, denize iskeleli evlerin yerini beton yığınları aldı. Bizim için geniş bir cadde olan İnönü Caddesi adeta daraldı.

Bet Israel Sinagogu ve Çevresindeki Yahudi Yerleşimi

Bet Israel Sinagogu, işte bu bölgeye yerleşen Yahudilerin dinî ihtiyaçlarına cevap vermek üzere planlanmış ve gerçekleştirilmiş bir Sinagog'dur. Mimarisindeki özellikler, geleneksel stilden ayrılan özellikleri (görkemlilik, büyüklük, yükseklik, avizeler, bir değil iki teva², ay-yıldız'lı motifle Yahudiliği simgeleyen şamdanların yanyana geldiği süslemeler), bütün bunlar İzmir Musevilerinin 20. yüzyıl başında tesiri altında bulunduğu etkenlerin izlerini taşır.

İzmir Musevileri, 20. yüzyılın başlarında Avrupa kültürüne yaklaşma ihtiyacını duymaktadırlar. Şehrin Rumları ve Levanten katolikleri ve Ermenileriyle bir arada yaşamayı öğrenmişlerdir. 1908 Devrimi gibi Osmanlı Devleti'nin hayatında olan değişikliklere uyum sağlamaya çalışmaktadırlar. Yeni inşa edecekleri sinagogun mutlaka eskilerine benzer olması ihtiyacını duymamaktadırlar, daha büyük, daha görkemli olmasını istiyorlar.

1931'de vefat eden ve son yüzyılda İzmir'in belki en değerli Yahudisi diyebileceğim, hem Türkçe, hem İbranice öğretmeni, *La*

2 Teva: (Diğer adıyla Bima) Sinagogda dualar, ilahiler ve Tevrat'ın okunmasına ayrılmış platformdur. Sefarad geleneğinde sinagogun ortasında, Eşkenaz geleneğinde veya nispeten yeni sinagoglarda Tevrat rulolarının korunduğu kutsal dolabın (Aron hakodeş) yanında ve önündedir.

Buena Esperansa gazetesini 40 yıl kadar neşreden gazetecisi, Hoca adıyla anılan, Liga³, Ozer Dalim⁴, Karataş Hastanesi gibi müesseselerin kuruluşunda temel rolü olan, Bet Israel'in de kuruluşunda son derece etkili olan Aaron de Yosef Hazan'ı (1853-1931) saygıyla anmak gerekir. Torunu Gizel Hazan'ın çalışmasından⁵ öğrendiğimize göre, Bet Israel 1907 yılının Eylül ayında "los tres moadim"⁶ denen Rosh Aşana⁷, Kipur⁸ ve Sukot⁹ günlerinde açılması yaklaştığı zaman, parasal güçlüklerden dolayı çatısının inşaatı tamamlanamayınca Aaron de Yosef Hazan'ın teklifiyle üstüne çadır bezinden bir nevi tente konmuştur. Yerlere devrin zengini Yosef Asher'in evin-

- 3 Liga: İzmirde Yahudi gençlerin kültürel ve sosyal amaçlarla kurmuş oldukları dernek. Sonradan "Kültür Cemiyeti" adını almış ve hâlâ faal bir derektir.
- 4 Ozer Dalim: İhtiyaç sahibi ve fakirlere yardım amaçlı dernek.
- 5 Gizel Ender Hazan, *Hazan Genealogy: Aaron de Yosef Hazan: İzmir 1600-2000*, İzmir, tarih yok.
- 6 Los tres Moadim: Pesah, Şavuot ve Sukot bayramlarını içeren üç ayrı dönem (Hamursuz bayramı, Tevrat'ın Yahudilere verilmesi bayramı ve Çardak Bayramı)
- 7 Roş aşana: (İbranice הַשָּׁנָה הַשְּׁבִיעִית – "yılbaşı"), Yahudi takvimine göre yılbaşısıdır. Dünya'nın her yerindeki Museviler tarafından bayram olarak kutlanır. Yahudilikte, Roş Aşana en önemli yargı günüdür (Yom ha-Din). Yahudi tarihine göre ilk ay olan Tishrey ayının ilk günüdür. İki gün süren bayram boyunca ailece yemek yeme ve ballı elma veya elma reçeli yeme âdetleri vardır. Sinagog'da bayram'ın ikinci sabahı, senenin iyi geçmesini dilemenin sembolü olarak koç boynuzundan yapılan [Şofar] isimli çalgı çalınır. Roş Aşana'nı kutlandığı gün boyunca Yahudilerin haftalık tatil günü olan Şabat günü yani cumartesi günü olan yasaklar geçerlidir.
- 8 Yom Kipur: (יּוֹם כִּפּוּר, yani *kefaret günü*, Yahudiler için yılın en kutsal ve dini ağırlığa sahip günüdür. Günü ana temaları kefaret ve tövbedir. Yahudiler genel olarak bu günü 25 saatlik bir oruç ve yoğun olarak dualarla günü büyük kısmını sinagogda geçirirler. Yom Kipur, Yahudilikteki On Pişmanlık Günü'nü () tamamlar. Yom Kipur, ayının onuncu günüdür. Yahudilik geleneklerine göre, Tanrı, 'da insanların kader kitaplarını açar ve Yom Kipur'da karar alıp kitapları kapatır. Pişmanlık Günleri'nde, davranışlarını gözden geçirir ve Tanrı'ya yaptığı yanlışlar (*bein adam le Makom*) ve diğer insanlara karşı yaptığı yanlışlar için (*bein adam lehavero*) af diler. Gün boyunca toplu olarak insanlar tövbe eder ve Yom Kipur sonunda kişiler kendilerini arınmış olarak hisseder.
- 9 Sukot: *Barakaların Festivali veya Çadırların Festivali* olarak adlandırılan, Sukot, kutsal bir bayramdır ve Tişri ayının 15. günü (eylül-ekim sonları arası) kutlanır. Yahudilerin Kudüs'teki tapınağa hac ettikleri üç kutsal festivalden biridir (Şaloş Regalim.) Tevrat'ın Levililer kitabına göre, Tanrı Musa'ya halka şunu emretmesini söyledi: "Yedi gün çardaklarda (Sukalarda) oturacaksınız, İsrail'de bütün yerliler çardaklarında oturacaklar. İsrail oğullarını Mısır diyarından çıkardığım zaman, onları çardaklarda oturttuğumu nesilleriniz bilsinler." (Lev. 23:42-43).

den getirilen halılar serilmiş ve para toplamak için mitzvot'lar¹⁰ ve Tora'ya¹¹ çağrılmalar satılmıştır. Anlaşılan, para sağlandıktan sonra mitzvotların satışı sona ermişe benzer. İzmir'in en büyük ve güzel sinagogu Bet Israel, 1907'de cemaatin ve de Aaron de Yosef Hazan'ın büyük gayret ve kabiliyetiyle faaliyetine başlayabilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında İzmir Musevi nüfusu Mısır'a, Güney ve Kuzey Amerika'ya, Fransa'ya göç etmeye karar vermiş Yahudilerden dolayı azalmışsa da, Bet Israel, kurulduğu günden itibaren bütün bu bölgedeki Musevileri, hatta başka semttekilerini de çeken İzmir'in en merkezi Sinagog'u haline gelmiştir. Kuruluşundan sadece birkaç yıl sonra, Birinci Dünya Harbi'nin tesiriyle İzmir'den seferberlik veya askere alınma korkusu ile ilk Yahudi göçünün Kuzey ve Güney Amerika'ya yöneldiğine şahit oluyoruz. Fakat aynı tarihlerde de hem eski İzmir'den bahsettiğimiz semtlere taşınmalar başlamış. İzmirli Yahudilere Aydın, Milas, Nazilli, Tire, Kasaba gibi civar şehirlerden gelip yerleşen Yahudiler katılınca sanki bu eksilme telafi edilmiştir. Fakat 40-50'li yıllarda başlayan Aliya¹² ve Alsancak'a yerleşme eğilimi, Bet Israel etrafındaki Musevilerin giderek azalmasına sebep olmuştur. Şabat¹³ ve bayram dualarında hıncahınç dolan sina-

10 Mitsva (çoğulu Mitsvot): Tevrat'ta geçen ve Musevilerin uymakla yükümlü oldukları yap veya yapma şeklindeki emirler dizisi. Tevrat'ta toplam 613 adet mitsva bulunmaktadır. Cennete girmek için Musa'nın öğütlediği On Emir dışında bu mitsvalara da uyulması gerekmektedir.

11 Tora'ya çağrılmalar: Museviler Bayram, Şabat (Cumartesi) ve haftanın bazı günlerinde Tevat rulolarını muhafaza edildikleri kutsal dolaptan çıkarıp o haftaya özel olan kısmı okurlar. Bunu yaparken okunacak metni birkaç kişi arasında taksim edilir. Tora'nın okunmasına çağırılma olayı bir Yahudi için önemli ve yakınlarını anma vesilesi olmaktadır. Bu vesile ile de arzu eden bağışta bulunur.

12 Aliya: Diaspora'da yaşayan Yahudilerin İsrail topraklarına (Eretz İsrail) göç etmeleri olayına Aliya denir. Lügat manası "yükselmek" demektir. İsrail Devleti'nin "Geri dönme kanunu" dünyanın her yerinden Yahudi'ye İsrail'e göç edebilme hakkını tanımaktadır.

13 Şabat: Yahudilerin dinlenme günü olan Cumartesi gününü ifade eder. Yahudiler için Yehova ile aralarındaki özel bir bağı temsil eder. İbranice "lišbot" (iş bırakma) kelimesinden gelir. Yahudilikte evrenin başlangıcında (Bereşit) Tanrı'nın dünyayı 6 günde yarattığına ve 7. gün dinlendiğine inanılır ve Tanrı'nın bu günü Yahudilere armağan ettiği kabul edilir. Şabat günü Yahudiler gün boyu dinlenir, Tevat okur ve sinagoğa giderek dua ederler. Şabat günü bir nevi bütün haftanın panoramasıdır. Şabat hem haftayı ve yaptıklarını düşünmek, hem Tanrı'ya yaklaşmak hem de daha iyi bir insan olmak için bir fırsattır. Bu günde iş yapılmaz, elektrik kullanılmaz.

gog görüntüleri, etraftan Bet Israel'e giden ve duadan çıkıp evlerine yayan giden insan manzaraları giderek nadir olmağa başlamıştır. Bet Israel'in çok güzel düğünlerinin olduğu pazar günleri sinagogun dopdolu olduğu günler olmağa devam etmiştir.

Karataş-Göztepe arasındaki evlerde sadece Museviler değil, Müslüman Türkler, Sabetaycı kökenliler ve Göztepe'ye yaklaştıkça levantenler oturmaktadır. Mithatpaşa Caddesi'nin tramvayı, seyyar satıcıları, deniz, caddenin iki tarafında oturanları birbirine bağlamaktadır. Yakın komşuluk, karşılıklı ilgi içinde herkes dinine, geleceğine bağlı olmağa devam etmektedir. Fakat değişik dine mensup olanlar arasında komşuluklar, samimi bir saygıya rağmen belli bir mesafe ile karakterize edilebilirler. Bu komşuluklardan karışık evliliklerin çıktığını ben hatırlamıyorum. Demek ki geleneklere bağlı bir hayat yaşayan Yahudilerde, asimilasyon ve benlik kaybetme süreci olmamıştır.

1930'lu yıllarda Türkiye'nin değişik yerlerinde yaşayan Museviler ülkedeki milliyetçi akımlardan rahatsız olurken, İzmir Musevilerinde "Vatandaş Türkçe Konuş" ve soyadlarını Türkleştirme kampanyalarının çok büyük etkisi görülmemiştir. Benim neslimde Salomon yerine Selim'ler, Hayim yerine Erol'lar, Shmuel yerine Sami'ler başlamıştır, fakat gene de Hayim'ler, Moris'ler, David'ler de vardır, Ester'ler, Roza'lar Raşel'lerle birlikte tek tük İnci, Yıldız, Jale'ye rastlanmaktadır. Yani bu isim değişiklikleri herhangi bir asimilasyonun habercisi değil, sadece çocuklara okulda sokakta daha az problem yaratmak içindir. Varlık Vergisi yılları dahil, Bet Israel Sinagogu'nun Yahudilere verdiği dinî hizmet (ibadet, kutlamalar, düğünler, bar-mitzvalar) kesintisiz devam etmiştir. Güvenlik nedenleriyle sinagog çıkışının yan kapıdan arka sokağa olduğu günler olmuştur.

İkinci Dünya Harbi yıllarında, evimizin balkonundan, rahmetli annem ilk vesikalı ekmek arabasının fırına ulaşmasını beklerken, Bet Israel'in birinci sabah tefilasına yetişmek ve çabuk çıkmak için koşuşan Yahudileri seyrettiğimi hatırlıyorum. Hatırladığım başka

bir şey, askere alınan yirmi kur'a Yahudilerin, Varlık Vergisi'ni ödeyemedikleri için Aşkale'ye gönderilenlerin evimizin ve Bet Israel'in önünden geçmeleridir. Bu acı günlerde dahi, icra memurları ev eşyalarını hacze gelecekleri zaman evin yatak gibi temel eşyalarıyla kıymetli hatıraların komşular arasında gizlendiğidir.

Bet Israel etrafındaki hava, Bakkal İsrail, Bakkal Çeşmeli, Manav Bohor ve Marko, peksimet ve haftalık boyos'ların¹⁴ pişirildiği peksimet fırını, buzcu ve sigara-içki bayii İbrahim, Berber Mustafa, ayakkabı boyacısı Tevfik, balıkçı Hayim, Aşkenaz Zeidenberg'ler, Kazaroviski'ler, Türk Müslüman Hamdi Bayraktar, udi Kasbalı Mehmet, Oğlu Nuri'yle yaşayan Havva Koyuncuoğlu, karşımızdaki aslen Katolik Fransız olan ve Türkle evli Kevser Hanım'ı, biri Christiane iken Nermin adını alan üvey kızı ile görümcesi Makbule Hanım ve üvey kızı Bedia'yı, yanlarında oturan Kaya Kanyas'ın ailesini, Arditi, Aji, Bencuya, Franko, Kanyas, Kohen, Abuaf, Krespin, Messeri, Sidi gibi ailelerin sakince ve problemsiz yaşamalarını sağlayan bir hava vardı... Hemen yanındaki Asansör ve Bet Israel'in arkasındaki sokaklar, mahallenin Musevi çocuklarının oyun sahası, mütevazı ailelerin oturduğu evlerin olduğu yeri.

Bet Israel'in tam karşısında Bene Berit İlkokulu, Müdür Hayim Kuriel, öğretmen olarak benim neslimin muhakkak rahmetle andığı öğretmenler Leon Danon, Bay Yahya, Matmazel Saul, daha sonra Bay Musani gibileri yanında Türkçe hanım öğretmenlerin eğitim verdiği semt ilkokuluydu.

Bet Israel'de düğün, dünyanın nadir yerlerinde görülen intizamda yapılırdı. Teva kısımlarını Levanten katolik çiçekçi Schlosser süsler,

14 Boyos veya Boyoz: 1492'de Türkiye'ye yerleşen Sefaradlar tarafından Anadolu ve özellikle İzmir mutfağına katılmış, İzmir damak tadı ile özdeşleşmiş, mayasız bir hamur işidir. Boyoz, İspanyolca yazılışıyla bollos, "küçük somun" anlamına gelen bollo sözcüğünün çoğuludur. İspanyolca iki "L" harfi "Y" sesiyle okunur. Birçok mutfakta çörek, börek benzeri unlu mamullerin Sefarad kültürüne özgü bir uygulamasıdır. Boyoz 1492'de Türkiye'ye yerleşen Sefaradlar tarafından Anadolu ve özellikle İzmir mutfağına katılmış, İzmir damak tadı ile özdeşleşmiş, mayasız bir hamur işidir.

müziği yapan orkestrada kemancı Marta Amati, gönüllü violonselci Bay Koerber, ve adlarını hatırlamadığım Türk Müslüman müzisyenler artık törenin bütün icaplarını bilir , gelin geldiği zaman klasik düğün marşına shamash'ın¹⁵ el işaretiyle başlardı. Tören bitince bir podium üzerinde, fon olarak Sinagog'un kurulması için gayrette bulunanların mermer levhalara hakkedilmiş adları önünde bekleyen gelin ve damat ve ailelerine tebrikleri, ve "Tebrikat İbdethanede" diye biten düğün davetiyelerini hatırlıyorum. Tek eli üzerindeki gümüş tepside yüzlerce bonbonyerayı¹⁶ taşıyan efsanevi garson Rıfat'ı nasıl unuturuz? Rıfat yüz yaşını geçtikten sonra vefat etti, tek İngilizce kelime bilmeden İngiliz şivesiyle konuşma ve herkesi güldürme yeteneği vardı. Düğünler her hafta ve arka arkaya yapılırdı, ve eminim, benim gibi pekçok İzmirlinin en güzel gün ve hatıralarını gözlerinin önüne getiren bir yerdir Bet Israel Sinagogu. Kim o muhteşem töreni, dame de réception¹⁷, mademoiselle d'honneur'leri¹⁸ hatırlamaz? Kim sheva berahot'ta¹⁹, kidushin'de²⁰ gelinin ve damadın yanında oturacak? Bonbonyeras'lar nerden alınacak? Bunlar devam

-
- 15 Shamash veya Şamaş: Bir sinagogun düzeninden görevli olan şahıstır. (Açmak-kapamak, temizlik, bakım, elektrik, su ve dua esnasında yöneticilere yardımcı olmak.)
- 16 Bonbonyera: Düğün töreninde davetlilere dağıtılan, güzel kutu veya torbalar içinde dağıtılan ve beyaz badem şekeri
- 17 Dame de réception: (Fransızca - Misafir kabulüyle görevli hanım). Sinagog'da yapılan Musevi düğünlerinde gelen misafirleri kabul edip onlara refakat ederek yerlerine oturtmakla görevlendirilmiş arada bonbonyera'lari da misafirlere dağıtan damat veya gelin ailesine mensup hanımlar.
- 18 Mademoiselle d'honneur: (Fransızca - Şeref genç kızı) Gelin Sinagoga geldiği zaman önünde giden, ellerindeki sepetten yere çiçekler serpen çocuk veya genç kızlar. Bunlardan erkek olanlara "Monsieur d'honneur" denir.
- 19 Şeva Berahot: (Sheva Brachot (Hebrew: תּוֹרַחַר עֲבָד) evlenmekte olan çift'e tören esnasında okunan yedi kutsama duasıdır. Elde bir şarap bardağı ile, şarabı ve neşe'yi, kendi şerefine olanları, insanı, ebediyeti, Yahudileri yaratan Tanrı, evelenen çifti sevindiren, neşeyi, sevgiyi, kardeşliği barışı ve dostluğu yaratan Tanrı kutsanmaktadır. Tanrıdan Yehuda dağlarına sevinç seslerini ve Yeruslayim civarlarına getirmesine dua edilmekte ve genç evlileri sevindiren Tanrıya teşekkür edilmektedir.
- 20 Kiduşin: Kutsallaştırılma veya ithaf anlamındadır. Yahudi düğün sürecinin iki aşamasından birincisidir. Bununla çift ortak hayatlarına başlamaktadırlar. İkincisi "Hupa" veya "Chuppah": Bir nevi tente altında dualar okunur, evlilik sözleşmesi olan Ketuba imzalanır ve evlenme yüzüğü takılır.

ediyor muhakkak, fakat her İzmirli'nin Bet Israel ile ilgili güzel hatıralarının birer parçası. Şimdi ise aynı ihtişam, aynı intizam var fakat maalesef Bet Israel'de düğün yapmak nadir bir olay halinde.

Bayram günleri hıncahınç, Şabat sabahları ise tamamen dolan Bet Israel Sinagogu'nun, daha önceleri meşhur İzak Algazi, Rebi Aaron Depas gibi efsanevi hazanlarından²¹ sonra 1940'lardan itibaren hazan Bohor Melamed, yardımcısı hazan Avraam Papushado, Hayim Bar Simantov, Şemuel Sason, Avraam Hasan (tavukçu) ve Refael Moron. On yıl içinde üçünün ölümü ile Refael Moron Hazan HaRashi²² olmuş ve ölünceye kadar Gizbar²³ Alber Aruh ile beraber 15 yıl Teva'yı²⁴ idare etmişlerdir. Sonradan David Israel yardımcı hazan olarak atanmış, Şalom Pesah ve Daniel Levi de amatör yardımcı Hazan olarak halen devam etmektedirler.

Bet Israel'in hatırladığım gizbarları, yöneticileri, matbaacı Yakup Bensinyor, Avraam Ribbi, Avraam Depas, Alber Aruh, Nisim Roditi, Riri Roditi, Leon Esperansa, Eli Kalderon, Aleksandro Levi, Jak Levi, Avraam Levi ve Leon Kolodro Sevinir... Sonradan Moris Bencuya, Avraam Abuaf, Avraam Sevinti, Efraim Kohen, Daniel Levi, Moşe Levi ve Hayim Eskenazi.

Cumartesi akşamları veya öğlenleri Bet Israel'de konuşma yaparak, haftanın perashasını²⁵, olan bitenler karşısında cemaatin nasıl davranması gerektiğini, günün anlamını anlatan konuşmacıları, benim anlattığım dönemde okul müdürü Hayim Kuriel, Leon

21 Hazan: Musevilik'te İslam'daki müezzinliğe karşılık gelen din görevlisi "Kantor" Din bilgisi ve güzel sesiyle duaları yöneltir ve okur.

22 Hazan HaRashi Sinagogda en kıdemli hazan.

23 Gizbar: Lügat anlamı veznedar, para işleri görevlisidir. İzmir'de sinagog yöneticisine "gizbar" denir. İstanbul'da aynı görevi yapanlara "gabay" denmektedir.

24 Teva: (Diğer adıyla Bima) Sinagogda dualar, ilahiler ve Tevrat'ın okunmasına ayrılmış platformdur. Sefarad geleneğinde sinagogun ortasında, Eşkenaz geleneğinde veya nispeten yeni sinagoglarda Tevrat rulolarının korunduğu kutsal dolabın (Aron hakodeş) yanında ve önündedir.

25 Paraşa: Tevrat'ın her hafta okunan kısmına verilen addır. Haftanın Peraşası daima yorumlanır ve metnin izahı yapılır.

Danon'dular. Konuşma dili Ladino idi, "keridos ermanos i ermanas"²⁶ veya "Onorable asistensia"²⁷ diye başlardı. Hayim Kuriel'in konuşmaları, eski Ladino soletreo elyazısıyla, bugün Cincinnati, Ohio'da Hebrew Union College (HUC) arşivlerinde bulunmaktadır. Mösyö Kuriel'in yazılarını HUC'ye kim sattı, bilmiyorum, ama Amerika'da bunun kıymetini biz İzmirli'lerden fazla bilmeleri bakımından çok önemlidir.

Bet Israel'in üyeleri (yahidleri, bireyleri) senede bir yerlerini satın alırlar, sinagogun tahsildarı Benveniste makbuz karşılığında ziyaret ettiği işyerlerinden hem bu parayı, hem de yapılan bağışları toplardı. Rahmetli babamın yeri 241 numaralı koltuktu, küçük yaşta o koltuğun önündeki çekmece gibi tahta benim oturma yerimdi. Boşalınca ve ben büyüyünce 242 numaralı yeri bana verdiler.

Bugün bütün dünyada gördüğüm bir geleneğin, yani her sinagogun asgari bir yeşiva²⁸ mezunu Rav'ı²⁹ veya başka bir Rav'ın yeşivasından (asmaha)³⁰ almış bir (Rav haKahal)³¹ olması geleneğinin 1940'yıllarından beri Bet Israel'de resmî olarak olmamasını büyük bir eksiklik olarak zikretmeliyim. Zannediyorum, bu gelenek 1938'de Rav Bensiyon Moshe Melamed'in ölümüyle bitmiş, oğlu ve çok karizmatik hazan Behor Melamed'in prestijiyiyle yetinilmiştir. Bir aralık Karşıyaka sinagogu kapanınca Tsfat yeşivası mezunu Harbi Moreno Rahamim de Sigura Rav olarak Bet Israel'deydi. Fakat bu

26 Keridos ermanos ve ermanas: İspanyolca: "Sevgili kardeşler ve hemşireler."

27 Onoravle asistensia: İspanyolca: Sayın dinleyiciler anlamında.

28 Yeşiva: Yeşiva (İbranice: ישיבה harfi harfine "oturmak"; çoğul תיבות, yeşivot), geleneksel dinî metinlerin, özellikle Talmud ve Tevrat'ın okutulmasına odaklanan Yahudi müessesesi. Yahudi din adamı (Rav)'ın Yeşiva mezunu olması gerekir.

29 Rav veya Haham: (İbranice: סבך 'bilge') ya da rabbi (İbranice: רבב rabbi 'efendim'). Museviliktin din adamı. Haham kelimesi, Sami bir dil olan İbranicede bilge adam anlamına gelir ve Yahudi yasalarını bilen, Tevrat'ı iyice öğrenmiş kişileri tanımlamak için kullanılır.

30 Asmaha veya Semiha lerabanut: Yahudi dininde Rav'lık/Hahamlık sıfatını ve yetkisini daha tecrübeli ve yetkili başka bir Rav'dan alma geleneği mevcuttur.

31 Rav akaal: Bir sinagogun veya bir toplumun dini gereksinimleri için başvurduğu din adamı, Rav.

boşlukta İstanbul'daki Hahambaşılığın İzmir'i pek düşündüğüne dair bir kanaatim maalesef yoktur. İzmir'de tek tük çok dindar kişiler yok değildi, fakat Bet Israel Sinagogu'nda bütün Yahudi mitzvotları³² yerine getiren çok koyu dindar kişilerin olduğunu hatırlamıyorum.

Buna mukabil, İzmir Yahudilerinin 3-4 asırlık geleneği Bet Israel'de harfiyen uygulanırdı. Mesela her Şabat Tehilim³³ okunması ve çocuklara öğretilmesi, Pesah ile Şavuot arasında *Pirke Avot*'un³⁴ Ladino dilinde okunması, Roş Aşana, Kipur ve Selihot'ta birçok bölümün Ladino tercümesinin okunuşunu, Tişa BeAv'daki³⁵ (kinot) denen acıklı kısımların gene ağlamaklı bir üslupla Ladino dilinde

32 Mitzvot: Tevrat'taki 613 yap – yapma emrine Mitzva denir. Mitzvot bu sözcüğün çoğul şeklidir. Ayrıca sinagogda Tevrat'ın okunmasıyla ilgili görevlere de Mitzvot denmektedir.

33 Tehilim: Mezmurlar (Zebur diye de bilinir) ilahi ve dua kitabıdır. Mezmurlar aynı zamanda şiir kitabıdır. İsraililer bu dua ve ilahileri kendi tapınmalarında kullanıyorlardı. Bu ilahileri birkaç sınıfa ayırabiliriz: Övgü ve tapınma ilahileri, ağıtlar; yardım, korunma ve kurtuluş için edilen dualar; bağışlanmak için yalvarışlar; Tanrı'nın kutsamasına karşı şükran ilahileri; düşmanın cezalandırılması için dilekler. Bu dualar kişi ve ulus adına edilirdi. Bazıları kişinin en derin duygularını yansıtırken, bazıları da Tanrı halkının duygu ve gereksinimlerini dile getirir.

34 Pirke Avot: Pirkei Avot (İbranice: תבא יקרא) Türkçeye "Babalar'dan veya Ecdadımızdan öğretiler" şeklinde tercüme edilebilir. Mişnaik dönem Hahamlarının etik öğretileri ve darbu-meselleri'nin bir derlemesidirler (MS 3. asır). Pirke Avot'un özelliği "Alaha" denen Yahudilik kurallarını değil, Mişna'nın etik ve ahlaki prensipleri işlediği tek risalesi olmasıdır, Pesah bayramını takiben ilk Şabat gününde Pirke Avot okumaya başlanır. Şavuot bayramı öncesi Şabat Kala'da ise altıncı bölümü okunur... Bu bölümde Tora öğrenenlerin ve hayatlarını buna göre düzenleyenlerin kazanımları da anlatılır. Altıncı bölüm Rabi Meir'in bir Mişna'sı ile başlar: "Rabi Meir şöyle der: Her kimki Tora'yı "işma" sadece Tora'nın onuru için öğrenecek olursa birçok şeye layık olur. O arkadaş ve sevgili olarak çağırılır. Tanrı'yı sever, insanları da sever. Tanrı'yı memnun eder, insanları da memnun eder."

35 Tişa beAv, (İbranice: באב העשט) İbranice'de Av ayının dokuz'u anlamını taşır. "Av" ay ismi İbranice'ye, Aramice dilinde bulununan ay isimlerinden girmiştir. Miladi takvime göre her zaman aynı tarihe denk gelmemekle beraber her zaman Temmuz veya Ağustos ayları arasında bir tarihe denk gelir. Museviler için yas ve oruç günüdür. Tişa BeAv gecesi genellikle Tanah'daki yas ve yıkım ile ilgili bölümler okunur. Bu günün yas ve oruç günü olmasının sebebi, Yahudilerin kutsal mabedi olan Kudüs'teki Süleyman mabedinin MÖ 586 ve MS 70 yıllarında iki kez İbrani takvimine göre Av ayının 9'una denk gelen gün yıkılmış olmasıdır ve çeşitli felaketlerin hep bu güne denk gelmesidir.

Behor Melamed tarafından okunuşunu, bir zamanlar Bet Israel'in shamash'lığını üstlenen Moshe Farhi'den her hafta *Me'am Loez* okunduğunu hatırlarım.

İşte bu geleneklere sıkı sıkıya bağlılıktan, ben ve benim neslimdekiler tek ve yegâne Yahudilik bilgisini aldık. Yahudi okulu Bene Berit'te dahi (ki ben Yahudi ilkokuluna gitmedim) bu bilgiler verilemezdi, çünkü Milli Eğitim'in müfredat programı Yahudilik eğitimini öngörmezdi. Perashada neler anlatılıyor? Purim nedir? Shavuot ne demek? Pesah? Neden Matza yeriz? Tişa Beav nedir? Niçin matemini tutarız? İbranice temel bilgiler, duaların bazılarının öğretilmesi: Bütün bunları ben ve benim gibi Bet Israel etrafında oturanların çocukları Bet Israel'de uygulanan eğitim programından aldık ve ona borçluyuz. Bu eğitimin verilmesinde unutamayacağım kişiler, rahmetli More³⁶ Leon Danon ve daha sonra More Shmuel Kohen'dir. Hatıralarını rahmetle anarım.

Dinî Gelenekler

İzmir Musevileri çok dindar değillerdi fakat dinî gelenekleri ve özellikle dinî bayramlarla ilgili folklorla çok bağlıydılar. Bugün dahi, bayramlarda ve özel kutlamalarda geleneklerin ve folklorun korunduğunu görürüz. Bayram gecesi menü'leri³⁷, misafiri ağırlamak üzere klasik tatlılar, düğün ritüelleri bunların arasındadır.

Çocukluğumda İzmir'de Purim Bayramı'ndan da bahsetmeden zannederim bıraktığımız İzmir Musevi hayatını eksik anlatmış oluruz. Kadim İran'da Yahudilerin imha edilmekten nasıl kurtulduklarının öyküsünü içeren rulo'ya Megila denir. İzmir'de Purim Megila'sı olmayan ev yoktu. Purim gecesi okunmak üzere bütün yıl ya tahta, ya karton ya da filigran işlemeli kutularda bu rulo saklanırdı. Sinagogun

36 More: İbranice "öğretmen" demektir.

37 Her bayram gecesinin aşağı yukarı değişmeyen bir menüsü vardır.

hazan'ı Purim gecesi okunan Megila'da Aman'ın oğullarının adlarını okurken –son derece süratle okumasına rağmen– herkes Yahudilere bu kadar kötülük etmek isteyen Aman'ın (Aman araşa-Kötü, gaddar Aman) çocuklarının adlarının duyulmaması için ayaklarını yere vururdu. İlk defa da İsrail'de bu isimler okunurken gürültü yapan (raaşan-gürültücü) aletlerin bu amaçla kullanıldığını gördüm. Yani bizim ayaklarımızla yaptığımızı Aşkenaz'lar bu aletle yapıyorlardı!!

Sefarad Yahudisi olan İzmir Musevilerinde Aşkenazilerin (Hamentaschen) dedikleri bu bisküvi yoktu, onun yerine (forka de Aman-Aman'ın ölüm sehпасı) şeklinde, "reşas" denen bisküvi hamurundan yapılmış bir nevi bisküvit vardı. Bu da bizlere, Yahudilere kötülük yapmak isteyen sonunun ne olacağını hatırlatmak amaçlıydı. Bunun dışında (Şamliya), (Pinyonati), (Mustaçudos) gibi tatlılar. Tabii ki hepsi evde yapılırdı, hazır almak diye bir şey yoktu. Zaten bunları yapacak imalathaneler de yoktu. Buna mukabil, "Maronçinos" veya "Mogados" –(İstanbul'da Masapan denirdi)– hazır alınırdı. Şekerciler Çarşısı'nda Taranto veya Şekerci İsrail bu işin ustası idiler.

Türkçesi "peksimet" olan "biskuçadas"lar sadece evimizin yanında olan Salhane Fırını'nın hususiyetiydi. Kimse bu fırının yaptığı lezzet ve kalitede peksimet imal edemiyordu. İçinde su olan eski bir gazoz şişesine konan nohutların ertesi günkü peksimetlerin hamuruna maya olarak kullanıldığını hatırlarım. Şabat veya bayram öncesi hamur işlerini veya fırınlanacak yemekleri evde hazırlarlar. Mesela boyos, borekas³⁸, roska³⁹, fritadas⁴⁰ vs. hazırladıklarını saç tavalala-

38 Borekas: Sıcak yağ ıve unla hazırlanmış bir hamurdan yapılmış, crispy, içi değişik ve lezzetli tuzlu malzemelerle doldurulmuş değişik şekillerde ve çok popüler ve mükemmel Yahudi börekleridir

39 Roska: İspanyolcada halka anlamına gelir. Halka şeklinde bir tatlı ekmektir. Genellikle Cuma günleri Şabat için hazırlanır. İspanya'dan Yahudilerin getirdiği bir ekmek türüdür.

40 Fritada: Değişik sebzeler (domates, kabak, pırasa vs.) ince doğranarak haşlanır ve süzülür, ekmek içleri katılır. Bu karışıma bazen maydanoz fakat daima tuz ve karabiber eklenir. Fırına uygun 30 cm.lik bir teflon tavaya yarım kahve fincanı yağ dö-

ra koyarlar, evdeki hizmetçi veya evin çocuklarından biri ile fırına gönderirlerdi. Tavalar birbirine benzediğinden, ayırabilmek için bir yumurta kabuğu tavanın sağ, veya sol köşelerine veya ortasına konurdu.

"Purimlik", anne-babaların çocuklarına veya nine-dedelerin torunlarına verdikleri özel bir harçlık idi. Bununla çocuk istediğini alırdı. Purimliği almak için büyükbabanın evine gidip elini öpmek şartı vardı. Evde ise anne-baba purimliği çocuğa Purim gecesini Megila okunduktan sonra sinagogdan dönerken verirlerdi. Verilen harçlıklar para miktarı bakımından fazla olmamasına rağmen büyük sevinç kaynağıydı. Hali vakti yerinde olan ailelerde Purimlik olarak kıza güzel bir bebek, oğlana bisiklet vs. alındığı da olurdu.

Müzikli, eğlenceli, kıyafet balo ve eğlencelerinin yapıldığı tek Yahudi bayramı Purim'dir. Purim balosu, Purim partisi her yerde, her yaşta Yahudi'nin sevinerek katıldığı eğlencelerdi. Bu eğlenceye kimi maske ile, erkek kadın kıyafetiyle, kadın ise erkek kıyafeti ve kravatla giyinerek giderdi. Ben 15 yaşlarındayken başımda fes ve boya ile küçük sakal ve bıyıkla devrin Mısır Kralı Faruk kıyafetiyle katıldığımı hatırlıyorum. Mum ateşi ile yakılmış şişe mantarı en güzel ve en ucuz siyah boya idi. Eğlence sadece ev içinde olur, başka ülkelerde olduğu gibi sokakta bununla dolaşılmaz, sokak alayı olmazdı. Her iştirakçının kıyafetle gelmesi şartı yoktu. Purim kutlaması daha ziyade çocukların eğlencesi olup Yahudilikte eskiden âdet olduğu gibi sarhoşluk derecesine kadar alkollü içki içilmezdi.

külür ve kızdırılır. Bu arada yumurtalar çırpılır ve tüm malzemeye ilave edilir. Elde edilen karışımı kızgın yağın üzerine döküp önceden ısıtılmış fırında 200 derecede 40 dakika pişirilir. İstenirse peynir de ilave edilir.

Purim öncesi konuşmalarında "bu yıl Purim Adar⁴¹ değil Veadar⁴² ayında olacak" mevzuu konuşulurdu. Veadar, İbrani takviminde takriben dört yılda bir olan 13 ay'lı yılda mevcuttur. O yılda iki Adar ayı varsa Purim ikincisinde kutlanır, ve bu durum zihinlerde her zaman gündeme gelirdi. "Purim Purinado Pesah en la mano = Purim kutlandı Pesah geliyor" deyiimiyle Purim biter bitmez Pesah bayramının hazırlıklarına başlamak gerektiği anlaşıldı. Geleneklere çok bağlı ve dindar kişiler arasında adları Mordehay ve Ester olanların oruç tuttuğu bir gündü, bu orucun adı "Taanit Ester" idi. Pasah (Hamursuz bayramı) hazırlıkları denince, evde bir uçtan bir uca ciddi temizlik akla gelir.

Sosyal ve Ekonomik Durum

Sosyo-ekonomik açıdan İzmir Musevi Cemaati hiçbir zaman homojen olmamıştır. Çok zengin aileler yanında çok fakir olanlar, büyük ve görkemli evlerde oturanlarla kortijo veya aile evi denen yerlerde yaşayan çok aile vardı. Boşanmalara, suç sayılacak ve sosyal düzene aykırı hareketlere Musevilerin karışması son derece nadirdi. Büyük çoğunluk ekmeğini kazanmağa, çocuklarını yetiştirmeğe çalışan, tahsil düzeyi çok yüksek olmayan kişilerdi.

Yahudi mesleklerine gelince, her türlü vardı: Marangoz, boyacı, altın-gümüş işleyenler, süpürge imalatçısı, manavlar, bakkallar, balıkçılar, seyyar satıcılar, evlerde hizmetçilik yapanlar, temizlikçi veya çamaşır yıkayan kadınlar, dilenciler, vs. Tanınmış Avukatlar, Selim Hakmen ve babasıydı. Birkaç doktor: Dr. Krespin, Dr. Israel,

41 Adar veAdar (veya Adar ve Adar B): Adar (İbranice: אדר) İbrani takvimine göre resmi yılın altıncı ayıdır (yıl 1 Tışri'de başlar) ve dini yılın on ikinci ayıdır (dini yıl 1 Nisan'da başlar). Bu ayda 29 gün vardır. Bu aya artık yıllarda Adar Alef (Alef İbrani alfabesi'nin ilk harfidir), Adar Rişon (Rişon = ilk) veya Adar I denir. Artık yıllarda bir ay daha eklenir buna da Adar Bet (Bet İbrani alfabesi'nin ikinci harfidir), Adar Şeni (Şeni = ikinci), ve Adar veya Adar II denir. Artık yıllarda Adar I 30 gün çeker. Adar I ve Adar II Gregoryen takviminde Şubat-Mart aylarına düşer.

42 Veadar: Adar B veya Adar şeni ayının bir diğer ifadesidir.

Dr. Levi, Dr. Zibil, Dr. Behmuaras, ve daha sonra onlara katılan Dr. Bilman, Dr. Abuaf, Dr. Özdoğan (Mitrani). Bunlar aile doktorları olarak tüm Musevilerin başvurduğu kimselerdi. 1950'lerde mezun olan genç Yahudi doktorlar İzmir'de kalmadılar, İsrail'e yerleştiler. İhtisas bahis mevzuu olunca Musevi olmayan hekimlere gidilirdi: Kadın Doğum: Dr. Hasan Yusuf Başkam, Sinir: Dr. Faik Muhiddin, Kulak-Boğaz-Burun: Dr. Dahi Öke. Bunlara sonradan Röntgen Uzmanı Dr. Moris Kori. Diş Hekimi Leon Nahum Bankman katıldılar. Şehrin Musevi eczacıları: Suhami, Habif, Algazi. Bir de Margunato ailesinin Türk Ecza Deposu vardı.

Terk ettiğimiz İzmir'de asırlar boyunca yaratılmış İbranice, Ladino ve Raschi-Soletreo karakterlerle yazılmış el yazmaları, meşhur Rav'ların responsa'ları vardır, bunlar bugün üniversitelerin araştırdığı mevzular. Fakat genç neslin İzmir Musevi topluluğunun geçmişi-ni bildiğinden pek emin değilim.

İzmir Musevilerinin yaşam şekli, oradan ayrılan bizlerin ve şahsi-yetimizin bir parçası olmaya devam ediyor. Çoğunluğu İsrail'e göç etmiş olan Türkiye Musevileri arasında İzmirli, ülke katkılar ve sıcakkanlıklarıyla tanınırlar. Museviler artık sinagog yanında yaşamayabilirler, çok azalmış olabilirler, fakat İzmir'in 25.000'lik Musevi nüfusu olduğu günlerden kalma eski sinagoglar ve şahane Bet Israel Sinagogu etrafında buluşma fırsatları yaratmalıdırlar, oraları bir birliktelik ve Yahudilik merkezi olmalıdır.

Mardin Yahudileri

Duygu ATLAS

Mesut ALP

Coğrafi konumu nedeniyle bir yanıla Kuzey Mezopotamya'ya bir yanıla da Anadolu'ya dokunan Mardin şehri, MÖ 2000'li yıllardan beri önemli siyasi oluşumlara sahne olmuş, içinde birçok farklı etnik ve dini kimliği barındıran bir kültürel havza gibidir. Günümüzde Süryani, Kürt, Türk, Arap, Ermeni ve Domlar gibi birçok farklı kimliği içinde barındıran Mardin'in bir de kayıp bir Yahudi mirası vardır. Tarihsel kaynakların izi sürüldüğünde, Mardin'deki Yahudi varlığının, cemaate dair göreceli olarak daha çok bilgi sahibi olduğumuz Osmanlı döneminin çok öncesine giden uzun bir geçmişinin olduğu görülür.

Mardin, İslamiyetin bölgedeki yayılışına kadar ikincil derecede önemi olan bir kale kent olarak kalmıştır. Bu nedenle, tarihi kaynaklarda Mardin adından çok eski ismi Nisibis ile Nusaybin'in karşımıza çıkması, günümüzde Mardin'in bir sınır ilçesi olan bu bölgenin hem Mardin'in Yahudi geçmişi hem de Ortadoğu'daki Hristiyanlık geleneğinin gelişiminde taşıdığı önemi göstermesi açısından dikkat

edilmesi gereken bir unsurdur.¹ Son beş bin yıldır kesintisiz olarak yerleşime sahne olmuş bu şehir, Süryani Hristiyanlık tarihinde büyük bir saygıyla anılan Mor Yakup ve Mor Efrem gibi azizlerin memleketi olmasının yanı sıra, Yahudilik için de önemli bir merkez görevi görmüştür. Kaynaklara göre, Filistin dışında yaşayan Yahudilerin Kudüs'teki Tapınak'a gönderilmek üzere hazırladıkları hediyeler Nusaybin'de bir hazine evinde toplanıyor ve ardından sıkı güvenlik eşliğinde Kudüs'e doğru buradan yola çıkıyordu.² Nusaybin'de (İbranice *Netzibin*) ayrıca, 1. yüzyılda İkinci Tapınak döneminde yaşamış önemli bir tanna olan Yehuda ben Betera'nın başında bulunduğu bir de yeşiva bulunmaktaydı. Bu okulun önemi ve kazandığı ünün boyutları, *Yasanın Tekrarı* kitabında bulunan "doğruluğun, yalnız doğruluğun ardınca gidin" ayetinin (16:20) Sanhedrin Risalesi'nde hahamlar tarafından, dönemin diğer önde gelen hahamları ile birlikte, Yehuda ben Betera'nın Nusaybin'deki yeşivasının yolundan gitmek olarak yorumlanmasında görülmektedir.³ Kudüs'te Pesah adağına katılmak isteyen bir pagana engel olduğu için kendisinden Babil Talmudu'nda "Selam üzerine olsun Haham Yehuda Ben Betera! Nusaybin'de olsan da ağın Kudüs'e uzanıyor,"⁴ şeklinde söz edilen Betera'nın Eretz İsrail'deki Talmud bilginlerince de tanındığı ve kendisine buradan öğrenci gönderildiği bilinmektedir.⁵

Büyük Hirodes (MÖ 74-MS 4) zamanında da önemli bir Yahudi nüfusunun olduğunu bildiğimiz Nusaybin, 1. yüzyılın ilk çeyreğinde bölgedeki birçok kent gibi kendisini bölgesel hâkimiyet için birbirleriyle mücadele eden Roma ve Part imparatorlukları ara-

1 Nusaybin'in Süryani Hristiyan geleneğinin gelişimindeki önemi için bkz. Mesut Alp, "İkinci Mesih Mor Evgin ve Nusaybinli Mor Yakup: Bir Dağın Saklı Azizleri," in *Efsanelerden Masallara Mardin* (İstanbul: Seçil Ofset, 2015), 42-47.

2 Wilhelm Bacher and M. Seligsohn, "Nisibis," *The Jewish Encyclopedia*, 1906, <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/11555-nisibis>.

3 Talmud, Sanhedrin 32b.

4 Talmud, Pesachim 3b.

5 Sifre Devarim, Pisqa

sındaki savaşların ortasında bulmuştur. Bu dönemde gerçekleşen Kitos Savaşı'nda (MS 115-117) Kuzey Afrika'dan Mezopotamya'ya birçok Yahudi topluluk Roma İmparatorluğu'na baş kaldırır ve bunlar arasında Nusaybin de vardır. İmparator Trajan'ın kumandanı Lucius Quietus buradaki ayaklanmayı kanlı bir şekilde bastırarak Nusaybin'deki Roma kontrolünü tekrar sağlar.

Mardin ve çevresi, 640 yılında İslam topraklarının bir parçası hâline gelir. Bu politik değişimin Mardin'deki Yahudi topluluklar üzerinde derin bir etkisi olmuştur. 7.-10. yüzyıllar arasında kaleme alınan Süryani ve Arap heresi-yoloji kaynakları incelendiğinde, İslami fetihlerin Mezopotamya genelinde bir sarsılmaya yol açtığını ve bu durumun Yahudi cemaatleri özelinde erken dönem mesihçi ve mezhepsel hareketleri ortaya çıkardığını görüyoruz. Bu açıdan, Mardin ve çevresinde gördüğümüz örnekler, bu coğrafyanın dinler tarihinde çoğunlukla göz ardı edilen merkezîyetini hatırlamak açısından önem taşımaktadır.

Bu değişimin Mardin ve çevresinde bulduğu yankının ilk örneği olarak, 8. yüzyılda Süryani tarihçiler tarafından kaleme alınmış olan *Zuqnin Kroniği*'nden bahsedilebilir. Bu kaynakta, Emevi halifesi Hişam bin Abdülmelik'in saltanatı zamanında (724-743) Mardin menşeli bir sahte mesihin ortaya çıktığı ve Samiriyelilerin ülkesine gidip burada yaşayan Yahudileri kandırarak servetlerini çaldığı, önemli bir Yahudi ailenin kızını hamile bıraktıktan sonra da memleketine geri döndüğü anlatılır. Ancak kandırmış olduğu Yahudiler, sahte mesihin izini sürerler ve onu memleketinde bulduktan ve işkenceden geçirdikten sonra çarınla gererek öldürürler.⁶ Bir başka Süryani kaynak ise 719-20 yıllarında Mardin'de kendini mesih ilân ederek vaazlar veren Edessalı Severus'un hikâyesini aktarır. Severus (Süryanice'de Sawira) Mardin'de yaşar ve zengin olmak adına

6 Sean W. Anthony, "Who Was the Shepherd of Damascus? The Enigma of Jewish and Messianist Responses to the Islamic Conquests in Marwanid Syria and Mesopotamia," in *The Lineaments of Islam: Studies in Honor of Fred McGraw Donner*, ed. Paul M. Cobb (Brill, 2012), 21-59.

Yahudileri kandırarak kendini mesih ilân eder. Yüklü miktarda altın elde ettikten sonra yakalanır, yaptıklarını itiraf eder ve Halife II. Yezid'in kardeşi Maslama bin Abdülmelik tarafından serbest bırakılır.⁷ Bu iki örnek dışında, 8. yüzyılda İsfahan'da İslami otoriteye karşı başkaldıran ve İsa'ya adlı Yahudi mezhebinin kurucusu olan Ebu İsa el-İsfahani'nin Nusaybinli olduğunu yazan kaynaklar mevcuttur.⁸

Yukarıda bahsettiğimiz 7.-10. yüzyıl Arap ve Süryani kaynakları dışında, Mardin'in Yahudi cemaatine dair önemli bilgilere ulaşabileceğimiz bir diğer kaynak, bölgeyi ziyaret etmiş seyyahların anlatıktırlar. 12. yüzyılda yaşamış Yahudi gezgin Tudelalı Bünyamin, Avrupa'dan Ortadoğu'ya geniş bir coğrafyayı kapsayan gezilerini kaleme aldığı eserinde, 1170 yılı civarında Nusaybin'de yaklaşık 1000 Yahudi olduğunu söyler.⁹ Ortaçağ'ın bir diğer Yahudi seyyahı Regensburglu Petachiach da, Tudelalı Bünyamin gibi 12. yüzyılın ikinci yarısında ziyaret ettiği Nusaybin'de üç adet sinagoga sahip 800 kişilik bir Yahudi cemaati olduğunu yazar.¹⁰ Petachiach, bu sinagoglardan birinin Yehuda Ben Betera'ya ait olduğunu, diğer ikisinin ise kahin yazıcı Ezra tarafından inşa edildiğini belirtir. Bunlardan birinde Ezra'nın Birinci Tapınak'tan getirdiği kırmızı bir taş da vardır.¹¹

7 Elli Kohen, *History of the Byzantine Jews: A Microcosmos in the Thousand Year Empire* (Lanham: University Press of America, 2007), s. 64.

8 Dinler ve mezhepler üzerine Farsça yazılmış en eski eser olan *Beyānu'l-Edyān*'da yazar Ebu'l-Meālî, Ebu İsa el-İsfahani'nin Nusaybinli bir terzi olduğunu ve çevresindekilere kendisinin "mesihin habercisi" olduğunu söylediğini yazar. Bknz. Anthony, "Who Was the Shepherd of Damascus? The Enigma of Jewish and Messianist Responses to the Islamic Conquests in Marwanid Syria and Mesopotamia," s. 35.

9 Marcus Nathan Adler, *The Itinerary of Benjamin of Tudela* (London: Oxford University Press, 1907).

10 A. Benisch, *Travels of Rabbi Petachia of Ratisbon* (London: Messrs. Trubner & Co., 1856), s. 9.

11 Avraham Ben-Yaacob, *Kehilot Yehudei Kurdistan* (Kudüs: Kiryat Sefer Beam, 1981), s. 140.

Mardin, 1517 yılında Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı İmparatorluğu topraklarına katılmış ve 1518'de Mardin Sancağı oluşturulmuştur. Osmanlı fethinden sonra Mardin için yapılan 1518 tarihli ilk kayıta dokuz mahallenin adı geçmektedir¹² ve bunlardan biri de 480 nüfuslu bir Yahudi mahallesi olan ve günümüzde Şehidiyye Mahallesi olarak bilinen Yahudiyan'dır.¹³ İlk Osmanlı kayıtlarında Yahudiyan'ın adının geçmesi, bu mahallenin geçmişi-nin Osmanlı fethinden çok daha öncesine gittiğini göstermektedir. Nusaybin'deki Yahudi varlığı ise Osmanlı kaynaklarında ilk kez 1540 yılında geçmekte ve burada "9 hâne, 1 mücerred"den oluşan bir Yahudi kolonisi olduğundan bahsedilmektedir.¹⁴

Her ne kadar Osmanlı nüfus sayımları ile karşılaştırıldığında verdiği nüfus verilerinin yanlış olduğu görülse de, 1848 yılında Mardin'e gelmiş olan Boğdanlı Yahudi seyyah Israel Joseph Benjamin, 19. yüzyılın ilk yarısında Mardin Yahudilerinin yaşam tarzları ile ilgili önemli bilgiler verir: "Burada [Mardin] yaklaşık 50 Yahudi aile bulunuyor. İkamet için kendilerine tahsis edilen bir mahalle-leri olmasına rağmen, oldukça özgür yaşıyorlar. Çoğunlukla tarım ile uğraşıyor, Müslüman gibi giyiniyor ve Arapça konuşuyor-lar." Benjamin antik dönemdeki öneminden bahsettiği ve içinde sadece iki Yahudi'nin olduğunu söylediği Nusaybin'de bulunan Haham Yehuda Ben Betera'nın mezarı ile ilgili ise şunları kayde-der: "Kasabadan yaklaşık bir saat ötede bulunan mezarlıkta [...] birçok hac yolculuğunun gayesi olan Haham Yehuda Ben Betera'nın mezarı vardır. Eskiden mezarın üzerinde bir ev bulunmaktaymış, ancak yaklaşık on yıl önce yeni gelen Paşa'nın emriyle yıkılmış ve taşları kışlanın inşasında kullanılmış. Çıkarılan taşlardan biri [...] bu meşhur Talmud âliminin anısına bir ibare taşımaktaymış.

12 İbrahim Özcoşar, Hüseyin H. Güneş, and Fasih Dinç, *242 Nolu Mardin Şer'iye Si-cili Belge Özetleri ve Mardin*, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi 1 (İstanbul: İmak Yayınları, 2006), s. 105.

13 Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1969), s. 106.

14 Ibid., s. 58.

Ne kadar canla başla aradıysam da bu taşı bulmak imkânsızdı. Onun mezar taşı olarak bana bir buçuk metre yüksekliğinde yuvarlak bir taş gösterildi. Ancak üzerinde bir kitâbe bulamadım. Genel inanışa göre, Paşa'nın aynı yıl içinde ölmesi bu saygısızlığının cezasıymış. Aynı mezarlıkta başka birçok Talmud âliminin de mezarları olduğu söyleniyor, ancak bu savı doğrulayacak bir anıt ya da tarihi işaret bulunmuyor."¹⁵ Kendisine Tudelalı Bünyamin'e atfen İkinci Bünyamin adını veren seyyahımıza göre, Yehuda Ben Betera'nın yeşivasında bulunan ve kahin yazıcı Ezra tarafından yazıldığına inanılan Tevrat yazması eşkiyaların saldırısına uğrayan Nusaybinli Yahudilerin Mardin'e kaçmasıyla önce buraya getirilmiş, Mardin'in de sürekli yağmalara mağruz kalması nedeniyle ardından Diyarbakır cemaatine emanet edilmiştir.¹⁶

1881 yılında Mardin'e gelmiş bir diğer seyyah Wolf Schur'un anlatımlarında ise, Mardin Yahudilerinin inançlarına dâir ilginç bir kesit buluyoruz. Bu kaynağa göre Mardin Yahudileri, Tevrat'ın 1. Krallar kitabının 18. bölümünde anlatılan İlyas peygamberin Baal'in peygamberleri ile yüzleşmesi olayından önce dua etmek için geldiği mağaranın Mardin'deki bir Yahudi'nin evinde bulunduğu inanıyorlar ve burayı "İlyas'ın mağarası" olarak adlandırıyorlardı.¹⁷ Ayrıca, Schur'un anlatımlarından bu dönemde Nusaybinli Yahudilerin birkaçının dükkân sahibi olduğunu, çoğunluğunun ise geçimlerini dericilik/kemercilikten sağladıkları bilgisine ulaşıyoruz. 1886 yılında Nusaybin'i ziyaret eden isimsiz bir seyyah ise Nusaybinli Yahudilerin dini hayatları ile ilgili şu gözlemlerde bulunuyor: "Cemaatin tüm bireylerinin Tora ile uğraştıklarını ve her gün sabah ve akşam dualarından sonra yaşlıların da katıldığı özel Mişna ve Zohar derslerinin yapıldığını öğrendiğimde çok şaşırdım."

15 J. J. Benjamin II, *Eight Years in Asia and Africa from 1846 to 1855* (Hanover, 1859), s. 63.

16 Rifat N. Bali, "Diyarbakır Yahudileri," in *Diyarbakır Müze Şehir* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), s. 368.

17 Mordechai Yona, "Nesibin," *Entziklopedia Shel Yehudei Kurdistan*. Kudüs: Dfus Maor Valach, 2003, 154. (İbranice)

Anlatımın geri kalan bölümünde, Nusaybin'de bir de Yahudi doktor olduğunu öğreniyoruz: "Nusaybin'deki ikinci gecemizde hizmetlilerimizden biri hastalanınca, buranın tek Yahudi doktoru ve aynı zamanda eczane sahibi olan Hekim Musa'yı çağırdım. Doktoru gece yarısına yakın bu saatte Zohar okurken bulunca çok şaşırdım. Doktor da bana hem doktor hem eczacı olarak iki meslekle uğraşmanın kendisine gündüzleri Tevrat çalışmak için zaman bırakmadığını ve bu nedenle mitzvayı yerine getirmek için geceden birkaç saat çaldığını anlattı." Bu seyyahın anlatımına göre, Nusaybin'in hem Türkçe hem de Arapça'nın hâkim olduğu bir alanda bulunması nedeniyle, burada bulunan iki haham bu iki dili de biliyor; vaazlarını Türkçe, Talmud ve Zohar derslerini ise Arapça veriyorlardı. Burada Kürtçe'den bahsedilmemesi ise ilginçtir. Son olarak, birçok evde mezuya gördüğünü aktaran seyyah, bu mezuzaların çürümelerini önlemek için tahtanın içine gömülü olarak kullanıldıklarını anlatır. Bir cenaze törenine de tanıklık eden seyyah, törenden sonra Yehuda Ben Betera'nın mezarını ziyarete gidildiğini aktarır.¹⁸ Nusaybin'i bu seyyahtan neredeyse kırk yıl önce ziyaret etmiş olan İkinci Bünyamin'in mezarın yıkımıyla ilgili anlattıkları anımsandığında, ziyaret edilecek bir mekân kalıp kalmadığı düşünülebilir. Bu sorunun yanıtını, Nusaybin'e çok yakın bir mesafede kurulan Kamışlı kentini 1934 yılındaki ziyareti sırasında Betera'nın mezarını da gören Alyans görevlisine Kamışlı cemaat başkanı Mardochée Abraham'ın anlattıklarında buluyoruz: "Haham Yehuda Ben Betera sadece dindaşlarımız [Yahudiler] tarafından değil, bölgedeki Araplar tarafından da saygı duyulan bir isimdir. Yüz yıl önce Nusaybinli Müslümanlar mezarı yıkıp taşlarını da Nusaybin'e götürdüler. Bu saygısızlığı yapanların hepsi [...] kör oldu ve birçok kurban adayıp mezarı tekrar inşa edene kadar da görme yetileri yerine gelmedi. O zamandan beri, Betera adı tüm Müslümanlar arasında meşhur oldu." Popüler bir inanışa dayanarak mezarın tekrar inşa edilmiş olduğunu söyleyen Abraham'ın anlatısı, 1930'lu yıllarda bile bölgenin Yahudi cemaatinin aktif bir şekilde dini yaşamlarını sürdürdüklerine dair kanıtlar içerir. Buna göre,

18 Ibid., s. 159.

sözü geçen yıllarda, Betera'nın mezarı bir hac alanı olarak kullanılmaya devam ediyordu. Bedevilerle yaşayan Yahudiler de dahil olmak üzere Kamışlı, Nusaybin ve Diyarbakır gibi bölgenin dört bir yanında gelen Yahudiler Şavuot Bayramı'ndan dört gün önce Betera'nın mezarına hac ziyaretinde bulunuyorlardı. Önce mezarın bulunduğu tepenin etrafında buluşup çadırlar kuruyor, kurban ve adaklarını adıyor ve bütün günü davul zurna eşliğinde dans ederek geçiriyorlardı.¹⁹

19. yüzyılın sonlarına geri dönmek gerekirse, 1891 yılında Mardin Sancağı'nın Yahudi nüfusu 1487'dir. Bu sayımda Mardin, Cizre, Midyat ve Avine (günümüz Savur ilçesine bağlı Sürgücü beldesi) kazalarında Yahudi nüfusu görülürken, Nusaybin kısmı boştur. Ancak, bundan 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Nusaybin'in Yahudi nüfusunun yok olduğuna dair bir sonuç çıkarmak doğru değildir. Nusaybin'de Yahudi cemaatinin 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında da var olmaya devam ettiğinin kanıtı olarak Nusaybin'de 1913 yılında evlenmiş bir çiftte âit *ketubba* gösterilebilir.²⁰ Alliance Israélite Universelle'in Anadolu'daki Yahudi cemaatlerinin nüfus bilgilerini içeren 1904 yılı bültenine göre de Mardin'deki Yahudi nüfusu 580'dir.²¹ Jewish Colonization Association tarafından Güneydoğu Anadolu'daki Yahudi cemaatlerini ziyaret etmekle görevlendirilen ve o zaman Yafa Tarım Okulu müdürü olan Jozef Niego ise, ziyaretini gerçekleştirdiği 1906 yılında, Mardin'de sinagog bekçisinden başka Yahudi olmadığını, bir zamanlar burada gayet iyi yaşayan ve ticaretle uğraşan Yahudilerin Hristiyan ve Müslümanların hoşgörüsüzlükleri ve son olarak da İdare Meclisi'nin kararı ile pazar kurulma gününün pazardan cumartesine taşınmasıyla şehri yavaş yavaş terk ettiklerini yazar.²²

19 "Les Juifs de Kamechlié," *Paix et Droit*, 1 Nisan 1934.

20 "Ketubba Netzibin 5673" *The National Library of Israel*. http://primo.nli.org.il/primo_library/libweb/action/dlDisplay.do?vid=NLI_Ktubot_iframe&docId=NNL_Ktubot_ROS000068679&fromSitemap=1&afterPDS=true.

21 "Turquie D'Asie," *Bulletin de l'Alliance Israélite Universelle*, 3 Ocak 1904.

22 "Israélites de Turquie D'Asie," *Bulletin de l'Alliance Israélite Universelle*, 1 Ocak 1906.

Görüştüğümüz bir Süryani esnafın, bir kısım Yahudinin Hristiyan ve Müslümanların kendileriyle ticaret yapmamaları nedeniyle Hristiyanlaşarak Süryani cemaatine katıldığını belirtmesi, Yahudi cemaatinin maruz kaldıkları baskılarla hem göç hem de din değiştirme yoluyla mücadele ettiklerine işaret etmektedir.

1920'li yıllarda Fransız mandasının Suriye'nin Cezire bölgesini geliştirme projesi kapsamında Nusaybin'in tam karşısında Kamışlı kentinin kurulmasıyla, Nusaybin'den birçok Yahudi buraya göçmüştür. Alyans Merkezi Komitesi adına Şam'daki Alyans okulunun müdürü tarafından Kamışlı üzerine hazırlanan raporda, şehrin "Türk zulmünden kaçan Nusaybinli mülteciler" tarafından 1926 yılında kurulduğu belirtilir.²³ Kentin kuruluşuna dâir gözlemi her ne kadar abartılı da olsa, bu rapordan Kamışlı'nın 2000 kişiden mevcut Yahudi nüfusunun aslen Nusaybinli olduğunu, sinagoglarında Nusaybin'den getirdikleri üç Sefer Tora'nın olduğunu, Mustafa Kemal hükümetinin başa gelmesi ve askerlik görevinin zorunlu hale getirilmesi ile "ataları gibi kırsal hayata ve özgür yaşamaya alışkın" Yahudiler için Nusaybin'de şartların zorlaştığını ve 1926 yılında Moşe Nahum Abdullah'ın Nusaybin'i terk ederek ilçenin iki kilometre ötesinde Kürtlerden ucuza toprak satın aldığını öğreniyoruz. Rapordan ayrıca, "Nusaybin cemaatinin başı ve Kamışlı'nın kurucusu" olarak tanıtılan Moşe Nahum Abdullah'ın buraya yerleşmesinden sonraki iki yıl içerisinde Kamışlı'daki Yahudi nüfusunun birkaç yüze ulaştığı ve Yahudilerin Nusaybin'deki hayatlarını aynı şekilde burada da devam ettirdikleri; Kürtçenin yanı sıra Türkçe, Arapça ve Keldanice de konuştuklarını ve büyük çoğunluğunun okuma-yazma ve İbranice bilmediği bilgilerine ulaşıyoruz. Yine bu rapordan, Yahudi nüfusunun Kamışlı'ya kaydığı Nusaybin'de 1934 yılı itibarı ile 150 civarında Yahudi kaldığını ve Suriye'ye göç eden Yahudilerin mallarına Türk hükümeti tarafından el konulduğunu öğreniyoruz. Yukarıda sözünü ettiğimiz Diyarbakır cemaatine emanet

23 "Les Juifs de Kamechlié."

edilmiş olan Tevrat yazmasına ise, 1934 yılı itibari ile devletin el koyamadığı anlaşılmaktadır. Hem devletin el koyma ihtimalinden hem de soygun tehlikesinden korumak amacıyla, el yazması sinagogda değil, bir evde muhafaza ediliyordu. İlk ve son sayfaları muska olarak kullanılmak üzere küçük parçalar halinde kesilip dağıtılan ve her sayfasında İbranice yazıların etrafında melek, balık ve yılan tasvirleri olan bu iki bin yıllık el yazması, rengarenk mendiller içinde korunuyor ve Kamışlı'da yapılacak olan yeni bir okula taşınması planlanıyordu. Değeri paha biçilemez bu *Keter Tora*'nın izini kaynaklardan ancak bu noktaya kadar sürebiliyoruz.²⁴

1933-34 yıllarında yaklaşık 90 Nusaybinli aile İsrail'e göç ederek Hayfa ve Hadera kentlerine; 1949-1952 yılları arasında gerçekleşen ikinci göç dalgası ile gelen geri kalan 80 Nusaybinli aile ise Kudüs, Kfar Saba, Kiryat Ata, Raanana ve Yehud gibi farklı kentlere yerleşmiştir.²⁵ Nusaybin ve Kamışlı'dan İsrail'e göç eden Yahudiler'in inşa ettiği Netzibin Sinagogu Kudüs'ün Nachlaot ilçesinin Shevet Tzedek mahallesinde bulunmaktadır. Kitabesinde "1938'den beri Shevet Tzedek Mahallesi'nde bulunan Nusaybin ve Kamışlılılar" yazan sinagoğun adı da Nusaybin'in Yahudi mirasına atıfta bulunur bir biçimde Haham Yehuda Ben Betera Sinagogu'dur.

1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından Mardin'in zaten küçülmüş olan Yahudi nüfusu giderek daha da azalmaya başlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti tarafından 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımında 490 olarak belirtilen Yahudi nüfusundan 71 kişinin Yahudice konuştuğu belirtilmiştir.²⁶ Etnik köken ve din sorularının son kez nüfus sayımında yer aldığı 1965 yılında ise Mardin'in Yahudi nüfusunun dokuza düştüğü görülür.²⁷ Böylelikle,

24 Ibid.

25 Yona, "Nesibin," s. 158.

26 Engin Sarı, *Kültür, Kimlik, Politika: Mardin'de Kültürlerarasılık* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), s. 355.

27 Onur Yıldırım, "Mardin," ed. Norman A. Stillman, *Encyclopedia of Jews in the Islamic World* (Brill, 2010).

Cumhuriyet'in kuruluşundan sonraki 40 yıl içinde, Mardin'in Yahudi nüfusunun tamamen eridiğini görüyoruz. Günümüzde Mardin'de hiç Yahudi yaşamıyor. Ancak, kentte görüştüğümüz herkesin eksiksiz kabul ettiği bir gerçeklik, burada bir zamanlar Yahudilerin yaşamış olduğu idi. Bu temel bilginin detay açısından ne kadar eksik olduğunu ise, görüştüğümüz bir Mardin zanaatkârının şu sözleri özetliyor: "Çeşmesi var, mahallesi var, mezarlığı var; ama Yahudileri bilen yok."

Mardin Yahudilerinin geçmişinden günümüze kalan en somut iz, halk arasında hâlâ Yahudi Mahallesi olarak adlandırılan, yeni adıyla Yenikapı Mahallesi Manastır 132. Sokak'ta bulunan Yahudi Çeşmesi'dir. Bir diğer adı Yakutiye Çeşmesi olan bu yapının kesin yapım tarihi bilinmemekle birlikte, "plan, yapı ve teknik özellikleri açısından" 18. ya da 19. yüzyıla tarihlenebileceği düşünülmektedir.²⁸ Geniş sivri bir kemerle örtülü olan çeşme günümüzde kireç ve boyayla kaplanmış olduğundan, üzerinde herhangi bir yazıt ya da tablet olup olmadığı, maalesef, anlaşılamamaktadır. Genel olarak Yahudi Mahallesi'ndeki hiçbir yapıda Yahudi geçmişine dâir herhangi bir iz ya da şekil görülmemektedir. Ancak, bir Eski Mardin esnafı ile yaptığımız görüşmede, evlerin içlerindeki durumun farklı olduğu konusunda bir ipucu elde ettik. Bu esnaf bize, bir evin içinde duvarda bulunan Davut'un Yıldızı şeklindeki taş kabartmanın eve yeni taşınan kiracıyı rahatsız etmesi üzerine söküldüğünü ve taşın daha sonra satıldığını anlattı.

Yahudi Çeşmesi'nin yakınlarında Yahudilere ait bir de sinagog mevcuttur. Dışarıdan görülmesi mümkün olmayan bu yapının kapı girişinde İbranice bir taş tablet bulunur. Metruk durumda ve ziyarete açık değildir. Yahudilerden kalan bir diğer mekân ise Eski Mardin'in güneyinde Yeni Yol'un altında kalan Necmettin Mahallesi'ndeki Yahudi Mezarlığı'dır. Bu mezarlıktan batı yönüne doğru bakıldı-

28 İrfan Yıldız, "Yakutiye Çeşmesi," in *Tarihi Mardin Çeşmeleri*, Mardin Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları - I (Mardin, 2010), s. 113.

Mardin Yahudi Çeşmesi

ğında Süryani Ortodoks Kilisesi'ne bağlı Burç Manastırı ve manastırın içinde yer alan Mor Mihail Kilisesi'nin çan kulesi görülür. Bakımsızlık içindeki bu alanda Arapça yazılarla bezenmiş ve genellikle 19. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen mezartaşları vardır. Bu mezarlık alanının 10-15 yıl öncesine kadar büyük bir alan teşkil ettiği, ancak daha sonra imara açılmak adına "ada ada peşkeş çekildiği" söylenmektedir. Geriye kalan mezarlar ise, Protestan Kilisesi'ne mensup ve sivil toplum çalışmalarında aktif bir kadının girişimi sonucu etrafına duvar ördürülerek kurtarılmıştır. Bize aktarılan bir başka bilgi ise, bilinen bu mezarlık alanı dışında, Mardin Müzesi'nin üst kısmında Kale Altı olarak bilinen alanda bulunan Müslüman mezarlığının da eskiden Yahudi mezarlığı olduğudur. Çeşme, sinagog ve mezarlığın dışında, Mardin'de pek fazla bilinmeyen bir de Yahudi Çarşısı bulunmaktadır. Günümüzde kapılarına kilit vurulmuş beş-altı dükkândan ibaret olan ve eski hacmine dair bir bilginin olmadığı bu çarşı, Eski Mardin'de Revaklı Çarşı'nın kuzeybatı bitişiğinde bulunur.

Mardin Yahudi Çarşısı

Nusaybin'de ise, Köprübaşı Mevkii Yeni Turan Mahallesi'nde, Suriye-Türkiye sınırını teşkil eden mayınlı saha ve asker gözetleme kulübesi olarak kullanılan alana halk arasında hâlâ Kürtçe *Girkê Cihûya*, yani "Yahudi Tepesi" denmektedir. Bu bilgi, bu alanın yakın zamana kadar Nusaybinli Yahudiler tarafından mesken alanı olarak kullanıldığını göstermektedir. Tepe, bir höyük olup (arkeolojik dolgusu olan yükselti), Çağ Çağ Çayı ve eski on gözlü Bağdat Köprüsü'nün hemen batı kıyısındadır. Bu tepenin yaklaşık olarak 6-7 km batısında, Nusaybin-Mardin kara yolunun 7. km'sinde, kara yoluna 1 km, Berlin Bağdat demir yolu hattına ise 100 m uzaklıkta bulunan ve halk arasında *Qubka Cihûya*, yani "Yahudi Kubbesi" denen bir yapı daha bulunmaktadır. Bu yapı, Betera'nın bahsi geçen anıt mezarı veya bir havra olabilir. Halen ayakta ve Türkiye'den rahatlıkla görülebilmektedir. Nusaybinli Yahudilerin son dönem meslekleri ile ilgili olarak ise, Nusaybinli Adnan Tuçalan ve Şeyhmus Alp ile yapılan görüşmelerde, Gürci adındaki bir Yahudinin bölgede çok aktif bir tüccar olduğunu öğreniyoruz. Alp, Gürci'nin araba

Mardin Yahudi Mezarlığı

işleri ile uğraştığını ve araba yedek parça toptancılığı yaptığını söylemektedir. Anlatılanlara göre, Suriye istihbarat güçlerinin kendisine düzenlediği suikasttan yaralı kurtularak önce Mersin'e, buradan da İsrail'e göç etmiştir. Bu bilgi birçok Nusaybinli tarafından teyit edilmektedir. İsmi vermek istemeyen bir Nusaybinli şahıs, Gürci'nin asıl işinin Suriye Yahudilerinin Türkiye üzerinden İskenderun ve Mersin limanları yoluyla İsrail'e geçmelerini sağlamak olduğunu anlatmıştır. Konunun bilgisi yapmış olduğumuz sözlü mülâkatlara dayanmaktadır. Doğruluğu tartışmaya açıktır. Şeyhmus Alp ayrıca, Yahudi Tepesi'nin yaklaşık 200-300 m kuzeybatısında bulunan ve Hamam mevkii olarak bilinen Nusaybin'in en eski ve meşhur yapılarından biri olan Hamam'ın yanında ismini hatırlamadığı bir Yahudi'nin 1970'li yıllara kadar sabunculuk yaptığını söylemiştir.

Abdülkadir Alper ise, kendisinin büyükannesinin Stêra adında bir Yahudi olduğunu ve 1974-75 senesine kadar Nusaybin'de yaşamış olan ve yukarıda bahsedilen Gürci adındaki bir Yahudi tarafından

da kayıt altına alındığını söylemektedir. Yine Alper ailesinin bize verdiği bilgilere göre Stêra, Girkê Cihûya mahallesinde seyyar kuyumculuk, bazen de kocakarı ilaçlarıyla şifacılık yaparak hayatını idame ettirmiş. Kendisi bir Yahudi olarak ölmüş, lâkin çocukları bilinmeyen bir sebepten dolayı Müslüman olmuşlardır. Kız kardeşlerinin ise halen İsrail'de yaşadıkları ve buradaki akrabaları ile irtibat içerisinde olduklarını yine Alper ailesinden öğreniyoruz.

Eski Mardin'de yaptığımız görüşmeler sonucunda ise, buradaki Yahudilerin meslekleri konusunda bilgi topladık. Bakırcılık yapan Yahudi ustalarla ilgili bize anlatılan ilginç bir detay şöyledir: "Yahudi bakır ustaları, becerilerini görmek için çalışırlarken çıraklarının başına yumurta koyarlardı. Eğer düşürürlerse kovarlardı." Yahudilerin ayrıca, kendilerine ait çarşıda farvacılık (kürklü pelelerin) yaptıkları ve kenti terk etmeleriyle birlikte bu mesleğin de Mardin'de yok olduğu bilgisine ulaştık.

Mardin Yahudilerinin tarihsel ve kültürel mirası kent belleğinde gerilere atılmış ve unutulmaya yüz tutmuştur. Çok kültürlü kimliği ile öne çıkan ve bu yönüyle bir turizm markası haline gelen Mardin'in tarihi, Yahudi cemaatine dair eksikliği burada başlangıcını yapmaya çalıştığımız benzer çalışmalar yoluyla giderilmedikçe, tam olarak yazılamayacaktır.

Adana Yahudileri

Rıfat N.BALİ

Tarihsel Geçmiş

Anadolu'da yerleşik Yahudi cemaatlerinin nüfus açısından en küçüklerinden, ancak buna karşılık en eskilerinden biri Adana Yahudi cemaatidir. Adana Yahudilerinin kökleri tarihte Kilikya dönemine kadar uzanmaktadır. Altıncı yüzyılda Adana'daki Yahudiler "millet" ve "sinagog"a dayalı bir cemaat yapısını muhafaza etmekteydiler.¹ Ancak daha sonraki yıllarda buradaki Yahudi varlığı azalmıştır. Ünlü Fransız coğrafyacı ve şarkiyatçı Vital Cuinet'ye (1833-1896) göre 1890 yılında Adana'da herhangi bir aile yaşamamakta olup sadece son derece sefil koşullarda yaşayan iki veya üç kişiye rastlanmaktaydı. Paris'te merkezi bulunan ve Yakın Doğu Yahudilerinin kültür, eğitim ve zanaat düzeylerini yükseltmek amacıyla Fransızca eğitim veren bir dizi okul açmış bulunan Alyans teşkilatı bir ara Adana'da bir okul kurmayı tasarlamış ancak Türklerle Yahudiler arasındaki ilişkilerin gergin olması nedeniyle Yahudilerin Adana'ya yerleşmeyecekleri kanısına varmış ve bu tasarıdan vazgeçmişti.²

1 Avram Galante, *Histoire des Juifs de Turquie*, cilt 4, İsis, İstanbul, s.269.

2 Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie*, Ernest Leroux, Paris, 1891, cilt 2 s.10.

Ünlü tarihçi Avram Galante "19. yüzyılda Anadolu'nun çeşitli şehirlerden gelmiş olan Yahudiler Adana'da yaşamaktalar ve ticaretle meşguller" yazmasına rağmen³ nüfus istatistiklerine bakıldığında Adana'da bir Yahudi varlığına ancak yirminci yüzyılın başında rastlanmaktadır. Çeşitli kaynaklardan derlenen bilgilere dayanarak 19 ve 20. yüzyıllardaki Adana'daki Yahudi nüfusu şöyle özetlenebilir:

Yıl	Erkek	Kadın	Toplam	Anadili Yahudice Olanlar	
				Sayısı	Toplam Yahudi Nüfusuna Oranı
1881 ⁴	–	–	–		
1883 ⁵	–	–	–		
1894 ⁶	–	–	1		
1897 ⁷	–	–	–		
1906-7 ⁸	5	5	10		
1908 ⁹	1?	?	98		
1914	?	?	76 ¹⁰ 66 ¹¹		
1927 ¹²	94	65	159	56	%35

- 3 Avram Galante, *Histoire des Juifs de Turquie*, İsis Yayıncılık, İstanbul, (t.y.) cilt 4 s.269 (İlk baskı *Histoire des Juifs d'Anatolie* Cilt 2 Imprimerie M.Babok, İstanbul, 1939).
- 4 Kemal H. Karpat, *Ottoman Population 1830-1914 Demographic and Social Characteristics*, The University of Wisconsin Press, Wisconsin, 1985, s.125.
- 5 Stanford J. Shaw, *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, Macmillan, Londra, 1991, s.276.
- 6 Kemal H. Karpat, *a.g.e.*, s.155.
- 7 *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897*, Hazırlayan: Prof. Devfik Güran, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Yayın no. 2045, Ankara, 1997, s.24.
- 8 Kemal H. Karpat, *a.g.e.*, s.163.
- 9 Stanford J. Shaw, *a.g.e.*, s.276.
- 10 Walter Weiker, *Ottomans, Turks and the Jewish Polity A History of the Jews of Turkey*, University Press of America, Maryland-Londra, 1992, s.266.
- 11 Stanford J. Shaw, *a.g.e.*, s.276.
- 12 Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri*, Hüsnütabiat Matbaası, Ankara, 1929, s.XLVIII, 146.

Yıl	Erkek	Kadın	Toplam	Anadili Yahudice Olanlar	
				Sayısı	Toplam Yahudi Nüfusuna Oranı
1935 ¹³	?	?	302	151	%35
1945 ¹⁴	94	93	187	83	%44
1950 ¹⁵	25	1	26	50	
1955 ¹⁶	?	?	100		
1960 ¹⁷	117	111	228		
1965 ¹⁸	72	87	159	29	%18

Din ve anadil sorularının sorulmuş olduğu en son nüfus sayımı 1965 sayımı olduğundan ondan sonraki sayımlardaki Adana Yahudi nüfusu hakkında berrak bir bilgi mevcut değildir. Ancak Adana Yahudi cemaatinin halihazır başkanı Vitali Meşulam'dan alınan bilgiye göre nüfus 52 kişi ve yirmi aileden ibarettir. Bu elli iki kişilik nüfusun yirmi beşi erkek yirmi yedisi kadındır. Nüfus genellikle orta yaşlı ve yaşlıdır. Genç sayısı on olup bunun biri çalışma dokuzu ise ilk, orta, lise ve üniversite tahsillerine devam etmektedir.

Adanalı Yahudilerle yapılmış olan bazı söyleşilerden derlenen bilgilere göre Yahudiler 1916 ilâ 1926 yılları arasında Bulgaristan ve Yunanistan'dan önce İstanbul'a, oradan da İzmir'e, daha sonra da

-
- 13 T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, *Genel Nüfus Sayımı 20 İlkteşrin 1935*, Neşriyat sayısı: 75, Mehmet İhsan Basımevi, Ankara, 1937, s.138-139.
- 14 T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı*, Yayın no: 286, Ankara, 1950, s.140-141, 170.
- 15 T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı*, yayın no: 410, İstanbul, 1961, s.306. Bu sayı, dönemi yaşamış olan kişilere göre yanlış olup 200 civarında olması gerekir.
- 16 Fuat Dünder, *Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar*, Doz Yayınları, İstanbul, 1999, s.203.
- 17 T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı*, Yayın no: 444, Ankara, 1963, s.170, 172.
- 18 T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Genel Nüfus Sayımı İdari Bölünüş 24.10.1965*, Yayın no: 537, Ankara, 1968, s.229.

Konya yolu ile Adana'ya gelip yerleştiler. Bunlardan başka "Vanlı" olarak anılan ve Van'dan Adana'ya gelip yerleşmiş olan Yahudi aileler de mevcuttu. O yıllarda Adana'da yaklaşık yüz aile yaşamaktaydı. Kurtuluş Savaşı sırasında, Fransızların Adana'yı işgalleri sırasında Adanalı Yahudilerden gerek Hanri Gaston Mizrahi ve gerekse Hanri Gattegno Fransızlara karşı direnen Türkler cephesinde yer aldılar. Hanri Gattegno Fransızlara ait silah ve cephane taşıyan bir treni ele geçirmesi üzerine İstiklâl madalyası ile taltif edildi.¹⁹

Kurtuluş Savaşı sırasında Adana'nın Fransız işgalinden kurtarılmasından sonraki iktisadi durumu Sakıp Sabancı anılarında şöyle değerlendiriyordu:

Türklerin sayılarının fazla olmasına rağmen, Adana'da tüm zengin kaynaklar azınlıklar tarafından kontrol ediliyormuş. Adana, özellikle pamuk ve pirinç ticaretinin merkezi, Mersin ve İskenderun, Anadolu kaynaklarının ihraç limanları imiş. Kurtuluş Savaşı sonunda Mustafa Kemal, Fransızlarla anlaşıp Adana ve yöresini üç yıllık yabancı işgalinden kurtarmış, 2 Aralık 1921 Cuma günü Ulucami'de Kurtuluş mevlûdu okunmadan önceki günlerde şehirdeki Rumların Ermenilerin büyük çoğunluğu Kıbrıs'a, Sakız'a, İzmir'e, Yunanistan'a, Suriye'ye göç etmiş. Adana'da azınlıklardan kalan çok az olmuş.

Adana'dan Rumlar ve Ermeniler çekildikten sonra, Lübnanlı Hristiyan Arapların ve Musevilerin ağırlığı artmış. 1920'li yıllarda Adana'nın önde gelen işadamları, Lübnanlı katoliklerden Corç Lütfullah ile Alber Diyab'dır. Tüm ihracat ve acentelik işleri, bu iki şahsın inhisarındadır. Yabancı dil bilmeyen Müslüman işadamları, bu ikisine büyük önem verirler. Çünkü onların eli ayağı sayılırlar.

Corç Lütfullah, Adana'nın dünya ile ilişkisini kuran adamdır ve pamuk kralıdır. Alber Diyab hem pamuk ihracatçısı, hem de otomobil, traktör, makine ve yedek parça acentesidir.

Kurtuluş'tan sonra Adana'da kalan gayrimüslimler, ticari ve sınai faaliyetlerine devam ederler. Bunların hepsi zengin kişilerdir. Gilodo Yağ Fabrikası'nın sahibi S.(amuel) R.(afael) Gilodo, Rusya'dan gelmiştir. Arap uşağı Yakup Efendi ve her gün oynamayı ihmal etmediği tenis oyunu nedeniyle herkesin ilgisini çeker. Moiz ve Albert

19 "Adana'da küçük bir topluluk", *Şalom*, 9 Temmuz 1986.

Amado, pamuk alım satımı yaparlar. Antuvan Brazafolli ve Köşker-
yan, Adana'nın önde gelen işadamlarıdır.²⁰

Sakıp Sabancı, Adana'nın kurtuluşundan sonra şehirde kalıp ticari ve sınai faaliyetlerini sürdürmüş olan gayrimüslimlerin adlarını sıralarken bunlar arasında Salamon Rafael Gilodo, Vitali Eskenazi, Jak Natus, Yako Benyes, Moiz ve Albert Amado adlı Yahudi tacirler ve sanayiciler de yer alır.²¹

Cumhuriyet Döneminde Adana Yahudileri

Adana Yahudileri her ne kadar İstanbul ve İzmir Yahudilerine nazaran Türkçeye daha fazla vâkıf olmuşlarsa da, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki azınlıkları Türkleştirme politikasının ağırlığını hissettiler. bu nedenle 1933 yılında diğer Yahudi cemaatlerini örnek alarak her yerde Türkçe konuşma kararı aldılar.²²

Adana Yahudileri ile ilgili yazılı kaynakların kısıtlı olması nedeniyle Cumhuriyet dönemindeki bu cemaat yaşantısı ve gelişimi hakkında çok fazla bir bilgi mevcut değildir. Rastlanan ve akıllarda yer eden tek olay 11 Kasım 1942 yılında yürürlüğe girmiş olan Varlık Vergisi Kanunu'dur.²³ Bu kanundan Adana Yahudileri de olumsuz

20 Sakıp Sabancı, *İşte Hayatım*, Aksoy Matbaacılık A.Ş., İstanbul, 1985, s.19. Sabancı, anılarında yer alan Adana'daki gayrimüslimlerin tamamının zengin olduğuna dair kanaat gerçeği tam olarak yazmamaktadır. Dönemin tanıklarına göre doğru oranın gayrimüslimlerin yansının zengin olduğu yolundadır. Dönemin tanıkları tenis oynayan kişinin Rafael Gilodo olmayıp oğlu Boris Gilodo olduğunu belirtmişlerdir.

21 Sakıp Sabancı, *a.g.e.*, s.32.

22 Rıfat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri / Bir Türkleştirme Serüveni 1923-1945*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.174.

23 Bu kanunla savaş yılları sırasında spekülasyon ve karaborsa nedeniyle ortaya çıkmış olan aşırı karların vergilendirilmesi amaçlandı. Ancak uygulama ayrımcı bir nitelik taşıdı. Uygulama sırasında eşit gelir düzeylerine mensup kişiler arasında gayrimüslimlere ve Dönmelere müslümanlara göre çok daha yüksek bir vergi tahakkuk ettirildi. Vergiyi ödeyemeyenlerin borçlarını bedenlen çalışma suretile ödemeleri öngörüldü. Bu maksatla Aşkale'de kurulmuş olan çalışma kamplarına gönderilen mükellefler arasında borcunu ödemiş olan müslümanlara hiç rastlanmadı. Varlık Vergisi konusunda ayrıntılı çalışmalar için bkz. Rıdvan Akar, *Aşkale Yolcuları Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*, Doğan Kitap, İstanbul, 2009; Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000; Rıfat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni 1923-1945*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.424-495.

bir şekilde etkilendiler. Tahakkuk edilşen vergiyi ödeyebilmek mallarını mülklerini sattılar ve vergiyi ödemeye muvaffak oldular. Bu nedenle vergiyi ödeyemeyen gayrimüslim olmadığı için Adana'dan Aşkale'ye giden herhangi bir gayrimüslim tüccar mevcut olmadı. Dönemin gazetelerine göre Adana Yahudilerine tahakkuk ettirilen Varlık Vergisi meblağları şöyleydi:

Tüccar	Tahakkuk ettirilen vergi (TL)
Şaşo Kardeşler ve Şaşol Kohen	600.000.-
Vitali Strumza	20.000.-
İshak oğlu, David oğlu Samuel	3.000.-
Vitali Eskinazi	18.000.-
Alber Diyap	300.000.-
Salamon Benyeş	72.000.-
David Yalman, Eskinazi	750.-
Yako Benyeş ve oğulları	550.000.-
Jak Natus Çarniyak	4.000.-
Gilodo ve oğlu	610.000.-
Muiz ve İshak Mizrahi	5.000.-
Gaston Mizrahi	50.000.-
Muiz Meşulam	5.000.-
Bohor İsrail	6.000.-
Viktorya Jak Kohen	10.000.-
Luna Mizrahi	30 000.-
Nesim Eskinazi	1 500.-
Alber Bahar	20 000.-
İlyas Pinhas	8 000.-
Marko İkiz	30 000.-
Simanto Dalyan	10 000.-
İranlı Davit ve İlyas	10 000.-
Davit Yakup Üner	50 000.-
Samonya ve Musa	2 000.-
Nesim Yedadiye ve Harun	5 000.-
İshak oğlu Şimail	5 000.-
Mihail Simento	8 000.-
Simon İshak ve Simon Levi	3 000.-
David İbrahim İlyas	44 000.-

Mihail Refail Levi	1 000.-
İlyas Bahar	500.-
Yasef Termin	500.-
Moiz Brokman	500.-
Yako Elmayen	500.-
Muiz Saban	500.-
Yasef Kari	500.-
İsrail Baba	500.-
Alber Civanoglu	500.-
Nesim Amado	500.-
Edvar Matalon	500.-
Muiz Termin	500.-
Alber Amado	500.-
Meri Kori	500.-
Muiz Amado	500.-
Toplam	2.489.250.-²⁴

Adana'da şu anda Aksoy Apartmanı'nın bulunduğu yerde Benyeşler'in 1937 yılında inşa ettiği ve zaman zaman Adanalıların ziyaretine mazhar olduğu bir konak mevcuttu. 1916 yılında kurulan ticarethanesinde kamyon, lastik, pamuk ve inşaat malzemelerinin ticaretiyle meşgul olan Benyeşler bu konağı Varlık Vergisi sırasında 72 000.- liraya satmak zorunda kaldılar. Benyeşler'in Fransızlar'ın Adana'yı işgal ettikleri zamandan kalma on bir pavyonları da vardı. Bunlar da Varlık Vergisi sırasında satıldılar. Benyeşler'in hırdavat mağaza ve depoları da toptan olarak 1943 yılının Nisan ayında iki yüz bin lira tahmini bedelle satışa konuldu.²⁵

Benyeşler bu olaydan sonra "Burası küçük şehir. Çok göze batıyoruz. Boğulacaksa büyük denizde boğulalım" düşüncesiyle İstanbul'a göç ettiler. Salamon Benyeş ve oğulları ise Adana'da kaldılar.

24 "Mersin'de Varlık vergisi cetvelleri dün asıldı", *Türk Sözü*, 9 Birinci Kanun 1942 ve "Adana'da Varlık Vergisi", *Türk Sözü*, 16 Birinci Kanun 1942.

25 "Varlık Vergisi", *Yeni Adana*, 10 Nisan 1943.

Varlık Vergisi ile bir diğer anıyı Gaston Mizrahi'nin oğlu İzak Mizrahi şöyle dile getiriyor:

Babam vergiden kendine düşen payı zar zor ödedikten sonra, geciktiği için üstüne 14 000.- liralık bir de ceza kesmişler. Babamın ödeme gücü kalmamış artık; çaresiz, her akşam mezarlığa gidiyor, Tanrı'ya yakarıyor. Mustafa Akdağ adında bir çiftçi Gaston Efendi'ye bu mezarlık ziyaretlerinin sebebini soruyor. Derdini öğrenince de parayı veriyor; "Toparlanınca ödersin" diyerekten. Babam toparlanınca faiziyle ödemeye kalksa da, Akdağ kabul etmiyor. Babam ona bir arsa hediye ediyor; sonunda "mutlaka istiyorsan oğluma ver" diye kabul ediyor. Oğlu Zeki Akdağ daha sonra Belediye Reisi olacaktı.²⁶

Varlık Vergisi dönemini ve Samuel Rafael Gilodo'nun yağ fabrikasını Hacı Ömer Sabancı'ya satışını Sakıp Sabancı anılarında şöyle naklediyordu:

O yıllar, yani 1940'lar, dünyada ve Türkiye'de konjonktürün alt üst olduğu yıllardı. Bir tarafta İkinci Dünya Savaşı devam ediyor, öte yanda Türkiye savaş dışı kalma çabasında. Harp konjonktörü birçok insana fırsatlar yaratıyor, birçok işin de batmasına neden oluyor. Adana'da özellikle gayrimüslimler pamuk, gıda maddesi gibi normal ihracat malları yanında, yeni yeni kârlı konular keşfediyorlar, mesela Almanya'ya kırpıntı ihraç ediyorlar.

1942 yılında çıkan Varlık Vergisi, Türk ekonomisinin üzerinden karsırga gibi geçmiş, birçok işyerini harabeye çevirmiş. Babam "Varlık Vergisi"nden sarsılmamış.

Hacı Ömer'in ilk sanayi tecrübesi bu fırtınalı dönemin öncesine rastlar.

Türk Nebati Yağlar Fabrikası teşebbüsünü babam, dört Kayserili, iki Karaisalı ortağıyla başlatmıştır. Millî Mensucat Fabrikası ortakları (Nuh Naci, Mustafa Özgür, Seyit Tekin ve Nuri Has), Karaisalılar (Ahmet Sapmaz, Bekir Sapmaz) ve babamdan teşekkül eden yedi ortaklı grup, eşit paylarla işe girerler. Fakat işi babam yürütür. Babam ve arkadaşları 1939 yılına doğru Adana'da pamuk ticaretine hâkim duruma gelince, önce çırcır fabrikası işine giriyorlar. 30 bin ton pamuktan 15 bin ton çiğit çıkıyor. O tarihte çiğidin tek alıcısı da S. R. Gilodo Nebati Yağ Fabrikası. Fabrikanın almadığı çiğidi yakmaktan başka kullanım alanı bilinmiyor.

Fabrika Salamon Rafael Gilodo isimli bir Rus Musevisi göçmene ait. Gilodo, Rus İhtilali sırasında Anadolu'ya göçmüş, önce Mersin'de yaşamış, 1927 yılında Adana'ya gelerek istasyon civarında "Rusun fabrikası" diye tanınan nebati yağ fabrikasını kurmuş.

Babam ve arkadaşları uzun süre Gilodo'ya, onun verdiği fiyattan çiğit sattıktan sonra, rahatsız olmaya başlamışlar. Hele harp konjonktüründe yağ fiyatları yükselip, nebati yağ fabrikasının kâdı artınca rahatsızlıkları daha da büyümüş. O yıllarda Gilodo'nun fabrikasında 150 kadar işçi çalışır; yılda 1,8 milyon kilo pamuk yağı, 5,8 milyon kilo küsbe, 143 bin kilo sabun üretilmiştir. Bu üretim rakamları ve o günün 8-10 milyon liralık yıllık cirosu, gerçekten herkesin iştahını kabartacak bir cazip iş olarak görülmeye başlamış.

Hacı Ömer ve ortakları Gilodo'ya gitmişler, "bu fabrikayı bize sat" demişler. Gilodo, satma işine hiç yanaşmamış. Fiyatı bile konuşmamış. Ümidi kesen babam ve ortakları hemen Gilodo'nun fabrikasına bitişik araziye satın almışlar.

O yıllarda Mersin'de Fransızlar bir nebati yağ fabrikası kuruyorlarmış. Babam bu fabrikayı Muammer Tuğsavul adında birinin kurduğunu haber almış. Muammer Tuğsavul Almanya'da 12 yıl kimya eğitimi gördükten sonra, 1930 yılında Türkiye'ye dönen, Türkiye'de birçok nebati yağ fabrikası kurup işleten, Kâzım Taşkent ile ilk şeker fabrikalarının kuruluşunda emeği geçen çok değerli bir kişidir. Babam, Muammer Tuğsavul'u bulmuş, "parası benden, fabrikayı kurması senden" diye anlaşılmış. İkinci Dünya Harbi, Avrupa'ya ısmarlanan makinelerin gelişini geciktirmiş. Fakat 1944 yılında babam Hacı Ömer ve ortaklarının ilk sınai tesisleri Türk Nebati Yağlar Fabrikası üretime geçmiştir. Türk Nebati Yağlar Fabrikası'nın kurulmasıyla yaşam şansının ortadan kalktığını gören Gilodo, bir yıl sonra kendi nebati yağ fabrikasını da babam Hacı Ömer ve ortaklarına satmış. bu fabrikanın adını "Toroslar Yağ Fabrikası" diye değiştirmişler. Uzun yıllar böyle çalıştı. Fabrikanın tamamı zamanla Sabancıların oldu. Genişletildi, margarin tesisleri eklendi, bugünkü "Marsa" haline geldi.²⁷

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Avrupa'da Nazilerden kaçıp transit olarak Türkiye'den geçip Filistin'e giden mültecilere Yako Benyeş de yardım etti. Trenle Filistin'e giden mülteciler Adana'dan geçerken Yako Benyeş kendilerine kumanya ve erzak yardımında bulundu.

27 Sakıp Sabancı, *a.g.e.*, s.60-61. Sabancı anılarında Gilodo'nun neden fabrikasını satmaya karar verdiğini belirtmekten kaçındı. Gilodo'nun fabrikayı satmaya karar vermesindeki etken kendisine tahakkuk ettirilmiş olan Varlık Vergisi'ydi.

Gene aynı yıllarda Türkiye'nin savaşa gireceği korkusunu yaşayan İstanbullu Yahudiler İstanbul'dan Adana'ya göç edip bir süre burada yaşadılar.

14 Mayıs 1948 tarihinde İsrail Devleti'nin kurulmasıyla birlikte tüm Türkiye'de olduğu gibi Adana Yahudileri arasında da İsrail'e göç edenler oldu. "Vanlı" diye anılan 100 ila 120 aile İsrail'e göç etti.

1950 yılı itibariyle Adana ve civarındaki Yahudi cemaatlerinin durumunu Gaston Mizrahi şöyle anlatıyordu:

Güney Anadolu şehirlerindeki Yahudi cemaatleri üç seneden beri vâki olan göçler neticesinde sayıca azalmış ve dolayısıyla vaziyetlerinde de birçok değişiklikler olmuştur.

Adana'da 1947 senesinde yetmiş Yahudi ailesi mevcut iken, İsrail'e ve kısmen İstanbul'a vuku bulan muhaceret sonunda, bugün ancak otuz aile kalmıştır. Bu kalanların ekonomik vaziyeti iyidir ve fakir hemen hemen yoktur. Adana cemaatinin, üç "Tora" [Tevrat] ile bir miktar değerli kitapları bulunan bir sinagogu vardır. Halen bu şehrin Yahudileri arasında muhaceret durmuş gibidir ve yakında göç etmesi ihtimali olan kimseler de vardır.

Mardin şehrinde 1947 yılında yüz Yahudi ailesi yaşamakta iken, bu sayı bugün yirmiye inmiştir. Bunların arasında daha bazılarının yakında göç edeceği de haber alınmaktadır. Bu cemaatin bir tek sinagogu vardır ve "Tora"ların bir kısmı da geçenlerde İskenderun'a nakledilmişlerdir.

Mersin'deki Yahudi cemaati üç sene evvel yetmiş aileden mürekkep iken, şimdi yirmi aileden müteşekkildir. Bu kalanların ekonomik durumları çok iyidir.

İskenderun'da 1947'de yaşayan Yahudi ailelerin sayısı otuz iken, halihazırda ancak on altı aile kalmıştır. 1949 senesi zarfında İstanbul'dan ve İzmir'den beş Yahudi ailesi bu şehre gelip yerleşmişlerdir. Bu cemaatin de ekonomik vaziyeti memnuniyet vericidir. İskenderun'daki İtalyan Konsolosu'nun bir Musevi olduğu kayda değer bir olaydır.

Antakya'da da 1947 senesinde elli Yahudi ailesi yaşamaktaydı. İsrail'e vâki olan göçler sonunda bu miktar bugün yirmiye inmiştir. Kalanların vaziyeti iyidir ve diğer şehirdekiler gibi bunların da başlıca meşguliyeti ticarettir. Antakya Yahudi cemaatinin uzun asırlardan beri mevcut olan büyük bir sinagogları vardır.²⁸

28 Gaston Mizrahi, "Güney Anadolu'daki Yahudi Cemaatlerinin Bugünkü Durumu", *Türkiye'nin Sesi*, 19 Ocak 1950, s.5.

Sinagog – Dinî Bayramlar – İbadet - Mezarlık

Adana cemaatinin hiçbir zaman kelimenin tam anlamına uygun bir sinagogu olmadı. Cemaat bir evi sinagog haline dönüştürüp kullanıyordu. Halihazırda kullanılmakta olan sinagog 1977 yılında daha önce kullanılan evden dönüştürülmüş eski sinagogun yıkılıp Adana cemaatinin kendi aralarında toplamış oldukları bağışlarla yeniden inşa edilmiştir. İbadet sadece Cumartesi günleri yapılır. Hafta arasında Yahudi şeriatına göre on yetişkin erkeğin hazır bulunması gerektiğinden ve bunun da sağlanamaması yüzünden hafta arasında sinagog açılmamaktadır. En son sünnet 1990 yılında yapıldı. En son düğün ise çok daha eski bir tarihte yapıldı. Adana'da Yahudiler arasında düğün yapılmamasının nedeni gençlerin Adana'da yaşamamalarıdır.

Düğünlerle ilgili eski bir anıyı Ester Mizrahi şöyle dile getiriyordu:

Düğünler yapılırken herhangi bir ücret istenmez, fakat hahamımız sinagog için bir teberru yapılmazsa ketubayı (dinî evlenme akdi) imzalamayacağını şaka ile söylerdi.²⁹

Adana Yahudileri dini bayramları kutlamaya özen gösteriyorlar. Her ne kadar gündelik hayatta kaşer et ve gıda maddeleri kullanılmıyorsa da Pesah gibi büyük bayramlarda kaşer et bulunduruluyor. Kaşer et ve gıda maddeleri de ya İstanbul cemaatinden veya Antakya cemaatinden temin ediliyor. Cemaatin hazanı 1928 doğumlu ve 1951 yılında bir iş için Adana'ya gelmiş ve oraya yerleşmiş bulunan Moşe Korodo'dur. Moşe Korodo bu görevi Adana hahamı Gaston Mizrahi'nin 1960 lı yıllarda vefat etmesinden sonra üstlendi. Ancak kendisi haham olmadığı için cenazelerde İstanbul'dan bir haham gelip dini töreni ifa eder. Adana Yahudileri arasında Gaston Mizrahi adı daima saygı ile ve Adana Yahudilerini dinlerine bağlı kalmak için mücadele eden birisinin adı olarak anılmakta. Gaston Mizrahi

29 Ester Mizrahi, "Adana'da Küçük Bir Topluluk", *Şalom*, 9 Temmuz 1986.

dindaşlarını sinagoga ibadet etmeye çağıran ve yeni doğmuş bebeklere sünnet yapan kişiydi.

Haham Gaston Mizrahi hayatta iken Adanalı gençleri Pesah gibi önemli dinî bayramlarda bir araya getirmeye özen gösteriyordu. Halen İstanbul'da yaşayan Dr. Vitali Meşulam gençlik yıllarını şöyle anıyordu: "Adana'da genç olarak 10-15 kişiydik. Haham Gaston Mizrahi'nin evinde düzenlenen bayram sofraları en güzel anılardı. Pek az ailenin uygulayabildiği heyecanlı bayramları cemaatin beşte ikisi toplanarak yaşırdık."³⁰

Yahudi Mezarlığı, Adana'daki müslüman mezarlığının içinde duvarla düzgün bir şekilde ayrılmış ayrı bir bölge olarak bulunmaktadır. İlk mezar Edirne'den Adana'ya göç etmiş olan ve 1926 yılında bir cinayete kurban giden İshak Ben Meşulam'a aittir. Mezar taşındaki yazılar İbranice ve Türkçedir. Yahudilere ayrılan bölgenin kenarında ise İstanbul'dan Adana'ya taşınıp burada defnedilen Karay Yahudisi Marko İgis'e ait mezar bulunmaktadır.³¹

Aileler ve Meslekler

Adana Yahudileri arasında belli bir varlık sahibi aileler arasında şu isimler zikredilebilir:

Eskenazi, Amado, Meşulam, Elman, Guilodo, Mizrahi Matalon (3 aile), Gatenyo, Hemsî, Termin, Benyeş, Çikurel.³² Bunların yanı sıra "Vanlılar" diye anılan, Van'dan Adana'ya göç edip yerleşmiş ve aslen Gürcü olan Yahudi aileler de mevcuttur. Bunlar ise şöyledir: Basmacı, Gülcan, Nuriyel, Nayman, İpeker, Kazmirci, Natan Harunzade, Zeki Asya, Aziz Çelik.

30 "Adana'da küçük bir topluluk", *Şalom*, 9 Temmuz 1986.

31 Shaul Tuval, "The Jewish communities in Turkey Today" (İbranice) *Peamim*, Sayı 72, 1982, s.114-139.

32 Avram Galante, *a.g.e.*, s.270.

"Vanlı" diye adlandırılan bu aileler aslen Gürcü olup Tiflis'den önce Van'ın Başkale ilçesine göçüp buraya yerleştiler. Daha sonra Zeki Basmacı'nın deyimiyle "seferberlik sırasında" Başkale'den ayrılıp Adana'ya göç ettiler. Bu ailelerin çoğu da daha sonra Adana'dan İstanbul'a göç ettiler ve halen orada yaşamaktalar.

Avram Galante 1939 yılında yayımlamış olduğu ve Anadolu Yahudilerinin konu eden çalışmasında Adana cemaatine ayırdığı sayfalarda Adana Yahudilerinin iştgal ettikleri mesleklerini şöyle tasvir ediyordu:

Adana Yahudilerinin iktisadi durumları iyidir. Genel harpten sonra gelmiş bulunan Yahudilerin tamamı manifatura satışı ile meşguldur. Geriye kalan Yahudiler ise muhtelif malzemelerin ticareti ile meşgul olup çeşitli meslekleri icra etmektedirler. Rodoslu Salamon Alhadeff ailesinin bir pamuk ipliği fabrikası vardır. Rafael Guilodo zeytinyağı fabrikasına sahiptir. İsak Eskenazi Osmanlı Bankası A.Ş. Adana Şubesinin müdür muavini olup aynı bankada çalışan birçok Yahudi memur mevcuttur. Geçmişte İsaac Levi Adana vilayetinin tarım müfettişliğini yaptı. Yusuf Selami Gabay da aynı vilayetin ticaret mahkemesi reisliğini yaptı.³³

1977 yılında dönemin İsrail Başkonsolosu Shaul Tuval'ın Adana cemaati sonrasında yayımlamış olduğu bir makaleye göre cemaatin durumu şöyle tasvir ediliyordu:

Bu cemaati 26 Mayıs ve 3 ve 4 Haziran 1977 günlerinde ziyaret ettim. Moşe Korodo ve Jak Eskenazi ile görüştüm. 1997 yılı itibariyle Adana Yahudilerini nüfusu ve iştigal ettikleri meslekleri şöyledir:

Toplam nüfus	71
Yeni doğmuşlar	2
İlk okula gidenler	5
Ortaokula gidenler	4
Liseye gidenler	9
Üniversiteye gidenler	3

33 Avram Galante, *a.g.e.*, s.270.

Çocuklar ve gençler toplamı	23
Pamuk ihracatı	7
Yedek parça ticareti	5
İnşaat malzemesi satıcıları	3
Gözlük ve fotoğraf makinesi satanlar	3
Varlıklı kişiler	2
Memurlar	2
Muhasebeci	1
Askerde olanlar	1
Manifaturacılar	1
Toplam yetişkin sayısı	25

Halihazırda sadece Amado ve Meşulam pamuk ticareti yapmaktalar. Diğer kişiler ise mefruşat, hırdavat fotoğraf ve gözlük ticareti ile meşguldurlar.³⁴

87 yaşında olan Moiz Meşulam ise Atatürk'ün kamuoyuna mal olmuş olan ve bir tren kompartmanından dışarıya bakan fotoğrafı çekmiş olan kişi. Henüz yedi yaşındayken İstanbul'dan ailesiyle birlikte Adana'ya gelip yerleşen Moiz Meşulam fotoğrafçılığa 1932 yılında başladı ve 1945 yılına kadar da bu mesleği icra etti. Daha sonra manifaturacılık yaptı. Atatürk'ün 17 Kasım 1937 tarihinde Adana'yı ziyareti esnasında çekilmiş olan bu fotoğrafın öyküsünü Moiz Meşulam şöyle anlatmakta:

O gün çok heyecanlıydım. Tren Garı'nda mahşeri bir kalabalık vardı. Ata'nın trenin penceresinden bakarken çektiğim fotoğraf daha sonra poster olarak çoğaltıldı, bazı ders kitaplarına konuldu. (..) Atatürk'ün Adana'da fotoğraflarını çektikten bir yıl sonra, cenaze törenine de gittim. Sadece Türkiye'den değil, dünyanın dört yanından insanlar akın akın Ankara'ya gelmişti. Cenaze töreninden de fotoğraflar çektim.³⁵

34 Shaul Tuval, "The Jewish communities in Turkey Today". (İbranice), *Peamim*, sayı 72, 1982, s.114-139.

35 Hazım Kılıç, "Ata'yı unutamadı", *Hürriyet Çukurova*, 16 Ocak 2000.

Gelenekler ve Toplumsal İlişkiler

Adana Yahudilerinin özelliği genç kuşağın Adana'da kalmayıp İstanbul'a göç edip burada yaşamayı tercih etmesidir. Bu genellikle üniversite öğrenimi sırasında meydana gelmektedir. Üniversite öğrenimi için Adana'dan genellikle İstanbul'a gelen Yahudi gençler tahsilleri sırasında ya İstanbullu Yahudi akranlarıyla tanışmakta ve evlenmekte veya tahsilleri sonrasında İstanbul'da yerleşip mesleki hayatlarını icra etmekte ve bu sırada evlenmektedirler. İstanbul'a göçün bir diğer nedeni de Zeki Basmacı'nın deyişiyle "boğulacak- san büyük denizde boğul" felsefesidir. Yani Adana'nın küçük bir kent ve dolayısıyla sunduğu iş imkânlarının kısıtlı olması nedeniyle Adanalı Yahudiler İstanbul'a göç edip talihlerinin burada denemeyi tercih etmekte.

Bu makalenin hazırlanması sırasında görüşülen Adanalı Yahudilerin tümü Türklerle olan ilişkileri "sorunsuz" ve mükemmel" olarak tarif ettiler. Bu durumun bir yandan Adana'nın küçük bir kent olması ve herkesin birbirlerini tanıması diğer yandan Adana Yahudilerinin sayıca çok az olmaları ve en nihayet Adana'da hiçbir zaman bir cemaat okulu mevcut olmamış olduğundan Yahudi gençlerin akranlarıyla birlikte küçük yaştan beri aynı okullara gidip beraber büyümüş olmaları da belirleyici etkisi oldu. Adana Yahudilerinin İstanbul ve İzmir Yahudilerine göre Türk toplumuyla daha bütünleşmiş olmalarının bir örneği Klara Eskenazi adlı hanımda görülmüyordu. Klara Hanım Balıca Hastanesi'nde gönüllü çalışmanın yanı sıra Türk-Amerikan Kültür Derneği'ne de üyeydi. Klara Eskenazi de İstanbul Yahudi cemaatine hafif eleştiride bulunuyordu:

Bence onlar biraz fazla içlerine kapalı ve önyargılı. Adana'da apartman hayatı henüz çok yeni. Bundan dolayı komşuluk ilişkilerine müthiş önem veriyoruz.³⁶

36 Lizi Behmoaras, "Adana Yahudileri: Damdaki Kemancılar", *Şalom*, 28 Mayıs 1993.

Adanalı Yahudilerin tamamı İstanbul ve İzmir Yahudilerine göre Türkçeyi şivesiz ve pürüzsüz bir şekilde konuşmaktalar. Bu sadece genç kuşak için değil orta ve yaşlı kuşaklar için de geçerlidir. Bu durumun ortaya çıkmasının nedeni de Adana Yahudilerinin nüfus açısından az olmaları ve İstanbul ve İzmir Yahudilerine göre Türklerle daha iç içe yaşamış olmalarıdır. Orta ve yaşlı kuşak Yahudiler aile içinde İspanyolca konuşmalarına rağmen Türkçeleri bu dilin izlerini taşımamaktadır. Vanlı Yahudilerin yaşlı kesimi ise kendi aralarında Aramice konuşmakta idiler. Bu içiçe ve dostluğun yakın tarihteki bir tezahürüne Moiz Termin adındaki tüccarın vefatı sırasında rastlandı. Cenazesine Adana Belediye Başkanı, Çukurova Üniversitesi Rektörü ve Vergi Dairesi müdürü katıldı. Vefatından sonra Adana'da bir yerel gazetede yayımlanan kısa bir yazı bunu mütevazî ve dostluk duyguları kokan bir üslûpla dile getiriyordu:

Çok zarif insanlar vardır. Baktığınızda etkilenmemeniz mümkün değildir. Onlar sanki özel yaratılmıştır. Karıncayı bile ezmezler, naziktirler ve çevrelerinde çok sevilirler... İnce esprileri vardır... Moiz Termiz de bu zarif kişilerden biriydi. Ticaret Borsası'nın duayenlerindendi.. Yabancı dili mükemmeldi. Bir değil, birkaç lisan bilirdi... Adana'nın en tanınmış işadamlarından biriydi... Ve geçen günlerde Moiz Bey'i kaybettik.. Hamit Deste'yi bilirsiniz. Adana'nın en eski gazetecilerinden ve reklamcılarındandır Moiz Bey'in öldüğünü ondan öğrendim... "Senin Moiz Bey'le anın var mı ?" diye sordum. Gülümsedi "Olmaz olur mu? Vardı tabii. Beni ne zaman görse çok şişmanladın zayıflaman lazım derdi. Çok iyi adamdı..." Birkaç kişiyle daha konuştum... "Mükemmel insandı" dediler... Yıldız Hanım'a ve çocuklarına, sevenlerine sabırlar diliyorum.. Toprağı bol olsun..³⁷

"Adanalı Yahudiler ile İstanbullu Yahudiler arasında belirleyici farklar nedir?" sualine, görüşülen muhtelif Adanalı Yahudinin verdikleri cevap esas itibarıyla iki olmuştur. Birisi "Türk-Yahudi ilişkilerinin çok iyi olması" cevabıydı. Zeki Basmacı'nın vermiş olduğu diğer cevapsa şuydu: "Muhit küçük olduğundan ticaretle meşgul olanlardan hiç

37 "Moiz Termin", *Sabah* Adana yerel ilavesi, 20 Aralık 1999.

kimse yalan söyleyip küçük duruma düşmek istemediğinden Adanalı Yahudiler sözlerinde dururlar. İstanbullular ise sözlerinde durmazlar."

Adana Yahudileri İstanbul'a göç etmiş olmalarına rağmen yöre yemeklerine sadık kaldılar. Aynı zamanda İstanbul'a göç etmiş olan diğer Adanalılarla görüşmelerini ve dostluklarını devam ettirdiler. Adana Yahudileri arasında karma evlilikler az oldu. Üç Yahudi'nin müslümanlarla evlendiği görüldü.

Adana Yahudileri sıcak yaz aylarını geçirmek için Karataş köyüne ve Mersin civarında inşa edilmiş bulunan yeni yazlık sitelere giderler. 1930'lu ve 40'lı yıllarda Pozantı-Gülek arasında Gülek boğazına 15 kilometre kala bir yerde olan Bürücük'de yaylaya giderlerdi. Yaylada bazı ailelerin ahşap yazlık evleri vardı.

Halihazırda Adana'da yaşayan Yahudilerin bu kadar az sayıda olmalarına rağmen neden inat ve ısrarla Adana'da kalmayı tercih ettikleri sorusuna vermiş oldukları cevaplar az çok birbirine benziyordu. İzak Mizrahi'nin cevabı şuydu: "Burayı benimsemişiz, siz İstanbul'da neden yaşıyorsanız biz de ondan buradayız. Sakin bir yer, koşuşturma yok, işimizde müşterilerle, aile hayatımızda komşularla haşır neşiriz. Antisemitizm yok." Diğer cevaplar da benzer duyguları dile getiriyordu. Bir kişi "Damdaki Kemancı gibi geleneği yaşatmak istiyoruz" cevabını, bir diğeri ise, "babalarımız iş için buraya gelmişler, biz de bu kurulu düzen içinde kalmayı seçtik" cevabını veriyordu.³⁸

Bir Tanıklık

Elli kişi kadar kalmışlar. En yaşlılarından biri Beki Eskenazi. Doksan yaşını bulmuş, kendi evinin düzeni kusursuz sürüyor. Yalnız bayramlarda değil, şöyle bir uğradığınızda kendi eliyle yapılmış nefis kurabiyeler ikram eder. En az üç dil konuşur, giyim-kuşamı özenli, tiril tiril. Komşuları ile ilişkilerini sürdürür. Cemaatin gide-

38 Lizi Behmoaras, "Adana Yahudileri Damdaki Kemancılar", *Şalom*, 28 Mayıs 1993.

rek küçülmesine, gençlerin bir bir yurt dışına veya İstanbul'a gitmesine tanık olmuştur. Oysa diğer kalanlar gibi, aklından Adana'yı bırakmak geçmez.

Sinagog küçük, bakımlı. Orada duygularınmamak elden gelmiyor, zira azalıyorlar. Gençler eğitim veya iş için uzaklara gidiyor, (haklı olarak) dönmüyorlar. Sinagogun hâlâ açık kalabilmesi bir mucize gibi, bu yüzden her biri Cuma akşam veya Cumartesi sabah dualarına mutlaka geliyor. İyilik, içtenlik ve beraberlik hâkim oluyor. Birinin torununun sağlığına kavuşması için yapılan dua öyle içten ve güzel oluyor ki. Hepsinin diğerinin sevincinden, hüznünden, hatta baş ağrısından haberi var.

Bütün bunları mümkün kılan (ben 28 yılına şahidim), gönüllü, eşsiz bir insan: Musa Korodo. Güzel sesi ve içten okuyuşu bir yana, o yıllarda anılacakların tarihlerini hatırlatan, kendi tatillerini bayramlara göre ayarlayan ve bunu karşılıklı, büyük bir alçakgönüllülükle yapan bir kişi.

Şimdi orada yaşayan erkeklerin hepsi, orta veya küçük boyda kendi işlerini yapıyorlar. Aralarında memur yok. Kadınların büyük çoğunluğu ev hanımı. Orta yaşlı kuşağın pek azı yüksek okul mezunu ama genç kuşağın hemen hepsi çok iyi eğitim alıyor.

Giderek azalan topluluğun, daha kalabalık, daha renkli olduğu günleri, biraz da özlemle hatırlıyor yaşlılar. Yavaş yavaş Adana'dan bu küçük, sıcak Musevi cemaatinin kaybolacağını biliyorlar, bunun kaçınılmaz ve doğal olduğunu da. Ama onlar en az Müslüman dostları, komşuları kadar Adanalı ve bu şehri seviyorlar, kendilerini oraya ait hissediyorlar.

Zeren Amado

Bu makalenin ilk hali şu yayında yer almıştır: Efsaneden Tarihe Tarihten Bugüne Adana Köprübaşı, Haz Erman Artun, M. Sabri Koz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, s.344-355.

*Yahudi dininde dini tören düzenlenmesi için on erkek (minyán) gerekir.
Adanalı on Yahudi erkek bir arada.*

Fotoğraf: Laurence Salzmán.

Diyarbakır Yahudileri

Rıfat N. BALİ

Türkiye'de yaşamış veya halen yaşamakta olan Yahudi toplumları arasında en az incelenmiş olanlardan bir tanesi de Diyarbakır cemaatidir. Türkiye'deki Yahudi toplumlarıyla ilgilenmiş olan tarihçiler ve araştırmacılar genellikle İstanbul, İzmir ve Trakya'daki cemaatleri incelemiş ve Anadolu cemaatlerini ihmal etmişlerdir.¹ Bunun muhtemel iki nedeninden biri özellikle Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da yerleşik Yahudi toplumlarına ulaşmanın zorlukları, diğeri de bu cemaatlerin Batı Anadolu, Trakya ve büyük liman şehirlerinde mevcut olan cemaatler kadar önemli nüfusa sahip olmamaları ve kayda değer önemde ticari ve kültürel faaliyetlere de sahne olmamış olmalarıdır.

Yahudi araştırmacılar Diyarbakır dahil olmak üzere Güneydoğu Anadolu Yahudilerini genellikle Kürt Yahudileri olarak değerlendirmişler, onlara Kürt Yahudileri ile ilgili araştırmalarda yer vermişler

1 Bunun tek istisnası Naim Güler'ün 2012 yılında yayımladığı *Gaziantep Yahudileri* kitabı ile Süleyman Şanlı'nın *Culture, Migration and Memory of Eastern Jews of Turkey*, (Yeditepe Üniversitesi, 2015), yayınlanmamış doktora tezidir.

ve Güneydoğu Anadolu'da yaşamış olan diğer Yahudi cemaatleri (örneğin Urfa, Siverek, Nusaybin, Mardin) ile birlikte incelemişlerdir².

Diyarbakır Yahudileri incelenmeye başlandığında karşı karşıya gelen temel mesele konu ile ilgili kaynakların yetersizliğidir. Bu konuda kaynak teşkil edecek belgeler seyyahların bölgeye yapmış oldukları ziyaretlerin sonucunda kaleme almış oldukları seyahatnameler, devlet ve vilâyet salnameleri, İsrail'de Kürt Yahudileri ile ilgili yayımlanmış olan araştırmalar ve Alliance Israélite Universelle (Alyans) teşkilâtına bağlı öğretmenler ile yerel muhabirlerin Paris'teki Alyans merkezine göndermiş oldukları raporlardır³.

Kürdistan'da⁴ yaşamış olan Yahudilerin ataları Hazreti Süleyman'ın ölümünden sonra güneyde Yehuda ve kuzeyde İsrail olarak ikiye

2 Örneğin Erich Brauer (completed and edited by Raphael Patai), *The Jews of Kurdistan*, Wayne State University Press, Detroit 1993 (ilk baskı 1946-İbranice), İtzhak Ben-Zvi, *The Exiled and the Redeemed*, The Jewish Publication Society of America, Philadelphia, 1963, s. 30-38 / Yona Sabar, *The Folk Literature of the Kurdistan Jews: An Anthology*, Yale University Press, New Haven, 1982 / Dr. A. Medyalı, *Kürdistanlı Yahudiler*, Ankara, 1992 / Abraham Ben-Jacob, *Kehil'ot Yehude Kurdistan*, (Kürdistan'daki Yahudi cemaatleri) (İbranice), Kiryat Sefer Publishing, Kudüs, 2inci baskı, 1981, s.133-137 / Claudine Cohen, *Grandir au Quartier Kurde*, Institut de l'Ethnologie-Musée de l'Homme, Paris, 1975. Bu yazıyı hazırlarken katkıda bulunan İsrail'de yaşayan Diyarbakırlı Yitshak Yemin'i bulmama yardımcı olan Mordehay Falkon'a, merhum Yuda Yağbes'e, ricam üzerine Yitshak Yemin'i ziyaret edip kendisine yöneltmiş olduğum sorulara cevapları temin eden merhum Yaakov Barha'ya, sorularıma sabırla cevap veren ve aile fotoğraflarını benimle paylaşan Yitshak Yemin'e, İstanbul'da yaşayan ve sorularımı cevaplayıp aile resimlerini benimle cömertçe paylaşan "İstanbul'da son Diyarbakırlı" Yusuf Güzel'e teşekkür ederim.

3 Alliance Israélite Universelle Fransız Yahudilerinin 1860 yılında kurmuş oldukları bir eğitim teşkilâtıdır. Amacı Doğu'daki Yahudi cemaatlerinin eğitim ve toplumsal düzeylerini yükseltmek olup bu amaçla Doğu Yahudilerinin yaşadıkları ülkelerde okullar kurdu. Bu okullarda Fransızca dil ve kültür eğitiminin yanı sıra çocuklara bir zanaat da öğretilirdi. Bu konuda bir inceleme için bkz, Aron Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması*, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997.

4 Bu metinde geçen "Kürdistan" tabiri kullanılmış olan kaynaklara sadık kalma titizliğinden ileri gelmektedir. Bu kaynaklar Osmanlı İmparatorluğu yıllarına atıfta bulunurlarken Kürtlerin yoğun bir şekilde yaşamakta oldukları bölgeyi bu şekilde tarif ettiler.

bölünmüş olan krallıklardan İsrail krallığına ait Samiriye şehrinde tehcir edilmiş olan Yahudilerdi. Bunlara Babil döneminde Kral Nabukodonosor'un kuzeydeki Yehuda krallığını fethedip burada yaşayan Yahudileri tehcir etmesi üzerine burada yaşamış olan Yahudiler de eklendi. Bu iki grup önce Asur diyarına, daha sonra da Kürdistan'a yerleşen ilk Yahudiler oldular. Bu bölgede yaşamış olan Yahudilerin Aramîce konuşmaları ve konuşmuş oldukları Aramîcenin Talmud'u⁵ derlemiş olanların kullanmış oldukları Aramîce ile de aşağı yukarı aynı olması bu yerleşimcilerin Samiriye'den kovulanların soyundan geldiklerinin bir diğer kanıtıdır⁶. Yörede yaşamış olan Yahudilerin menşei hakkındaki bu inanç Kürt Yahudilerinin sözlü geleneklerinde de yer etmiştir. Kürt Yahudileri arasında yaygın olan sözlü geleneğe göre Kürdistanlı Yahudiler Hazreti İşıya'nın "Aşur diyarında helâk olmak üzere olanlar" şeklinde atıfta bulunduğu⁷ ve "Hoşeanın dokuzuncu yılında Aşur kralı Samiriye'yi aldı, ve İsraili Aşur'a sürdü, ve onları Halah'ta, Gozan ırmağı olan Habor'da, ve Medlerin şehirlerinde oturttu"⁸ şeklinde ifade ettiği Asur kralları tarafından İsrail ve Yehuda krallıklarından tehcir edilmiş olan Yahudilerin çocuklarıdır.⁹

Seyahatnamelere Göre Diyarbakır Yahudileri

Diyarbakır'daki Yahudi varlığı yüzyıllar öncesine gitmektedir. Nitekim Osmanlı Arşivi'nde mevcut olan on beşinci ve on altıncı yüzyıla ait icmal ve mufassal kayıtları ile Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü kayıtlarına göre 1518-1519 yıllarında Yahudilere ait 28 hane ve 3 mücerred (bekâr) kaydı gözüküyordu¹⁰.

5 Sözlü yasalar olan Mişna'nın Yahudi dininde tefsiri.

6 İtzhak Ben-Zvi, *The Exiled and the Redeemed*, The Jewish Publication Society of America, Philadelphia 1963, s. 30.

7 "İşıya", Bap 27, ayet 13, *Kitabı Mukaddes*, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1995, s. 692.

8 "İkinci Kırallar", Bap 17, ayet 6, *Kitabı Mukaddes*, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1995, s. 387.

9 Yona Sabar, *a.g.e.*, s. XVI.

10 Mark Alan Epstein, *The Ottoman Jewish Communities and Their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, Klaus Schwarz Verlag, Freiburg, 1980, s. 217.

Kürt Yahudilerinin geleneklerine göre Yahudilerin Asur ülkesinden sürgün edildikleri günden beri Diyarbakır'da bir Yahudi cemaati mevcut oldu. Haham Yehuda Mizrahi'nin oğlu Al-Amadiyahlı haham Yaakov'un Ninova'daki Yahudi cemaatine gönderdiği mektuba göre 17nci yüzyıldan itibaren Diyarbakır'da Yahudi cemaati mevcuttu. 1834 yılında şehirde beş bin kişi yaşamakta ve aralarında "çok az sayıda" Yahudi bulunmaktaydı. 1835 yılında Diyarbakır sekiz bin hanelik bir vilâyet olup bu evlerin ellisi Yahudilere aitti. 1844 yılında Diyarbakır'a gelen Yahudi seyyah Efraim Neumark gördüklerini şöyle yazıyordu: "Yaklaşık iki yüz kardeşimize rastladım, onların aralarında zengin insanlar da vardır. Lord Montefiore'yi¹¹ sinagog inşa etmek için kendilerine para göndermesi konusunda ikna ettiler."

1848 yılında Diyarbakır'ı ziyaret eden Yahudi seyyah Benyamin Haşeni şehrin ayrı bir kesiminde kendi aralarında yaşayan 250 Yahudi aile olduğunu gördü ve onlar hakkındaki gözlemlerini böyle nakletti:

Çoğu dinimizi biliyor. Kutsal kitaplarımız ve peygamberlerimiz kalplerinde yer edinmiştir. Sinagogda mevcut olan küçük bir oda daima kapalı tutulmaktadır. Bu oda Yahudiler ve diğer dinlere mensup kişiler için kutsaldır. İnançlarına göre Hazreti İlyas bu odada peygamberliğini ilân etmişti. Duvarla çevrili bu odada Aramice bir Tevrat yazması mevcuttur. Tevrat yılda bir kere Yom Kipur¹² gecesi yerinden alınıp bir masa üzerine konulur ve gün boyunca masanın üstünde kalır. Tanrı sözünden korkan herkes eğilip bu yazmayı öper. Bu yazmanın kâhin yazıcı Ezra tarafından yazıldığına inanılmaktadır¹³. Bu Tevrat önce Mardin Yahudi cemaatinin muhafazası altında

11 Sör Moses Montefiore (1784-1885) 19uncu yüzyılın en tanınmış İngiliz Yahudi hayırseveridir.

12 Gün batımından ertesi günün batımına kadar 24 saat süren yemek yenilmeyen, su dahi içilmeyen büyük günah çıkarma günü. Oruç günü.

13 Ezra Yahudilerin Babil sürgününden dönmelerinden sonra Tapınak'ın tekrar inşa edilmesinde önemli rol oynamış din adamı ve yazıcıdır. Ezra Tevrat'da "kâhin yazıcı" ("Nehemya", Bap 8, ayet 9 / Bap 12, ayet 26), "Musa'nın şeriatında zeyrek bir yazıcı" ("Ezra", Bap 12, ayet 6), "Allahın şeriatının yazıcısı" ("Ezra", Bap 7, ayet 11) olarak çağrıldı. Kâhin yazıcılar Tevrat'ın titiz muhafızları olup Tevrat'ı parşömen üzerine siyah mürekkep ve kuş teleğinden yapılmış kalemle yazarlardı.

idi. Mardin Yahudileri birçok kere eşkıyaların hücumuna uğradıklarından bu kıymetli yazmanın eşkıyaların eline geçmemesi için muhafaza edilmek üzere Diyarbakır cemaatine emanet ettiler. Bir süre sonra Diyarbakır cemaati yazmayı asıl sahibi olan Mardin cemaatine iade etmekten vazgeçti. Aslında yazma eşkıyaların hücumuna uğrayıp Mardin'e kaçmış olan Nusaybin Yahudilerine aitti. Nusaybin'de çok eski başka yazmalar da mevcuttu ancak eşkıyaların saldırısına uğrayan Yahudiler kaçarlarken bunlar kayıplara karıştılar. Kaçan Yahudiler bir tek bu yazmayı beraberlerinde götürdüler.

Geceyi Diyarbakır'da geçiren Benyamin Haşeni haham Yitzhak Mizrahi'nin evinde misafir kaldığını aktardı¹⁴.

Aynı yıllarda Diyarbakır'ı ziyaret eden seyyah J. J. Benjamin haham olduğundan bu Tevrat yazmasını inceleyebilme imkânına sahip oldu. Yazma Hazreti İlyas'ın peygamberliğini ilân ettiği oda olduğuna inanılan odada saklı tutuluyordu. Benjamin yazmayı "çok güzel" olarak niteledi. Asurî karakterlerle çok kalın parşömen kâğıt üzerine kötü bir yazıyla yazıldığını, bazı bölümlerin okunaksız, bazılarının ise eksik ve tahrif edilmiş olduğunu farkettiler. Diyarbakır Yahudileri seyyah Benjamin'e de bu yazmanın kâhin yazıcı Ezra tarafından yazıldığını ve Mardin Yahudilerine ait olduğunu tekrarladılar. Eşkıyaların saldırısına uğrayan Nusaybin Yahudileri Mardin'e kaçtıkları sırada büyük ve ünlü Talmud âlimi haham Yehuda ben Betera'nın Nusaybin'de kurduğu Yeşivası'nda¹⁵ bulunan bu yazmayı da beraberlerinde götürdüklerini bir kez daha söylediler¹⁶.

1769 yılında Filistin'deki Yahudi yerleşimcilere bağış toplama amacıyla Diyarbakır'a gelen Safedli haham Nisim Moseri bu vilâyette yapmış olduğu bir halitsa¹⁷ törenini anlattı. Diyarbakırlı Sabetay

14 Abraham Ben-Jacob, *Kehil'ot Yehude Kurdistan*, Kiryat Sefer Publishing, Kudüs, 2inci baskı, 1981, s.133-137 (Kürdistan'daki Yahudi cemaatleri) (İbranice).

15 Talmud ve tefsirlerin incelenmesiyle uğraşan dinî eğitim merkezi.

16 J. J. Benjamin II, *Eight Years in Asia and Africa From 1846 to 1855*, Hanover, 1859, s. 59.

17 Halitsa: İbranice "çarığını çıkarmak" anlamına gelir. Geride erkek çocuk bırakmadan ölen bir erkeğin kardeşi dul yengesiyle evlenmek zorundadır. Bu evlilikten doğacak olan ilk çocuk müteveffa kardeşin adını taşır. Dul eşin kayınbiraderinin bu evliliği

Levi başka bir vilâyete gittiğinde karısı ile çocuklarını Diyarbakır'da bıraktı. Sabetay gittiği yerde hastalanınca karısını yanına çağırttı. Karısı gitmeden önce çeyizindeki elbiseleri, gümüşleri ve kocasının altınlarını Sabetay'ın ticari ilişkide bulunduğu arkadaşı Yitzhak ben Mordehay'a emanet etti. Sabetay öldüğünde geride dul bir eş ile yetişkin ve küçük çocuklar bıraktı. Haham Hayim Nisim Moseri oldukça zengin olan Sabetay Levi'nin dul eşi için bir halitsa töreni yaptı.

Diyarbakır'ı ziyaret etmiş olan her seyyah aynı zamanda Çermik'te bulunan Yahudi cemaatini de ziyaret etti. 1848 yılında Çermik'i ziyaret eden seyyah Benyamin Haşeni gördüklerini şöyle nakletti:

Sürekli eşkıyaların saldırısına uğrayan ve saldırı sonrasında soyulup soğana çevrilmiş bir halde kalan Yahudi kardeşlerimizden yüz aile fukaralık içinde ve zulüm altında yaşamaktadırlar. Kıyafetleri ve âdetleri Müslümanlarınkiler gibidir.¹⁸

Yaklaşık aynı yıllarda Çermik'i ziyaret eden bir başka seyyah, haham J. J. Benjamin burada yüz ailelik bir Yahudi cemaatinin yaşamakta olduğunu ve Müslümanlarla aynı âdet ve kıyafetlere sahip olduklarını gördü. Cemaatin sürekli eşkıyaların hücumuna uğramasından ötürü içinde bulunduğu durum da oldukça kötü idi. Çermik'ten bir saat mesafede birçok sıcak su kaynağı olduğunu gören seyyah Benjamin yaptığı yolculuktan dolayı yorgun olduğundan beş para ücret karşılığında on gün boyunca şifalı sularda kaldı ve sıhhatine tamamiyle kavuştu¹⁹.

1838 yılında Diyarbakır'ı ziyaret eden bir rahip şehrin nüfusu hakkında şu gözlemde bulundu:

red etmesi mümkündür. O zaman bir halitsa ritüeline tâbi tutulur. İhtiyarların önünde dul kadın onun çarığını çıkarır ve "yüzü"ne tükürüp şöyle der: "Kardeşinin evini bina etmiyen adama böyle yapılır". ("Tesniye", Bap 25, ayet 9, *Kitabı Mukaddes*, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1995, s. 202)

18 Abraham Ben-Jacob, *Kehil'ot Yehude Kurdistan*, Kiryat Sefer Publishing, Kudüs, 2inci baskı, 1981, s.133-137 (Kürdistan'daki Yahudi Cemaatleri) (İbranice).

19 J. J. Benjamin II, *Eight Years in Asia and Africa from 1846 to 1855*, Hanover, 1859, s. 57

Şehrin yaklaşık ikibinyediyüz ailelik bir nüfusu mevcut olup elde edebildiğim en güvenilir bilgilere göre bu ailelerin muhtelif din ve mezheplere göre dağılımı şöyledir: Binbeşyüz Müslüman, beşyüz Ermeni, üçyüz Yakubî (Süryanî), yüzelli Ermeni katolik, yaklaşık yüz Kaldanî, elli Yahudi, yirmi beş Suriyeli Katolik ve yirmi Rum aile.²⁰

1880 yılında Çermik'i ziyaret eden seyyah M. Edelman ise buradaki hayatı şöyle anlattı: "Burada kardeşlerimizden yaklaşık üçyüz hane var. Birçoğu zengin ve önemli servete sahip büyük tüccarlardır. Şehrin ortasında şifalı olduğu söylenen ve sıcaklığı 80 dereceye ulaşan bir kükürtlü su kaynağı vardır"²¹. 1884 yılında Çermik'e gelen Efrayim Neimark burada otuz Yahudi yaşadığını gördü. 1888 yılında ise Çermik'te 250 Yahudi yaşıyordu.

Seyyah haham Peterman 1853 yılında Diyarbakır'a geldiğinde altmış Yahudi aile ve eski bir sinagog buldu. 1859 yılında yaklaşık "otuz fakir aile" mevcuttu. 1863 yılında Diyarbakır Yahudileri saldırıya uğradılar. Bunun üzerine aynı yılın Aralık ayında İstanbul'da bulunan Hahambaşı Yakir Geron'a mektup yazıp yardımını istediler. Yakir Geron sadrazam ile temasa geçerek gerekli tedbirlerin alınmasını istedi. Bunun üzerine sadrazam Van Mutasarrıfı'na Diyarbakır'da yaşayan Yahudileri etkin bir şekilde korumasını emretti. 1874 yılında Diyarbakır'da çok şiddetli bir deprem meydana geldi. İkiyüz hane tahrip oldu, birçok kişi öldü ve yaralandı. Yahudilerin de bu depremden zarar gördükleri şüphesizdir.

1877 yılında Diyarbakır'ı ziyaret eden Yaakov Obermeier'in izlenimleri şöyle idi:

20 Rev. Horatio Southgate, *Narrative of a Tour, Armenia, Kurdistan, Persia and Mesopotamia, with an introduction, and occasional observations upon the condition of Mohammedanism and Christianity in those countries*, D. Appleton & Co., New York, 1849, s. 298-299.

21 Çermik'teki şifalı su kaynağını Diyarbakırlı Yitshak Yemin de doğruladı. Kendisinin babası ile birlikte Çermik'e gidip 22 gün boyunca bu kaynaktan deri hastalığına karşı tedavi olduklarını hatırladı. Yemin talebin fazlalığı karşısında kaynağa girişin paralı yapılması ve kapı konulması üzerine halkın öfkelenip kapıyı kırdığını da nakletti. (Yitshak Yemin ile 13 Mayıs 1999 tarihli görüşme).

Yahudi olup Arapça konuşan elli, altmış hane mevcuttur. Talmud Tora²² mevcut değildir. Aralarında sadece iki kişi *Shulhan Arukh*²³ kitabını biraz anlıyorlar. Biri haham ve hazan²⁴ olan Yitzhak Yehuda diğeri ise şöhet²⁵, kâtip ve çocukların hocası olan haham Eliyahuh'dur. Diyarbakırlı Yahudilerin tümü fakirdirler. Aynı zamanda iyi kalpli olup birbirlerine yardım ederler. Evlerinde kalmak üzere gelen misafirler olunca çok sevinirler. Eski sinagogun duvarında 5426 (milâdî 1565) yılı yazılıdır²⁶. Bu sinagogda tomar halinde olmayıp, parşömen üzerine yazılmış bir Tevrat mevcut olup son sahifesinde yazımının 1130 yılında tamamlandığı yazılıdır. Ayrıca İbni Meymun'un²⁷ parşömen üzerine yazılmış *Yad Ahazaka* (Tanrı'nın Güçlü Eli) yazması da mevcuttur. Yazıldığı tarih İbrani takvimine göre 5145 (milâdî 1385)²⁸ olup üzerinde Mardin Yahudi cemaatine ithaf edildiği yazılıdır.

1888 yılında Diyarbakır'da 450 Yahudi, 1893 yılında ise 100 aile yaşıyordu. 1909 yılında Parhia Sameh Tet, Yahudi cemaatinin reisi idi. Kendisi siyonist liderlerden Nahum Sokolow'un²⁹ Litvanya'nın Vilna şehrinde yayımladığı *Ha'olam* gazetesine yolladığı ve gazete-de basılan mektubunda Diyarbakır Yahudilerinin içinde bulundukları kötü durumu acıklı bir şekilde dile getiriyordu³⁰.

Safedli Haham David D'Beth Hillel 1824-1832 yılları arasında Kudüs'ten yola çıkıp Arabistan, Kürdistan, Pers İmparatorluğu, Hindis-

22 Yahudi çocuklarına Tevrat eğitimi veren din okulu.

23 *Shulhan Arukh*, din âlimi Jozef Karo'nun yazmış olduğu din hukuku ile ilgili kitabıdır.

24 Sinagog mugannisi.

25 Yahudi şeriatının gıda ile ilgili kaşer kesim kurallarına uygun bir şekilde et kesimi yapan kişi.

26 İbrani takviminde birinci yıl dünyanın kuruluşuna yani 3761 yılına tekabül eder. İbrani yeni yılı Roşaşana sonbaharda yedinci ayın birinci günü başlar.

27 İbni Meymun (Kurtuba 1135-Fustat 1204). İbranice Moşe ben Maymon, Rambam veya Maymonides diye anılır. Yahudi din âlimi, felsefeci ve hekim. Bazen Arapça, bazen İbranice tıp, felsefe ve Talmud incelemeleriyle ilgili eserler yazdı.

28 İbrani takvimine göre 5145 yılı miladi takviminde 1485'e tekabül eder. Ancak temel alınan kaynakta bu tarihler 5145 ve 1385 olarak belirtilmiştir.

29 Nahum Sokolow (1859-1936). İbrani yazar, çağdaş İbrani gazeteciliğinin öncüsü. Dünya Siyonist Teşkilâtı'nın lideri.

30 Abraham Ben-Jacob, *Kehil'ot Yehude Kurdistan*, Kiryat Sefer Publishing, Kudüs, 2inci baskı, 1981, s.133-137 (Kürdistan'daki Yahudi cemaatleri) (İbranice).

tan ve Madras'a kadar yapmış olduğu seyahat sonrasında izlenimlerini gezi rehberi türünden bir kitap olarak kaleme alıp Hindistan'ın Madras kentinde üç yüz nüsha basıldı. Beth Hillel 1825 yılında Güneydoğu Anadolu'ya geldi ve sırasıyla Fırat nehri kenarındaki yerleşimlere, Urfa, Çermik, Diyarbakır, Mardin ve Nusaybin'e uğradı³¹. Beth Hillel seyahatnamesinde Çermik ve Diyarbakır'a yapmış olduğu ziyaretlerini şöyle anlattı:

Urfa'dan dört günlük bir yolda olan Çermik'e gittim. Bütün yol dağlık olup çok az sayıda köy mevcuttur. Çermik etrafı birçok dağlarla çevrili küçük bir dağın meylinde inşa edilmiş küçük bir köydür. Evler kesme taşlardan inşa edilmiş olup sıra sıra sokaklardır. Sokaklar ve çarşılar çok dardır. İklim çok soğuktur, suyu güzeldir. Hububat, meyve, sebze, balık, et, iyi şarap, tereyağı ve süt bol miktarda mevcut olup hepsi çok ucuza, neredeyse bedavaya elde edilmektedirler. Arapça konuşan yaklaşık kırk zengin Yahudi ailesi mevcuttur. Küçük bir sinagogları vardır. Çok az sayıda Nasranî (Hristiyan) mevcuttur. Yaklaşık iki bin Müslüman ailesi var. Vali Gurdi adında bir Ammonit³² olup Kürtçe konuşmaktadır. Para, ağırlık ve ölçü birimleri Urfa'daki birimler gibidir. Çermik'den iki günlük mesafede bulunan Diyarbakır'a gittim. Yol dağlık idi, az sayıda köyü ancak çok güzel suyu vardı. Diyarbakır çok geniş bir şehir olup kesme taşlardan yapılmış sağlam bir surla çevrilidir. Müslüman olmayan her yabancı şehrin kapısından içeri girerken üç kuruş ödemek zorundadır. Evler kesme taşlardan inşa edilmişlerdir. Güzel sokakları ve çarşıları vardır. Seyyahlar için de birçok han mevcuttur. Şehir Bağdat, Halep, İstanbul ve Ermenistan arasında yer aldığından burada her türlü eşya ve mal bulunmaktadır. Uygun fiyatlı her türlü gıda maddesi vardır, güzel suya ve Polonya gibi soğuk bir iklime sahiptir. Burada yaklaşık kırk Yahudi ailesi yaşamaktadır. Çok eski bir sinagoga sahiptirler. Sinagogda yedi veya sekiz yüzyıllık eski yazmalar mevcuttur. Bu yazmaları inceledim, onları bizim yazmalara eşdeğer buldum. Diyarbakırlı Yahudiler bu şeh-

31 Walter J. Fischel, "The Jews of Kurdistan a hundred years ago a traveller's record", *Jewish Social Studies*, Temmuz 1944, C. VI, S. 3, s. 195-226.

32 M.Ö. 2000 yılında Suriye-Arap çölünden gelen birçok kabileden bir tanesidir. Ammonitler adlarını ataları Ben-Ammi'den alırlar. (Tekvin, Bap 19, ayet 38).

rin Tevrat'ta bahsi geçen Kalne şehri olduğunu söylemekteler³³. Burada yaklaşık üç bin Nasrani (Hristiyan) ailesi mevcut olup çoğunluğu Amalekit³⁴, veya Ermenistan çok yakın olduğu için Ermenidirler. Lisan esas olarak Türkçedir ancak bazıları Kürtçe konuşmaktadırlar. Para, ağırlık, ölçü birimleri ve gümrük bedelleri Halep'tekiler gibidir. Şehrin Valisi bir paşa olup şehrin etrafında bulunan tüm Kürt köylerine Valilik yapmaktadır. Şehrin öte yanında Mardin'e doğru Dicle nehri akmaktadır. Nehrin üzerinde kesme taştan yapılmış köprü mevcuttur.³⁵

*Yusuf Çito (solda)
ağabeyi Salih Yehuda ile,
18 Kasım 1951*

1880 yılının Aralık ayında İstanbul'a gelen ve zamanın Dünya Sağlık Örgütü'nün görevlisi olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok vilâyetinde otuz yıl süreyle karantina hekimi olarak görev yapan Alman hekim Lamec Saad'ın Diyarbakır'ı ziyaretinden sonra kaleme aldığı izlenimlerinin şehrin nüfusu ile ilgili olan kısmı şöyledir:

Şehrin 30 bini bulan nüfusu çok farklı millet ve dinlerden meydana gelmektedir; şehirde yaklaşık 10 bin Müslümana karşın, 8700 Gregoryen Ermeni, 2 bin Suriyeli Yakubi, 1600 Keldani, 1200 Katolik Ermeni, 1000 Protestan, 500 Suriyeli Katolik, 300 Ortodoks Rum

33 "Tekvin" Bap 10, ayet 10 : "Ve onun kiralılığının başlangıcı Şinar diyarında Babil, ve Erek, ve Akkad, ve Kalne idi" *Kitabı Mukkades*, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1995, s. 9.

34 Amalekit: Negev çölünün halkı. Çok eski zamanlardan krallığa kadar olan dönemde İsrail'in irsi düşmanı.

35 Walter J. Fischel (Ed.), *Unknown Jews in Unknown Lands the Travels of Rabbi David D'Beth Hillel (1824-1832)*, KTAV Publishing House Inc., New York, 1973, s. 72-73.

ve 1500 Katolik Rum yaşamaktadır. Bu cemaatlerden her biri kendi ibadethanesine ve okuluna sahiptir; hatta Gregoryen Ermeniler iki kiliseye sahip bulunmaktadır. Şehrin ticareti tamamıyla Hristiyanların elindedir; sanayi ve ticarete önemli konumlara sahiptirler; büyük bir kısmı toprak sahibidir ya da en azından hali vakti yerindedir. Bazı kesintilerle de olsa yaklaşık iki yüzyıldır Diyarbakır'da Kapusen misyonerliği bulunmaktadır; özellikle son yıllarda bu misyonerliğin faaliyetleri gittikçe önem kazanmaktadır; misyonerliğin erkek okulunda Fransızca, Arapça ve Türkçe öğretilmektedir; yanı sıra beş Fransız rahibesinin görev yaptığı bir kız okulları vardır. Amerika'dan düzenli aralıklarla şehre metodist misyonerler gelmektedir. Şehirdeki Müslüman nüfus ise günden güne azalmaktadır; şehirde görev yapan memurlar ve birkaç büyük toprak sahibi dışındaki Müslümanların çoğu yoksuldur ve şehirde katırcılık, bahçıvanlık, eskicilik, hamallık ve genellikle Müslümanların yanında nadiren de Hristiyanların yanında hizmetkârlık yapmaktadırlar; şehrin sanayisinde sahip oldukları tek alan leblebicilik; bu mesleklerin dışında birkaç Müslüman lüle yapımcılığı ve eyercilikle geçinmekte; bir kişi de terzilikle uğraşmaktadır. Diyarbakır'da yaşayan Müslümanlar 28 camiye ve 32 mescide, bir askeri okula, bir kız okuluna, 35 sıbyan okuluna, 7 kütüphaneye ve 5 tekkeye sahiptirler. Şehirde de yaklaşık 80 aile olarak yaşayan Yahudiler de yoksulluk sınırındadır ve genellikle yaptıkları iş bakkallık ve çerçiliktir. Kırsal kesimde yaşayanlar- sa çoğunlukla Kürtlerdir.³⁶

Alliance Israélite'in Haber Bültenlerinde

Diyarbakır Yahudileri

Alyans'ın haber bültenleri Yahudi cemaatleri açısından değerli birer haber kaynağıdır. Bu bültenlere bakıldığında, Diyarbakır Yahudileri ile ilgili haberlerin genellikle cemaatin maruz kaldığı haksızlıklar için Alyans'ın İstanbul'da bulunan yerel merkez heyeti vasıtasıyla Paris'de bulunan Alyans genel merkezinden Osman-

36 Dr. Lamec Saad, *Sechzehn Jahre als Quarantaenarzt in der Türkei*, Berlin, 1913, nakleden İlhan Pınar (derleyen ve çeviren), *19. Yüzyıl Anadolu Şehirleri Manisa, Edirne, Kütahya, Ankara, İstanbul, Trabzon, Antalya, Diyarbakır, Konya, İzmir*, Akademi Kitabevi, İzmir 1998, sh. 137-138.

lı mercileri nezdinde müdahalede bulunulması için yapılmış olan talepler olduğu dikkati çeker. Alyans 1860 yılında kurulmuş olduğundan bu tür haberlere ancak bu tarihten sonra rastlanmakta olup bunların bir bölümü şöyledir:

5 Şubat 1868 tarihli toplantı - İstanbul Merkez Heyeti Diyarbakır ve Erbil cemaatlerinin şikâyetleri konusunda Osmanlı hükümeti nezdinde girişimlerde bulunmuştur.³⁷

Çermik'teki resmî makamlar Çermik Yahudi cemaatine ait iki yüz yıllık sinagoga el koyup Yahudilerin ibadet kılmalarını yasaklamaları üzerine Çermik hahamı Hahambaşı Yakir Geron'a yolladığı telgrafta bu durumdan şikâyet edip Diyarbakır Valisi'ne gerekli ikazda bulunulmasını talep etti. Bunun üzerine Hahambaşı Geron Hariciye Nezareti'ne 14 Temmuz 1873 tarihinde yolladığı takrirde sinagogun ibadete açılması için nezaretin Diyarbakır Valisi nezdinde müdahalede bulunmasını rica etti³⁸. Ancak 1873 yılının Ekim ayına ait bir Alyans bülteninde meselenin bu takrire rağmen bir çözüme kavuşmadığı görüldü:

Ekim 1873-Bağdat Alyans okulu müdürü Mösyö Garat Diyarbakır Yahudi halkının Kürtlerden gördüğü eziyetleri ve yerel makamların isyan ettirici haksızlıklarını Paris merkez heyetine bildirmektedir. Diyarbakır'ın Müslüman halkı içinde bulunduğu cehalet ve taassup yüzünden Yahudileri horgörmektedir. Bu nedenle onlara hakaret etmekte ve bazen de tacizde bulunmaktan aşağı kalmamaktadır. Bu zavallı Yahudiler resmî makamlar nezdinde şikâyetle bulunduklarında şikâyetleri sonuçsuz kalmakta hatta bazen şikâyetle bulundukları şahıslar resmî makamların nezdinde onları suçlu duruma sokmayı başarmaktadırlar. Çermik'teki Yahudilere de daha iyi davranılmamaktadır. Bunların maruz kaldıkları sıkıntılar için şu

37 "Séance du 5 Février 1868", *Bulletin de L'Alliance Israélite Universelle*, Birinci yarıyıl, 1868, s. 7.

38 Avram Galante, *Histoire des Juifs d'Anatolie*, C. 2, M. Babok, İstanbul 1939 / Avram Galante, *Histoire des Juifs de Turquie*, İsis Yayınları, İstanbul, (tarih yok) içinde C. 4, s. 358-359 ve *Sixième Recueil de Documents Concernant les Juifs de Turquie et Divers Sujets Juifs*, Çituri Biraderler, İstanbul, 1956, Avram Galanti (İsis Yayıncılık) içinde, C. 6, s. 320.

*Yusuf Güzel (sağda),
annesini Azize ve
kardeşleri Yuda ve İlyas ile*

*Yusuf Güzel'in annesi Azize,
ağabeyinin karısı Azize Acemi ve
Sara Davuthay*

olay bir fikir verebilir. Çermik'teki sinagogun tamire ihtiyacı olduğundan ve cemaat bu tamirati yaptı. Tamirat için önceden izin alınmadığını bahane eden zabıtyeler aniden gelip sinagogu kapatıp anahtarları beraberlerinde götürdüler. Böyle bir mesele sinagogun aylar boyunca kapalı kalması için yeterlidir. Bu mesele cemaatten para koparılanaya kadar sürer. Çermik Yahudilerinin ileri gelenleri paşa nezdinde gerekli girişimlerde bulundular. İhtilaf uzun zamandır sürmekteydi ve henüz bir neticeye bağlanmamıştı. Mösyö Garat ile 24 saat birlikte olan Çermik cemaatinin ileri gelenleri sıkıntılarını en acıklı bir dille kendisine naklettiler. Alyans'ın Saray nezdinde müdahalede bulunacağını ümit etmekte. Paris Merkez Heyeti İstanbul merkez heyetinden bu meseleyle meşgul olmasını talep ediyor³⁹.

27 Aralık 1873 günkü toplantı – İstanbul'dan Mösyö Veneziani Diyarbakır Yahudileri için yapmış olduğu teşebbüslerin ve elde ettiği

39 "Israélites de Turquie", *Bulletin Mensuel Alliance Israélite Universelle*, Ekim 1873, s. 12-13.

sonuçların raporunu vermekte: 1) Sadrazam, Maliye Nazırı'na hitaben yolladığı 11 Şaban (3 Ekim) tarihli mektubunda Diyarbakır Yahudilerinin kendilerinden alınan vergiler konusunda olan şikâyetlerini nakletmekte ve bu şikâyetlere en kısa zamanda bir çare bulunmasını istemekte; 2) Gene Sadrazamın 6 Ekim tarihini taşıyan ve Diyarbakır Valisi'ne yolladığı diğer bir mektupta Sadrazam Vali'den bu şehirde yaşayan Yahudilerin şikâyetleri konusunda açıklama talep etmekte. Yahudi mahallesindeki su sıkıntısının sebeplerini ve mezarlıklarına yapılan saldırının sebeplerini sormakta ve Yahudiler lehine hemen müdahalede bulunmasını talep etmekte; 3) Ökümenik Patrik Antakya patriğine yolladığı mektupta Ortodoks Hristiyanların Diyarbakır Yahudilerine karşı herhangi hasmane bir davranışta bulunmamaları için Antalya Patriği'nin konuyla ilgilenip tüm nüfuzunu kullanmasını rica etmekte; 4) Ermeni Gregoryen Patriki'nin Diyarbakır Ermeni piskoposuna yolladığı benzeri bir mektupta piskoposun Yahudiler ile huzurlu bir ilişki sürdürmeleri konusunda kendi cemaatine telinde bulunması için ricada bulunmakta⁴⁰. Mösyö Veneziani bu tedbirlerin zihinleri sakinleştirip en azından bir süre için Diyarbakır Yahudilerinin içinde bulundukları istikrarsız durumu sükûnete kavuşturacağını ümit etmektedir. Mafih gelecek için bir teminat olması amacıyla Saray'dan Diyarbakır Valisi'ne bir mektup gönderilmesini, bu mektupta bugüne kadar hiçbir Yahudi'nin Diyarbakır Vilâyet Meclisi'nde yer almadığı haberrinin doğru olup olmadığını sormasını, bundan sonra bir Yahudi'nin meclise dahil edilmesini resmî olarak talep etmesini istedi ve buna da olumlu cevap elde etti. Bu konuyla ilgili tüm belgeler Mösyö Veneziani tarafından bir süreden beri İstanbul'da bulunan Diyarbakırlı bir Yahudi'ye elden teslim edildi.⁴¹

Alyans'ın bu raporunda dile getirilen Diyarbakır Vilâyet Meclisi'nde hiçbir Yahudinin yer almaması şikâyeti varit olup Hahambaşı Yakir Geron da Hariciye Nazırı'na 17 Kasım 1873 tarihinde yolladığı bir takrirdi Diyarbakır Valisi'nden bu durumu düzelterek Vilâyet Meclisi'nde bir Yahudi'ye yer verilmesi için müdahalede bulunmasını rica ettiği görüldü.⁴²

40 Hahambaşı 17 Ekim 1873 tarihinde Ökümenik Patrik, Ermeni Patriği ve Ermeni Katolik Patriğine yolladığı mektupta Diyarbakır cemaatleri nezdinde yaptıkları müdahaleden dolayı teşekkür etti. (Avram Galante, *a.g.e.*, C. 4, s. 356.)

41 "Israélites de Turquie", *Bulletin Mensuel Alliance Israélite Universelle*, Ocak 1874, s.14.

42 Avram Galante *a.g.e.*, C. 4, s. 357 ve C. 6, s. 320.

Yahudi kadınlar küçük su birikintilerinde tevila⁴³ yaparlarken rahatsız edilmeleri üzerine Dicle nehrinin kıyısına gidip burada yıkanmaya çalıştılar. Kendilerine burada da tacizde bulunulmaya devam edilmesi yüzünden bazı kadınlar ihtida etmek zorunda kaldılar. Bu şikâyetler yıllar boyunca yapıliyordu. Bu nedenle de Hahambaşı Yakir Geron tevila yapan Yahudi kadınların Yahudi olmayan kadınlar tarafından rahatsız edilmeleri ve hakarete uğramaları nedeniyle 5 Eylül 1872 tarihinde Hariciye Nezareti'ne bir takrir verip nezaretten Diyarbakır Valisi'ne mektup yazılıp gerekli tedbirlerin alınmasını istedi. Hariciye Nazırı'nın Diyarbakır Valisi'nden duruma müdahale etmesini talep etmesi aksi tesir yarattı. Vali böyle bir şeyin meydana gelmediğini ileri sürüp bu müdahaleye kızdı. Yahudi mahallesine içme suyu taşıyan boruları tahrip etti ve mahalleyi susuz bıraktı. Bunun üzerine Hahambaşı bir kere daha Hariciye Nezareti'ne yeni bir takrir yollayıp tekrar Vali nezdinde müdahalede bulunmasını rica etti.⁴⁴

Ancak bu müdahaleler, Alyans'ın 1875 yılına ait bir bülteninden de görüleceği gibi, bir netice vermedi ve şikâyetler devam etti:

1875 in ilk yarıyılı – Diyarbakır Yahudilerinin durumlarının iyileştirilmesi için gayret sarfedildi. Bu konuda Alyans heyetine şu rapor geldi:

Sık sık bir Yahudi vefat edip mezarlığa defnedilmesinin ertesi günü ceset mezarından çıkarılmış ve kafası kesilmiş bir halde bulunmakta ve buna sık sık rastlanmaktadır. Türkler kesik kelleleri nehre atmakta, kellesi kesilmiş cesetler mezarlıkta açık bir vaziyette ortada kalmakta ve çürümeye başlamaktadırlar. Kabirler tamamen tahrip edilmekte, mezar taşları vilâyet ileri gelenlerinin evlerinin inşaatlarında kullanılmaktadır.

43 Tevila Yahudi şeriatında kadınların yağmurdan veya kaynaktan oluşmuş bir tabii su havuzunda (mikve) vücutlarının tamamını veya bir kısmını suya daldırıp dinî olarak arınmaları ritüelidir. Bu banyoya girenler müstakbel gelinler, yeni doğum yapmış anneler ve başka bir dinden olmasına rağmen Yahudi dinine girmeyi kabul etmiş kişilerdir.

44 Avram Galante, *a.g.e.*, C. 4, s. 355-356 ve C. 6, s. 319-320.

Diyarbakır halkının tamamı iki yıl boyunca yaklaşık sekiz fersah uzaklıkta olan bir kaynaktan şehre su getirmek için yapılan kanal inşaatında çalıştı. Kanal inşaatı sona erdikten sonra Yahudiler hariç halkın tamamı suyu bedava kullanma hakkına sahip oldu. Yahudilerin mahallesi kandan çok uzakta olup suyu da çok pahalı bir bedel karşılığında kullanabilmekteler.

Sinagogun bir çeşmesi vardı ancak on beş yıl önce Türkler çeşmeyi tahrip ettiler. Sultan Murat tarafından kendilerine verilen bir fermana dayanarak Yahudiler çeşmenin tekrar inşa edilmesi için izin istediler. Ancak bu ferman Vali'nin makamında kayboldu. Vali böyle bir fermanı hiçbir zaman görmediğini ileri sürmekte.

Şehirden bir saatlik bir yolda bir su birikintisi var. Yahudi kadınlar oraya tevila için gittiklerinde diğer kadınlar elbiselerini çalmakta ve onlara hor davranmaktalar.

Yahudilere yüklenen işler arasında en ağır dört yıldan beri Yahudi dinî bayramları dahil olmak üzere her gün çalıştıkları demiryolu inşaatıdır. Cemaatin hiçbir mensubu bu inşaat işinde çalışmaktan muaf tutulamıyor ancak günde kırk frank ödediği takdirde muaf tutulmakta. Yahudiler Yom Kipur günü çalışmalardan muaf olabilmek için resmî makamlar nezdinde girişimlerde bulundular. Bunun sonunda Saray'dan gelen bir emirle sadece Yom Kipur günü kendilerine istirahat etme hakkı tanındı. Diyarbakır'dan sekiz fersah ötede Çermik köyü var. Bu köyde yaklaşık altmış Yahudi ailesi oturmaktadır. Bu aileler büyük fedakârlıklarda bulunup mücevherlerini satarak harap halde olan eski bir sinagogu tekrar tamir edip ibadet kılınır hale getirdiler. İnşaat biter bitmez resmî makamlar Yahudilerin böyle güzel bir sinagoga sahip olma hakları olmadığını söyleyerek sinagogu yıktılar. Çermik'te yaygın olan bir batıl inanç nedeniyle Müslümanların sokakta yürüyen bir Yahudi'nin sakalını

Yusuf Güzel'in babası Mir Hardun (sağda)

yolup yoldukları kılları ateş düşürücü ilâç olarak kullanmalarına sık sık rastlanmakta. Diyarbakır ve Çermik Yahudileri kendilerine İbraniceyi ve Tevrat'ı öğretecek bir hahama sahip olacak maddi imkânlara sahip değiller.⁴⁵

Ekim 1875 – Diyarbakır'da yaşayan bir Fransızın verdiği bilgilere göre Diyarbakır Yahudilerinin durumu şöyle:

- 1) Vilâyetin idaresinde hiçbir Yahudi mevcut değildir ancak Belediye Meclisi'nde haham İshaak ibn Yehuda Kohen adlı bir Yahudi mevcuttur; ancak diğer meclis üyelerinin aksine kendisine hiçbir ücret ödenmemekte ve mecliste sadece şeklen yer almaktadır.
- 2) Osmanlı hükümeti Yahudileri fevkâlade veya keyfî hiçbir vergiye tâbi tutmamaktadır. Çalışmaya zorunlu oldukları gün sayısı vilâyetin yol inşaatlarında çalışan Hristiyan ve Müslümanların çalıştıkları gün sayısı ile tamamiyle aynıdır. Ayrıca para karşılığında bir işçiye kendileri yerine çalıştırmaları ve böylece bu işlerden kendilerini muaf tutmaları da mümkündür.
- 3) Yahudi mezarlığına defnedilen cenazelerin Müslümanlar tarafından gömüldükleri mezarlardan çıkarıldıkları, kellelerinin kesildiği, kelleleri kesik cesetlerin açık havada çürümeye bırakıldıkları ve bu durumun farkında olan resmî makamların da bu vaziyet karşısında seyirci kaldıkları tamamiyle doğrudur. Diyarbakır halkı çok eski yıllardan beri kuraklık olduğu zamanlarda yağmur elde etmek için muhakkak bir Yahudi'nin kellesini nehre atmak gerektiğine inanmış olduğundan bu olaylar meydana gelmektedir.
- 4) Yahudiler bugün kaybolmuş ve 150 yıl önce kendilerine verilmiş olan bir fermanı kanıt olarak göstererek şehirde mevcut olan tek kalandan su alamadıklarından şikâyet etmekte. Diyarbakır halkının tamamı evlerine su temin etmek için bedel ödemekte ve bu bedeller su mültezimi tarafından tahsil edilmektedir. Tamamen özel şahsa ait olan bu meselede hükümetin bir dahli yoktur. Dahası Yahudi Mahallesi'nin bitiminde bir çeşme mevcuttur.
- 5) Fransız fahri konsolos yardımcısı Mösyö Honoré Pons dışında Avrupalı güçlerinin hiçbirinin Diyarbakır'da temsilcisi yoktur. Diyarbakır'ın İngiliz Konsolosu Erzurum'da oturmaktadır.
- 6) Diyarbakır Yahudi cemaati, neredeyse tamamı sefalet içinde bulunan, altmış aileden müteşekkildir. En zengini altı ilâ yedi yüz meci-

45 "Israélites de Turquie", *Bulletin Mensuel Alliance Israélite Universelle*, Birinci yarıyıl 1875, s. 66-67 ve Abraham Ben-Jacob, *a.g.e.*

diyelik bir servete sahiptir. Yahudilerin ödedikleri yıllık vergiler on bin kuruşu geçmez ve aralarından sadece 170'i vergiye tâbidirler. Aralarında pek azı okuma yazma bilir, hiçbir okul yoktur, kitaplar eksiktir.⁴⁶

Mayıs 1876 – Diyarbakır telgraf istasyonunun şefi Mösyö Appolinaire Pisani Diyarbakır'da bir Alyans okulunun kurulmasını teklif etmekte. Kendisi Diyarbakır Yahudilerinin içinde bulundukları cehaletten ve sefaletten kurtulmaları için böyle bir okulun çok faydalı olacağına inanmaktadır. Yılda üç bin franklık bir bütçenin yeterli olduğunu söylüyor. Bu okulu yönetmek için Bağdat Alyans okulundan mezun bir genç yeterlidir. Bu gence yılda 1.200 frank ücret ödenebilir. Ayrıca İbranice öğretmeni için yılda 500 frank, Arapça öğretmeni için 600 frank, kira için 200 frank ve diğer muhtelif masraflar için 500 frank gerekecektir.⁴⁷

Kasım 1876 – Diyarbakır Yahudi cemaati Mösyö Appolinaire Pisani vasıtasıyla Alyans'a başvurup tüm masrafları Alyans tarafından karşılanmak üzere bu şehirde bir okul kurulmasını talep etmişti. Bu talep ilke olarak kabul görmüş, ancak öğretmen yokluğundan uygulamaya konulamamıştı. Bugün Mösyö Pisani Alyans heyetine Diyarbakır'da yaşayan gerekli kabiliyete ve eğitime sahip olduğunu sandığı ve okulun öğretmenliğine talip olan bir genç hakkında bilgi yollamaktadır. Bu genç 21 yaşında Fathalla Kauriz adında Katolik bir Süryani'dir. Kendisi Diyarbakır'ın çok saygın bir ailesine mensup olup eğitimini Lübnan'daki Rahip Okulu'nda yapmıştır. Mösyö Pisani onu kısa bir imtihana tâbi tuttu. İmtihan sonunda kendisinin yeterli tarih, coğrafya, matematik ve fizik bilgilerine sahip olduğu anlaşıldı. Ayrıca Fransızca ve Arapça bilmektedir. Kendisine verilecek ücret ayda 100 frank olacaktır. İbranice eğitimi mahalli bir haham tarafından verilecektir. Mösyö Pisani Paris'teki merkezden gerekli talimatları aldıktan sonra gerekeni yapacaktır.⁴⁸

Şubat 1877 – Mösyö Appolinaire Pisani Diyarbakır'da bir okulun kurulması için daha önce vermiş olduğu bilgileri tamamlamak-

46 "Israélites de Turquie", *Bulletin Mensuel Alliance Israélite Universelle*, Ekim 1875, s. 136-137.

47 "Israélites de Turquie", *Bulletin Mensuel Alliance Israélite Universelle*, Mayıs 1876, s. 82.

48 "Ecoles primaires", *Bulletin Mensuel Alliance Israélite Universelle*, Kasım 1876, s. 158.

ta. Bu saygıdeğer muhabirimiz Mişel Kauriz adında 21 yaşında muteber bir aileye mensup bir öğretmen adayı buldu. Aylık ücret 60 frank olacak ve Arapça ve Fransızca öğretecektir. Alyans'ın muhtemel malî desteğini teşkil edecek olan 1.200 frank ise İbrani-ce öğretmenine hasredilecektir. Paris'teki merkez okul kitapları ve okul eşyalarını da temin etmelidir. Merkez bu bilgileri Londra'daki Anglo-Jewish Association'a (İngiliz Yahudi Birliği) aktarmış olup bu cemiyetin kararını beklemektedir.⁴⁹

Alyans'ın Anglo-Jewish Association'a yolladığı bu raporlar üzerine Anglo-Jewish Association bir karara varmadan önce Diyarbakır'da yaşayan Yahudiler hakkında biraz daha istatistikî bilgiler temin edilmesine karar verdi⁵⁰.

1880 – Bu yılın başında Anadolu'da müthiş bir açlık baş gösterdi. Şubat ayından itibaren Paris'deki merkez bu bölgedeki Yahudilerden umutsuz yardım istekleriyle karşı karşıya kaldı. Merkez bu şartlar altında bazı hayırsever kişilere başvurdu ve onların destekleri sayesinde açlık tehlikesi ile karşı karşıya bulunan zavallı dindaşlarımıza şu yardımları yollayabildi:

Bağdat (30 000 Yahudi)	24 500 kişilik yardım
Halep (5000 Yahudi) ve çevresi	9 000
Halep'in Yahudi olmayan halkı için	500
Diyarbakır	2 500
Musul (1000 Yahudi)	10 000 ⁵¹

1889-1890 yıllık rapor – Geçen yaz Alyans, Anglo-Jewish Association'ın dikkatini ihtida etmiş bir Yahudinin Diyarbakır Yahudilerine yapmakta olduğu eziyetler konusuna çekmiş ve İngiltere Ha-

49 "Ecoles primaires", *Bulletin Mensuel Alliance Israélite Universelle*, Şubat 1877, s. 29. Anglo-Jewish Association (İngiliz Yahudileri Cemiyeti) 1871 yılında İngiliz Yahudileri tarafında kurulmuş ve Yahudilerin ahlâkî, sosyal ve entelektüel düzeylerinin ilerlemesi için kurulmuş bir cemiyettir. Faaliyetleri sırasında değişik ülkelerdeki Yahudi bireylerine ve cemaatlerine yardımda bulunmuştur.

50 *The Sixth Annual Report of the Anglo-Jewish Association in connection with the Alliance Israélite Universelle 1876-1877*, Londra 1877, s. 43.

51 "Divers – Famine en Turquie d'Asie", *Bulletin de L'Alliance Israélite Universelle*, İkinci seri sayı 1, İlk yarıyıl 1880, s. 39.

riciye Vekâleti nezdinde müdahalede bulunmasını istemişti. Rahip A. Löwy'nin İstanbul'da bulunmasından istifade ederek meseleyi kendisine naklettik. Kendisi de meseleyi gayriresmi bir şekilde Saray'a ve İngiltere Büyükelçisi'ne aktardı. Anglo-Jewish Association gerekli tedbirlerin alındığını memnuniyetle öğrenmiş bulunuyor.⁵² Yafa Tarım Okulu eski müdürü Jozef Niego⁵³ 1906 yılında Jewish Colonization Association⁵⁴ görevlisi olarak Fırat nehrinin geçtiği Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni dolaştı. Alyans'ın talebi üzerine de Urfa, Diyarbakır, Siverek, Zaho ve Cizre'yi ziyaret ettikten sonra Alyans'ın merkezine yolladığı raporda Diyarbakır Yahudi cemaati ile ilgili oldukça ayrıntılı bilgiler nakletti: "Bu bölgedeki dindaşlarımızın durumunu iyice anlayabilmek için bu bölgenin içinde bulunduğu genel duruma bir göz atmak gerekir. Musul ve Diyarbakır Kürdistan'ın vilâyetleridir. Bu bölgede idarî teşkilât bozuk, bağımsızlık ve mal ve can emniyeti mevcut değildir. Kürt kavgacı, savaşı, her şeyden önce hürriyetini, bağımsızlığını seven biridir. Kürt halkı baştan aşağı silahlı ve sürekli savaşan bir halktır. Kürt halkı birbirleriyle mücadele eden aşiret ve kabilelere bölünmüş haldeler. Osmanlı devleti ile köylüler arasındaki aracılar olan ve bütün vergileri tahsil eden ağalarına körü körüne boyun eğler. Her kabilenin, her köyün kendi ağası vardır. Çoğu zaman bir ağa birçok köye ve kabileye ağalık yapar. Bu ücra yerlerde arazi kadastro yoktur. Mülkiyet yoktur. Arazi ağaların malı olup ağalar köylüleri çalıştırır. Devlet gücü yettiği zaman vergi tahsil eder. Bu verginin hiçbir kıstası yoktur. Ağalar ile resmî erkân arasında dostane bir şe-

52 *The 19th Annual Report of the Anglo-Jewish Association in Connection with the Alliance Israélite Universelle 1889-1890*, Londra, 1890, s. 24-25.

53 Jozef Niego (1863-1950) Edime'de bir haham ailesinde doğdu. 1899 yılında Tel Aviv yakınlarındaki Mikveh İsrail Tarım Okulu'na müdür olarak tayin edildi ve 18 yıl boyunca bu görevde bulundu. Daha sonra Alyans'ın kendisine görev vermesiyle Kürt Yahudilerini tetkik etmek için Kürt Yahudilerinin yoğun olarak yaşadıkları bölgeleri ziyaret etti ve bu konuda bir rapor düzenledi. Diyarbakır Yahudilerini de bu vesileyle ziyaret etti. 1923 yılında İstanbul Küçük İstikrazat Sandığı'nı kurdu. İstanbul Yahudi cemaatinin ileri gelenleri arasında olup Bene Berit Cemiyeti'nin başkanlığını da yaptı.

Biyografisi için bkz. Amalia Skarlatou Levi, *Evanescent Happiness: Ottoman Jews Encounter Modernity, the Case of Lea Mitrani and Joseph Niego (1863-1923)*, Libra Kitap, İstanbul, 2015.

54 Yahudi Müstemleke Teşkilâtı. 1891 yılında Alman Yahudisi bir hayırsever ve bir bankacı tarafından kurulmuş olan hayır cemiyeti. Amacı zulüm altında yaşayan Yahudileri bulundukları ülkelerden başka ülkelere göç etmelerine yardım etmekti.

kilde tespit edilen bir bedeldir. Ağalar köylüden tüm vergileri tahsil eder ancak hazineye sadece istedikleri miktarı verirler. Tahsil etmiş oldukları verginin büyük bir kısmını kendilerine saklarlar. (...)

Bütün bu huzursuz halka hâkim olmak için hükümet otuz yıl kadar önce âsilerin bütün elebaşlarını ikna ederek veya kandırarak İstanbul'a getirtmişti. Ancak Ermeni olaylarından sonra bölge eski haline döndü: tekrar birçok yıl geriye gitti. Ermeni isyanını bastırmak için hükümet bütün Kürt köylerinin silahlanmalarına izin verdi. (...) Hristiyanlar hırpalanıyorlar ise, Asurîler Fransa'nın himayesine rağmen eziyet görüyorlarsa, Müslümanların kendileri bile sürekli tetikte olup yağma ve soygunlardan şikâyet ediyorlarsa dindaşlarımız için ne demeli? Onların hiç bir önemleri yoktur. Onlar fakir olup halk tarafından tenezzül edilmemekte ve aşağı görülmektedirler. Kürtler Yahudilere karşı Perslere karşı besledikleri aynı hisleri beslemekteler. Birçok kişi bana Pers İmparatorluğu'nda yolların Kürdistan'a göre çok daha emniyetli olup orada yaşayan Yahudilerin durumlarının da bölgede yaşayanlara göre çok daha iyi olduğunu söyledi. Diyarbakır ve Musul vilâyetlerindeki Yahudiler halktan ayrı, sefil ve aşağılanmış bir vaziyette sıkıntı, yokluk içinde yaşamaktalar, kıt kanaat geçinmekteler. Aralarından biri birkaç kuruş tasarruf etmeyi başarırsa parasını saklaması lâzım, huzur istiyorsa bir ağanın himayesi altına girmesi lâzım.

Diyarbakır Yahudi cemaati 122 aile ve 505 kişiden müteşekkildir. Bunların dağılımı şöyledir:

Hükümetin resmî kayıtlarında mevcut olan 91 aile	357 kişi
Kayıtlarda mevcut olmayan 6 aile	23 kişi
Nusaybin, Siverek, Zaho ve Cizre'den gelmiş olan 25 aile	125 kişi
Toplam	505 kişi

Hepsi fakir, sefil olup Dicle nehrinin yanında, şehrin ayrı bir mahallesinde yaşamaktadırlar. Aralarında en zengin olanlar dört kişi olup, her birinin bin ilâ iki bin Fransız Frangı civarında bir paraya tekabül eden servetleri vardır. Cemaatin diğer bütün mensupları en karanlık bir sefillik içinde bulunmaktadır. Bazılarının bir oda, bir avlu ve bir taraçadan müteşekkil küçük evleri vardır, bunların değeri de yüz franktır. En güzel ev üç odalı olup değeri sekiz yüz franktır. Diyarbakır Yahudilerinin çoğu eskiden işportacı olup yakınlarındaki köylere gidip ticaret yapıyorlardı ancak bu meslek yavaş

yavaş kaybolmaktadır. Bölgede olan karışıklıklar yüzünden artık çevredeki köylere gitmekten çekiniyorlar. Köylülerin kendileri de tarımla meşgul değillerdi. Yahudiler hiçbir meslek icra etmiyorlar. Yahudilerin evlerde konuştukları lisan Arapça olup meslekleri gereği sürekli çarşıda bulunan erkekler Türkçe, Ermenice ve Kürtçe bilmektedirler. Yahudi kadınlar yüzlerini örtmekte ve kocaları ile birlikte yemek yememekteler. Tamamen ayrı bir hayat sürmekteler. Sadece yıkanmaya gitmek için evlerinden çıkıyorlar. Çarşıya hiç gitmezler.

Cemaatin sahip olduğu sinagog her türlü vergiden muaf olup üç bölümden müteşekkildir. Hasırlar üzerine oturulup dua edilen kapalı büyük bir oda, genellikle yazın yapılan ibadetlerde kullanılan bir avlu ve Talmud Tora şeklinde kullanılıp çocuklara din eğitimi verilen bir eyvân. Bu çocuklara öğretilenler çok az şeylerdir. Diyarbakır Yahudilerinin çoğu zaten okuma yazma bilmezler. Dua sırasında hazanın dediklerine "amen" demekle ve vücutlarını sürekli arkadan öne sallamakla yetinirler. Sinagogun duvarının üzerinde isimler hak edilmiş üç tane taş vardır. İki taşın üzerinde cemaate hizmette bulunmuş iki "gabay"ın⁵⁵ adları, üçüncü taşın üzerinde de sinagogun tamiri için cemaate yüz sterlin bağışta bulunmuş Sör Moses Montefiore'nin adı bulunmaktadır. Her sabah ve her akşam düzenli olarak sinagogda toplanılmaktadır. Dindaşlarımızın bütün acılara ve zulümlere rağmen dinlerine ne kadar bağlı olduklarını ve dinin bütün gereklerini nasıl yerine getirdiklerini görmek harikulâde bir şey. Dindaşlarımız ödemek zorunda oldukları vergiden özellikle şikâyet etmekteler. Önce bir yaşından itibaren bütün erkekler için ödenmesi gereken yarım mecidiye tutarında bedel-i askerî var. Sonra yılda on iki buçuk kuruş tutarında yol parası var. Sonra 20 - 70 yaş arasındaki erkeklerden tahsil edilen yıllık otuz sekiz kuruş tutarındaki şahsiyye vergisi var. Nihayet yapılan ticaretin önemine göre ödenen yıllık 15 - 50 kuruş arasındaki temettü vergisi var. Dolayısıyla dört erkek çocuğuna sahip bir aile reisi yılda 70 - 80 frank civarında vergi ödemek zorundadır. Bu, hayatını zor kazanan fakir bir kişi için korkunç bir rakamdır. Bana 'imkânlarımız müsaade ederse memnuniyetle bunları öderiz ancak gelirimiz her gün azalmakta ve iki yakamızı bir araya zor getirmekteyiz' diyorlar. Cemaat her yıl kendisine yüklenen vergilerden kurtulamamaktadır. Hükûmete birikmiş vergi borçları çoktur. Alyans'ın merkezi bu şehirde bir okul kurmaya karar verir ise seksen öğrenciden fazlasını bulamayacaktır. Karma bir

55 Sinagogda bulunan müminler, din adamları ve muganniler arasında eşgüdümü sağlayıp ayinin ahenkli bir şekilde sürmesini sağlayan sinagog idarecisi.

okul yapmayı kabul eder ise kızılı erkekli 150 öğrenciye sahip olacaktır, ancak cemaat son derece fakir olduğundan tüm masrafların Alyans tarafından karşılanması gerekecektir. Cemaat o kadar fakir ki aynı zamanda Talmud Tora'nın hahamlığını da üstlenmiş olan hahama ödenmesine söz verilmiş olan yıllık 120 frank tutarındaki ücretin tamamını ödeyememektedir. Bir okul açmak için Yahudi Mahallesi'nde ev bile bulunamayacaktır. Bundan dolayı okulun inşa edilmesine karar verilecektir. Cemaat Yahudi Mahallesi'nde içinde bir çeşmesi bulunan geniş bir araziye sahiptir. Burada okul inşa edilebilir. Yerinde yaptığı incelemelere ve değerlendirmelere göre beş odalı bir okulun inşası için 4 - 5.000 frank gerekecektir. Diyarbakır Yahudilerinin okula mı, yoksa etkili bir himayeye mi ihtiyaçları var bilemiyorum. Okul müdürünü Alyans'ın bir temsilcisi, bir hâmi, gerektiği hallerde onların meselelerini konsoloslar ve resmî makamlar nezdinde savunacak bir kişi olarak görecektler. İmkânları olsa birçok aile bölgeyi çoktan terk etmiş olacaktı. Ancak onlara kolaylıkla tezkere verilmemektedir. Bir tezkere alabilmek için hükümete olan geçmiş borçların hepsi ödenmelidir, bu da imkânsız bir şeydir. Diyarbakır Yahudileri bir okul dışında mezarlık olarak kullanmak üzere bir arazi satın alabilmek için bin frank talep etmektedirler. Şu andaki mezarlıklarında artık ölü defnedecek yerleri kalmamıştır. Ben bu durumu şahsen gördüm ve bu zavallı insanlara haklarını onlar adına Paris'teki merkez nezdinde savunacağımı kendilerine şahsen taahhüt ettim.⁵⁶

1912 yılının başında on beş ay boyunca Diyarbakır'da Fransızca ve tarih dersleri vermiş bulunan Mösyö Nassi'nin Diyarbakır şehrine ve Yahudilerine ait tasviri de oldukça ilginçtir:

1912 yılının başı idi: Bu şehrin idadiyesine Fransızca ve tarih hoca-sı olarak tayin edilmiştim. Bu şehir ilk bakışta dikkatimi çekmişti. Şehrin nüfusu yaklaşık 200 000 olup çoğunluğunu Kürtler teşkil ediyordu. Ermeni nüfusu da oldukça fazla idi. Ancak en ufak konuyu bahane edip mahallelerine sürekli hücum edip mallarını yağ-

56 "Israélites de Turquie d'Asie", *Bulletin Mensuel Alliance Israélite Universelle*, Haziran-Ağustos 1906, sayı 6-7-8, s. 122-139. Jozef Niego'nun bu hesabı veri olarak alınır ise bir mecidiyenin o tarihte kaç Fransız frangına tekabül ettiği yaklaşık olarak tahmin edilebilir ve bu metinde geçen ve Fransız francı olarak ifade edilmiş olan para birimlerinin de karşılığı çıkarılabilir. Jozef Niego'nun örnek olarak aldığı aile bir baba + 4 erkek çocuk = 5 erkek nüfustur. Bir mecidiye de yirmi kuruştur.

ma eden komşuları tarafından tehdit edildiklerinden ya Amerika'ya veya başka yerlere göç ediyorlardı. Bu tarihte Yahudi nüfusu çok azdı. Yüz civarında hane, yani toplam 250-300 kişiden ibaretti. Bu evler şehrin kuzeyinde, neredeyse şehrin sınırında idiler. Yahudilerin durumları maalesef yabancılara ve Batı medeniyetine kapalı kalmış Doğu'nun diğer uzak yörelerinde olduğu gibi çok kötü idi. Yahudiler işportacılık, küçük esnafılık ve rakı imalatında faaliyet gösteriyorlardı. Türkçe, Kürtçe, İbranice ve Aramice konuşuyorlardı. Ne okulları, ne mezarlıkları ne de Talmud-Tora'ları vardı. İhtiyar bir haham pis bir avluda küçük çocuklara İbranice öğretiyordu. Çocukların fazla olmasına ve eğitim imkânları olmamasına rağmen onlara İbranicenin temel asgari bilgilerini verebilmekteydi; dolayısıyla İbranice açısından cahil kimse yoktu. Diyarbakır'da bulunmamdan istifade ederek bu çocuklara ücretsiz bir Türkçe öğretmeni tayin edebildim. Ben orada olduğum süre zarfında bu zavallıların durumuyla ilgilenmiş ve İstanbul Yahudi cemaati ile resmî makamların dikkatini çekmiştim. Ben Diyarbakır'dan başka bir yere tayin edilince gazetelerde bu konuyla ilgili açılmış olan kampanya da sona erdi.

Yahudiler birkaç metrekarelik bir alana sahip ve içinde dört ilâ beş ailenin kadını, erkeği, yaşlısı ve çocukları ile alt alta üst üste yaşadıkları topraktan mamul kulübelerde ve sefil evlerde yaşıyorlardı. Bu evlerin arasında o mimariye ve ortama tezat teşkil eden siyah taşlı sütunlara ve narin kubbeye sahip bir sinagog vardı. Bu sinagog Sör

Erkek nüfusu	Vergi türü Şahıs başına	Vergi tutarı =	Toplam vergi kuruş (asgari)	Toplam vergi kuruş (azami)
5	Bedel-i askerî	10.-	50.-	50.-
5	Yol parası	12,5	62,5	62,5
1	Şahsiyye	38.-	38.-	38.-
1	Temettü - asgari	15.-	15.-	
	Temettü - azami			50.-
			155.50 (= 7.78 mecidiye)	200.5 (= 10.03 mecidiye)

Niego 7.78 - 10.03 mecidiye arasındaki toplam vergiyi 70 - 80 franga tekabül ettirmektedir. Bu durumda bir mecidiyenin o tarihteki değeri 8 - 9 Fransız frangıdır. Buna karşılık Avram Galanti ise bir mecidiyenin 4.20 franga tekabül ettiğini yazmaktadır. (Avram Galante, *a.g.e.*, C. 4, s. 358)

Moses Montefiore'nin 1881 yılında cemaate yapmış olduğu yüz sterlin bağış sayesinde inşa edildi. Moses Montefiore bu bağışı İbranice kaleme alınmış bir mektup ekinde yollamıştı ve cemaat de kendisine karşı duyduğu şükran hissini bir ifadesi olarak bu mektubu ceylan derisi üzerine yazılmış eski bir dinî metin ile birlikte saklamıştı. Sör Montefiore mektubunda Diyarbakır Yahudilerinin kendisine ya bütün bölgeyi kasıp kavurmuş bir açlık veya muhtemel bir salgın hastalık nedeniyle yollamış oldukları bir telgrafı aldığını teyit ediyordu. Sinagogun bitişiğinde bulunan avluda, en ilkel sıhhi kurallar hiçe sayılarak, ölmüş olan kişilerin cenazeleri yaşayanlar ile neredeyse temas halinde duruyorlardı, ancak bunun bir haklı nedeni vardı. Kürtler kuraklık olduğu zaman yağmur yağdırmak için Yahudi cesetlerinin kellelerini kesip Dicle nehrine attıklarından Diyarbakır Yahudileri ölümlerini bu akibete uğramaktan kurtarmak için cenazeleri birbirinin üzerine koyarak sinagogun yanında bulunan avluda saklıyorlardı. Yağmur yağdırmak için yaygın olan bir başka kaba âdet de bir dama çıkıp bir Yahudi cenazesini gözlemek ve mezara götürülmekte olan bir Yahudinin tabutu görüldüğünde de tabutun üstüne tükürmektir. Bu itikat beni son derece etkilemişti ve Vali'den bu aşağılayıcı alışkanlıkların engellenmesini istemiştım. Kürtlerle birlikte yaşayan Yahudiler onların etkisi altında kalıp Kürtler gibi son derece alıngan ve kavgacı olmuşlardı. Tışri ayının bayramları⁵⁷ nedeniyle bir gün Yahudi mahallesine gidip silahları toplamak zorunda kaldım, zira Yahudi müminler saçma sapan meseleleri bahane edip dinî ayının ortasında sinagogdan kaçıp damlara çıkmakta ve birbirlerini silahla tehdit etmekteydiler. Kadınlar sokaklara örtülü olarak çıkmakta idiler ve Pesah⁵⁸ akşamı hahamın karısını evinin kapısının eşiğinde çömelmiş olarak duayı dinlediğini gördüğümde çok şaşırdım. Alyans geçmişte burada bir okul açmayı düşünmüştü. Gözlerimin önünde İsidore Loeb'in 11 Mayıs 1876 tarihinde Alyans'a göndermiş olduğu İbranice mektup ve merhum genel sekreterin kendisine "gecenin gündüze dönüşeceği" cevabını verdiği mektup var. Bu muhaberat muhtemelen Mösyö Pisani vasıtasıyla sürdürülüyordu, ancak her şeyi altüst eden Birinci Dünya Savaşı nedeniyle bu tasarı maalesef gerçekleşmedi ve bu zavallı insanlar üzerinde "gece" ağırlığını halen hissettirmekte.⁵⁹

57 İbranî takviminin bir ayı olan Tışri, milâdî takvimde Eylül-Ekim aylarına tekabül eder. Bu aylarda Yom Kipur ve Roşaşana (dinî yılbaşı) bayramları olur.

58 Yahudilerin Mısır'dan çıkışlarını ve hürriyete kavuşmalarını simgeleyen bayram. Bu bayram sırasında mayasız ekmek yenir. Bu ekmeğe "hamursuz" denir.

59 "Les juifs de Diarbékir", *Paix et Droit*, Yıl 14, S. 6, Haziran 1934, s. 8-9.

Alyans bültenlerinde yer alan Diyarbakır'da bir Alyans okulu kurma teşebbüsü hiç bir zaman sonuçlanmadı. Alyans teşkilâtı, genellikle yerel Yahudi cemaatinin okulun kuruluşuna maddi destekte bulunması halinde okul tesis ettiğinden Diyarbakır Yahudilerinin de bu imkânlarla sahip olmamasından ötürü bir okul kurulmadı.

Yitshak Yemin, Diyarbakır, 1949

Alyans bültenlerinde yer alan kuraklık olduğu zaman yağmur yağdırmak amacı ile Dicle nehri-ne bir Yahudi'nin kellesini atma geleneğine gelince... Bu geleneği bilenlerden biri İsrail'de yaşayan Diyarbakırlı Yitshak Yemin'dir. Yitshak Yemin kurak geçmekte olan bir yaz mevsiminde babasının ve Diyarbakırlı diğer yaşlı Yahudilerin defnedilmiş olan Yahudilerin bu korkunç akibete uğramaları için arazide çadır kurup yağmur duası ettiklerini, duanın nihayetinde yağmur yağması üzerine de Diyarbakır'ın Müslüman halkının "bakınız Yahudilerin duaları ne kadar kuvvetli, yağmur yağdırdılar" dediğini hatırladı.⁶⁰

Birinci Dünya Savaşı'nda sonra Musul ve Bağdat kaybedildikten sonra Diyarbakır'ın bu vilâyetler ile olan ticarî münasebetleri azaldı⁶¹. Filistin'e ilk göç edenler Urfa ve Siverek Yahudileriyle birlikte 1916 yılında göç eden ve Kudüs'e yerleşen Çermik Yahudileri oldu. Urfa, Siverek ve Çermik Yahudileri 1916 yılında yaklaşık iki yüz kişilik bir topluluk olup Kudüs'te kendi adlarına kayıtlı bir sinagog kurdu-

60 Yitshak Yemin ile 13 Mayıs 1999 tarihli görüşme.

61 Abraham Ben-Jacob, *a.g.e.*

lar. 1916 yılında Diyarbakır'dan Yahudiler göç edip Kudüs'e yerleştiler⁶². Şeyh Sait isyanı sırasında Diyarbakır Yahudilerinin bir çoğu Bağdat, Musul ve diğer şehirlere de göç ettiler. Yirminci yüzyılın başında yaklaşık 500 Yahudi fakirlik içinde yaşıyorlardı. Cemaat reisi Al Amadiyahlı haham Betzael ben Şimon idi. Kendisi aynı zamanda şöhetlik de yapıyordu⁶³.

Gelenekler

Dinî Bayramlar

Bu küçük cemaatte dinî bayramlar çok görkemli bir şekilde kutlanırdı. Kutlamalar esnasında Doğu'daki diğer Yahudi cemaatlerinde pek rastlanmayan yöreye mahsus bazı özel ayinler de yapılıyordu. Pesah bayramının ilk iki gecesi geleneksel seder⁶⁴ sofrasını kurmaya maddî imkânları müsait olup akrabalarını ve komşularını sedere davet eden ailelerde iki masa kurulurdu. Bir masa erkekler, diğer masa kadınlar ve kızlar içindi. Bayram olmadığı zamanlar bile erkekler ve kadınlar hiçbir şekilde aynı masada birlikte yemek yemezlerdi. *Hagada*⁶⁵ sederde bulunan bütün herkes, özellikle çocuklar tarafından İbranice okunur ve Aramîceye de tercüme edilirdi. "Mısır'ın on yarası" kısmı okunurken⁶⁶ evde bulunan tüm kapların

62 Abraham J. Brawer, "Jewish communities", *Encyclopaedia Judaica*, Ketter Publishing, Kudüs, C. 9, s. 504.

63 Abraham Ben-Jacob, *a.g.e.*

64 İsrail dışında Yahudiler tarafından Pesah bayramının birinci ve ikinci gecesinde, İsrail'de yaşayan Yahudiler tarafından da sadece ilk gece her Yahudi ailesinde tertip edilen yemek töreni. Bu tören sırasında Hagada denilen ve Yahudilerin Mısır'dan çıkışlarını anlatan dinî metin okunur. Hazırlanan yemekler Pesah bayramı vesilesiyle hazırlanmış olan özel yemeklerdir.

65 Yedi gün süren Pesah bayramının ilk iki gecesi verilen yemek sırasında okunan dinî metin.

66 "Mısır'ın on yarası". Tanrı'nın Mısır Firavunu ile konuşup İsrail kavmini serbest bırakması için bir yandan onu ikna etmek, diğer yandan gücünü de göstermek için Mısır'ın başına yolladığı felâketlerdir. Tevrat'ın "Çıkış" bölümüne göre (Bap 7-8-9) Mısır üzerine bir biri ardına on yara geldi: Nil nehrinin suları kana dönüştü, kurba-

ağızları sıkı sıkıya kapalı tutulması âdettendi. Pesah arifesinde kesilen bir yaşındaki kuzu yani "Korban Pessah", veya başka bir tabirle "afikomin", şefoh'un⁶⁷ okunmasından sonra kızartılıp yenilirdi. Pesah'ın yedinci, yani son günü erkekler sabahın erken saatlerinden itibaren sinagogda toplanırlar ertesi sabaha kadar Zohar⁶⁸ ve diğer dinî metinleri okuyarak günü geçirirlerdi. Pesah bayramından on beş gün önce, Purim bayramından sonra yaklaşmakta olan Pesah bayramı için hazırlanan evlerde ekmek ve kaşer olmayan yemekler yenmezdi⁶⁹.

Aile Gelenekleri

Nişan

Diğer şehirlerdeki Yahudi cemaatlerinin aksine nişanlanacak kız müstakbel nişanlısına başlık parası vermezdi. Buna karşılık erkek tarafı müstakbel eşinin babasına altmış meci diye veya otuz kaimelik bir başlık parası (kontado) verirdi. Nişan günü erkek tarafının akrabaları ve arkadaşları kız tarafına gidip kızı isterlerdi. Bu merasimde damat adayı hazır bulunmazdı. Kız babasının onayı üzerine nişan hahamın nezareti altında ve gene damadın yokluğunda yapılırdı. Kız tarafının ailesi başlık parasından vazgeçerse bu bedel fakirlere dağıtılırdı. Nişan töreni sırasında kız bir beyaz peçeye bürünür ve yemin ederdi.

ğalar, zararlı böcekler, tatarcıklar ve at sinekleri Mısır'ı istila etti, hayvanlar vebadan öldüler, herkesi yaralar sardı, ülke dolu sağanağına tutuldu, her tarafı çekirgeler istila etti, üç gün boyunca zifri karanlık içinde kaldılar ve yeni doğmuş Mısırlı bebekler öldüler.

67 Pesah bayramında yemekten sonra okunan dua.

68 Aramice yazılmış dinî metin.

69 Purim bayramı İbrani takvimine göre 14 Adar (milâdî Şubat-Mart) ayında Pesah bayramından tam bir ay önce kutlanır. Bu bayram Haman'ın Pers İmparatorluğu'nda yaşayan bütün Yahudileri katletme kararını almasından sonra Yahudilerin Ester ve yeğeni Mordehay tarafından mucizevî bir şekilde kurtarılımlarını anlatır.

Düğün

Düğünler genellikle Şabat⁷⁰ akşamları yapılırdı. Düğün evde yapılır ve gelinin evinin eşliğinde gerçekleşirdi. Haham eve gelip ketubayı⁷¹ evde yazardı. Törenden sonra gelin bütün yakınlarının refakatinde damadın evine götürülürdü. Burada iki, üç gün süren ve akrabaların ve arkadaşların katıldıkları ziyafetler tertip edilirdi.

Yas

Cenaze merasiminin diğer Yahudi cemaatlerinde yapılan merasimlerden bir farkı yoktu. Tek fark ağıtıcı kadınların çağrılmalarıydı. Bu kadınlar ağıtları ve ağlayışları ile eve hüzünlü bir hava verirlerdi. Yedi günlük yas süresine titiz bir şekilde riayet edilirdi. Yas süresince evde verilen akşam yemekleri ailenin dostları tarafından hazırlanırdı. Müteveffanın kabrine hiçbir taş konulmaz ve hiçbir isim yazılmazdı. Her aileye mahsus bir işaret ailelerin mezarlarını birbirlerinden ayırt ederdi.

Mezarlıklar

Diyarbakır Yahudilerinin birisi Urfa Kapısı'nda diğeri de Dağ Kapısı'nda olmak üzere iki mezarlığı mevcuttu. 1943 yılında bu mezarlıklar artık kullanılmamakta olup definler 1934-35 yılından beri Yeni Kapı mevkiindeki mezarlıkta yapılmıyordu⁷².

70 Şabat kutsal istirahat günüdür. Cuma akşamı günbatımında başlar ve Cumartesi günbatımında sona erer. Bu zaman zarfında hiç bir faaliyette bulunulmaz, ateşe ve elektriğe dokunulmaz, yemek pişirilmez, araçlara binilmez.

71 Yahudi şeriatına göre dini nikâhta iki tanık huzurunda haham tarafından yazılan ve evlenen taraflarca imzalanan evlilik akdi.

72 A.(Ibert) C.(ohen), "Los Judios de Diyarbakır", *La Boz de Türkiye*, 8 Mart 1943, Yıl 4, S. 83, s.174-175 ve Avram Galanti, *a.g.e.*, C. 4, s. 357-358.

Yahudi Nüfusu

Diyarbakır'daki Yahudi nüfusu için en sağlıklı kaynak Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra yapılan resmî nüfus sayımı istatistikleridir. Osmanlı İmparatorluğu dönemi için ise yabancı seyyahların seyahatnamelerine, o döneme ait salnamelerde mevcut olan verilere ve 1897 yılında yapılmış olan ilk nüfus sayımına dayanmak gereklidir. Bu kaynaklara göre 18'inci, 19'uncu ve 20'nci yüzyıllarda Diyarbakır Yahudilerinin nüfusu şöyle idi:

Yıl	Nüfus	Erkek / Kadın
18'inci yüzyıl ⁷³	70-80 hane	??
1827 ⁷⁴	bir düzine ev	??
1855 ⁷⁵	200 aile	??
1873 ⁷⁶	200 kişi	??
1881-1882/1893 ⁷⁷	1051	482 / 569
1893 ⁷⁸	285	153 / 132
1888-889 ⁷⁹	450	?
1897 ⁸⁰	1381	657 / 724

73 L. İnciciyan, *Coğrafya*, (Ermenice), Kudüs, 1915, s. 213, nakleden Simeon, *Tarihte Ermeniler 1608-1619*, 2. Baskı, Çiviyazıları, İstanbul 1999, s. 167, dipnot 7.

74 J. S. Buckingham, *Travels in Mezopotamia*, Londra, 1827. Nakleden *Yurt Ansiklopedisi*, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982 C. 3, s. 2251. Seyyah J. S. Buckingham Yahudi nüfusu için şunları yazıyordu: "Yahudiler özellikle son zamanlarda Halep ve İstanbul'a göç nedeniyle azalmışlardır. Şimdi burada bir düzine evden başka kimse kalmamıştır."

75 Avram Galante, *a.g.e.*, C. 4, s. 287.

76 Avram Galante, *a.g.e.*, C. 4, s. 287.

77 Kemal Karpat, *The Ottoman Population 1830-1914, Demographic and Social Characteristics*, University of Wisconsin Press, Madison, 1985, s. 34, nakleden Walter Weiker, *a.g.e.*, s. 138.

78 *Yurt Ansiklopedisi*, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982, C. 3, s. 2242.

79 *The 18th Annual Report of the Anglo-Jewish Association 1888-1889*, Londra, 1889, s. 44.

80 Prof. Dr. Tevfik Güran (haz.), *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Tarihi İstatistikler Dizisi, Ankara, 1997, s. 24.

1905 ⁸¹	2792	1434 / 1358
1905-1906 ⁸²	1165	572 / 593
1906-1907 ⁸³	1165	572 / 593
1913-1914 ⁸⁴	2538	??
1914 ⁸⁵	2085	??

Cumhuriyet döneminde ise resmî istatistiklere göre Yahudi nüfusunun seyri şöyle olmuştur:

1927 ⁸⁶		1935 ⁸⁷		1945 ⁸⁸		1955 ⁸⁹		1960 ⁹⁰		1965 ⁹¹	
E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
219	173	172	164	239	202	?	?	7	5	20	14
Toplam: 492		336		441		21		12		34	

E= erkek, K= kadın

- 81 1905 yılı Diyarbakır Vilâyet Salnamesi'nden aktaran *Yurt Ansiklopedisi*, Anadolu Yayıncılık, 1982, C. 3, s. 2243.
- 82 Prof. Dr. Cem Behar (haz.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Tarihî İstatistikler Dizisi, Ankara, 1996, s. 56.
- 83 Kemal Karpat, *The Ottoman Population 1830-1914, Demographic and Social Characteristics*, University of Wisconsin Press, Madison, 1985, s. 34, nakleden Walter Weiker, a.g.e., s. 138.
- 84 Justin McCarthy, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1998, s. 102.
- 85 Kemal Karpat, *The Ottoman Population 1830-1914, Demographic and Social Characteristics*, University of Wisconsin Press, Madison, 1985, s. 34, nakleden Walter Weiker, a.g.e., s. 138.
- 86 T.C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *28 Teşrinievvel 1927 Umumî Nüfus Tahriri*, Ankara, 1929, s. LII.
- 87 T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, *20 İkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara, 1937, tablo 2 ve Walter Weiker, *Ottomans, Turks and the Jewish Polity*, University Press of America Maryland, 1992, s. 267.
- 88 T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı*, Yayın no. 286, Ankara, 1950, s. 168.
- 89 Şevket Beysanoğlu, *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır*, Diyarbakır Ticaret Sanayi Odası yayını, İstanbul 1963, s. 60 ve Stanford J. Shaw, *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, Macmillan, Londra, 1991, s. 285.
- 90 T.C. Başbakanlık İstatistik Enstitüsü, *23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı*, yayın no.444, Ankara, 1963, s.170 ve 172.
- 91 T.C. Başbakanlık İstatistik Enstitüsü, *24 Ekim 1965 Genel Nüfus Sayımı İdari Bölünüş*, yayın no. 537, Ankara, 1968, s. 229.

1945 yılından sonra 1955 yılında yapılan nüfus sayımında nüfusun bu kadar azalmış olmasının nedeni ise 1948 yılında kurulmuş olan İsrail devletidir. İsrail Devleti'nin kurulması ile birlikte Diyarbakır Yahudileri, Türkiye'deki diğer Yahudi cemaatlerine benzer bir şekilde İsrail'e göç ettiler.

Cumhuriyet Döneminde Yaşam

Diyarbakır Yahudilerinin Cumhuriyet dönemindeki yaşamları ile ilgili bilgiler de çok az ve seyrek. Rastlanabilmiş tek kaynak 1943 yılında Diyarbakırlı tüccar Şalom Yemin'in İstanbul'u ziyaretinde *La Boz de Türkiye* dergisinin sahibi gazeteci Albert Kohen ile yapmış olduğu bir söyleşidir. Bu söyleşide Şalom Yemin 1943 yılında Diyarbakır'da yaşayan Yahudi nüfusunu 50 aile ve yaklaşık 350 nüfus olarak tahmin etti. Meşguliyetleri ticaret, işportacılık ve seyyar satıcılık idi. Şalom Yemin Diyarbakır Yahudilerini çok muhafazakâr olarak tarif ettikten sonra sinagogun inşa tarihini yaklaşık 1908 yılı olarak tahmin etti. Sinagogda 18 Sefer Tora⁹² mevcut olup hepsinin durumları da iyi idi. Cemaatin hahamı 30-32 yaşlarındaki Pinhas ben Yaakov Levi idi. Kendisi aynı zamanda hem haham, hem mohel,⁹³ hem şöhet, hem de hazan idi. Bütün Yahudi dinî bayramlarında tüm Yahudi esnafı dükkânlarını tatil ediyordu.

Diyarbakır Yahudileri arasında yıllar boyunca sürüp gelen ve neredeyse efsane haline gelmiş olan bir konu da Diyarbakır sinagogunda mevcut olduğu ve daha sonra kaybolduğu söylenen *Keter Tora* adlı Tevrat'dır. Şalom Yemin 1943 yılında yaptığı söyleşide sinagogda çok eski yıllar öncesinden kalma bir Talmud yazmasının mevcut olduğunu, yazmanın som gümüşten yapılmış bir kutu içinde muhafaza

92 İki tahta sap üzerine yerleştirilmiş ve bir hattat tarafından parşömen üzerine yazılmış Tevrat tomarı.

93 Yahudi dininde her erkek bebek doğumunun sekizinci gününde sünnet edilir. Sünneti mohel yapar. Bu merasim sırasında çocuğa adı konulur. Sünnetten sonra bir yemek verilir.

edildiğini, bunun da daha sonra Ankara'ya Millî Kütüphane'ye gönderildiğini nakletti. Ancak yazmanın Millî Kütüphane'ye gönderildiği bilgisi tartışmalıdır. Avram Galanti'ye göre Şalom Yemin *Keter Tora'yı* aynı sinagogda mevcut olan İbni Meymun'un el yazmasıyla karıştırıyordu, zira bir başka tanığa göre sinagogda İbni Meymun'un bir el yazması mevcuttu. Bu tanık Birinci Dünya Savaşı yıllarında Diyarbakır Askerî Hastahanesi'nde askerlik hizmetini yapmış olan Leon Eskenazi Yahudi hekim idi. Bu hekim sinagogu ziyaret ettiğinde parşömen üzerine güzel bir hat ile yazılmış İbni Meymun'un *Yad Ahazaka* yazmasını görmüştü. Bu yazmaya Diyarbakır halkı büyük bir saygı göstermekte ve İbni Meymun'un hekim olması nedeniyle hasta olanlar yazmanın önünde diz çöküp Tanrı'dan şifa dilemekteydiler. O yıllarda İstanbul'un tanınmış sahafı Benjamin Behor Yosef bu yazmanın mevcudiyetini duyunca Diyarbakır'a gelip başka eski dinî kitaplar ile birlikte bu yazmayı da satın aldı ve Viyana'da bir kitapçıya sattı. Yazmayı görmüş olan İstanbullu haham Rafael Saban yazmanın 18 kilo ağırlığında olup parşömen varakların kenarlarında elle yazılmış *şeelot uteşuvot* (sorular ve cevaplar) mevcut olduğunu belirtti.⁹⁴

Keter Tora'nın serüvenini Şalom Yemin'in kardeşi Yitshak Yemin de benzer bir şekilde nakletti ve bir açıklama getirdi. Yitshak Yemin'e göre sinagogda hem *Keter Tora*, hem de İbni Meymun'un yazması mevcuttu. 1933-1935 yılları arasında Diyarbakır'a gelen bir haham, *Keter Tora'yı* diğer eski dinî kitaplar ile birlikte satın almıştı. Yitshak Yemin dinî inançlara göre *Keter Tora'yı* satan ve satın alan insanların Tanrı tarafından cezalandırıldıklarını ve genç yaşta ölmekte olduklarını belirtmektedir.⁹⁵

Bu konuya benzer bir şekilde basında rastlanmış olan bir diğer haber ise Diyarbakır hahamı İlyas'ın 1934 yılında Halkevi'ne bağışlamış

94 Avram Galante, *a.g.e.*, C. 4, s. 288 ve A.(Ibert) C.(ohen), "Los Judios de Diyarbakır", *La Boz de Türkiye*, 8 Mart 1943, yıl 4, sayı 83, s.174-175.

95 Yaakov Barha'nın Yitshak Yemin ile Kudüs'te yaptığı görüşme. Yaakov Barha'nın 14 Nisan 1999 tarihli yazısı.

olduğu el yazması bir Tevrat oldu⁹⁶. Diyarbakır Müzesi yetkililerinden alınan bilgiye göre halen müze koleksiyonunda Diyarbakır Halkevi'nden 1960 yılında devralınan bir yazma Tevrat mevcuttur. Tevrat teşhirde olmadığından özellikleri konusunda daha fazla bilgi edilememiştir.

Cumhuriyet yıllarında Diyarbakır Yahudileri Arapşeyh Mahallesi'nde

oturmakta olup, sinagog da bu mahallede idi. 1916 yılında Filistin'e yapılan ilk göçten sonra 1925 yılında Şeyh Sait isyanının meydana gelmesi üzerine Diyarbakırlı Yahudiler ikinci kere Kudüs'e göç ettiler⁹⁷. Bir diğer kaynak bu tarihi 1929-1933 yılları arası olarak zikretti⁹⁸. İsrail Devleti'nin 1948 yılında kurulmasından sonra göç hızlandı. Önce gençler ve fakir aileler göç etti, ardından diğer aileler onları takip etti. Beş altı aile İstanbul'a yerleşti. Göçü hızlandıran bir hâdise yaklaşık 1947-1948 yıllarında meydana gelmiş olan bir cinayet oldu. Urfa veya Siverek'den gelen bir kişi Diyarbakır'a yerleşip çay ocağı açtı. Bu kişi Yahudi esnafı çay ocağına alıştırarak için onlara parasız olarak zorla çay ikram ediyor ve içmeye zorluyordu. Ermeni ve Yahudi manifaturacıların bulundukları Buğday Pazarı denilen yerde manifatura dükkânı sahibi olan Yona (Yunus) adlı bir Yahudi esnaf ve kardeşleri de çaycının zorlamalarına maruz

İki bin senelik bir Tevrat

Diyaribekir, 9 (Hususi) — Diyaribekirde Heham İlyas tarafından Halkevine kıymetli bir tevrat hediye edilmiştir.

Bu Tevrat ceylan derisi üzerine yazılmış, dikişlerinde iplik yerine kursak kullanılmıştır. Tevrat 2 bin seneliktir, kıymeti yirmi bin lradan fazladır.

Söylendiğine göre bunun eşi, Diyaribekire gelen bir İngiliz tarafından alınmıştır.

Vakit, 10 Ekim 1934

96 "İki Bin Senelik Bir Tevrat", *Vakit*, 10 Ekim 1934.

97 Abraham J. Brawer, "Jewish communities", *Encyclopaedia Judaica*, Ketter Publishing, Kudüs, C. 9, s. 504.

98 Claudine Cohen, *Grandir au Quartier Kurde*, Institut de l'Ethnologie-Musée de l'Homme, Paris, 1975, s. 34.

kaldılar. Çaycıyla çıkan tartışmada Yunus çaycıyı tokatladı ve resmî makamlara şikâyet etti. Bunun üzerine çaycı hakkında dava açıldı. Mahkeme günü Yunus kardeşleri ile birlikte mahkemeye giderken çaycının yakınları tarafından kunduracı falçatası ile sırtından bıçaklanarak öldürüldü. Bu olay Diyarbakır Yahudileri arasında büyük bir tedirginlik yarattı ve İsrail Devleti'nin kurulmasıyla birlikte bu olaydan da etkilenen Yahudiler hızlı bir şekilde Diyarbakır'dan göç etmeye başladılar.⁹⁹ 1949 yılının sonunda Diyarbakır'da sadece on dört Yahudi aile kalmış olup onlar da İsrail'e göç ettikten sonra Diyarbakır'daki Yahudi varlığı sona erdi¹⁰⁰. Göç etmeyip geride kalmış olan tek kişi Farha adında bir kadındı. Farha'yı Diyarbakırlı Ermeni yazar Mıgırdıç Margosyan şöyle hatırladı:

Diyarbakır'da Yahudi Mahallesi diye bir mahalle vardı. Şimdi Kore Mahallesi olmuş. Moşe dediğimiz bu insanlar 1950'lerde çekip İsrail'e gittiler. Bir tek deli kadın kaldı. Ferho diye bir kadın. O gitmek istemedi, götürülmedi mi bilmiyorum. Ferho bütün deliliğine rağmen ismini Selma olarak değiştirdi biraz rahat etti.¹⁰¹

Diyarbakır Yahudileri kendi aralarında ve aile içinde anadil olarak Arapça, günlük hayatta ise Türkçe ve Kürtçe konuşuyorlardı. Kürtçeyi de anadilleri gibi biliyorlardı. Hiçbiri, diğer Batı Anadolu ve Trakya Yahudi cemaatlerinde olduğu gibi, Osmanlı/Türkiye Yahudilerinin anadili olmuş olan İspanyolcayı bilmiyordu. Cumhuriyet döneminde Diyarbakır'da yaşayan Yahudilerin bir kesimi küçük tüccar ve esnaf olup hırdavat, manifatura ve kırtasiye ticaretiyle meşgul oldular. İşportacılıkla meşgul olanlar köylere gidip mal takası yapıp manifatura ve hırdavat verip karşılığında kitre, peynir ve yağ alıyorlardı. Bunlara çerçi denilmektedir. Diyarbakır

99 Yusuf Güzel ile 18 Mart 1999 tarihinde yapılan görüşme. Yitshak Yemin'in Yaakov Barha ile yapmış olduğu görüşme. Yaakov Barha'nın 14 Nisan 1999 tarihli yazısı.

100 "Southeastern towns in Turkey left without Jews: all went to Israel", *Jewish Telegraphic Agency hüfteni*, 8 Ağustos 1949, s. 2 ve "Van Yahudileri", *Türkiye'nin Sesi*, 24 Kasım 1949.

101 Osman Köker, "Hasbelkader Diyarbakır'da ve Ermeni Olarak Doğduk", *Söz*, 22 Nisan 1995.

Yahudileri arasında sarraflık, kâtiplik veya tefecilikle meşgul olan kimse mevcut olmadı. Aileler çocuklarını okula göndermeyip küçük yaştan itibaren çalıştırıyorlardı¹⁰².

Diyarbakırlı Ermeni yazar Mıgırdıç Margosyan'ın Yahudi komşularıyla ilgili 1940'lı yıllara ait anıları hem Ermeni-Türk-Yahudi ilişkileri açısından, hem de Yahudilerin o yıllardaki durumları açısından öğretici ve ilginçtir:

Cehü Yahudilere Kürtçede verilen addı. Biz Hristiyanlar ise Yahudilere "Moşe" diyorduk. Biz Ermeniler Gâvur Mahallesi'nde, Hançepik'de oturuyorduk. Yahudiler bizim kapı komşumuzdu ve Yahudi Mahallesi'ni parsellemişlerdi.

Moşelerin, Yahudilerin mahallesi, şehrin doğusunda, Yeni Kapı surlarının dibindeydi. Başka bir deyişle Gâvur Mahallesi, Gâvur Meydanı ve Yeni Kapı surları arasında yaşıyorlardı. Mahallelerinde sırf kendileri oturuyorlardı. Aralarında Türk, Kürt, Ermeni falan yoktu. Hepsi de ticaretle uğraşıyorlardı. Zaten bizim oralarda Moşe demek bir bakıma ticaret yapan adam demekti. Zengini de, fakiri de alış veriş işleriyle uğraşırlardı. En fakir Yahudi bile, bir dükkân açacak kadar sermayesi olmayan dahi, ne yapar eder, kendince ticarete yönelirdi. Hiçbir şey yapamayan da sırtına bezden bir torba asar, bağıra bağıra sokakları dolaşır, eskicilik yaparak geçinmeye çalışırdı:

"Şişe aliyam, boş şişeee..."

"Kepek sataaam, kepek aliyam..."

"Elbise aliyam, eski elbiseeee..."

"Yemeni aliyam, eski yemeni..."

Boş şişeleri, değirmenden geldikten sonra elenen unlardan geriye kalan buğday kepeklerini, eskimiş, yırtık, yamalı elbiseleri, ayakkabı ve yemenileri satın alırlardı. Yaptıkları sıkı pazarlık sonucunda karşılık olarak ödedikleri de üç-beş kuruşu veya 'delikli yüz para'yı geçmezdi. Zaten o yüz paraları da, 'on para'ları da daha analarımızın avucuna saymadan, biz çocuklar havada atmaca gibi, doğan gibi kapar, doğruca şekerci veya leblebici dükkânlarına yönelirdik; mevsim yaz ise doğruca dondurmacıya... Moşeler akşamları ge-

102 Yusuf Güzel ile 18 Mart 1999 tarihinde yapılan görüşme ve Yitshak Yemin'in Yakov Barha ile yapmış olduğu görüşme. Yaakov Barha'nın 14 Nisan 1999 tarihli yazısı.

nellikle Mekik Ahmet Caddesi'ndeki attariye, zücacıye, nalburiye, kaya tuzu, yün, yapağı, zeytinyağı, çengelli iğne, firkete, makas, makara ipliği, kuka, kanaviçe ipliği gibi şeyleri sattıkları dükkânlarının tahta "daraba"larını, tıpkı bir yaz gecesi, damdaki "taht"ta uzanmış, çoban yıldızını, samanyolunu ve kayan yıldızları izlemeye dalmışken, uzaklardan gelip kulağınızda yankılanan, yanık sesli delikanlının tutturduğu,

"Zello, zello, tahta daraba,
Ya beni alırsın Zello,
Ya vaz geçersin
Zello, Zello, tahta daraba"

türküsündeki, gönlünün kapısını sevgilisine "tahta daraba"larla kapatan zalim Kürt kızı Zello gibi, dükkânlarının "daraba"larını, yani kepenklerini kapatıp üzerine de sayısız asma kilitlerini vurduktan sonra, günlük kazançlarının heyecanı ile evlerinin yolunu tutarlardı. Evlerine gitmeleri için de önce bizim Hançepek'ten, Gâvur Mahallesi'nden geçmeleri gerekiyordu. Gidecek başka yolları da yoktu. Önce Balıkçılarbaşı'ndan aşağı yürüyerek, Dört Ayaklı Minare'nin yanından geçecek, sonra Hançepek kahvelerinin önünden evlerinin yolunu tutacaklardı. En kestirme yol, en yakını buydu. Ama mevsim yaz ise, sokaklar karpuz ve kavun kabuklarından geçilmiyorsa, Diyarbakır'da Yahudi olmak da her babayiğidin harcı olmadığına göre, çoluk çocuğun fırlattığı karpuz kabuklarına hedef olmamak için bazen yollarını uzatırlar, kahve önlerinde onların dönüşünü sabırsızlıkla bekleyen "piç"leri atlatarak ara sokaklardan evlerine giderlerdi.¹⁰³

Margosyan çocukluk anılarında Süleyman Nazif İlkokulu'nda birlikte okudukları Yahudi arkadaşlarıyla olan kavgalarını naklederken yüzyıllardan beri Anadolu'da yerleşik Yahudi cemaatlerinin Rum ve Ermeni cemaatleri ile olan ve çoğunlukla kan iftirasına¹⁰⁴ dayanan

103 Mıgırdiç Margosyan, *Söyle Margos Nerelisen?*, Aras Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.54-55.

104 Hristiyan antisemitizminin en önde gelen temalarından biri kan iftirasıdır. Bu söylenceye göre Yahudiler Pesah bayramında hamursuzu imal ederken küçük Hristiyan çocuklarının kanlarını karıştırıyorlardı. Bunun için de Pesah bayramından önce küçük Hristiyan çocuklarını kaçırıp onları ya öldürüp veya içinde iğneler olan fiçılara sokup kanlarını yavaş akıttıktan sonra öldürüp kanlarını toplayıp hamursuz imal

iftiralarından dolayı oluşan gergin ilişkilerin çocukları bile nasıl tesir altında bıraktığını gösterdi:

Biz okul çıkışı tahta çantalarımızı bir kenara fırlatıp Moşe çocuklarıyla, Cehülerle birbirimize kavun ve karpuz kabukları fırlatarak savaşıyorduk. Daha sonraki yıllarda savaş yeteneğimizi geliştirmiş, kavun ve karpuz kabukları bulamadığımız kış aylarında ise, bu kabukların yerine, kartopları içersine sıkıştırdığımız taşları tercih ederek, birbirimizin kafasını gözünü yarmaya başlamıştık. Bu tür oyunlarda genellikle kazanan taraf, biz gâvurlardık. Çünkü Moşeler sayıca bizden daha azdı! Sayıca bizden azdılar ama yine de zaman zaman sapanla, "çatal lastik"le, ustaca fırlattıkları bir taşın kafamızı yarıp, kaşımızı kanattığı olağandı. Biz tüm savaş kurallarını sürdürürken, "ileriiii, geriiii" bağırarak mevzilerimizi değiştirirken başımız kırılıp kanadığında ağlayarak evin yolunu tutardık. Eve geldiğimizde anamız bizi kan revan içinde görünce teşhisini hemen, hiç gecikmeden koyar, iki tokatla ilk tedavisine başlarken diğer taraftan veryansın ederdi: 'köpeğin oğlu, gene Moşelerle herbe tutuştuz, değil..?'

Biz neden harbederdik? Biz neden savaşırdık? Biz Gâvur Mahallesi'nde sayıları az da olsa bizlerle komşu yaşayan Müslüman arkadaşlarımızla birleşip, kuvvetlerimizi daha da güçlendirerek neden hep Moşelere, Cehülere savaş ilân ederdik? Neden onları kendi sokaklarında, kendi mahallerinde taşla tutarak evlerine girinceye kadar kovalardık? Onlar kaçıp evlerine sığındıklarında, bizler neden beş on kuruşu yanyana getirip de Pazar günleri Şehir Sinemasında seyrettiğimiz Kızılдерleri Şef Gerenimo gibi çılgınlık atardık? Galibiyet neden bu kadar tatlıydı? Onlar hep yenilmeli, hep mağlup olup pes mi etmeliydiler? Zafer hep bizim mi olmalıydı? Evet! Biz hep kazanmalı ve onlara derslerini vermeliydik! Çünkü onlar kötü insanlardı! Çünkü onların iğneli fiçileri vardı! Çünkü onlar çocukları yakalayıp evlerindeki iğneli fiçilere atıp sallıyorlardı! Böylece öldürdükleri bu çocukların kanlarını lıkır lıkır içiyorlardı! Onun için çocuklar analarının sözlerini dinlemeli, taa uzaklardaki Yahudi Mahallesi'ne gitmemeliydiler. Uslu uslu kendi kapılarının önünde,

ettiklerini ileri sürerlerdi. Osmanlı İmparatorluğu'nda sürekli bu tür kan iftiralarına rastlandı. Bu konuda bir araştırma için bkz. Esther Benbassa, "Kampana Çalanlar Davası: 1901'de İzmir'de Cereyan Etmiş Bir Kan İftirası Vak'ası", *Tarih ve Toplum*, İstanbul, Haziran 1986, C. 5, sayı 30, s. 44-50. Bu konuda bir haber için bkz. M. Sabri Koz, "Eski İstanbul'dan Şubat Haberleri", *İstanbul*, S. 5, Şubat 1999, s. 86-89. Bu makaledeki kan iftirası ile ilgili haber 25 Şubat 1890 tarihli *Sabah* gazetesinde çıkan "Yahudileri inciten bir iftira" haberidir.

Yitshak Yemin (solda), Kudüs'te Diyarbakırlı Yahudilerin kurduğu Netsah İsrâel sinagogu'nda gazeteci Yaakov Barha ile birlikte, 1999

kendi sokaklarında oynamalıydılar, annelerinin dizlerinin dibinde, gözlerinin önünde...

Sonra Moşeler, sınıf arkadaşlarımız, günün birinde iğneli fiçılarını dahi toparlayamadan apar topar göç eylediler. Moşelerin mahallesi tümüyle boşaldı.¹⁰⁵

1984-1989 yılları arasında geçmişte Yahudi cemaatlerinin yaşamış oldukları Anadolu şehirlerini fotoğrafçı eşi Laurence Salzman ile birlikte gezen Ayşe Gürsan-Salzman Diyarbakır'a gittiğinde burada yaşamış olan Yahudi cemaatinden geriye kalmış hiçbir şey göremedi. Geçmiş yok olmuştu. Geçmiş i yakalayabilmek için iki gün araştırmadan sonra Arşalos adında Ermeni veya Süryani bir kadının babası olan ve Yahudileri yakından tanımış olan Ali adında bir çiftçiyle görüşebildi. Ali'ye göre Yahudiler otuz yıl önce şehri terk edip gitmişlerdi. Çoğu İsrail'e gitmişti. Mahalleleri Yeni Kapı

105 Mıgırdiç Margosyan, *Söyle Margos Nerelesen?*, Aras Yayıncılık, 1995, s. 93-94.

civarında idi. Ali'ye göre Yahudiler hali vakti çok yerinde kişilerdi. Kadınlar zincire sıralanmış altın paralardan oluşmuş kolyeleri boyunlarına takarlardı. Erkeklerin bazıları metreyle kumaş satarlar, diğerleri tuhafiyecilik yapardı. Fakir olanlar seyyar satıcı olup uzak köylere bile gidip manifatura verip karşılığında gıda maddeleri ve tahta alırlardı. Ali, Ayşe Gürsan-Salzmänn'i Hasırlı Mahallesi'nde bulunan bir kapının eşiğine götürdü ve buranın Yahudi Mahallesi olduğunu söyledi. Kapı eşiğinde oturan bazı kadınlar bu kapının yirmi yıl önce sinagoga ve mikveye açıldığını hatırladılar¹⁰⁶.

Bugün İsrail'de doğma büyüme Diyarbakırlı, yaklaşık yirmi Yahudi yaşamaktadır. Diyarbakırlı Yahudiler İsrail'e göç ettikten sonra 1948/49 yıllarında Biri Netsah İsrail, diğeri de Tifereth İsrail adlı iki sinagog kurdular. Sinagog onlar için halen bir buluşma mekânı olmakta. İsrail'de doğmuş olan çocukları ise artık Türkçe konuşmamaktadırlar.

1951 yılında İstanbul'a göç etmiş olan "İstanbul'daki son Diyarbakırlı" 1931 doğumlu Yusuf Güzel veya eski adıyla Yusuf Bağdatlı ile İsrail devleti kurulduğunda göç etmiş ve halen Kudüs'te yaşamakta olan 1933 doğumlu Yitshak Yemin sorularına cevap verirken, birbirlerinden binlerce kilometre uzakta ve doğup büyüdüğüleri Diyarbakır'dan da çok uzaklarda yaşamalarına rağmen bir noktada aynı hissiyatı paylaştılar. Bu, Diyarbakır'daki yaşamları ile ilgili intibalarını naklederlerken, birbirlerinden habersiz bir şekilde

*Çermik'teki sinagogun kitabesi
(İstanbul Üniversitesi Prehistorya
Anabilim Dalı Arşivi)*

106 Ayşe Gürsan-Salzmänn, Text: Ayşe Gürsan-Salzmänn, Photography: Laurence Salzmänn, *Travels in Search of Turkey's Jews*, Libra Kitap, İstanbul, 2011, s.122-125.

gayri ihtiyari olarak söylemiş oldukları bir cümle oldu. Bu cümle bugün yerlerinde yeller esen, acısıyla tatlısıyla onlarca yüzyıllık bir geçmişe sahip bir cemaatten günümüzde bir avuç kalmış son mensuplarının doğup büyüdüğü bu diyar için ne hissettiklerinin veciz bir şekilde ifadesi oldu: "Dogum yeri tatlıdır, dogum yeri güzeldir."

Diyarbakır Yahudilerine Ait Bir Halk Hikâyesi

*Yahudi Ayakkabı Tamircisi ve Kürt Haydut*¹⁰⁷

Diyarbakır şehrinde, Türkiye ile İran¹⁰⁸ sınırında çok eski zamanlardan beri büyük bir Yahudi cemaati vardı. Bunların birçoğu zanaatkâr idiler; terzi, ayakkabı imalâtçısı ve palto imalâtında kullanılan derileri tabaklayan sepiciler. Bunlar arasında, uzak dağlarda yaşayan Kürt çiftçilerine ve aşiretlerine yiyecek ve ayakkabı temin eden tüccarlar da vardı. Yahudi ayakkabı tamircileri, köylülerin ayakkabılarını tamir ederek ve karşılığında pirinç, kuzu yünü, keçi kılı, geceleri aydınlatmada kullanılan çam reçinesi gibi benzeri şeyleri alarak bir köyden diğerine dolaşıp dururlardı. Tammuz-Ab (milâdî Temmuz-Ağustos) aylarında bir gün tüccar Jacob ben Hawwah¹⁰⁹ adına çalışan bir grup ayakkabı tamircisi köylere gönderilmişlerdi. Bu tamirciler gittikleri köylerde çalışıp, yine o köylerde gecelerlerdi. Tamirciler çalışma malzemeleri tükenene ve dikmek için derileri kalmayana kadar, yaklaşık on gün çalıştılar. Tüccar Jacob işçilerine bir liste verdi ve onları ayakkabı tabanı için daha iyi olan tabaklanmamış sığır derisi ile diğer

107 Z. Kagan (ed.), *TEM 1963*, Hayfa, 1964, S. 1, s. 12-16, nakleden Yona Sabar, *a.g.e.*, s. 138-142. Metin Dr. A. Medyalı'nın kitabında yer alan çevirinin gözden geçirilmiş ve düzeltilmiş şeklidir. Dr. A. Medyalı, *a.g.e.*, s. 127-131. Bu hikâye 1896 yılında Başkale'de doğmuş ve bir ayakkabı tamircisinin oğlu olan Yakob Çaprak'tan kayda alınmıştır.

108 Bir hatadır, Suriye yerine İran denilmiştir. Hikâyenin sonunda Suriye sınırından bahsediliyor.

109 Havva oğlu Yakub. İnsanlar genellikle bir nevi lâkap gibi babalarının adlarıyla tanınıyorlardı. Ancak baba vefat ettiğinde annenin adı kullanılıyordu.

deri çeşitlerinin yanı sıra muhtelif eşyaları alıp getirmeleri için şehre geri gönderdi. Ayakkabı tamircileri ihtiyaçları olan malzemeleri satın aldıktan sonra derileri suda bırakıp ıslattılar, kuruttular, torbalara koydular, torbaları yedi eşeğe yüklediler ve köylere dönmek üzere yola koyuldular. Yalnızca beş Yahudiden oluşan küçük kervan, dağ patikaları boyunca hedefine doğru yavaşça ilerliyordu. Gün batarken beş adam bir pınarın kenarında konakladılar. Bu dağlarda kurt, ayı, tilki gibi vahşi hayvanların yaşadıkları karanlık mağaralar bulunduğu için beş Yahudi'nin her biri bir vardiya nöbet tutarak, gece boyunca sırayla gözcülük yaptılar.

Geceyarısı nöbet bekleme sırası çırak Jacob'undu. Grubun en gençiydi ama hiçbirisi onun kadar cesur değildi. Jacob uyuyan arkadaşlarını ve çalınmamaları veya kaçmamaları için adamların ayaklarına bağlanmış olan eşekleri gözetleyerek kampın etrafında dolaşırken, kendisine doğru gelen parıltılı bazı ışıklar gördü ve bunların bir kurdun gözleri olduğunu anladı. Gerçekten de biraz sonra, hepsi av arayan kurtların gözlerine ait böyle birçok ışık gördü. Jacob ne mi yaptı? Çakmağının ve fitilinin yardımıyla bir ateş yaktı ve kurtlar ateşten korkup geldikleri yönde ortadan kaybolup gittiler.

Ertesi gün öğlen vakti, güneş kafalarının tepelerine vururken, beş adam bir ağaçlığın gölgesinde kamp kurmaya karar verdiler. Ot ve hububat karışımıyla hayvanları yemledikten sonra oturmuş yemeklerini yerlerken, birden kendilerine doğru yaklaşan uzun boylu birini gördüler. Bu fişeklikler kuşanmış ve elinde bir tüfek tutan bir Kürttü. Kürt adamları selâmladı ve kendisine bir cigara sarmak için Jacob'dan biraz tütün istedi. Jacob tütün kesesini ve çakmağını ona uzattı, ama Kürt tek bir söz söylemeden onları alıp cebine koydu.

Jacob Kürd'ün böyle davrandığını görünce hemen ondan sakındı ve Kürd'ün anlamaması için arkadaşlarına Arapça¹¹⁰ olarak şöyle dedi:

110 Hikâyenin bir başka kısaltılmış şeklinde Arapça yerine yeni Aramice denilmektedir. Belki "İbrit" (İbranice) yerine yanlışlıkla "Arbit" (Arapça) kullanılmıştır. Zira bu yöredeki Yahudiler, Yahudi olmayanlarla olan ilişkilerinde Yahudi olmayanların konuşulanları anlamamaları için kendi aralarında İbranice konuşuyorlardı.

"Bu Yahudi-olmayanın tüfeğini elinden çekip alalım, çünkü niyeti kötü. Mutlaka bizi öldürmeyi tasarlıyor, çünkü bizim kanları Hefker (terk edilmiş mülkiyet) olan Yahudiler olduğumuzun farkına vardı. Bu yüzden ondan önce ve hemen şimdi harekete geçmeliyiz!"

Jacob'un harekete geçmeye çağırdığı, eşleriyle küçük çocuklarını evde bırakmış olan, diğer dört arkadaşı korkarak ve titreyerek oldukları yerde kalakaldılar ve Jacob'un çağrısına cevap vermediler. Buna rağmen cesur Jacob düşüncesinden vazgeçmedi. Kötü niyetini önceden tahmin edebilmek için Kürd'ü "yedi gözle" izledi. Ve sonunda bir kenarda dikilip kalan arkadaşlarının hiç yardımı olmadan tamamen kendi başına, Kürdün pınardan su içmek için öne doğru eğildiği bir andan yararlandı. Bulunduğu yerden sıçrayarak ayağını Kürdün sağ elinin üzerine bastı ve güçlü elleriyle tüfeği ele geçirdi.

Ayağa kalkması için Kürd'e fırsat vermeksizin, Jacob silahı mermilerle doldurdu ve hafifçe tetiği bastırdı. Sonra hırsız Kürd'e, bütün kesesiyle çakmağı geri vermesini ve bütün fişeklikleri teslim etmesini emretti. Genç Yahudinin sadece uyanık olmakla kalmadığı ve her an tetiğe basabileceğini farkedenden Kürt tüm eşyaları verdi.

Daha sonra, Jacob arkadaşlarına Kürd'ü iple bağlamalarını söyledi. Kaçıp kurtulamayacak bir şekilde onu eşeklerden birine sımsıkı bağladılar. Sonra beşi birden eşyalarını eşeklere yüklediler ve Kürt eşiğin arkasında, Jacob da elinde tüfek onu kollayarak dağ yolunu tırmanmaya koyuldular.

Yollarının üzerindeki ilk köyün yakınlarında yaşlı bir kadınla karşılaştılar. Kadın Kürt hırsız görürnce, "İşte köylülerin ve aşiret adamlarının masum kanlarını döken ve en iyi mallarımızı çalan zalim katil!" diye haykırdı.

Kervan dağın tepesine ulaştığı zaman, Jacob havaya üç el ateş etti. Bunun üzerine bölgede bulunan bir aşiret çadır kampından yirmi beş atlı ortaya çıktı. Yahudilerin esirini gördüklerinde çok şaşırılmışlardı. Hemen aşiret reisi Abdülkadir'e haber verdiler. Abdülkadir tüm grubu taştan yapılmış konağına davet etti. Aşiretin yaşlılarından ve

Abdülkadir'in kardeşi olan Şeyh Süleyman, hırsız Kürd'ü Yahudilere teslim ettiği için Tanrı'ya dua etti ve Jacob'a "Sen ve arkadaşların büyük bir belâdan kurtulmuşsunuz" dedi.

Hırsız Kürt, Abdülkadir ve kardeşi Süleyman'ın ellerini öptü, ancak bu kendini acındırma gösterisi ona bir yarar sağlamadı. Aşiret mensupları, birkaç gün önce atlarını çalan hırsızın bu olduğunu biliyorlardı. Hırsızlığını kabul edene ve atları nereye sakladığını açıklayana kadar onu kamçılادılar.

*Çermik'teki sinagogun kapısı
(İstanbul Üniversitesi Prehistorya
Anabilim Dalı Arşivi)*

Bölgedeki tüm köylülere ünlü eşkıyanın yakalandığını bildirmek üzere akşam dağlarda kır ateşleri yakıldı. Ertesi gün hırsız Kürd'ün aile üyeleri ve aşiret reisleri, fidyesini ödeyip onu kurtarmak amacıyla çadır kampına ulaştılar. Aşiret üyeleri, aşiret kurallarına göre onu yargılamadan serbest bırakmayı kesinlikle reddettiler. Esirin serbest bırakılması için yapılan görüşmeler sonuç vermeyince hırsızın ait olduğu aşiretin reisleri Abdülkadir'in aşiretine karşı savaş ilân ettiler. Hiç bir taraf kesin üstünlük elde etmeksizin, savaş üç tam gün sürdü.

Dördüncü gün kendisinin Hz. Muhammed'in soyundan geldiğini kabul eden yörenin büyük şeyhi Zefrullah Şah, elinde iki taraf arasındaki anlaşmazlığa son vermek ve barış yapmak zamanının geldiğini gösteren beyaz bir bayrak taşıyarak bölgeye ulaştı. Zefrullah

Şah'ın gelmesiyle birlikte hırsızın sıkı silahlı koruma altında elleri ve ayakları bağlı bir şekilde tutulduğu bu savaş her iki taraf tarafından durduruldu.

Büyük Şeyhin emriyle, o geniş dağlık gölgedeki tüm kabile reisleri ve şeyhler Abdülkadir'in çadır kampında bir araya geldiler. Sonra büyük Şeyh yüksek bir sesle "Önce hırsız tesirsiz bir hale getirerek bize teslim eden Yahudiye teşekkür edelim" dedi. Sonra da eşkıyanın yanına getirilmesini istedi ve ona sordu:

"Niye pusu kuruyor, yolcuları soyuyor ve masum kanı döküyorsun?"

Çapulcu cevap verdi:

"Hayatımı bu şekilde kazanıyorum."

Şeyh devam etti:

"Çakmak ve tütün çalma gibi şeylere hayatını kazanmak mı diyorsun? Bu dağ eşkıyalarının değil, sıradan hırsızların yaptığı adi bir şey."

Sonra Şeyh, çapulcunun asılması ve aşiretinin de Suriye sınırının ötesine sürülmesi hükmünü verdi. Abdülkadir'in aşiretinden çalınan tüfekler ve atlar geri verildikten sonra karar yerine getirildi.

Büyük Şeyh Zefrullah Han ayrılmak üzereyken çırak Jacob'u kutladı, ona birçok armağanlar verdi ve ona şöyle dedi:

"Musa Peygamber Yahudilerin öldürmesini yasakladı¹¹¹. Bu yüzden hırsız kendi elleriyle öldürmeyip aşiret kanununa göre mahkûm edildiği bu çadır kampına getirmekle iyi ettin."

Bu makalenin ilk hali şu yayında yer almıştır: Diyarbakır : Müze Şehir, Haz. Şevket Beysanoğlu, Emin Nedret İşli, M.Sabri Koz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s.366-389.

111 Burada muhtemelen *Tevrat*'ta (Göç. Bap 20, ayet 13) yer alan "Öldürmeyeceksin" şeklindeki emir kastedilmektedir.

Edirne Yahudileri

Rıfat N. BALİ

Osmanlı İmparatorluğu altında çok önemli bir Yahudi yerleşim merkezi olan Edirne'deki Yahudi yaşamı üzerinde yurtdışında birçok ilmî araştırma ve makale yayımlanmışsa da, Türkiye'de bugüne kadar (1998) salt Edirne Yahudilerinin tarihini ele alan toplu bir çalışma yapılmamıştır. Bu konuda yapılmış olan tek teşebbüs Edimeli araştırmacı yazar Oral Onur'un "Yahudilerin dinsel merkezi Edirne" çalışmasıdır.¹

Osmanlı İmparatorluğu Yahudileri için Edirne yüzyıllardan beri Tevrat eğitiminin verildiği bir ilim ve bilim merkezi oldu, birçok kuşak boyunca bilgeliğe ve bilgiye haiz Yahudi aydınları barındırdı. Edirne, Yahudi tarihi içinde, Selanik ve İstanbul gibi büyük Yahudi yerleşim merkezleriyle aynı derece öneme haiz bir yerleşim merkeziydi.

Yahudilerin Edirne'ye yerleşmelerinin ilk izleri Bizans dönemine kadar uzanır. Bu kentte Yahudi yerleşimine ait ilk iz 389 yılındaki

¹ Bu yazının yayımlanmasından sonra şu kitaplar yayımlandı: Oral Onur, *1492'den Günümüze Edirne Yahudi Cemaati*, Dinç Ofset, İstanbul, 2005; Güngör Mazlum, *Edirne'nin Yahudileri*, Ceren Yayıncılık, Edirne, 2013; Naim A. Güleriyüz, *Edirne Yahudileri*, Gözlem Kitap, İstanbul, 2014.

Birinci Theodosius dönemine aittir. Yahudiler Edirne'de uzun süre kaldılar ve İkinci Theodosius (438) ve Birinci Jüstinen (527-565) olmak üzere Bizans İmparatorlarının baskılarına maruz kaldılar. Yahudilerin Hamursuz bayramının² Hristiyanların Paskalya bayramından öncesine isabet etmesine rağmen, Bizans İmparatorları Edirne Yahudi cemaatinin Hamursuz bayramını Paskalya bayramından önce kutlamasına izin vermediler. Bizans İmparatorları ayrıca Edirne Yahudilerini kutsal Cumartesi günleri düzenlenen dinî ayinlerde okudukları metinleri İbranice yerine Latince ve Yunanca çevirilerinden okumaya zorladılar. Bu yıllarda Edirne Yahudileri tekstil, deri ve şarap ticaretiyle meşguldular. Edirne'de Bizans döneminde bir Yahudi varlığının mevcut olduğuna kanıt olarak Edirne Yahudileri arasında Papo, Papos, Kanti, Mori, Sibrikos gibi soyadları örnek gösterilebilir.

Sultan I. Murat 1361 yılında Edirne'yi fethettiğinde burada yerleşik küçük ve fakir bir Yahudi cemaatiyle karşılaştı. Bu cemaat Sultan Birinci Murat'ı kendi kurtarıcıları olarak karşıladı. Edirne Yahudileri Bursa'da yerleşik Yahudilere çağrıda bulunarak onlardan Edirne'ye gelip yerleşmelerini ve yeni hükümdarın dili olan Osmanlıca'yı kendilerine öğretilmelerini istediler.

İdarî ve hukukî yetkilerle donatılmış olarak Rumeli Yahudi cemaatleri Hahambaşısı olarak atanan Edirne Hahambaşısı Edirne'de bir ruhanî okul kurdu. Bu okul Rusya, Polonya ve Macaristan'dan Yahudi öğrencileri kabul ediyor ve bu bölgede yaşayan Yahudilerin tüm suallerine cevap veriyordu. 1376 yılında Birinci Louis tarafından Macaristan'dan kovulan bir grup Yahudi Edirne'ye sığındı. Edirne'de bir vakitler mevcut olan ve adını Macaristan'daki Budin kentinden alan Budin Sinagogu da Edirne'ye göç eden bu Macar Yahudileri tarafından kuruldu. Benzer bir şekilde 1394 yılında Fransa Kralı Altıncı Karlos tarafından Fransa'dan kovulan Yahudiler

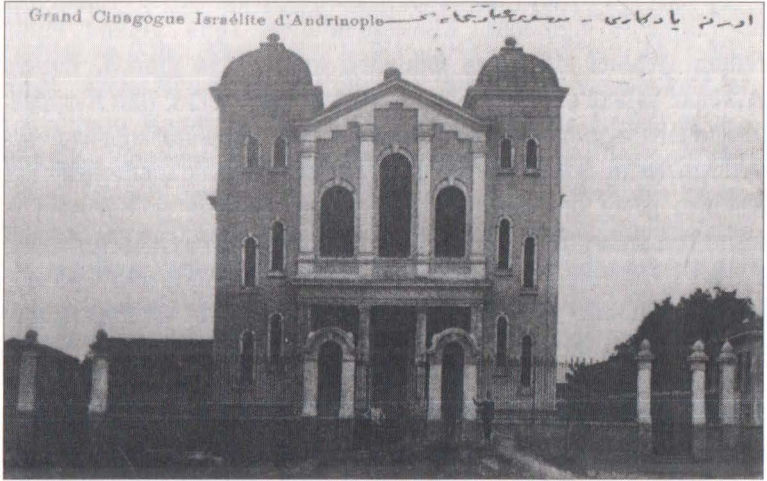
2 Yahudilerin Mısır'dan çıkışını ve özgürlüklerine kavuşmalarını simgeleyen dinî bayram. Bu bayramda Hamursuz denilen mayasız ekmek yenir.

de Edirne'ye sığındılar. Konstantiniye'nin 1453 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından fethinden sonra, 1454 yılında, Edirne Aşkenaz Yahudi cemaati başkanı Haham İzak Sarfati, Batı Avrupalı Yahudilere çağrıda bulunup onların Osmanlı İmparatorluğu'na gelip yerleşmelerini istedi. Haham İzak Sarfati ve daha sonra onun ailesinden gelen din adamları Bulgaristan, Rumeli ve Sırbistan'ın resmî hahamları idiler. Hahambaşı Sarfati'nin bu çağrısından sonra Bavarya, Bohemya, Silezya ve diğer Avrupa ülkelerindeki Aşkenaz kökenli Yahudiler Edirne'ye göç ettiler, burada bir Aşkenaz cemaatinin temelini attılar ve kendi sinagoglarını kurdular. 1492 yılında İspanya'da yaşayan Yahudilerin İspanya'dan kovulmalarından sonra birçok İspanyol Yahudisi Edirne'ye gelip yerleşti. Avrupa ülkelerinden Edirne'ye yapılan göçün yanı sıra Korinthos ve Patras Yahudilerinin de Edirne'ye göçleri görüldü. Konstantiniye'nin 1453 yılındaki fethinden sonra Edirne Yahudilerinin bir bölümü Osmanlı İmparatorluğu'nun bu yeni başkentine yerleşmek için İstanbul'a göç ettiler. Diğer bir bölümü ise Fatih Sultan Mehmet'in çağrısı üzerine İstanbul'a gelip yerleştiler. Fatih Sultan Mehmet tarafından verilen vakfiyelerin birinde "Edirne Yahudileri mahallesi"nden bahsedilmesi, ve İstanbul'da bir Edirne sinagogunun mevcut olması bu göçün kanıtlarıdır.

Sinagoglar

İspanya ve Portekiz'den kovulmalarından sonra, Osmanlı İmparatorluğu'na önce 1492 yılında İspanyol ve daha sonraki yıllarda göç eden Portekiz Yahudilerinin bir bölümü Edirne'ye yerleşti ve kendi cemaatleri için Edirne'de sinagoglar kurdular. Sinagogların sayısı on üçü buldu. Her bir cemaatin sinagoglarından adları saptanabilenler şunlardı:

İspanyol cemaati: Aragon, Majorka (Mayor), Katalan, Sevil, Toledo
 Portekiz cemaati: Küçük Portekiz, Büyük Portekiz (Bu sinagogun eski adı Evora idi)

Edirne Büyük Sinagogu.

Kaynak: Gérard Silvain, *Images et Traditions Juives*, Editions Astrid, Paris, 1980, s. 380.

İtalyan cemaati: İtalya, Sicilya, Polya

Macar cemaati: Budin

Yunan cemaati: Kefalonya

Aşkenaz cemaati: Alaman (Aşkenaz)

Geruş Cemaati: Geruş

Edirne'nin 1905 yılında büyük bir yangına maruz kalması üzerine tahrip olan on üç sinagogun yerine büyük bir sinagog inşa edilmesi şart oldu. Bu sinagogun inşaatı için gerekli ferman 6 Ocak 1906 tarihinde verildi. 1907 yılında sinagogun inşaatı sona erdi ve adı "Büyük Sinagog" olarak konuldu. Sinagog Fransız mimar ve mühendis France Depré tarafından inşa edilmişti. Altı yüz erkek ve üç yüz kadını barındırabilecek bir alana sahipti. Bahçesinde bir haham lojmanı ve Yahudi çocukları için bir okul bulunuyordu. Edirne Yahudilerinin Edirne'den göç etmelerinden sonra cemaat nüfusunun en asgari düzeye inmesi üzerine 1977 yılının Ağustos ayında hükümet yetkilileri sinagogun Vakıflar İdaresi'ne devrini istediler.

Ancak Edirne cemaatinin resmî makamlarla olan ilişkilerini yürüten ve genel sekreter durumunda olan Yasef Romano, nüfusu ne kadar önemsiz olursa olsun Edirne'de bir Yahudi cemaatinin varlığı mevcut olduğu sürece sinagogun Vakıflar İdaresi'ne devredilmeyeceğini bildirdi. 1960'lı yılların başında Amerika'dan gelen Yahudi turistler cemaatin üç yüz yıllık yaşamını belgeleyen "dinî mahkeme (Beth Din) defterleri"ni kimseden izin almadan alıp beraberlerinde ülkelerine götürdüler. 1975 yılında Abraham Peretz ve Haham İshak Haleva Edirne'yi ziyaret edip cemaat arşivlerini alıp İstanbul'daki Hahambaşılık arşivine devrettiler. Türkiye Hahambaşılığı 15 Ekim 1979 tarihli bir dilekçe ile o tarihte Edirne'de yaşayan 100-150 kişilik cemaat için Sinagogun bahçesindeki müştemilatı küçük bir sinagog haline getirmek koşuluyla sinagogun mülkiyetini devretmeye hazır olduğunu bildirdi, ancak bir cevap alamadı.

1984 yılında Başbakan Turgut Özal Edirne Kırkpınar güreşlerine gelince Edirne'li gazeteci yazar Oral Onur Özal'a, kültür sitesi yapılması kaydıyla, Yahudi cemaatinin sinagogu devretmeye hazır olduğunu bildirip ilgisini rica etti. Başbakan Özal konuyla ilgilendi. Üç ay sonra Ankara'dan üç kişilik bir heyet gelip sinagogda keşif yapıp Edirne Belediye Başkanı ile görüştü. Çıkarılan maliyet dönemin parasıyla yüz, yüz elli milyon lira civarında idi. Ancak yetkililer Türkiye Hahambaşılığı'nın sinagogun bahçesinde mevcut olan müştemilatı sinagog haline getirmek istemesini bahane ederek projeyi uygulamadılar.

Dört yıl sonra İsraili askerlerin bir Filistinli gencin kolunu taşla kırdıkları görüntüsünün bir televizyon programının yayımlandığı gece olan 27 Ocak 1988 gecesinin ertesinde, sabah ezanı sırasında bir grup ellerinde balyozlarla sinagogun kapısı kırarak içeri girdiler, her yeri talan ettiler, üç eski halı, üç bakır şamdan, yarım kilo gümüş eşya, sim işlemeli üç örtüyü alıp gittiler. Sinagogun bekçisi Yuda Avigdor olayı Edirne Emniyet Müdürlüğü'ne bildirdi, açılan soruşturma sonuçsuz kaldı.³

3 "Kaal Kadoş ha Godol cemaatsız", *Express*, 10 Şubat 1996, sayı 108.

On yıl süreyle cemaati olmayan kilise, sinagog gibi gayrimenkullerin mülkiyetlerinin Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne geçmesini şart koşan Vakıflar Kanunu'nun ilgili maddesi gereğince, Edirne'de bir Yahudi cemaati varlığı kalmadığı için artık kullanılmayan Edirne Sinagogu'nun mülkiyeti 1995 yılında Vakıflar Bölge Müdürlüğü'ne geçti. Mülkiyetle ilgili işlemlerin bitmesinden sonra sinagogun kültür hizmetlerinde kullanılmak üzere Trakya Üniversitesi'ne devredileceği bildirildi. Bu kararı Edirne'de yaşamakta olan Edirne Yahudi cemaatinin son temsilcilerinden Yasef Romano ve Türkiye Hahambaşılığı olumlu karşıladılar.⁴ Edirne Büyük Sinagogu'nun çatısı 5 Ocak 1997 tarihinde biriken kar nedeniyle tamamiyle yıkıldı.⁵ Aynı ay içinde de Vakıflar Genel Müdürlüğü ile Trakya Üniversitesi arasında sinagogun Trakya Üniversitesi'ne devri konusunda anlaşma sağlandı. Trakya Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Osman İnci de yıkıntının koruma altına alındığını ve maddi katkılar sağlandığı takdirde Mimarlık ve Mühendislik Fakültesi öğretim üyelerinden müteşekkil bir restorasyon birimiyle sinagogun aslına uygun olarak restore edileceği, bunun 2000 yılında tamamlanacağını ve tamamlandığında sinagogun kültür amaçlı bir mekân olarak kullanılacağını belirtti.⁶ Restorasyonun yapılabilmesi için gerekli olan tutar, 1997 yılı rakamıyla, on milyar lira olarak ifade edildi ve bu paranın toplanması konusunda henüz ciddi bir başlangıç yapılmadığı belirtildi.⁷ Sinagogun restorasyonu için gerekli paranın toplanması yönünde bir ilk adım olarak Erensyas Sefaradi müzik topluluğu 11 Ocak 1998 günü Atatürk Kültür Merkezi'nde, geliri Trakya Üniversitesi Vakfı'na bırakılmak üzere bir konser verdi. Konserden önce Trakya Üniversitesi rektörü Prof. Dr. Osman İnci saydam gösterisi eşliğinde sinagogun şu anki hali ve inşa edilmesi tasarlanan kültür merkezi hakkında bilgi verdi.⁸

4 "Edirne Sinagogu kültür merkezi olacak", *Şalom*, 11 Ekim 1995.

5 *Şalom*, 15 Ocak 1997.

6 *Şalom*, 19 Şubat 1997.

7 Salvo Yeşua Loya, "Edirne... Ben içime sindiremiyorum, ya siz ?", *Şalom*, 10 Haziran 1997.

8 "Erensyas Sefaradi AKM'deydi", *Şalom*, 14 Ocak 1998.

Mezarlık

Tarihi Edirne Mezarlığı 350.000 metrekairelik bir alana dağılmış olup dört yüz yıllık mezarları kapsıyordu. Edirne Vilâyeti 1971 yılında mezarlığı istimlak etme kararı aldı. Mahkeme mezarlığın Yahudi cemaatinden alınıp Vilâyet emrine verilmesini emretti. Vilâyet mezar taşlarını inşaat şirketine sattı. Kalan beş yüz mezar taşının çoğu da civardaki kişiler tarafından tahrip edildiler. Bakımsızlıktan harap hale dönen tarihi mezarlık Trakya Üniversitesi Arkeoloji bölümü öğrencileri tarafından 1996 yılında bakıma alındı. Arkeoloji bölüm başkanı Yrd. Doç. Dr. Özkan Ertuğrul mezarların temizlenip gün ışığına çıkarılacaklarını belirtti. Doç. Dr. Ertuğrul başlangıçta "bizim mezarlıklarımız dururken niye Yahudi mezarlığı?" şeklinde tepki aldıklarını belirtti, ancak bunun bir insanlık görevi olarak yaptıklarını ekledi. Doç. Dr. Ertuğrul ayrıca mezarlıkta gömülü olan Yahudilerin kimliklerini mezar taşlarından derleyip bir kitap yayımlama niyetinde de olduğunu söyledi.⁹

Edirne'de Yaşamış Olan Yahudi İlim Adamları

Edirne'nin Yahudi ilim âlemine yakmış olduğu ışık yakındaki ve uzaktaki birçok kenti de etkisi altına aldı. Edirne Yahudi cemaati Doğu ülkelerinin ve özellikle Bulgaristan'ın birçok Yahudi yerleşim merkezlerine ilim adamları gönderdi.

Dönemin önemli ilim adamları arasında on beşinci yüzyılda yaşamış Hanoh Saporta vardı. Hanoh Saporta Katalonya'lı olup daha sonra İstanbul'a ve nihayetinde Edirne'ye yerleşti. Özellikle Talmud¹⁰ alanında büyük bir bilgindi. Hanoh Saporta ile birlikte İstanbul'da eğitim görmüş olan Haham Mordehay ben Eliezer Komtino da (1420-1487) bir başka ilim adamı idi. Haham Komtino felsefeci,

9 "Edirne Yahudi Mezarlığı'na üniversite eli", *Şalom*, 22 Mayıs 1996.

10 İnceleme anlamında İbranice sözcük. Yahudiliğin Tevrat sonrası döneme ait, Torah ya da Yazılı Yasa'nın gerçek yorumu sayılan en önemli kitabı.

matematikçi, astronom, Kitab-ı Mukaddes tefsircisi, güfte yazarı idi. Vefatından sonra geride birçok günlük bıraktı. Bunlar bugüne kadar yayımlanmamış olup Leningrad, Paris, Leiden ve Parma kütüphanelerinde muhafaza edilmektedir. Edirne Yahudi cemaati Haham Jozef Ben Ephraim Caro'nun (1488-1575) Edirne'de yaşamış olması ayrıcalığına da sahiptir. Haham Caro Toledo'da doğdu. Yahudilerin 1492 yılında İspanya'dan kovulmalarından sonra ailesi Osmanlı İmparatorluğu'na veya Portekiz'e göç etti. Kesin olan, 1497 yılında Yahudilerin Portekiz'den de kovulmaları üzerine kendisinin Osmanlı İmparatorluğu'na göç etmiş olmasıdır. Önce ailesi ile birlikte İstanbul'da daha sonra da, 1522 yılından daha geç olmamak kaydıyla, Edirne'de yaşadı. 1522 yılında 34 yaşındayken büyük eseri olan *Beit Yosef*'i yazmaya başladı. Bu eseri üzerinde ara vermeden yirmi yıl boyunca çalıştı. 1536 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nu terk edip Safed'e gitti ve eserini 1542 yılında Safed'de bitirdi. İlk cildi 1555 yılında yayımlandı. *Beit Yosef* Ortodoks Yahudilik için Yahudi şeriatının temel kitabı oldu. Bir başka ilim adamı olan Avtalon ben Mordehay 1570 yılında İstanbul'da doğdu, önce Filistin'e göç etti. Burada Haham İsrail Najara'nın öğrencisi oldu. Filistin'den döndüğünde Edirne'ye yerleşti. Birçok şarkıyı besteledi. Şarkılarının çoğu Eretz Hakodesh (Kutsal Topraklar) içindi. Şarkıları bugün bile dinî bayram günlerinde söylenmektedir. Şarkılarının bir bölümü *Eski Zamanların Eretz İsrail Şarkıları* (İbranice) (İstanbul, 1927) koleksiyonunda, bir diğer bölümü ise Selanik'de *Naim Zmirot* (Hoş şarkılar) kitabında basıldı.

Edirne'de yaşamış olan ilim adamları arasında Abraham Danon (1857-1925) önemli bir yer tutar. Abraham Danon Geron Yeşivasi'nda¹¹ eğitim gördü. Jozeph Halévy'den destek gördü ve kendi kendine Fransızca, Almanca ve İngilizce öğrendi. "Hevrat Shomerei Tushiyyah" cemiyetini (Bilgelik Dostları Derneği) kurdu. 1888 yılında on beş günlük *Yosef ha-Da'at* veya *El Progreso* (İlerleme) adlı İbranice, Türkçe ve İspanyolca dilinde bir dergi-

11 Ruhani okul.

yi Edirne'de yayımladı. Dergide Osmanlı Yahudilerinin tarihiyle ilgili ilmî makaleler yayımladı. 1891 yılında kendisinin kurmuş olduğu hahamlık seminerini yönetti. Birinci Dünya Savaşı sırasında Edirne'yi terk edip Paris'e yerleşti.

Edirne Yahudi Cemaatinin Dernekleri

Edirne'de bir çok Yahudi derneği mevcuttu. Bunlardan biri "Hevra Kadişa" (Kutsal Topluluk) idi. Bu derneğe hiçbir günah veya suç işlememiş Yahudiler üye olabilirlerdi. Dernek cenaze ve defin işle-riyle meşgul olurdu. Diğer dernekler "Bikur Holim" (Hasta Ziyaret Derneği), "Ozer Dalim" (Fakirlere Yardım Derneği), "Matan Baseter" (Fakirlere Gizli Yardım Derneği), Béné Bérith Cemiyeti'in Edirne Acharon Locası gibi derneklerdi. "Bikur Holim", "Fakir Hastalara Yardım Cemiyeti" altında da tanınıyordu. Bu dernek im-kânları yetersiz olan Edirne Yahudilerine ilâç, süt, et, kışlık kömür ve hatta giyecek çamaşır konusunda yardım etmekteydi. 1945 yı-lında yapılan bir gözleme göre bu kurumdan ilâç yardımı alan Yahudilerin sayısı yılda beş yüz, altı yüz civarında idi. Derneğin yıllık bütçesi dört ilâ beş bin Lira civarında olup bu para İstanbul'a göç etmiş ve orada yerleşmiş varlıklı Edirne Yahudileri tarafından karşılanıyordu. Maddi imkânlardan tamamiyle yoksun seksen ci-varında aile Edirne Yahudi cemaatinin yardımıyla geçinmekteydi. Edirne Yahudi cemaati tarafından haftada kullanılan kaşer et mik-tarı ise 700 ilâ 800 kilo civarında idi.¹² Yirminci yüzyılın başında "El Circle İsráelite" (Yahudi Çevresi) cemiyeti faaliyettedir. Üye sayısı yüz yirmi idi. Ayrıca gençlerin Filistin'e göç etmelerini teşvik eden "The Society of Past Alliance Scholars" (Eski Alyans Öğretmenleri Cemiyeti) de vardı.

1940 yılında Edirne'de esnaf ve işçi sınıfı tarafından kurulmuş bir "Edirne İşçiler Cemiyeti" de mevcuttu. Bu cemiyetin başka-

12 "En la comunidad İsráelite de Edirne", *La Boz de Türkiye*, 1 Temmuz 1945, sayı 138, s.371.

nı Eliezer Kaneti, başkan yardımcısı (Terzi) Salamon Alkalay idi. Cemiyet üyeleri Edirne'de işçi olarak çalışan Edirne Yahudileri idi. Cemiyet, üyelerine doktor, ilaç, süt ve et yardımıyla bulunmaktaydı. Bu cemiyet muhtaç durumda olan birçok işçiyi ölümden kurtardı.¹³ Ayrıca 1940 yılında başkanı aynı zamanda Edirne Yahudi cemaati başkanı Behor Pilosof olan Muâvenet-i Hayriye Cemiyeti de mevcuttu. Bu cemiyet yaklaşık yüz üyeden müteşekkil olup üyeleri Edirne'nin Yahudi tüccarları ve gençleri idi. Cemiyet Edirne Yahudi cemaatinin merkezi de sayılabilirdi.¹⁴

Bir Yahudi yardımlaşma ve hayır derneği olan Béné Bérith Cemiyeti'nin 677 sayılı Acharon locası 14 Şubat 1911 tarihinde Edirne'de kuruldu.¹⁵ Edirne Acharon Locası Trakya'da yaşayan tüm Yahudi cemaatlerini kapsıyordu. Bu loca Edirne'de yaşayan Yahudilerin çıkarlarını korumak için başarılı girişimlerde bulundu. Nüfuslarına oranla Osmanlı Meclisi'nde iyi temsil edilemeyen Edirne Yahudilerinin durumlarını düzeltebilmek için girişimde bulunup Osmanlı Meclisi seçim listelerini düzeltti. 1926 yılının Aralık ayında Acharon Locası'nın üye sayısı 78 idi. Acharon Locası ayrıca kentteki Yahudi Hastahanesi, Avi Yetoumim Yetimhanesi, Küçük İstikrazat Sandığı, Tasarruf Sandığı gibi Yahudi yardımlaşma kurumlarının kurulmalarına da önyak oldu. Edirne Acharon Locası Balkan Savaşı nedeniyle büyük sorunlar ve maddi sıkıntılarla boğuştu. Acharon Locası loca üyelerinden İsrail Danon'un adını taşıyan bir Danon Kütüphanesi'ne sahipti. Kütüphanenin açılışı 18 Ekim 1930 günü yapıldı ve o akşam bu açılış şerefine Loca'da bir yemek verildi. Acharon Locası'nın yayımladığı Danon Kütüphanesi kataloğunda 889 kitap yer almaktaydı.

13 M. Mizrahi, "La Boz de Türkiye" en Edirne", *La Boz de Türkiye*, 1 Ekim 1940, sayı 93, s.96-98.

14 Albert Cohen, "En la Comunidad Israelita de Edirne", *La Boz de Türkiye*, s.112-113, 15 Ekim 1940, sayı 30.

15 Béné Bérith Cemiyeti hakkında daha fazla bilgi için bkz. Rifat N. Bali, "Bir Yahudi dayanışma ve yardımlaşma kurumu: B'nai B'rith XI. Bölge Büyük Locası tarihçesi ve yayın organı Hamenora dergisi", *Müteferrika*, Bahar-Yaz 1996, sayı 8-9, s.41-60.

O dönemi yaşamış olan Aron Kasuto Asharon Locası'nın kütüphanesini ve kütüphanenin akibetini şöyle anlattı:

Bu kulübün takriben iki yüz metre karelik bir salonu ve bu salonun iki duvarını boydan boya kaplayan bir kitaplığı vardı. Bu kitaplık 677 nolu Bnei Brit Acharon Locası'nın kitaplığı idi. Bu kitapların arasında özellikle Fransız, İngiliz ve Rus klasikleri çoğunlukta idi. *Larousse*'lar ve çeşitli ansiklopediler yanı sıra Türk asıllı Yahudi yazarların kitapları da dikkati çekerti. Seneler geçince insan her şeyi unutuyor. Bu kitaplar da unutulmuş gitmişti. Günlerden bir gün Edirne'ye askerlik yoklaması yaptırmak için gittiğimde çarşıdan geçerken kestane kebab yapan bir adamın bu kitaplardan külah yaptığını görünce içim cız etti. İstanbul'a döndüğümde karıma, Edirne'ye gidip bu kitapları toplayacağımı anlattım. O da benimle Edirne'ye gelmeye karar verdi. Günlerden 10 Eylül 1980 Edirne'ye hareket ettik. Kitapları, maalesef hepsini olmasa dahi, üç yüz, beş yüz tanesini çöplükten çıkarmaya muvaffak olduk. Temizlerini ayırıp sandıkladık ve nakliye şirketine teslim ettik. Daha kitaplar İstanbul'a varmadan 12 Eylül 1980 Evren Paşa ihtilâli oldu. Kitaplar İstanbul'a geldiğinde yetkili kişiler teslim almak istemediler. Altı ay fabrikamda kaldıktan sonra sandığı büyük baskılar neticesinde yetkililere teslim ettim.

Muhtaç Yahudilerin küçük meblağlarda borçlanma ihtiyaçlarını karşılama amacıyla İstanbul'da kurulmuş olan Dersaadet Küçük İstikrazat Sandığı Edirne'de de bir şube tesis etti. Şubeden borç para alan kişiler tenekeçi, terzi, ayakkabıcı, marangoz, berber, seyyar satıcı gibi küçük zanaat sahipleri idiler.¹⁶

Sabetay Sevi'nin Edirne'de Sultan IV. Mehmed İle Görüşmesi

17. yüzyılda yaşamış olan İzmirli haham Sabetay Sevi (1626-1676) dağılmış olan Yahudileri Siyon'a götüreceği vaadiyle 1648 yılında

16 Bu kurum hakkında daha fazla bilgi için bkz. Rıfat N. Bali, "Bir Yahudi mali ve sosyal yardımlaşma kurumu: Dersaadet Küçük İstikrazat Sandığı", *Tarih ve Toplum*, Nisan 1997, sayı 160, s.45-54.

kendisini beklenen Mesih ilân etti ve Osmanlı İmparatorluğu içindeki ve dışındaki Yahudi cemaatleri içinde büyük etkiler yaratan dinî ve mistik bir hareket yarattı. Bu hareketin İzmir Yahudileri üzerinde yarattığı rahatsızlık sonucu İzmir Yahudilerince aforoz edildi, İzmir'den ayrılıp İstanbul'a gitmek zorunda kaldı. 1665 yılının Eylül ayında mesihliğini ikinci kez ilân etti. Bu mesihlik ilânının yarattığı büyük karışıklık ve heyecan sonucunda Sultan Sabetay Sevi'yi tutuklayıp Aydos Kalesi'ne hapsetti.

Sabetay Sevi Aydos Kalesi'nde hapisteyken kendisinin ziyaret edenler arasında Polonyalı Nehamya Kohen'de vardı. Kohen Sabetay Sevi'yi ziyaret edip hareketini aslını ve Sabetay Sevi'nin gerçek niyetini öğrenmeye çalıştı. Sabetay Sevi ve Nehamya Kohen arasında Kitabı-Mukaddes ve hahamların tefsirlerine göre bir veya iki mesih geleceğine dair bir tartışma çıktı. Kohen kendisinin birinci Mesih olduğuna dair Sabetay Sevi'yi ikna etmeye çalıştı. Üç gün üç gece süren bu tartışmalardan sonra Nehamiya Kohen Sabetay Sevi'yi ikna edemeyince Sultan IV. Mehmed'in yaşamakta olduğu Edirne'ye gitti. Sultan'la görüşmek istedi, ancak görüşmeden önce Sadaret Kaymakamı Mustafa Paşa'nın huzuruna çıktı. Mustafa Paşa'ya Sabetay Sevi'nin Filistin'i Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayırmayı ve saltanat tacını Sultan'ın başından alıp kendi başına koymayı hedeflediğini anlattı. Sabetay Sevi hakkında başka şikâyetlerin de yapılması üzerine Sabetay Sevi sorgulanmak üzere 1666 yılında Gelibolu yolu ile Edirne'ye getirildi. Sadrazam Köprülü Fazıl Paşa Girit'te olduğu için Sadrazam Kaymakamı Mustafa Paşa'nın huzuruna çıkarıldı o da Sabetay Sevi'yi Saray'a götürdü. 16 Eylül 1666 günü Sabetay Sevi Divan huzuruna çıkarıldı. Divan Edirne'de Sâray-ı Hümayûn'da Sadrazam Kaymakamı Mustafa Paşa, Şeyhülislâm Minkârizade Yahya Efendi ve Padişah imamı vaiz Vanî Efendi'den oluşmaktaydı. Sultan IV. Mehmed de kafes arkasından müzakereyi izliyordu. Divan Sabetay Sevi'nin huzura getirilmesini emretti. Sabetay Sevi Türkçe bilmediği için tercümanlığını, asıl adı hekim Moche Ben

Raphael Abravanel olup ihtida etmiş bir Yahudi olan hekim Hayati-Zâde yaptı. Müzakere esnasında Divan Sabetay Sevi'den mesihliğini kanıtlaması için bir mucize yaratmasını istedi. Sultan IV. Mehmed Sabetay Sevi'nin çırılçıplak soyunmasını, maharetli okçuların vücuduna atacağı okların vücuduna işlememesi halinde mesihliğini tanıyacağını belirtti. Bunun üzerine Sabetay Sevi mesih olmayıp basit bir haham olduğunu itiraf etti. Sultan IV. Mehmed bu itirafla yetinmeyip Sabetay Sevi'ye ihtida etmesini teklif etti. Başka çaresi kalmayan Sabetay Sevi de Kelime-i Şahadet getirip müslüman oldu ve Aziz Mehmet Efendi adını aldı. Edirne'deki bazı müritleri de onun hareketinin peşinden gidip kendisi gibi ihtidâ ettiler.

Yangınlar

Edirne'de sürekli büyük yangınlar meydana geldi. Tarih kitaplarında 1704, 1714 ve 1727 yılındaki yangınlardan söz edilir. 1773 yılında İzmir'de büyük bir yangın meydana geldikten sonra İzmir Yahudi Cemaati, İzmir Hahambaşısı Haham Eliyahu Şako'yu yardım toplaması için Edirne'ye elçi olarak gönderdi. Edirne Yahudileri de bu yangında zarar gören İzmir Yahudi cemaatine yardımda bulundular. 1801 yılında Edirne'de yeni bir yangının meydana gelmesi üzerine, bu kez Edirne Yahudileri İzmir Yahudilerine yardım çağrısında bulundular.

1835 yılında muazzam bir yangın daha meydana geldi. Yahudi mahallesinin neredeyse tüm dükkânları yangında tahrip oldu. Evlerden sadece elli sekizi kurtuldu. 2 Eylül 1905 tarihindeki yangın daha da büyük zarar meydana getirdi. Yangında bin beş yüz ev tahrip oldu. Yahudi mahallesinin büyük bir bölümü alevlerde yok oldu. Dört bin Yahudi tüm varlıklarını bu yangında kaybettiler. On iki sinagog tamamiyle yandı. Yangından önce Edirne Yahudilerinin iktisadî durumları çok parlak değildi. Yangından sonra cemaat büsbütün sefalete içine düştü. Yangının sonucunda Edirne'de bir Yardım Komitesi

kuruldu. Alliance Israélite Universelle, Baron Rotschild ve büyük Yahudi şirketleri ve kurumları maddi yardımda bulundular.

Kan İftirası Vakaları

1846 yılında Sadrazam Mustafa Reşid Paşa Edirne Yahudilerine karşı yapılan kan iftiralarına¹⁷ karşı gayrimüslim cemaat liderlerine gayrimüslim cemaatler ve özellikle Hristiyan ve Yahudi cemaatler arasında huzuru davet eden bir beyanda bulundu. 1871-1872 yıllarında Edirne Yahudileri aynı anda İzmir, Marmara ve Yanina bölgelerinde çıkan kan iftiraları nedeniyle zor anlar geçirdiler. Kan iftirasını yayanlar Ermenilerdi. Bir Yahudi'nin evine kirasını istemeye giden bir Ermeni'nin kaybolması üzerine Ermeniler Yahudilerin bu kişiyi Hamursuz bayramında kanını hamursuz yapımında kullanmak için öldürüp yok ettiklerini iddia ettiler. Yahudilerin evlerine ve sinagoglara zorla girip kaybolan Ermeni'yi aradılar.

Edirne'de Yahudi Nüfusu

Edirne'deki Yahudi nüfusunun yıllara göre seyri şöyledir:

17 Hristiyan antisemitizminin önde gelen iftiralarından biridir. Bu iftiraya göre Yahudiler Hamursuz bayramında yedikleri Hamursuz ekmeğinin yapımında Hristiyan çocuklarının kanını kullanmak için Hristiyan çocuklarını kaçırp kanlarını kullandıkları.

Yıl	Yahudi Nüfusü
1519	1.624
1568	3.907
1570	341
1828	2.506
1829	2.277
1834	2.500
1854-1856	10.000
1870	5.000
1871-1872	4.000
1873	12.000
1876	12.000
1877	14.000
1878	15.000
1899	15.000-17.000
1901	15.000
1902	16.000
1903-1911	17.000
1911-1914	28.000
1921-1922	13.000
1927	6.098
1943	2.000
1945	1.158
1960	438
1965	298
1977	72
1984-1987	21
1998	3

Bir yüz yıl önce önemli bir Yahudi yerleşim merkezi olan Edirne'nin Yahudi nüfusundaki yıllar içinde görülen bu önemli azalış birçok etkenin sonucunda meydana geldi. Bu etkenlerden bir kısmı kentin artık Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olmamasından, bir diğer kısmı Balkan savaşlarından dolayı idi. Bu yıllarda göç edenler Selanik ve Amerika'ya gittiler. Cumhuriyet döneminde ise 1934 yılında meydana gelen Trakya olayları nüfusun azalmasına önemli bir neden oldu. Daha sonra 1948 yılında İsrail Devleti'nin kurulmasıyla aralarında Edirneli Yahudilerin de bulunduğu Türkiye Yahudilerinin kitlesel olarak İsrail'e göç etmelerinden dolayı nüfus daha da azaldı.

Karay Yahudileri Cemaati

Edirne'de bir Karay Yahudi cemaati de mevcuttu.¹⁸ Edirne'deki Karay Yahudileri Kırım'dan ve Polonya'nın güneyinden Edirne'ye göç ettiler. Edirne Karay cemaati hahambaşı Menahem Başyazı ve oğulları Musa, Menahem Maroli, Yaşlı Michael ve Michael'in oğlu Joseph tarafından yönetildi. Hahambaşı Menahem Başyazı muhafazakârların tüm karşı gelmelerine rağmen Karay Yahudilerinin dini ritüellerinde Cuma akşamları lamba, Cumartesi günü de ateş yakılmasına izin verme gibi reformlar yaptı.¹⁹ İstanbul'un feth edilmesinden sonra tüm Karay Yahudileri İstanbul'a göç ettiler. Bir zamanlar Edirne'de Karay Yahudileri yaşadığına dair geriye sadece tarihi Edirne Yahudi mezarlığında "Moses Yerusalmi ("Karaylardan")" adına yapılmış "Salı 9 Heşvan 5463 (1702)" tarihli bir mezar taşı kaldı.

18 Karay Yahudileri dinî yasa olarak yazılı metinleri kabul ederler ve sözlü yasaı red ederler.

19 Yahudi dinine göre Cuma akşamı kutsal istirahat günü olup bu Cumartesi akşamına kadar sürer, elektrik yakılmaz, arabalara binilmez.

Edirne'de Alliance Israélite Mektebi'nin çocuk balosu, Mart 1912
 Kaynak: Gérard Silvain, *Images et Traditions Juives*, Editions Astrid,
 Paris, 1980, s. 381.

İktisadi Faaliyetler

1716-1717 yıllarında Edirne'yi ziyaret eden, dönemin Britanya Sefiri'nin eşi Leydi Montagu'nün yazmış olduğu mektuplardan o dönemdeki Yahudilerin ticaret hayatı hakkında da bir fikir edinmek mümkün olmaktadır. Leydi Montagu Türk kıyafetleri içinde Edirne'de gezinirken Yahudilerin durumunu yakından inceleme fırsatını elde etti:

Zengin Yahudi tüccarlarının durumunu epey bir süre inceledim. Bu millet burada tahmin edilemeyecek kadar güçlü durumdadır. Elde ettikleri ve Türklerin imtiyazlarından da fazla olan bir sürü imtiyaz sayesinde kendi uluslarını yarattılar. Hatta kendi özerk yargı düzeyine de sahiptirler. Türklerin ihmali yüzünden Yahudiler tüm ticareti ellerine geçirmeyi başardılar. Her Paşa'nın sadık bir Yahudisi vardır. Bu Yahudi, Paşa'nın hususi sırlarının koruyucusu olup onun özel işlerini yönetir. Yahudilerin denetiminden geçmiş olmayan iş akitlerinin yapılması, rüşvetlerin kabul edilmesi, mal ticaretinin yapılması mümkün değildir. Edirne Yahudileri tüm önemli şahsiyetlerin tercümanı, hekimi, ve acentaları durumundadırlar. Bu Yahudi milleti, başarının sırrını keşfetmiş olup Osmanlı İmparatorluğu'nun himayesinde güvenli bir şekilde yaşamaktadır.

Edirne Yahudileri İtalya'nın Ancona kentindeki Yahudilerle de ticaret yapıyorlardı. Hatta Papa Dördüncü Paul'ün Ancona Yahudilerine baskı yapması, ve görünürde Hristiyanlığı benimsemiş olan ama aslında Yahudiliğe inanan yirmi beş Hristiyan dönmesini yakması üzerine Yahudi tarihine "Ancona boykotu" diye geçmiş olan Ancona tüccarlarını boykot etme hareketine de katıldılar.

Edirne Yahudileri kentin ticaret hayatında önemli bir rol oynadılar. Başka ülkelerdeki Yahudi ve Hristiyan tüccarlarla ticaret yaptılar. Bunu ya doğrudan ya da Hristiyan tüccarların Edirne'deki Yahudi acentaları vasıtasıyla yaptılar. İthalattaki vergilerle mamul cam üzerindeki vergilerin toplanması Yahudilerin sorumluluğundaydı. 1783 yılında verilen özel bir ferman sayesinde "Gabela" adında dinî kurallara göre kesimi yapılan et üzerinden okka başına dört akçe olarak alınan vergiyi toplamaya yetkili idiler. Aslen İstanbullu olup Edirne'de yaşayan bazı Yahudiler "Gabela" vergisini ödemeyi red ettiler. Bunun üzerine 1692 yılında II. Ahmet tarafından verilen fermanla Edirne'de yaşayan tüm Yahudiler istisnasız bu vergiye tabii oldular. Ferman 1783 yılında Sultan Birinci Abdülhamid'in hükümdarlığı sırasında da bir daha yenilendi.

Kanuni Sultan Süleyman Macaristan seferinde Budapeşte'nin kapılarına yaklaştığında tüm Hristiyanlar kentten kaçtılar ve geride sadece Hristiyanların baskısı altında yaşamış olan Budapeşte Yahudileri kaldı. Budapeşte Yahudi cemaatinin başkanı Yosef Salamon Almanim kentin anahtarlarını Kanuni Sultan Süleyman'a teslim etti ve bunun karşılığında kendisi ve tüm varisleri vergiden muaf tutuldular.

Edirne'de tüccarlar arasında yapılan ödünç para verme işlemlerini inceleyen bir araştırmada, tarihçi Haim Gerber Edirne Yahudileri arasında faizle ödünç para verenden ziyade faizle ödünç para alanlara rastlandığını belirtti.

Edirne'de Yahudi Matbaaları

1554 yılında Selanik'de çıkan veba salgını yüzünden kaçıp Edirne'ye yerleşen Solomon ve Jozef Jabez kardeşler Edirne'de ilk basımevini kurdular. Ancak bir yıl sonra Selanik'e geri döndüler. Bu kısa süre zarfında Jozef ibn Verga'nın *She'erit Yosef* eserini, Solomon ibn Verga'nın *Shevet Yehudah* eserini ve Jozef Jabez'in Avot üzerindeki tefsirini yayımladılar. 19uncu yüzyılda bir diğer basımevi daha Edirne'de kuruldu. Tümüyle İbranice yayımlanan ilk gazete 1882 yılında David Mitrani tarafından yayımlanan *Karmi Shelli* idi. 1910-1911 arası Jozef Barishak tarafından *La Boz de la Verdad* (Gerçeğin Sesi) adlı on beş günlük bir dergi yayımlandı. 1921-1922 yıllarında Nissim Bahar tarafından yayımlanan haftalık *L'Echo d'Adrinopolis* (Edirne'nin Yankısı) ise dönemin siyasî, iktisadî ve toplumsal olayları aktardı. İbranice eserler dışında Edirne'de Ladino dilinde de kitaplar basıldı. Ayda bir kez çıkan *Karmi* adlı edebî bir dergi Baruh Ben İshak Mitrani tarafından yayımlandı.

Musiki

Edirne aynı zamanda Yahudi musikisinin bir merkezi idi. 17inci yüzyılda bir Maftirim (ilâhi) musiki heyeti kuruldu. Bu heyet her Şabat günü dinî musiki terennüm etti. Bulgaristan ve Romanya'daki Yahudi cemaatleri bile dinî musiki terennüm edecek iyi bir heyete ihtiyaç olduğu zaman onlara müracaat ederlerdi. Edirne Maftirim heyetinin ünü ve etkinlikleri Edirne'nin birçok ilahî musikisi yazarlarının merkezi olmasına neden oldu. Aaron İzak Hamon (18inci yüzyıl, Yahudi Harun), Jozef Danon (ölümü 1901) Abraham Zeman (19uncu yüzyılın sonları) bunlar arasında en çok tanınanlardı. Edirne'ye ait İspanyolca halk şarkıları 1896 yılında Abraham Danon tarafından derlenip yayımlandı.

Eğitim Kurumları

19. yüzyılın ortalarındaki Batı tarzı eğitim akımı Edirne'ye de nüfuz etti. Rusya ve Polonya'da olduğu kadar olmasa da Edirne'de de Batı tarzı eğitime karşı bir direnç mevcuttu. Bu biraz da Doğu ülkelerinde yaşayan Sefarad Yahudilerinin haleti ruhiyelerinden ve zihniyetlerinden ileri geliyordu. Sefarad Yahudileri dinî geleneklerine daha çok bağlı idiler, ancak Aşkenaz Yahudileri kadar radikal değildiler. Batılı tarzda eğitim hareketi Edirne'ye bir Macar göçmeni olan Jozef Halévy tarafından getirildi (1827-1917). Jozef Halévy 1856 yılında Edirne'ye yerleşti. 1865 yılında Alyans'ın İstanbul'daki bölge komitesiyle temasa geçerek Alyans için üye kaydına başladı. Alyans'ın Merkez Komitesi'ne de İbrance yazılmış bir mektupla Edirne'nin başkent olduğu Rumeli eyaletinde geçici bir Alyans komitesinin kurulmasına giriştiğini bildirdi. Jozef Halévy'nin bu çalışmaları ileri ki yıllarda meyvesini verdi. Edirne'deki "Talmud Torah" okulunun kurucuları 18 Haziran 1867 tarihinde Alyans'ın Paris'teki merkezine başvurarak Edirne'de bir Alyans okulunun açılmasını istediler. Mektubu imzalayanlar iki tarım tüccarı, bir yün tüccarı, bir haham ve bir de muhasebeci idi. Talebi yapanlar üç yıl süreyle yılda iki bin Fransız Frangı tutarında bir maddi kaynağı da sağlayacaklarını garanti ettiler. Mektubu yazanlar Alyans'ın bütün şartlarını kabul edeceklerini belirttiler ve bir öğretmeninin gönderilmesini istediler. Alyans bu talebi kabul etti ve Paris Ruhanî Okulu'ndan yeni mezun olmuş genç öğretmen Félix Bloch'u yolladı.

Edirne'deki Alyans'ın yönettiği erkek okulu 1867 yılının Ekim ayında öğrenime açıldı. Açılış büyük bir törenle yapıldı. Edirne Valisi ve Edirne'de tüm yabancı konsoloslar törende hazır bulundular. Bu durum karşısında Batı tarzı eğitime karşı olan Edirne cemaati Hahambaşısı da törene katılmak zorunda kaldı. Edirne'de Alyans okullarına giden öğrenci sayısı şöyleydi:²⁰

20 Aron Rodrigue, *French Jews Turkish Jews: The Alliance Israélite Universelle and the Politics of Jewish Schooling in Turkey, 1860-1925*, Indiana University Press, 1990, s. 91.

	1879	1885	1891	1898	1908
Erkek	216	252	452	380	1106
Kız	300	254	242	472	551

1895-1905 yılları arasında Edirne Alyans okullarından mezun olan erkek öğrencilerin mezuniyetlerinden sonra seçmiş oldukları mesleklerin sayısal dağılımı ise şöyleydi:²¹

Osmanlı İmparatorluğu'nda, Paris'de veya başka Alyans tarım okullarında eğitime devam edenler	61
Talmud Torah gibi başka Yahudi okullarına devam edenler	115
Edirne veya Edirne dışında başka Yahudi okullarına gidenler	99
Edirne'de memur olarak çalışanlar	28
Zanaatkâr yardımcıları veya el işçiliğini gerektiren başka işlerde çalışanlar	166
Ticaret alanında çalışanlar	154
Bilgi edinilemeyen	151
Edirne'den göç eden	91
Vefat eden	5
Toplam	870

Abraham Danon 1892 yılında bir ruhanî okul kurdu. Okul da hem laik hem dinî konularda eğitim verilmekteydi ve eğitim dili kısmen Türkçeydi. Okul 1898 yılında on bir öğrencisiyle birlikte İstanbul'a taşındı.

21 Aron Rodrigue, *a.g.e.*, s.114.

Edirne Hahambaşlıları

1394 yılında Fransa Kralı Altıncı Karlos'un Yahudileri Fransa'dan kovması üzerine Fransız Yahudilerinin bir bölümü Osmanlı İmparatorluğu'na göç edip Edirne'de bir Aşkenaz Yahudileri cemaati kurdular. Fransız asıllı olup Almanya'dan Edirne'ye gelen Haham İzak Sarfati 1428 yılında Sultan II. Murat zamanında Osmanlı İmparatorluğu'na göç edip yerleşti, 1722 yılında vefat etti ve hiç erkek varis bırakmadı. Onun vefatından sonra Edirne Yahudi cemaatinde bir bölünme meydana geldi ve Hahambaşılık ikiye bölündü. Dokuz buçuk cemaatten oluşan bir bölüm, Sarfati'nin damadı olan Avraham Geron'u seçti. Diğer dört buçuk cemaat ise Menahem İshak Aşkenazi'yi seçti. Haham Menahem seçkin bir Talmud öğrencisi olarak temayüz etmişti. Her iki hahambaşılık ailesi Sultan'ın gözünde saygın ailelerdi. Doğal olarak her iki aile birbirleriyle rekabet halindeydi. Her ailenin kendi dinî mahkemesi vardı. Avraham Geron'un vefatından sonra ona bağlı cemaatler 1835 yılından itibaren oğlu Yakir Geron tarafından yönetildi. Yakir Geron daha sonra İstanbul'a Hahambaşılık Kaymamakamı mevkiine atandı ve 1871 yılına kadar bu mevkiide kaldı.

Haim Becerano yaklaşık 1846 yılında, şu anda Bulgaristan'ın elinde olan, Eski Zagara kentinde doğdu. Dini eğitim gördükten sonra Rusçuk'a gitti. Burada Talmud ve İbranice eğitimi verdi. Ünlü Doğu Yahudileri tarihçisi Salamon Rozanes'in öğrencisi oldu. Daha sonra Bükreş'e gitti. İbraniceye bilhakkın vakıf olmasının yanı sıra Türkçe, Romence, Fransızca, İngilizce, Almanca ve İspanyolca biliyordu. Bükreş'ten sonra kendisine Hahambaşılık makamını teklif eden Edirne'ye gitti. 8 Aralık 1909 tarihinde Sultan'ın beratıyla Edirne Yahudilerinin Hahambaşısı oldu. Burada on yıl süreyle görev yaptı. 1920 yılının Nisan ayında da İstanbul'a Hahambaşı olarak gitti. Hayim Becerano'dan sonra Edirne'nin son Hahambaşısı Moşe Behmuaras oldu.

Hekimler

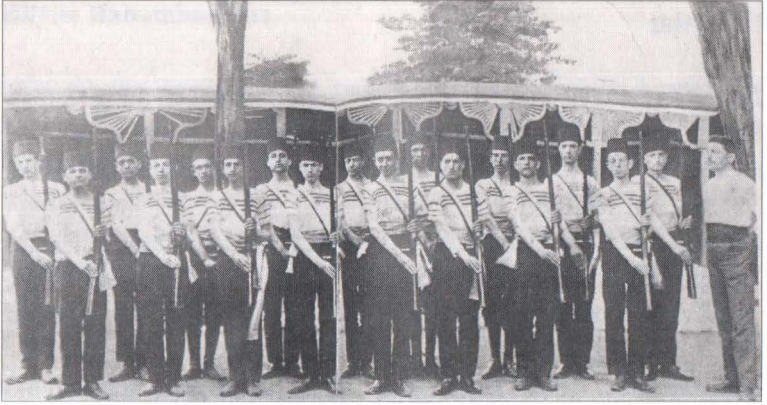
Edirne'de yaşayan ünlü Yahudi hekimler arasında Fatih Sultan Mehmet'in özel hekimi olan Hekim Yakub vardı. Sultan II Mehmet Edirne'de yaşarken, bugün Akıntı Burnu diye anılan yerde, Boğazkesen adıyla anılan bir yer tesis etti. Sultan II Mehmet burayı görmeye giderken Hekim Yakub'u da beraberinde götürdü. Hekim Yakub'un yaptığı hizmetlerden dolayı Sultan onu ve tüm varislerini vergilerden muaf tutar bir fermanı 1452 yılında verdi. Bu fermanın kaybolması üzerine Sultan Hekim Yakub'un isteği üzerine 1453 yılında bir ikinci ferman daha verdi. Hekim Yakub daha sonra ihtida etti. Sultan Beyazıd'ın hükümranlılığı sırasında Hekimbaşı ünvanını aldı ve 1484 yılında vefat etti.

Edirne'de Sultan'ın sarayındaki bir diğer ünlü Yahudi hekim, hekim Levi idi. Kanuni Sultan Süleyman'ın verdiği bir ferman sayesinde kendisi ve tüm varisleri vergiden muaf tutuldu. Daha sonra bu ferman 17 Haziran 1696 yılında bir daha verildi. Bir diğer ünlü hekim 1678 yılında vefat eden ve mezarı Edirne'de bulunan hekim Yehuda Hamon'dur.

Cumhuriyet döneminde Edirne Yahudileri

Cumhuriyetin İlk Yılları

Edirne Yahudi Cemaati Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışı yıllarında özellikle Balkan Savaşı sırasında sıkıntılı anlar ve zor günler geçirdi. 1913 yılında Balkan Savaşı sırasında Bulgarlar Edirne'yi işgal ettiklerinde Edirne Yahudileri de saldırıya uğradılar. Bulgarlar Yahudilerin evlerine, dükkânlarına, sinagoglarına saldırdılar. Edirne'nin savunması sırasında Yahudiler de bu kentin savunmasına katıldılar. Edirne Yahudileri Cumhuriyetin kurulmasıyla rahatladılar ve içtenlikle sevindiler. Kentin tekrar Osmanlı idaresi altına girmesinden

Alliance Israélite Mektebi öğrencileri jimnastik dersinde, 1912
Kaynak: Gérard Silvain, *Images et Traditions Juives*, Editions Astrid, Paris, 1980, s. 382-382.

dolayı Edirne Valisi Şakir Bey, kadın yazar Emine Semiye Hanım ve maiyetindeki kişilerle birlikte Edirne Yahudilerinin Edirne Sinagogu'nda düzenledikleri törene gitti. Vali burada yaptığı konuşmada Yahudilerin sadakatini övdü ve Kurtuluş Savaşı'nın sona ermesiyle Müslüman ve Yahudi halklarının işbirliğiyle Türkiye'nin kalkınmasının sağlanacağını belirtti. Edirne Hahambaşısı Moşe Behmuaras da yaptığı konuşmada Yunan işgali sırasında dindaşlarının acılarını anlattı, Çorlu'da tanınmış iki Yahudi tüccarının Yunan askerleri tarafından öldürüldüklerini ve Trakya Yahudilerinin tekrar Türk yönetimine kavuşmuş olduklarından çok sevinçli olduklarını belirtti.²²

Ancak Cumhuriyet rejimini bu şekilde sevinçle karşılayan Edirne Yahudileri Cumhuriyet'in ilk yıllarında aşırı milliyetçi bir havanın egemen olacağını düşünemiyorlardı.

1923 yılında bir dış basın kaynağında İstanbul'daki Yahudi cemaatinin aşırı milliyetçi Türk basını tarafından başlatılan antisemit kampanyadan fevkalâde rahatsız olduğuna dair haberlere rastlandı. Bu

22 "The anti-Jewish campaign in Turkey", *The Jewish Chronicle*, 22 Aralık 1922, s.22.

kampanyanın sadece Yahudilere karşı değil, Türkiye'de yaşayan tüm Hristiyanlara ve yabancılara karşı yöneltilmiş olduğunu ve çıkan yazıların özellikle Yahudiler için alarm verici nitelikte olduğu ve Yahudilerin bir yağma ve kırım tehlikesi ile karşı karşıya oldukları belirtildi. Aynı dış kaynak *Tevhid-i Efkâr* gazetesinin Selanik'teki Yahudilerin aynı kentte yaşayan Müslümanlara eziyet etmekte olduklarını iddia ettiğini ve buna karşılık Müslümanların Yahudilere karşı misilleme yapmalarını talep ettiğini belirtti. Benzeri iddia ve misilleme taleplerine Edirne ve İzmir gazetelerinde de rastlandığı ve bu gazetelerde Yahudilerin Türk davasına ihanet ettikleri ve Yunanistan hesabına casusluk yaptıkları yazıldı.²³

Edirne'de Alyans kız okulunun müdiresiyle Maarif Vekâleti'nin iki müfettişi arasında meydana gelen tamamiyle önemsiz bir olay nedeniyle Edirne Valisi tüm Alyans okullarının kapatılmalarını emretti.²⁴ Bu olay üzerine Trakya basınında bir Yahudi karşıtı kampanyanın başlaması üzerine Trakya'daki Yahudi cemaatleri Mustafa Kemal'e telgraf çekerek adaletin uygulanmasını talep ettiler. Mustafa Kemal bir soruşturma başlattı. Bu soruşturma sonucunda olaya neden olan Maarif Vekâleti müfettişi görevinden alındı ve Yahudi karşıtı yayımları sürdüren basın da geçici bir süreyle kapatıldı.²⁵

1923 yılının Haziran ayının ortasından itibaren Yahudilerin Anadolu'da serbestçe dolaşmaları yasaklandı. Edirne, Kırklareli ve Uzunköprü'den İstanbul'a gelmiş bulunan birçok Yahudi tüccar geldikleri yerlere geri döneemediler. Sıhhi ve başka nedenlerle başka kentlerden İstanbul'a gelmiş bulunan Yahudi annelerin ve çocukların evlerine geri dönmeleri müsaade edilmedi ve, Ankara hükümetinin Yahudiler adına müdahalede bulunmasını yasakladığı Hahambaşılık da bu konuda resmî makamlar nezdinde hiçbir teşebbüste bulunmadı. Edirne'deki Alyans okulu hâdisesini fırsat bilen Trakya basını

23 *Israel*, 6 Ocak 1924, s.2.

24 "Jews persecuted in Turkey", *The Jewish Chronicle*, 13 Temmuz 1923, s.41.

25 "Mustapha Kemal and the Alliance schools", *The Jewish Chronicle*, 7 Eylül 1923, s.36.

Yahudilere karşı son derece şiddetli bir lisan kullandı.²⁶ Bu serbest dolaşım yasağı aralıklı olarak devam etti ve 1925 yılında bir daha rastlandı. Dahiliye Vekâleti, Rumlar hariç, tüm gayri müslimlerin Anadolu'da serbestçe dolaşmalarını yasakladı ve serbestçe dolaşabilecekleri bölgeyi Gebze ile Çatalca arasında kalan bölge olarak tesbit etti. Dahiliye Vekâleti'nin izni olmadan Anadolu'nun içine girmeleri yasaklandı.²⁷ Edirne'de ipek böceği kozalarının satıldığı bir pazara, Yahudi tüccarların gelmeleri, tekelci oldukları bahanesiyle müslüman tüccarlar tarafından men edildi. Bunun üzerine ipek böceği kozaları fiyatları seksen kuruşa düştü. Bu durumdan şikâyet eden köylüler Yahudi tüccarların pazara katılmalarının men edilmesini Valilik nezdinde protesto ettiler, katılmalarını sağladılar ve Yahudi tüccarları kozalar iki yüz otuz kuruştan köylülerden satın aldılar.²⁸

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkleştirme Siyaseti

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Dâr-ül-fünûn Hukuk Fakültesi Talebe Birliği'nin başlattırmış olduğu "Vatandaş Türkçe Konuş!" kampanyası sadece İstanbul ile sınırlı kalmadı. Kampanya Yahudilerin ve diğer azınlıkların bulundukları diğer kentlere de sirayet etti. Edirne'de de gayri müslimlerin Türkçe konuşmaları için bir kampanyaya başlandı. Bu konuda komiteler kuruldu, duvarlara "Vatandaş Türkçe Konuş" afişleri asıldı ve tüm vatandaşlar Türkçe konuşmaya davet edildiler. Edirne'de Yahudileri Türkleştirme kampanyasının ateşli taraftarları özellikle öğrenciler arasından çıktı ve bu kampanya diğer kentlere göre Edirne'de çok daha ateşli ve antisemit bir düzeyde sürdü. "Vatandaş Türkçe Konuş!" tavsiyesine tehditler eklendi. Türkçe konuşmayanların ülkeden kovulacakları ve kendilerinin rahat bir hayat sürdürmelerine müsaade edilmeyeceği ifade edildi. Dahası Hamursuz bayramı vesilesiyle fırınların hamursuz pişirmelerine de müsaade edilmedi. Bazı camiilerde verilen vaaz-

26 "Jews persecuted in Turkey", *The Jewish Chronicle*, 13 Temmuz 1923, s.41.

27 "Harsh new law in Turkey", *The Jewish Chronicle*, 6 Mart 1925, s.24.

28 "Jews persecuted in Turkey", *The Jewish Chronicle*, 13 Temmuz 1923, s.41.

larda Müslümanların Yahudileri boykot edip onlarla mevcut olan tüm ilişkilerini kesmeleri istendi. Bu gösterilere genç öğrencilerin katıldığını gören Vali öğrencilere nasihatlerde bulundu ve afişleri sokaklardan kaldırttı. Ancak bazı öğretmenlerin direnişleri üzerine afişler tekrar yapıştırıldı ve polis direnişle karşılaştı. Bu gelişmeler üzerine olayın elebaşları tutuklandı. Üç yüz kadar öğrenci tutukluların bulunduğu karakol önünde gösteri yapmak istedi. Olaylar üzerine Dahiliye Vekâleti olayların üzerine hiç tereddütsüz gidilmesini ve huzurun sağlanması için kışkırtıcıların cezalandırılmalarını istedi. Maarif Vekâleti de öğrencilere ve öğretmenlere kendilerini bu tür olaylardan uzak tutmalarını tavsiye etti. Olaylar basın tarafından eleştirildi ve suçluların yargılanmaları istendi. Olayların kışkırtıcısı olan Edirne İlköğretim müfettişi Halid Bey Edirne'de yayımlanan *Son Saat* gazetesinde Vali ve Emniyet Müdür aleyhinde yazılar yazdığı için Vekâlet emrine alındı ve Edirne Cumhuriyet Savcılığı nezdinde hakkında suç duyurusunda bulunuldu.²⁹

Türkçe konuşma konusunda dönemin kamuoyunun baskısı altında Edirne Yahudileri de Türkçe konuşma ve konuşurma konusunda ciddi kararlar aldılar ve Edirne Yahudilerinin kurmuş oldukları Muâvenet-i Hayriyye, Uhuvvet ve İşçiler Kulüpleri üyelerinden üçer kişiden oluşmuş bir komisyon kurdular. Bu komisyon şu kararları aldı:

- "1- Bilumum toplantı yerlerinde Türkçe konuşulacaktır.
- 2- Dinî merasim ve âyinlerde hahamlar halka Türkçe konuşulmasını telkin edeceklerdir.
- 3- Kız ve erkek Musevî mektebi talebeleri mektepte olduğu gibi hâriçte ve evlerinde de Türkçe konuşmaya mecbur tutulacaktır.
- 4- Edirne'deki tüccar ve esnaftan Türkçe konuşacaklarına dair imza alınacaktır.
- 5- Musevîler tarafından işletilen Musevîlerin devam ettiği kahve ve gazino gibi yerlerde garsonlar müşterilerle Türkçe muamele yapacaktır."

29 "L'incident d'Andrinople", *La République*, 9 Nisan 1928 ve "La campagne contre les juifs en Turquie les incidents d'Andrinople", *Israel*, 4 Mayıs 1928, s.2.

Bu kararların derhal uygulanmalarına geçildi. Kahveciler ve gazinocular idarelerindeki yerlere "Türkçe konuş" yazılı levhalar astılar, sinagoglarda da hahamlar Yahudilerin Türkçe konuşmaları için vaaz vermeye başladılar. Türkçe konuşturma komisyonu reisi avukat Selanikli Daniel Şimşi Bey idi.³⁰

Edirne'de Uhuvvet Musevî Kulübü'nde düzenlenen bir danslı çayda da sadece Türkçe konuşuldu, Türkçe temsiller verildi, müsamere İstiklâl marşı ile başladı.³¹

Trakya Olayları³²

1934 yılının Haziran ayının son günlerinde meydana gelen ve tarihe "Trakya Olayları" diye geçmiş olan yağma, hanelere tecavüz ve kovma olayları Edirne'nin, ve aynı zamanda, Türkiye'nin toplumsal ve siyasal tarihinde önemli bir yer tutar. Olaylar sonucunda, aralarında Edirne olmak üzere Trakya'daki önemli Yahudi yerleşim merkezlerindeki Yahudiler kendilerine ait mağazalara, mahallelere ve evlere yapılan saldırılardan dolayı İstanbul'a kitlesel halde kaçtılar.

Edirne'de yetkililer önce etlerin mezbahada Yahudi dini kurallarına göre kesimini yasakladılar, Yahudi işçilerin işlerine gitmelerini önlediler, Yahudilerin işyerlerinin boykot edilmesini kolaylaştırdılar ve boykota göz yumdular. Bu durumu Vali'ye şikâyet eden Yahudilere burada olağanüstü bir şey olmadığı, müslüman halkın Yahudileri istemediği ve dolayısıyla Yahudilerin kenti terk etmelerinin daha doğru olacağı belirtildi.³³ Olaydan dolayı kaçıp Yunan topraklarına sığınan Türk Yahudilerinin anlattıklarına göre, köylüler 2 Temmuz 1934 günü ellerinde taşlar ve sopalarla ve "Yahudilere

30 "Edirne'deki Museviler", *Son Posta*, 8 Şubat 1933.

31 "Edirne Musevilerinin çayı", *Son Posta*, 22 Mart 1933.

32 Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Rıfat N. Bali, *1934 Trakya Olayları*, Libra Kitap, İstanbul, 2012.

33 "L'expulsion des juifs de Thrace", *Paix et Droit*, XIV, Sayı 7, Eylül 1934, s.15-16.

ölüm!" nidalarıyla Edirne'de çarşığı bastılar, Yahudilere ait mağazaları tahrip ettiler. Yahudilere ait evler de aynı akibete uğradı, Yahudiler dövüldüler ve İstanbul'a gönderilmek üzere tren istasyonuna yollandılar. Edirne'de Yahudilere karşı sert bir boykotun uygulandığı, Yahudilere ekmek satılmaması için fırıncıların tembih edildikleri, bir dilim ekmeğin beş Lira'ya satıldığı belirtildi.³⁴ Olayların yatışmasından ve 14 Temmuz 1934 günü resmî hükümet bildirisinin açıklanmasından sonra Yahudilerde güvenin tekrar yer etmesi zor oldu. Temmuz ayının ikinci yarısında bile Edirne'de tekrar Yahudi tüccarları boykot etme girişimleri oldu, Yahudilere tehdit mektupları yollandı. Trakya Olayları'ndan on dört yıl sonra Şükrü Sökmensüer ve Cihad Baban arasında meydana gelen bir polemik sırasında Cihad Baban Trakya Olayları'nın müsebbibi olarak o tarihte Trakya Umumî Müfettişliği Başmüşaviri Şükrü Sökmensüer'i gösterdi.³⁵ Şükrü Sökmensüer bu iddiaları red etti, bilakis kendisini ziyaret eden Edirne Yahudilerinin ileri gelenlerinden bir heyetin kendisine Edirne Yahudilerinin Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'ya olayların Şükrü Sökmensüer'in aldığı tedbirler sayesinde önlendiğini belirttiklerini yazdı. Buna karşılık olayların müsebbibinin Cihat Hikmet müstear adıyla 1933 yılında *Hitler ve Nasyonal-Sosyalizm* kitabını yayımlayan Cihad Baban olduğunu iddia etti.³⁶

Edirne'deki antisemit havanın bu olayların yatışmasından sonra bile uzun süre devam ettiği görüldü. 7 Ekim 1934 tarihli bir haberde Edirne'deki okullara gelen bir emirde okullara Yahudi öğrencilerin kayd edilmemeleri talimatı verildiği görüldü. Türk müesseselerinin devam ettirdikleri Yahudileri boykot kampanyası yüzünden bu kentte yaşayan Yahudilerin durumlarının gittikçe kötüye gittiği, hiçbir Yahudiye iş verilmediği ve her hafta birçok Yahudi ailesinin kenti terk ettiği haberine rastlandı.³⁷ Trakya olaylarını aktaran

34 Amerikan Milli Arşivleri, 867.4016/Jews/12.

35 *Tasvir*, 17 Kasım 1948.

36 *Tasvir*, 11 Aralık 1948.

37 "L'épidémie de l'hitlerie se propage", *Israel*, 11 Ekim 1934.

Eli Şaul da kadınlara ve genç kızlara yapılan saldırı ve tecavüzleri anılarında teyit etti.³⁸

Trakya Olayları'ndan sonra The Jewish Agency (Yahudi Ajansı)³⁹ göç bölümü amiri Yitzhak Greenbaum Trakya'ya geldi ve Trakya'da yerleşik Yahudilere Filistin'e yasal yollardan göçe izin veren sertifikalardan birkaç yüz adet dağıttı.⁴⁰

1939 yılında Edirne cemaatinin Hahambaşılık kadrosu Haham Behor Mevorah'ın başkanlığında şu din adamlarından müteşekkildi : Haham Behor Şoef, Haham Avram Behar Menahem, Haham Çelebi Hason, Haham Nisim Masa (aynı zamanda dini kurallara göre de kesim yapan kişiydi)⁴¹ Edirne Yahudilerinin Hahambaşılık binası İstanbul Yolu adlı meydanda idi. Hahambaşı Hayim Becerano'dan sonra görev almış bulunan Haham Moşe Behmuaras'ın vefatından sonra 1940'lı yıllarda Edirne'de artık bir Hahambaşı'nın mevcut olmaması nedeniyle genel sekreter Yuda Romano Edirne cemaatinin işleriyle meşgul oluyordu. 1940'lı yıllarda Edirne'de Behor Mevorah adında tek bir haham mevcuttu.⁴² Yuda Romano 1940-1946 döneminde Yahudi Ajansı'nın Edirne'deki temsilcisi olup Filistin'e gitmek için Edirne'den geçiş yapan Bulgaristan ve Yunanistan'dan Yahudilere büyük yardımlarda bulundu, geceleri sabahlayarak trenleri istasyonda bekledi. Yuda Romano 2 Mart 1988 tarihinde vefat etti.⁴³

38 Elie A. Shaul, "Tres tristas datas en la historia de los Judios de Turkiya", *Los Muestros*, Haziran 1994, s.10.

39 Yahudi Ajansı uluslararası hükümet dışı bir kurum olup merkezi Kudüs'tedir. Ajans World Zionist Organisation (Dünya Siyonist Organizasyonu) bağlı olup amacı İsrail'e göç etmek isteyen Yahudiler desteklemek ve yardım etmektir.

40 A. Benveniste, "La situation des Juifs", *Israel*, 7 Mart 1935, sayı 4.

41 Salomon B.Antica, "En la Comunidad Israelita de Edime", *La Boz de Türkiye*, 15 Kasım 1939, sayı 8, s.145.

42 M. Mizrahi, "La Boz de Türkiye" en Edime", *La Boz de Türkiye*, 1 Ekim 1940, sayı 93, s.96-98.

43 Viktor Adato, "Acı Kayıp Yuda Romano", *Dostluk*, Mart, 1988, sayı 19, s.26.

*Edirne Siyonist Cemiyeti üyeleri, 1916.
Ortada Theodor Herzl fotoğrafı.
(Beth Hatefutsoth Müzesi Arşivi)*

1940 yılında Edirne Yahudi Cemaati'ne ait Yahudi okulunun parasızlıktan dolayı kapanmasından sonra⁴⁴ okul Cemaat tarafından hastahane yapılmak üzere Türk Silahlı Kuvvetleri'ne bağışlandı.⁴⁵ 1940 yılında Edirne Yahudi cemaatinde ticaretle meşgul olanlar Hükümet Caddesi'nde ve Ali Paşa çarşısında dükkânları vardı. Tüccarların çoğunluğu manifatura ticareti ile meşguldular.⁴⁶

İsrail Devleti'nin kurulmasından sonra Edirne Yahudilerinin İsrail'e göç etmeye başladıkları görüldü. Bu göç kısmen Siyonist bir hareketti, kısmen maddi zorluklar içinde bir hayat sürdüren bireylerin yeni kurulan bir devlette gelecek aramaları, kısmen de geçmişteki sıkıntılardan dolayı göç etme arzularından da ileri geliyordu. Bu göç hareketinin sonunda Edirne'deki Yahudi nüfusu daha da azaldı.

1977 yılında dönemin İsrail'in İstanbul Başkonsolosu tarafından Edirne Yahudi cemaatine yapılan bir ziyarette 28 hane ve 72 hane halkının mevcut olduğu gözlemlendi. Aile reislerinin beşi manifatura tüccarı, dördü un tüccarı, üçü çiftçi, diğerleri de muhtelif ticaretle uğraşan kişilerdi. Sadece üç kişi maddi imkânlardan yoksun olup cemaatin maddi yardımlarıyla yaşamlarını sürdürmekteydiler. Birkaç yüzyıllık bir Yahudi yerleşim merkezi olan günümüz Edirne'sinde ise Yahudi nüfusu üç kişiden ibarettir: Ticaretle meşgul olan 1938 doğumlu Yasef Romano ve market sahibi Rıfat-Sara Mitrani çifti.

Not: Bu makalenin ilk yayımlandığı tarihten 17 yıl sonra, 26 Mart 2015 günü, Büyük Edirne Sinagogu büyük bir törenle ibadete açıldı. Törene Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç, Vakıflar Genel Müdürü Dr. Adnan Ertem, Edirne Valisi Dursun Ali Şahin, Türk Musevi Cemaati Başkanı İshak İbrahimzadeh, Hahambaşı İshak Haleva, diğer resmî zevat ve kalabalık bir Yahudi topluluğu katıldı.

44 *La Boz de Türkiye*, 1 Ağustos 1940, s.91.

45 *Son Posta*, 18 Ekim 1940.

46 M. Mizrahi, "La Boz de Türkiye" en Edirne", *La Boz de Türkiye*, 1 Ekim 1940, sayı 93, s.96-98.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı Edirne İli*, Yayın sayısı 286, cilt no. 21, 1949.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı*, yayın no. 286, 1950.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı*.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *24 Ekim 1965 Genel Nüfus Sayımı*, Yayın no 568, 1969.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *28 Ekim 1927 Umumi Nüfus Tahriri*, Yayın no 7, 1929.
- Abraham Galanté, *Histoire des Juifs de Turquie*, İsis Yayıncılık (t.y.), Cilt 1-9.
- Yrd. Doç. Dr. Ratip Kazancıgil, *Edirne Mahalleleri Tarihçesi 1529-1990*, Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları, İstanbul 1992.
- Doç. Dr. Abdurrahman Küçük, *Dönmeler Tarihi*, Rehber Yayınları, 2.bs., İstanbul, 1990.
- Aron Rodrigue, *French Jews Turkish Jews The Alliance Israélite Universelle and the Politics of Jewish Schooling in Turkey, 1860-1925*, Indiana University Press, Indiana, 1990.
- Stanford J. Shaw, *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, Macmillan, 1991.
- Walter F. Weiker, *Ottomans, Turks and the Jewish Polity*, University Press of America, Lanham, Md., 1992.

Makaleler

- _____, "En la comunidad de Edirne", *La Boz de Türkiye*, 1 Temmuz 1945, sayı 138, sh. 371.
- _____, "Kaal Kadoş ha Gadol cemaatsiz. Havra çöküyor herkes bakıyor", *Express*, 10 Şubat 1996, sayı 108.
- _____, "Los Judios de Edirne", *La Boz de Türkiye*, 15 Ağustos 1941, sayı 50, sh. 33.
- _____, "Los Judios de Edirne y sus origin", *La Boz de Türkiye*, 15 Ekim 1939, sayı 6, sh. 91.
- Salomon B. Antica, "En la comunidad Israelita de Edirne", *La Boz de Türkiye*, 15 Kasım 1939, sayı 8, sh. 145.
- Moiz Alboher, "Empresyones de un kurto secorno en Edirne", *La Vera Luz*, 22 ve 29 Ekim 1964.
- Rıfat N. Bali, "Bir Yahudi dayanışma ve Yardımlaşma Kurumu: B'Nai B'rith XI.Bölge Büyük Locası tarihçesi ve yayın organı Hamenora dergisi", *Müteferrika*, Bahar-Yaz 1996, sayı 8-9, sh. 41-60.
- Rıfat N. Bali, "Bir Yahudi Mali ve Sosyal Yardımlaşma Kurumu: Dersaadet Küçük İstikrazat Sandığı", *Tarih ve Toplum*, Nisan 1997, sayı 160, sh. 45-54.
- Rıfat N. Bali, "Edirne Béné BérithAcharon Locası'nın Danon Kütüphanesi", *Müteferrika*, Güz 1995, sayı 7, sh. 193-194.
- Roberto Bally, "La Komunidad de Edime en aksion i progreso", *La Luz de Turkia*, 20 Temmuz 1955.
- Albert Cohen, "Notas y impresiones de viaje en la comunidad Israelita de Edirne", *La Boz de Türkiye*, 15 Ekim 1940, sayı 30, sh. 93-95 ve 112-113.
- Ida G. Cowen, "Jews in Edime", *Jewish Life*, Temmuz-Ağustos 1969, sh. 24-30.
- Encyclopaedia Judaica* (Keter Publishing House, Kudüs), "Edirne", "Abraham Danon" ve "Jozef Caro" maddeleri
- Haim Gerber, "16ncı ve 17inci yüzyıllarda Edirne Yahudileri", (İbranice), *Sefunot*, 3 (1985), sh. 35-52.
- Jozef Habib Gerez, "Edirne Musevi Cemaati ve Faaliyeti", *La Luz de Turkia*, 14 Eylül 1955.

- Necati Güngör, "Doğaya bırakılmış bir tapınak Edirne Sinagogu", *Cumhuriyet Dergi*, sayı 233, 26 Ağustos 1990, sh. 18-19.
- Marsel ve Yahya Kan, "Edirne Yahudi Toplumu", *Şalom*, 5 Aralık 1984.
- Salvo Yeşua Loya, "Edirne... Ben içime sindiremiyorum, ya siz?", *Şalom*, 10 Haziran 1997, sh. 10.
- Mar-Chal, "En la comunidad Israelita de Edirne - Povredad! Povredad!", *La Boz de Türkiye*, 1 Şubat 1945, sayı 128, sh. 210.
- Dr. Shimon Marcus, "Edirne Yahudileri tarihi" (İbranice), *Sinai*, Cilt 14, Sayı 7-8, Nisan-Mayıs 1951.
- Dr. Shimon Marcus, "Edirne Yahudileri tarihi", (İbranice), *Sinai*, Cilt 14, sayı 11-12, Ağustos-Eylül 1951.
- Dr. Shimon Marcus, "Edirne Yahudileri tarihi", (İbranice), *Sinai*, Cilt 45, sayı 13, 1959.
- Dr. Shimon Marcus, "Edirne'li Giron haham ailesinin tarihçesi", (İbranice), *Sinai*, Cilt 11, sayı 7-8, 1960.
- Moiz Mizrahi, "En la comunidad Israelita de Edirne", *La Boz de Türkiye*, 1 Ocak 1944, sayı 102, sh. 171.
- Moiz Mizrahi, "Notas y impresiones de viaje", *La Boz de Türkiye*, 1 Ekim 1940, sayı 193, sh. 96-98.
- Moiz Mizrahi, "La Komunidad Judia de Edirne", *Şalom*, 6 Aralık 1957.
- Oral Onur, "Edirne'de Yahudi Kütüphaneleri", *Müteferrika*, Yaz 1995, sayı 6, sh. 47-58.
- Juda Romano, "En la comunidad de Edirne", *La Boz de Türkiye*, 1 Nisan 1949, sayı 222, sh. 251.
- Dalia Sayah, "500 yıllık kültüre ne oldu?", *Şalom*, 10 Ocak 1990, sh. 2.
- The Jewish Encyclopedia* (Funk and Wagnels Co.), 1912, "Türkiye" mad-desi.
- Shaul Tuval, "The Jewish Communities in Turkey today", (İbranice), *Peamim*, Sayı 72, 1982, sh. 114-139.

Bu makalenin ilk hali şu yayında yer almıştır: Emin Nedret İşli ve Sabri Koz (Haz), Edirne: Serhattaki Payitaht, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998, s.205-227.

Antakya Yahudileri

Rivka BİHAR

Arap Yarımadası'nda ortaya çıkan Yahudilik, tarih boyunca çeşitli imparatorlukların bölgeyi ele geçirmesi ve Yahudi halkına karşı uyguladığı baskılar nedeniyle farklı coğrafyalara yayılmıştır. Roma'ya ait Mısır ve Suriye'de de uzun süredir var olan bir Yahudi topluluğu mevcuttu. Yahudiler, M.S. 70 yılında İkinci Tapınağın yıkılmasından sonra ve Bizans'ın kurulmasından çok önce Kutsal Topraklar'dan sürülerek Anadolu'nun pek çok bölgesine yerleştiler. Roma ve Bizans Dönemlerinde Anadolu topraklarında Yahudilerin yaşadığını fiziki kanıtlar sayesinde biliyoruz.¹ Kökenleri iki bin üç yüz sene öncesine kadar dayanan Arap Yahudileri, yaşadıkları ülkelere göre gelenek ve dil unsurlarında farklılaşmıştı. Genelden özele inecek olursak Antakya Yahudi Cemaati, İsrailoğullarının Suriye (özellikle Halep) ve Lübnan'da yaşayanlarının bir bölümünün Antakya'ya yerleşmesiyle oluşmuş eski bir cemaattir. Bu cemaat, Suriye'ye coğrafi ve kültürel yakınlığından dolayı onlarla daha fazla etkileşimde olmuş ve başlangıçta gelenek, görenek, din ve dil bakımından Suriye Yahudilerinden farklı olmamasına rağmen bölgenin

1 Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2008), sf. 25

tarih sürecinde geçirdiği siyasi, sosyal ve kültürel değişimlerden etkilenmiştir. Yahudilerle ilgili 1900'lü yıllar öncesine ait yazılı kayıt olmadığı veya olan kayıtların güvenilirliği sorgulanabilir olduğu için Antakya Yahudileri hakkında edinilen bilgiler kolektif cemaat bilincinin oluşturduğu ve sonraki nesillere aktardığı sözlü bilgilere dayanmaktadır.²

Antakya Kısa Siyasi Tarihi

İ.Ö. 3. yüzyılda Antakya, Helenistik Yahudiliğin merkezlerinden biriydi. Ayrıca, İpek Yolu ve Pers Kral Yolu gibi dönemin belli başlı ticaret yollarının buradan geçmesi ve baharat ticaretinin de merkezi olması Antakya'yı ekonomik açıdan cazip bir yerleşim yerine dönüştürdü. Tüm bu ekonomik zenginlik göz önüne alındığında bazı Suriyeli Yahudiler, Antakya'ya yerleşmeyi tercih etti. Hristiyanlığın yayılmasıyla beraber Antakya'da yaşayan bazı Yahudilerin Hristiyanlığı seçtiği bilinir. Antakya, Roma, Bizans ve Osmanlı olmak üzere yüzyıllar boyunca el değiştirdi. 20. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sürecine girmesinin ardından 1921 yılında Fransa ile imzalanan Ankara Antlaşması'nın 7. maddesi gereğince özerk bölge olarak kurulan ve Antakya'yı da kapsayan İskenderun Sancağı, Misak-ı Milli sınırları dışında kalarak özel bir statüye kavuşturuldu.³ Bu statü çerçevesinde İskenderun Sancağı ve Suriye üzerindeki Fransız mandası 1923 yılında onaylandı. Bu bölgeyi Türkiye'ye katmak için çalışan Atatürk, İskenderun, Antakya ve çevrelerine "Hatay" adını vererek bölgeyle ilgili çalışmaları bu isim altında yürüttü. 1938 yılında "Hatay Devleti" kuruldu ancak

2 Bu çalışmadaki tanık bilgileri, Antakya Yahudi'si olan Cemal/Cemel, Kebudi ve Cenudi aile üyeleriyle yapılan toplam yedi röportaja dayanmaktadır.

3 Esin Dayı, "Hatay Devleti ve Hatay'ın Anavatan'a Katılması", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 19, 2002, sf. 331-340.

http://www.turkiyatjournal.com/Makaleler/1742435254_HATAY%20DEVLET%C4%B0%20VE%20HATAY'IN%20ANAVATAN'A%20KATILMASI.pdf

varlığı bir yıl sürdü. Hatay Meclisi'nin 1939 yılında yaptığı son toplantıda Türkiye'ye katılmaya oybirliği ile karar verildi.

Osmanlı toprakları içerisinde yer alan Halep, her zaman ekonomik ve kültürel açıdan daha önemli bir yere sahipti. Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler* adlı eserinde Halep Vilayeti'nin nüfus sayım tablosunu aşağıdaki gibi belirtir:

Halep Vilayeti (Halep, İskenderun, Antakya, Antep, Kilis) ⁴					
Yıl	Toplam	Yahudiler	Müslümanlar	Ermeni Ort.	Yunan Ort.
1883	787,714	9,913	684,599	52,407	7,552
1897	819,238	10,761	712,585	53,465	7,816
1908	877,682	11,664	750,212	64,358	8,92
1914	667,79	12,193	576,32	35,104	13,772

Adem Kara'nın *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Antakya'da Yerleşme ve Nüfus* başlıklı çalışmasında yer alan bilgilere göre seyahatnameler konuyla ilgili kısıtlı bilgi sunar. Evliya Çelebi seyahatnamesinde bu bilgiye yer vermezken, 1838 yılında Antakya'da bulunan Robinson, nüfusun 6000 hane olduğunu belirtir. Farklı kaynaklar, Antakya'yı da içine alan Halep Sancağı'na ait 1830 yılı öncesi Antakya nüfusu kayıtları kesin ve güvenilir olmasa da hesaplanabileceğini vurgular. 1881 yılında yapılan Halep Vilayeti nüfus sayımına göre 9,904 haneenin yalnız 33ü Yahudi idi; bir başka deyişle her hane beş (ya da altı) kişi olarak kabul edildiğinde 1881 yılında Antakya kazasında 165 (198) Yahudi vardı.⁵ Türkiye Cumhuriyeti'nde yapılan ilk nüfus

⁴ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, sf. 446.

⁵ Adem Kara, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antakya'da Yerleşme ve Nüfus", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Sayı: 17, 2005. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/19/16.pdf>

sayımına göreyse 1932 yılında Antakya'da 270 Yahudi vatandaş yaşıyordu.⁶ Shaw'ın kitabında Hatay bölgesindeki Yahudi nüfusu hakkında şu bilgiye ulaşıyoruz:

Yıl	1945	1955	1960	1965
Yahudi nüfusu	263	162	185	195

20. yüzyıl Antakya Yahudileri Cemaat Hayatı

Yüzyıllar boyunca Sünni, Alevi, Ermeni ve Ortodoks toplulukların yardımlaşma ve dayanışma içerisinde beraber yaşayarak şehrin sosyo-kültürel oluşumuna katkı sağlayan Antakya Yahudileri bu mozağin bir parçası olarak şehrin hem kültürel hem de ekonomik yönden gelişmesinde büyük rol oynadılar.

a) Dini yaşam ve âdetler: Ortalama 6 çocuklu bir aile yapısına sahip Antakyalı Yahudiler, dinine ve geleneklerine bağlı bir hayat tarzı sürdürerek Şabat⁷ kurallarına ve bayram ritüellerine riayet eden bir toplumdur. Antakya'da dindar Yahudilerin özellikle sinagogun da bulunduğu Kurtuluş Mahallesi ve çevresinde oturdukları biliniyor. 1890 yılında Beyrut ve Halep'ten gelen yardımlar sayesinde inşa edilen Antakya Sinagogu, Antakya'daki tek sinagogdur ve tanıkların ifadesine göre sinagoga ceylan derisi Sefer Tora'lardan (Tevrat) bir tanesi 335 yıllık, diğerleriye daha eskidir. Görüştüğümüz tanıklar Şabat dualarında bahçe kapısına kadar iskemle yerleştirildiğini hatırladıklarını belirtiyorlar. Ayrıca, Şabat'ta ateş veya ışık yakmayan Yahudilere, Yahudi olmayan komşularının yardım et-

6 Ataman Demir, *Çağlar İçinde Antakya*, (İstanbul: Akbank Yayınları, 1996).

7 Şabat: Yahudi takvimine göre haftanın yedinci günü; dinlenme günü; Yahudiliğin temel öğelerinden birisi. (Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, İstanbul: Gözlem Yayıncılık, 2002, Cilt 3, sf.652).

tiklerini de. Şabat günleri dükkânlarını açmayan Yahudiler, erkek çocuklarını İbranice ve din eğitimi gördüğü "*kittep*"e gönderirlerdi. Geleneklerine sıkı sıkıya bağlı olan Antakya Yahudileri, dışarıya kız vermemek için akraba evlilikleri gerçekleştirirdi. Zamanla evlenecek yaştaki kız nüfusunun azalmasıyla Antakya dışında Halep, İskenderun, Adana ve İstanbul'dan da Yahudi kız alındı. 1950lerde yılda yaklaşık dört düğün olurdu. Düğünler genellikle evlerde yapılırdı. Gelinler önce çeyizini sergiler, sonra da bu çeyiz komşuların yardımıyla kayınvalide ile aynı evde yaşayacak yeni evlilerin evine darbuka, keman, tambur eşliğinde taşınırdı.⁸ Antakya'da *mikve*⁹, kadınlar hamamında özel olarak ayrılan bir bölümdeydi. Gelin, gündüz hamama gider müzikli bir gün yaparak hem eğlenir hem de mikveye girerdi. Hamam eğlencesi sırasında gelinin eline kına yakılır ve bir gümüş lira verilir. Daha sonra bu gümüş lira evlenirken *hupa*¹⁰'da kızın elinde olurdu. Akşamınaysa erkekler hamama giderek eğlenmelerini yapar, hamam çıkışı evlerine yürürlerken komşular pencelelerden kolonya sıkar ve konfeti atarlardı. 1980ler sonrasındaysa düğünler Şehir Kulübü'nde gerçekleşmeye başladı.

1950'lerde yaklaşık 6-7 Brit Mila (sünnet) gerçekleştirilirdi. 1939'dan önce *moeller*¹¹ Halep'ten gelirken, sınır getirildikten sonra Adana'dan Haham Gaston Mizrahi gelmeye başladı. Ayrıca sünnet töreninden eve gelindikten sonra çocuğu olmayan kadınlardan birinin başının üzerine bir tepsi konur herkes o tepsiye para atardı. Toplanan paralarsa bebeğin babası tarafından toplanarak ileride oğluna verilmek üzere saklanırdı. Bebeğin ilk dişi çıktığındaysa

8 Sima Tovi, "Leyla & Matuk Cemal, Antakya", *Altın Değerinde Hikâyeler*, (İstanbul: Gözlem Yayıncılık, 2016) sf. 42.

9 Mikve: İçine tam olarak dalınıp çıkıldığında, değişik nedenlerle temizliğini yitirmiş kişinin ruhsal ve bedensel sağlığının temizlenmesi amacıyla, Yahudi yasaları uyarınca kullanılan içi dolu bir havuz şeklinde bir yapıdır. (Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, Cilt 2, sf.407).

10 Hupa: Kubbe. Gelin odasını simgeleyen bezden kubbe altında evlenme töreninin yapıldığı yer. (Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, Cilt 1, sf.225).

11 Moel: Dini kurallara uygun olarak sünnet operasyonunu yerine getiren kimse. (Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, Cilt 2, sf.427).

hâlâ devam ettirilen «Hedik» adı verilen bir tören yapılır, misafirler aşure ikram edilirken, misafirler de bebeğe altın getirirdi.¹² Yahudilere özel bir okul ya da hastane de kurulmamasına rağmen sinagogun içindeki fırında Pesah (Hamursuz) Bayramı öncesi *matsa*¹³ yapılırdı. Tanıklar, büyüklerinin mum ile *hamets*¹⁴ aradıklarını ve ayrıca, dönemin Antakya Hahambaşısının *selihot*¹⁵ zamanlarında kapı kapı dolaşarak dindaşlarını duaya çağırdığını hatırladıklarını söylüyor. Kaşerut¹⁶ kurallarına bağlı olan Antakya Yahudi Cemaatinin şöhet¹⁷ sertifikası Suriye'den alındı. Şohet olmasına rağmen kaşer kasap yoktu. Şohet etleri kesip o anda dağıtım yapıyordu ancak son şöhetin (Şaul Cemal) ölmesiyle beraber (2013) kaşer et yemek için İstanbul'dan gelen şöhetin et kesmesini ya da İstanbul'dan et gönderilmesini beklemek gerekiyor. Cemaatte bir vefat olduğundaysa cenazeye tüm cemaat katılır, vefat zamanı dargınlık olmayacağı için dargınlar da barıştırılırdı. Antakya'da mezarlık mülkiyeti iki şahsa ait iki dönümlük bir adet Yahudi Mezarlığı bulunuyor. Antakya Yahudileri, Babalar Günü vesilesiyle yaptıkları mezarlık ziyaretinde (19 Haziran 2016) Emek Mahallesi'nde bulunan Yahudi mezarlığının kapısının ve mezar taşlarının kırıldığını gördüler. Başkan Cenudi, bunun, üç sene içerisinde mezarlığa yapı-

12 Gerez Kebudi, "Herkesin Anlatacak Bir Öyküsü Vardır", *Şalom*, 30 Haziran 2010, <http://arsiv.salom.com.tr/news/print/16121-Herkesin-anlatacak-bir-oykusu-var-dir-Bir-donemler-Antakya-Yahudi-Cemaati.aspx>

13 Matsa: Mayalanmayıp kabarmayan hamurdan yapılmış, İsrailoğullarının Mısır'dan aceleyle çıkarken yemiş oldukları ekmek. (Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, Cilt 2, sf.389).

14 Hamets: Pesah'ta yenmesi yasak olan ekmek, pasta, makarna vb. gibi un ve su ile yoğrulmuş mayalı yiyecek maddeleri. (Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, Cilt 1, sf.198).

15 Selihot: Taanit Tsibur, Aseret Yeme Teşuva günlerinde ve Elul aylarında sabahın erken saatlerinde sinagoglarda söylenen özel ilahiler. Selihot'da Yahudiler işlemiş oldukları günahlar için af dilerler. (Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, Cilt 3, sf.589).

16 Kaşerut: Tora'ya ve dinsel esaslara göre saptanmış çerçevede yer alan kurallara göre Museviler için yenmesi mubah olan yemeklerin hazırlanmasında göz önünde tutulması gereken hüküm ve gelenekler sistemi. (Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, Cilt 2, sf.314).

17 Şohet: Dini kurallara uygun olarak hayvan kesen kişi. (Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, Cilt 3, sf.684).

lan üçüncü saldırı olduğunu, Valilik ve belediye yetkililerinin gerekli önlemleri almak için çalışmalarına başladığını belirtti.¹⁸

b) Meslek ve eğitim: Antakya Yahudileri genellikle varlıklı kimse-lerdi. Çoğu, manifatura, mefruşat, tekstil, kumaş alım satım işiyle uğraşıyordu. Halep, İstanbul ve Bursa'dan getirilen kumaşlar satılırdı. Bazıları fabrika sahibiydi. Meslek, babadan oğula geçiyor ve düzen bu şekilde devam ediyordu. Ticaret geleneği nedeniyle eğitim uzun süre –1985lere kadar– ikinci planda kaldı ancak her ne kadar üst nesiller Şam'da eğitim görse de, sınır konulmasının ardından erkekler gerek Antakya'da gerek İstanbul'da eğitim (dini veya laik) görüp sonrasında memleketteki baba dükkânına dönüyordu. Kızlar ise hem erken yaşta evlendirildikleri için hem de kapalı toplum yapısına uygun mantık çerçevesinde uzun yıllar eğitimden mahrum bırakılmışlardı. Yine de 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren değişen sosyal yapıya uyum sağlayan Antakyalı Yahudi babalar, kızlarını kız enstitüsüne göndermeye başladı.

Antakya'da maddi durumu olmayan Yahudiler de vardı. Onlar da seyyar satıcılık ya da pazarcılık yaparak geçimlerini sağlıyordu. Ayrıca Yahudi berber ve terzi de mevcuttu. Antakyalı Yahudiler, Şabat kurallarına dikkat ettikleri için Cumaları dükkânlarını erken kapatıyor, Cumartesiye hiç çalışmıyorlardı. Bunu bilen esnaf, halk pazarlarını Cumartesi kurmaya başlayarak bazı Yahudi ailelerin geçimini zorlaştırdı ve Antakya'dan göç etmelerine neden oldu. Cumhuriyet yıllarına kadar sınır olmamasından dolayı Antakya ve Halep arasındaki ticaret devam etti ancak Hatay'ın Türkiye'ye katılmasıyla beraber ekonomik hayatın ana damarlarından Halep ile bağların kesilmesi Antakya Yahudilerini başka şehirlerle temas haline geçmelerine ve Türkiye'de bulunan farklı Yahudi Cemaatleriyle iş ilişkileri kurmalarına neden oldu.

18 Hanri Çiprut, "Hatay Musevi Cemaati Vakfı Başkanı Şaul Cenudioğlu: Filistin'den geldik, 23 asırdır buradayız", *Avlaremoz*, 26 Haziran 2016, <http://www.avlaremoz.com/2016/06/26/hatay-musevi-cemaati-vakfi-baskani-saul-cenudioglu-filistinden-geldik-23-asirdir-buradayiz/>

c) Dil: Antakya halkının ana dilleri Suriye Arapçası ve Osmanlı Türkçesiydi. Özellikle 20. yüzyıl başlarında yaşanan siyasi çalkantılar sırasında şehrin Fransa mandası altına girmesi nedeniyle o döneme denk gelen nesil bireyleri Fransızlara ait Cizvit okullarında eğitim gördükleri için Fransızca da konuşuyordu. Antakya Yahudileri İbraniceyi sadece dua esnasında kullanıyorlardı. Günümüzdeyse eski nesil Antakya Yahudileri ana dilleri olarak hâlâ Arapça ve Türkçe kullanmaya devam ederken, İstanbul'da ikamet eden ve ev dışında günlük hayatta Arapça'yı duymayan yeni nesil iş ve sosyal hayatında anadil olarak yalnız Türkçe kullanıp Arapça konuşmayarak sadece anlamakla sınırlıdır.

d) Soyad: Antakyalı Yahudi soyadı olarak on yedi soyadı olduğu söyleniyor. Bunlardan en çok bilinenler Cemal/Cemel, Cenudi (oğlu), Herari, Kebudi, Mizrahi, Sade, Duek ve Şirem'dir. Cemal soyadının kökeni, Suriye'nin Kamışlı ilçesinden Halep'e inerek Cemaliye semtinde oturanlardan geldiği, Kebudi soyadının ise Korfu Adası'ndan geldiği bilinir ve Kebudi, Farsça "gök mavisinin deniz mavisine yansması" manasına gelir. Yahudilikte dedenin ismi yeni doğan erkek çocuğuna verildiğinden nesiller boyu pek çok aynı isim ve soy ismi taşıyan kişi bulmak mümkündür.

e) Yemek: Şabat günleri yapılan ve küçük köftelerin içerisinde bulunduğu sebzeli ekşi bir yemek olan "hamıd", Arapça ekşi demektir ve bol limonlu olduğu için bu adı almıştır. Şabat günlerinde pilav-kuru fasulye ve hamıd üçlüsü yenir. Türk mutfağında mücver olarak bilinen "ecce" yine Şabat günleri pişirilen bir yemektir. Bayram yemeği olan "maude" ise patates ve tavuk yemeğidir. Roş Aşana (yeni yıl) bayramında hazırlanan "era" ise nohut ve kabaktan yapılır. Bayramlarda mutfaktaki maharetlerini konuşturan kadınlar için Türk mutfağında içli köfte olarak bilinen "oruk", Sefarad mutfağında borekitas olarak bilinen içi peynirli "sembusek" ve Pesah bayramına mahsus badem ezmesi "eresib loz" hazırlamak anneden kıza aktarılan bir gelenektir. İstanbul'a yerleşmiş olan Antakya Yahudileri hâlâ bu yemek geleneklerini sürdürmekte.

f) Cemaat yapısı: Kendine ait bir Hahambaşılık yapısı olan Antakya ve civarındaki Yahudilerin 1885-1963 yılları arasında hem Hahambaşısı hem de Cemaat Başkanlığı görevini sürdüren Efraim Kebudi, Antakya Yahudi Cemaati tarihinde önemli bir isimdi. Hatay'ın Türkiye'ye katılmasından önceki Fransız mandasındaki yıllarda mecliste Ekalliyet (azınlık) Temsilcisi olarak (1939) görev yaptı.¹⁹ Efraim Kebudi'nin vefatının ardından 1973 yılına kadar Hahambaşılık görevini Matuk Cemal devraldı fakat onun da vefatının ardından Hahambaşılık lağvedilerek İstanbul Hahambaşılığı'na bağlandı. Cemaatin azalmasıyla beraber başkanlık adaylığı ve seçimi daha ziyadesiyle sembolik olarak yapılıyor. Vakıf mallarının idaresi için mesleği ve yaşı uygun kişilere rica edilerek görevi üstlenmeleri isteniyor. Antakya'da yaşayan az sayıdaki cemaat üyesinin başkanlık görevini 2001 yılından beri 1940 Antakya doğumlu Şaul Cenudi sürdürüyor. Birincil görevi arasında sinagogda Şabat ve bayram günleri dua edebilmek için gerekli minyan²⁰ toplamak olduğunu belirten Cenudi bunun için İskenderun'da yaşayan seksen üç yaşındaki bir dindaşını hem o kişiye maddi destek olmak adına hem de dua için gerekli sayıyı yakalamak adına maaşa bağladığını belirtiyor.

g) Göç: Antakya Yahudileri 20. yüzyıl boyunca ağırlıklı olarak siyasi ve ekonomik nedenlerle büyük göçler yaşadı. 1910'lu yıllarda savaş öncesi gergin atmosferde çocuklarını olası bir savaşa göndermek istemeyerek şansını yeni bir ülkede denemek isteyen bir kesim, İskenderun'dan kalkan gemilerle Brezilya'ya göç etti. Tutunamayanlar birkaç yıl sonra yine Türkiye'ye dönerken, orada kalanlar varlıklarına varlık kattılar. Suriye ve Türkiye arasına çizilen sınır (1939) Antakya Yahudilerinin 55 km ötedeki Halep cemaati ile bağlarının kopararak yüzlerini 1100 km ötede tamamen farklı

19 Kebudi, "Herkesin Anlatacak Bir Öyküsü Vardır", *Şalom*, 30 Haziran 2010.

20 Minyan: Tefila, tora okuması, Kadiş gibi dinsel törenlerin cemaat olarak ifa edilebilmesi için 13 yaşını aşmış en az on Musevi erkeğin mevcudiyetinin gerekliliği. (Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, Cilt 2, sf.410).

bir dil (ladino) ve kültüre sahip Sefarad Yahudilerine dönmelerine neden oldu. Hem Cumhuriyetin kurulmasıyla beraber başlatılan Türkleştirme politikaları sonucu hem de İkinci Dünya Savaşı öncesi ülke genelinde esen antisemit hava, savaş sırasında azınlıklara uygulanan Varlık Vergisi'nde (1942) vücut buldu ve Türkiye'deki bütün azınlık halkını etkilediği gibi Antakyalı Yahudileri de derinden sarstı.

Antakya Yahudileri İkinci Dünya Savaşı boyunca savaş ile ilgili haberleri Arapça yayın yapan BBC Londra Radyosu'ndan dinleyerek gelişmeleri öğreniyorlardı. Bu dönemde Antakyalı özellikle varlıklı Yahudiler Amerika'ya göç etti. Kalanlarsa, Türkiye'deki tüm Yahudiler gibi Varlık Vergisi uygulamasında büyük bedeller ödemek zorunda bırakılarak çalışma kamplarına gönderilmekten kurtuldu. Ancak, Varlık Vergisinin ardından yaklaşık 40-50 aile, İstanbul ve İzmir Yahudileri gibi İsrail'in kurulmasıyla beraber (1948) İsrail'e göç etti. Sosyo-ekonomik ve kültürel özgüven erozyonu, dini aidiet ve maddi kayıp gibi nedenler göçün en temel nedenleriydi. Günümüzde İsrail'de yaklaşık 100 Antakyalı Yahudi aile olduğu söyleniyor.

Tanıkların "Baba Esad dönemi" olarak adlandırdığı Suriye'deki Hafız Esad döneminin (1970-2000) ilk dönemlerinde yaşanan sıkıntılardan ötürü kaçabilen Suriye Yahudileri önce Antakya'daki cemaate sığındı ve onlardan büyük destek gördü. Tanıklar, Suriye'den kaçıp Antakya'ya sığınan Yahudilerin sınır geçişlerinin, geçiş detaylarının ve gelen grup sayısının Türkiye Cumhuriyeti'nin bilgisi dâhilinde ve kayıt altında olduğunu söylüyor. Ancak Suriye'den kaçan Yahudiler, Antakya'daki cemaat sayısının değişmesinde önemli bir unsur olmadı zira önce İstanbul'a oradan da İsrail'e göç ettiler. Baba Esad dönemi, Türkiye-Suriye sınırının çizilmesiyle Antakya ve Halep'in ayrılmasından sonra her iki cemaate yapılan ikinci büyük darbedir zira iki farklı şehirde kurulmuş cemaatin hem ticaret, hem kültür, hem de iletişim kanalını kökünden kesmiştir.

Bir başka büyük göç dalgası, Türkiye'de 1980 öncesi yaşanan siyasi gerginlik ve ihtilalle sonlanan dönemin ardından 1985 yılında yaşandı ve pek çok Antakyalı Yahudi, önce İstanbul'a, bazılarıysa oradan İsrail'e göç etti. Darbe öncesi yaşanan gergin ortamda Antakyalı Yahudilerin şehri boşaltmalarına dair tehditler aldığı tanıkların ifadesinde yer alır. Antakyalı Yahudilerin gayri menkullerine 1989-2002 yılları arası şerh konulması²¹, şehirdeki baskılarla birleşince kültürel olarak artık Antakya'da barınamayan pek çok Antakyalı Yahudi İstanbul'a göç etti.

21. Yüzyılda Antakya Yahudileri

Göç başlığı altında incelediğimiz siyasi gelişmelerin yanı sıra sosyo-kültürel anlamda da sıkıntılar yaşayan Antakya Yahudileri, Antakya'da azalan Yahudi kızlarının sayısı nedeniyle özellikle 1975-1985 yılları arasında Türkiye'nin diğer şehirlerinde Yahudi kız arayışı baş gösterdi. Bununla beraber eğitim ve iş imkânlarının artması ve büyük ölçüde İstanbul'da yoğunlaşması nedeniyle 1980 sonrasında Antakya'daki genç Yahudiler, baba mesleğini devam ettirmek istemeyerek Antakya dışına (özellikle İstanbul ve İsrail) okumak ve farklı sektörlerde iş bulabilmek için taşınmaya başladılar. Profesyonel, sosyal ve aile hayatlarını buralarda kuran, evlenen ve çoluk çocuğa karışan Antakya doğumlu genç nesil Yahudiler, Antakya'daki baba ocağına dönme niyetinde olmadıkları için, orada kalan büyükler, çocukları ve torunlarının yanına İstanbul'a veya İsrail'e taşındılar. Böylelikle Antakya'da birbiri ardına göç dalgalarından etkilenen Yahudi nüfusu, aile değerleri nedeniyle bir göç dalgası daha yaşadı.

21 Başbakan Turgut Özal döneminde gayri menkullere konulan şerh, Antakya doğumlu Dışişleri Bakanı Vahit Melih Halefoğlu'nun katkılarıyla 4-5 yıl sonra kaldırılmıştır.

Antakya Yahudileri, Sefarad Yahudileriyle kaynaşarak dini vecibelerini yerine getirmeye devam ettiler. Büyükler Arapça ve Türkçe konuşmaya devam ederken, yeni nesil sadece Türkçeyi ana dil olarak benimsedi. Yeni nesil Sefarad Yahudileri de ladino yerine Türkçeyi ana dil olarak benimsediklerinden iki cemaat arasında ne dini ne de dil ile ilgili bir sorun yaşandı. Meslek olarak baktığımızda Antakya'dan çocukları ve torunları için taşınan yaşça büyüklerin ticaret hayatına (özellikle kumaş alım satım) devam ettirdiğini, genç neslinse okudukları dallarla ilgili mesleklere yöneldiği gözlemliyoruz. Eskiden büyük çoğunluğu tüccar olan Antakya Yahudilerinden İstanbul'a taşındıklarında doktor, mühendis, mimar ve daha yeni meslek alanlarından medya ve bilişim gibi farklı alanlara kaydığını görebiliyoruz.

Antakya Sinagogu özel gün ve bayramlarda minyan toplandığı takdirde açılırken, İstanbul'da yerleşmiş olan bazı Antakyalı Yahudiler özel günlerini Antakya Sinagogu'nda kutlamayı tercih ediyor. En son 1939 yılında yapılan *Bar- Mitzva teflin*²² töreninin ardından 1939 Ekkaliyet Temsilcisi Efraim Kebudi'nin aynı isimli torunu, çocuklarının tefilin törenini kutlamak için Antakya Sinagogu'nu tercih etti.²³ Yine aynı şekilde, Meri (İzrail) ve Samuel Kohen çifti 2012 yılında Antakya Sinagogu'nda evlendiler.²⁴ Sinagogdaki son düğün 1997 yılında gerçekleşmişti.

2007 yılında Turizm Haftası nedeniyle kurulan Antakya Medeniyetler Korosu, Antakya'da yaşayan üç semavi dine ait kişilerden oluşuyor. 2012 yılında Nobel Barış Ödülü'ne aday gösterilen koronun başkanı Yılmaz Özfarat, koronun amacının Antakya'daki karşılıklı

22 Bar-Mitzva Tefilin: On üç yaşında bir erkeğin ibadet topluluğuna kabul edilme töreni. (Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, Cilt 1, sf.95).

23 "Antakya Sinagogu'nda Yıllar Sonra İlk Tefilin", *Şalom*, 4 Ağustos, 2010, <http://www.salom.com.tr/newsdetails.asp?id=74565>

24 Şeli Gaon, "Antakya'da Bir Peri Masalı", *Şalom*, 19 Nisan, 2012, http://www.salom.com.tr/haber-82206-antakyada_bir_peri_masali.html

saygı ve hoşgörü ortamını tüm dünyaya örnek olarak göstermek olduğunu söylüyor ve Antakya'yı hoşgörü başkenti olarak nitelendiriyor.²⁵

2016 yılı itibariyle Antakya'da iki kişiden oluşan 7 aile (14 kişi) bulunuyor. İskenderun'daysa 3 kişi mevcut. On yedi kişiden oluşan bu küçük topluluk, yaşı geçkin mensuplardan oluşmakta. Önceleri, cemaatinin tekrar yeşermesi için İstanbul'da ekonomik sıkıntı yaşayan cemaat üyelerinin geri dönmeleri çağırısında bulunan ve onlara sinagogun misafirhanesini tahsis etmekten iş bulmaya kadar destek verebileceğini belirten Başkan Cenudi, Musevi Mezarlığı'na yapılan son saldırıyla beraber gidenlere hak verdiğini açıkladı.²⁶

Hiçbir toplum mutlu ve huzurlu olduğu yerden ayrılmaz. Göç başlığı altında 20. yüzyıla damgasını vuran siyasi ve ekonomik olaylara baktığımızda Antakya'da yaşayan Yahudilerin büyük sıkıntılar yaşadığını gözlemliyoruz. Bu bağlamda "hoşgörü başkenti" olarak bilinen Antakya'nın Yahudi cemaatini kaybetmesi hoşgörü kenti olup olmadığını bize sorgulatmaktadır. Anadolu'daki Diyarbakır, Gaziantep, Van vb. diğer Yahudi cemaatleri gibi Antakya Yahudi cemaatinin de kısa bir zaman zarfında tarih kitaplarından okuyacağımız kaybolmuş bir cemaat olacağını varsaymak mümkündür.

25 Antakya Medeniyetler Korosu Resmi Web Sitesi,
<http://www.medeniyetlerkorosu.com/hakkimizda/>

26 "Hatay Musevi Cemaat Başkanı: 'Buradan gidenlere hak veriyorum'", *Şalom*, 23 Haziran, 2016,
http://www.salom.com.tr/haber-99699-hatay_musevi_cemaat_baskani_buradan_gidenlere_hak_veriyorum.html

Kuzguncuk'ta Zaman Tüneli

Salvator DALVA

Anlatılacak o kadar çok şey var ki, insan bazen nereden başlayacağını bilemiyor. Klavyenizin başında öyle hareketsiz kalıveriyorsunuz. Bencileyin, insan belleğinde ömür boyu kalıcı izler bırakan anılar, çocuklukta yaşananlardır. Yaşamla boğuşmak zorunda kaldığınız yıllar ise, size bir önceki akşamı bile unutturur.

Mesela:

Kuzguncuk'ta arkasını İcadiye Caddesi'ne vermiş sahnesiyle, eskiden tarla olan arazinin üstüne kurulmuş yazlık Nur Sineması'nı ve o sinemanın, sahnesini yüksek bir yerden ve tam cepheden karşılayan oturma odamızdaki pencerenin bedavadan film izlemeye elverişli konumunu dile getirdiğim vakit, annem: " henüz daha beş yaşında bile değildin nasıl hatırlayabiliyorsun bunları?" diye söylenerek şaşkınlığını belirtmesini hiç hafızamdan silemediğim gibi.

O yıllarda Kuzguncuk'ta iki yazlık sinema mevcuttu. Altınel Sineması, Nur Sineması'ndan daha eski idi. Evimizin yukarısında Fethi Paşa Korusu'na çıkan yol üzerinde bir mıntıkada kurulu bu sinemada genellikle Yeşilçam filmleri oynatılır, daha sonra inşa

edilen Nur Sineması ise, Kuzguncuk sakinlerinin Türkçe dublajlı ecnebi film ihtiyaçlarını karşıladı.

Komşumuz Baruh Ailesi ve Nesim Baruh

Hafta arasına denk gelen bazı yaz akşamlarında, alt komşularımız Baruh Ailesi'nin o vakitler bana göre büyük ablalar olan genç kızları, anneleri Madam Viktorya'yı da yanlarına alarak bize gelirlerdi. Biraz sohbetten sonra filmin başlamasına yakın, odanın ışıkları söndürülür, ardından ailece pencerenin etrafına konuşlanıp film izlenmeye çalışılırdı. "Çalışılırdı" diyorum çünkü o mesafeden filmde konuşulanları işitmekte bir hayli zorluk çekilirdi. Bu bedavadan film izleme tercihi elbette maddiyatçı bir yaklaşımın ürünü değildi. İşten yorgun gelmiş olmak bahanesini ileri süren aile reislerinin bizleri sinemaya götürmeye pek hevesli olmadıkları gecelerin vakit geçirme amaçlı tercihlerinden biriydi. Filmin akışına kendimizi kaptırdığımız anlarda alt komşumuz Müsyü Nisim Baruh, muhtemelen sessizliğin verdiği yaz gecesi huzurunun tadını çıkarıyordu.

İyi, dürüst, gerçek bir İstanbul efendisiydi Müsyü Nisim Baruh. Saflık derecesindeki iyiliği onu birtakım uyanık çakalların istismarlarına açık bir hedef haline getiriyordu. Hiç unutmam; özellikle kış veya sonbahar mevsimlerine denk gelen aylarda, hafta arası kadınlar ev işlerini tamamladıktan sonra, ikinci vakti bir kahve içmek ve akabinde "bir mektup alıyorsun", veya "bir yolculuğa çıkıyorsun" kalıplarından mütevellit fal baktırma amacına yönelik olarak komşu ziyaretlerinde bulunurlardı. İşte yine böyle rutin ziyaretlerin birinde, Madam Viktorya, yanında küçük kızı Lina olduğu halde (bana göre koca abla), bizim dairede kahvesini yudumlarken aşağı kattan "Viktoryaaaa!, Viktoryaa!" diye bağırışlar ve olanca gücüyle vurulan kapı sesleriyle irkildik. Telaşla aşağı kata indiğimizde büyük bir panik içinde olan Nisim Baruh'u gördük. Merdivenin basamağına çökmüş, belli ki şok geçirmekteydi. Karısını sağ salim karşısında görünce birden gözyaşları boşalıverdi pınarlarından. Yukarı

buyur ettik; annem ona ev yapımı reçel ile bir bardak su ikram etti. O vakitler bu ikram şekli pek yaygındı. Sakinleşmiş, yüzünün rengi yerine gelmeye başlamıştı. Kahvesini eline aldığı anda ne olduğunu sordular. Çalıştığı Eminönü, Sabuncu Han'daki işyeri komşuları şaka yapmak istediler. Eşek şakası derler ya, işte o türden. Karısının kaza geçirdiğini söylediler. "Tehlikede" dediler. Adamcağız ne yapsın? Her şeyi bırakıp doğruca evinin yolunu tutmuş. Hâlâ söylenenlere inanmıyormuş ama, mutlaka eve gitmeyi gerekli görmüş. Vardığında karısı bizde misafirlikte olduğundan çağrılara yanıt alamayınca söylentilerin doğru olduğu sanısına kapılarak paniğe kapıldı tabii.

İletişim teknolojisinin yarım yüzyıl önceki halini bir göz önünde bulundurursanız, Nesim Bey ile o halde iken empati kurabilmek hiç de zor olmaz.

Hamam

O Devr-i Kuzguncuk'un evlerinin birçoğunda musluklarından şırlıl şırlıl sıcak suların aktığı banyolar mevcut değildi. Günlük mutat vücut temizliği, koca bir leğen içine boca edilmiş kaynar suya biraz da soğuk ilave edilerek sabunlanmak ve sonrasında başka bir bez ile durulanmak şeklinde icra edilirdi. Bu tarz, daha çok sokaklarda her nevi toz ve toprağa bulaşarak kudurduğumuz bir oyun sürecinin sonunda annelerimizin bizi temiz hale getirmek için tercih ettikleri bir yöntemdi. Elbette hamamın insan vücudunda sağladığı temizliği karşılayamazdı ama, her gün de hamama gitmenin imkânı yoktu. Evimizin yanından aşağıya doğru ve genellikle "El Kal de Ariva" diye belenmiş sinagog istikametindeki toprak yolun sol tarafında gündüz kadınlara, akşam vakti de erkeklere hizmet veren bir hamam mevcuttu. Hayatımdaki ilk ve son gündüz matinesi temizlenme faaliyetini bu hamamda gerçekleştirirken, bir "ilk" de, peşte-

1 Ladino dilinde "yukarıdaki sinagog" anlamını taşır.

malli yarı üryan "cins-i latifleri" müşahede etmiş olmak cihetinde gerçekleşiyordu.

El Kal de Ariva

Çocukluğumun Kuzguncuk'unda, bir diğeri de, İcadiye Caddesi'nin denize en yakın noktasında yer alan El Kal de Abaşı² olmak üzere iki sinagog mevcuttu. "El Kal de Ariva" ve "El Kal de Abaşı" diye bilinen bu sinagoglar, Türkiye Yahudilerinin konuştukları ve adına Ladino denilen bir tür İspanyolcada "Yukarıdaki Sinagog" ve "Aşağıdaki Sinagog" anlamında kullanılırdı. Yukarıda yer alan ibadethanenin özgün adı "Virane Sinagogu" dur. Aşağıdakinin ise, "Bet- Yaakov"dur. Ancak bu isimleri ile belirtilmezdi. Yukarıdaki Sinagog, inşa edildiği tarih itibarı ile aşağıda yer alan ibadethaneden daha eskidir. Yapım yılı 1840 olan bu sinagogun giriş kapısı Yakup sokağındadır. Aşağıdaki ibadethane ise, Virane Sinagogu'na nazaran biraz daha yeni olup inşa yılı 1878 yılına tekabül eder.

Çocukluk yıllarımda her iki sinagog da Şabat³ ve bayram günlerinde dolup taşardı... Yoo hayır! öyle dışarıdan transferler ile değil, bizzat yerli malı Kuzguncuklular tarafından. Çocuk olsanız da, sinagogları dolduran insanların aralarındaki gelir farklılığını hissedebiliyordunuz. Sanki zengin olanların ibadet etmiş oldukları sinagog aşağısı, daha düşük gelire sahip olanların yukarısıymış gibi bir algı oluşmaktaydı. Ancak bu durum daha çok ikamet edilen yerin hangi sinagoga daha yakın olup olmadığı ile ilgiliydi. Kuzguncuk'un denize yakın kesimlerinde genellikle elit bir hava hâkim iken, yukarılara doğru yol aldıkça görüntü giderek avamlaşır ve Kuzguncuklu Yahudilerin "Vinya"⁴ dedikleri toprak yolun başlangıcından itibaren de bu ekonomik iklim, proleter bir atmosfere bürünürdü.

2 Ladino dilinde "aşağıdaki sinagog" anlamını taşır.

3 Yahudilerin kutsal günü.

4 Eski kurumuş dere yatağı yolu. Bu yol şimdilerde trafiğe açılmış haldedir.

Evimiz o "El Kal de Ariva" diye tabir edilen sinagogun arkaya bakan kısmının karşı tepesinde yer almaktaydı. Pencereden baktığımızda sinagogun arka pencerelerini görebilirdik. Sinagogun arka cephesinin bitişiğinde ise yan yana konuşlanmış iki mütevazi konut daha bulunmaktaydı. Bu konutlarda da Yahudi aileler ikamet etmekteydiler. Yıllar sonra evleneceğim eşim Lusi'nin bu evlerin birinde oturduğunu o vakitler bilmem mümkün değildi tabii.

Pepo Amca

Pepo amcam ise bekârlığın tadını çıkartmaya devam ediyordu. Fenerbahçe maçlarının asli müdavimlerinden olup, Fenerbahçe'nin kazandığı maç sonrasında köye elinde Hacı Bekir lokumları ile dönen bu sevimli şahsiyeti bizler bir çok Yahudi çocuğunun amca veya dayılarına ve/veya teyzelerine, yengelerine hitap ettikleri gibi isimlerinin başına "onkli"⁵, "tanti"⁶ gibi ünvanlar ekleyerek çağırırdık. Pepo Amca'nın orijinali de böylelikle "Onkli Pepo" olmaktaydı. Onkli Pepo annesi ile (babaannem) birlikte oturmaktaydı. Onların evi de "El kal de Ariva" noktasına çok yakındı. İcadiye Caddesi'nin bittiği ve Vinya'nın başladığı noktada bulunan ve saka Mustafa Efendi'nin eşeklerin sırtına yüklediği teneke bidonlarına su nakli yaptığı çeşmeye sırtınızı dönmek sureti ile deniz istikametine bakar halde sağ tarafınızdaki Çekirdek Sokağı'nın sol tarafında bulunmaktaydı. Gerek babam, gerekse Onkli Pepo, evlerine yakın olduğundan "El Kal de Ariva" da yapılan Şabat tefillalarının⁷ istikrarlı birer yahidleri⁸ idiler. O zamanlarda Cumartesi günleri yarım gün mesai yapılır ve resmi hafta sonu tatili öğle vaktinden itibaren başlardı. Cumartesi gün-

5 "Amca", "dayı" anlamına gelen Fransızca "oncle" kelimesinin Türkçe fonetiğe göre telaffuzu.

6 "Teyze", "hala" anlamına gelen Fransızca "tante" kelimesinin Türkçe fonetiğe göre telaffuzu.

7 Şabat tefillası: Yahudilerin Kutsal cumartesi sabahı duasına verilen ad. Tefilla sabah duasıdır.

8 Yahid: Aynı ibadethaneye düzenli olarak devam eden cemaat mensuplarına verilen ad.

leri okullarda, tedrisat durumuna göre en geç öğle vaktine kadar eğitime devam edilirdi. Haliyle Kuzguncuk'un emekçi Yahudileri, yarım gün sürecek işlerinin başında vaktinde olabilmek için, erken bir saatte başlayan ve Haham Moiz Amram yönetimindeki birinci Şabat tefillasına iştirak ederler, ardından dini vecibelerini yerine getirmiş olmanın huzuru içinde Üsküdar üzerinden Galata Köprüsü istikametine hareket edecek olan vapura aktarma yapmak üzere Kuzguncuk İskeleyi'ne yönelirlerdi.

Bu yüzden yukarı mevkide bulunan Virane Sinagogu işe gidecek olanlar için uygundu. Dua saati erken başlardı bu ibadethanede. Cumartesi günü işe gitme mecburiyeti olmayan çoğu serbest meslek ve özel teşebbüs erbapları ise "ikinci tefilla" diye bilinen dua saatinde aşağıdaki sinagogu doldururlardı. Bu kişilerin çoğunluğunun da denize daha yakın mıntikalarda ikametgahları bulunmaktaydı. Sanırım sinagoglardaki gelir farklılığı görüntülerinin sebebi bu sinagoga yakınlık, uzaklık halinin yol açtığı bir durumdu.

Sinagog konusu daha çok kelime eskidir. Sonraki bölümlerde daha çok değineceğim bu hususa ama, aklıma gelmişken biraz ara verip başka fotoğrafları da görüntülemek isterim.

Zangoç Odesea

Onun bu kadar popüler olmasının ve her Kuzguncuklu'nun hafızasında yer almasının nedeni, giydiği pantolonun modeli ile ilgiliydi. Uzun boylu, biraz da kamburca olup mütemadiyen ellerini arkasında kavuşturmuş bir halde gezinen bu adamın pantolonunun bitim noktası ile ayak bilek kemiği arasındaki mesafe göz kararı ile dokuz santimetre civarında olduğundan ve ayrıca Kuzguncuk'ta geçirdiğim çocukluk yıllarım boyunca Odesea'nın farklı bir pantolon giydiğine benim gibi bir çok Kuzguncuklu'nun da tanık olmaması gerçeği karşısında bir "Odesea tipi pantolon" kavramı Kuzguncuk sakinlerinin belleklerine kazınmış bulunmaktaydı. Nitekim; büyüme çağındaki

çocukların pantolonları bir yıl gibi kısa sürede ebeveynlerinin dik-katlerini çekerek yeni bir pantolon diktirmenin veya içinde bırakılan payın kullanılması gerekliliği "pantolonun Odesa olmuş" biçimin-de ifade edilirdi. Çevremde bu tür tanımlamalara birçok kez şahit olduğumu hatırlarım.

Şaka bir yana; şimdi düşünüyorum da, "yahu kilise kendi bütçesin-den bu vefakâr kişiye doğru dürüst bir pantolon diktirecek ödenek ayıramaz mıydı?" Yoksa teşebbüs ederlerdi de, aynı pantolonu giy-mekteki ısrarcılığı, acaba çok az düzeydeki beyinsel bir arızanın ya-rattığı algılama eksikliğinden ötürü müydü? Bilemiyorum... Ama şu da bir gerçektir ki, farkında olmadan kendi adıyla anılan bir pan-tonon modeli yaratmıştı. Bizim Yahudilerin deyişi ile söyleyelim: "Pantelon de Odesa."

Erkeklerin Kahvehane Tutkusu

Köy hayatının insana sunduğu seçeneeksizlikten mi? Eğlence sektö-rünün küçük yerleşim birimlerine uğramazlığından mı? Veya ataer-kil aile biçiminin erkeklere sağladığı serbest hareket edebilme şart-larından mı? Yoksa hepsi birden mi? Bilemiyorum...

Kuzguncuk'ta Musevi erkeklerin bir bölümü, diğer farklı inanç mensubu hemcinsleri gibi kahvehanede oyun oynamaya pek he-vesliydi. Babam ve amcam nasıl ki, kendilerine uygun saatteki Şabat tefillalarının istikrarlı birer yahidleri iseler, benzer bir istikrarı kahvehaneye de giderek gösteriyorlardı. Haliyle iştirakçisi olduk-ları dörtlü oyun guruplarının diğer katılımcıları da genelde Musevi çevreden teşekkül etmekteydi. Bu öylesine bir tutkuydu ki, akşam iş dönüşü vapurdan karaya ayak basar basmaz İcadiye Caddesi'nin Vinya yönüne doğru sağ taraftaki ilk ve bakımlı kıraathane, oyun müptelalarının öncelikli uğrak yeri idi. Kuzguncuk'ta daha birçok kahvehane olmasına rağmen bu mekân, Musevi erkeklerin oyun oy-namak için ekseriyetle tercih ettikleri yerd. Sinagoga yakın ya...

belki ondandı. Hafta arası akşam iş dönüşü saatlerine tekabül eden bu oyunlar, eve fazla geç kalmamak cihetinde gösterilen derin hassasiyet (!) nedeniyle sürece kısa tutulur, ardından eve doğru yola çıkılırdı.

Bakkal Marko Sidi

Bu yol üzerinde babamın bazen "Kırmızı Marmara Şarabı" almak için kısa bir mola verdiği Marko Sidi'nin, içinde ihtiva ettiği zengin çeşitleriyle birçok Kuzguncuklu'nun alış verişi yaptığı bakkal dükkânı bulunmaktaydı. Biraz dar, içeri doğru koridor misali uzanan bu bakkal dükkânında, başta en iyi cins biberli eski kaşar peynirinden, salam, sucuk, sosis ve pastırmadan oluşan sakatat çeşitlerine, çiroz ve lipariras denilen kurutulmuş balıklardan, muhtelif marka şarap, Yeni Rakı, Tekel Birası'na, arka tarafta ise fıçı içinde yer alan o nefis hıyar turşusundan, her türlü bakliyat konserve mamulleri ve temizlik malzemelerine rastlamak mümkündü. O zamanki çocuk aklımla neden yetişkin erkeklerin mideye indirmekten fevkâlade memnun kaldıklarına pek bir anlam veremediğim "abudaraho"yu,⁹ eğlencelik niyetine tercih edilen "atramus"u da, bu dükkândan tedarik etmek mümkündü.

Ama en önemlisini sona sakladım.

Çoğunlukla artık gün ışığından yararlanma süresinin epeyce kısaldığı, akşam 17.00 sularında havanın karardığı ve saatlerin 21.00'i geçtiğini gösterdiğinde, sokak aralarının sessizliğe bürünerek bekçi düdüklerinin evlerin içinden bile net bir şekilde işitilebildiği soğuk kış günlerinin iş dönüşü saatlerinde, bakkal Marko Sidi'nin dükkânının önünde seyri bile güzel olan bir düzenek kurulurdu.

Neydi o?

Küçük yarı oval bir tezgâhın üstünde aynı biçimde ve içi bir ampulle aydınlatılmış camekândan oluşan bu mini masanın etrafında müşteri olarak kümelenmiş üç beş kişi, o camekânın içindeki kırmızı soğanla görüntü zenginliği kazandırılmış lakerdanın, tabureye oturmuş bir usta tarafından özenle ayıklanıp dilimlenmesini izleyerek sabırla sıranın kendilerine gelmesini beklemeleriydi. Ellerinde tuttukları gazete kağıdına sarılmış şişenin rakı olması da kuvvetli bir ihtimaldi.

Kuzguncuk'u terk ettiğimiz yıl, Marko Sidi'nin de dükkânını başkasına devrederek bakkallık işine son verdiği ve kumaş ticaretine intikal ettiği bir yıl olmuştu. Kuzguncuk için âdeta bir dönem kapanmış gibiydi.

Misket Oyunları

Ama kahvehane faslı daha bitmedi. Yaz ayları hariç, Pazar günleri sabah kahvaltısını müteakip evden kendilerini dışarıya atan oyun tutkunları, kahvehanenin yolunu tutarlarken biz çocuklar, biraz ders çalışır görüldükten sonra ceplerimiz bilyelerle dolu olduğu halde evden firar edip mahallemizin misket oynamaya elverişli toprak zeminli arsalarında soluğu alırdık.

Tumba, kafa karış, mors en revaçtaki misket oyunlarıydı. Olur a! ilerleyen saatlerde bir de yutulursan yeni bilyeler almak için gerekli finansmanı tedarik etmek üzere, içlerinde babamın da bulunduğu Kuzguncuk Musevi Cemaati'ne mensup dörtlü oyun gruplarının yer aldığı kahvehaneye doğru seğırtir ve içeri daldığımızda yoğun bir sigara dumanı bulutu ile karşılaşır, oluşan görüş mesafesi kısalığından dolayı da babalarımızın hangi masada oynadığını tespit etmekte zorlanırdık. Güç bela yanına varıp bin bir dereden su getirip IMF'den kredi dilenir gibi harçlığımın 50 kuruşluk avans koparmaya çalışırken 25 kuruşa razı olur, tavlacıların çat, pat sesleri arasında hızla oradan ayrılarak Pazar günleri zorunlu olarak kapalı olup

kepenk altından satış icra eden meşhur caddemizin yukarı doğru sol tarafındaki hırdavatçı Abdullah Amca'nın dükkânına yönelirdim. Eğer gıcırından istersen, iki misket 25 kuruş. Yok eğer biraz defolu olanlarına razıysan, ki bizim jargonda bu bilyelere moloz denirdi; beş tanesini oyun mahallindeki karaborsadan aynı fiyata alabilirdin.

Misket oyunlarında pek mahir olan ve bizlerden yaklaşık 7-8 yaş büyük olduğunu tahmin ettiğim Aron ağabeyimiz, uzaktan iyi nişan alamadığını ameli olarak gösterdikten sonra, biz küçükleri kendisi ile oynamaya ikna eder, akabinde her atışta tam isabet kaydederek günlük misket hasılatını doğrultuverirdi. Dolayısıyla bu deneyimden nasibini alan yaşlılarım, promosyonvari tüm özendirici teşviklere karşın Aron ağabeyimizle misket oynamaya yanaşmazlardı.

Eğer vakit öğle olmuş ise, bu koparılan 25 kuruşluk avans şartlı olarak verilirdi. Çünkü öğleden sonra gezi, akraba ziyareti (Kurtuluş, Kuledibi, Şişhane'deki akrabalara) veya zaman zaman Kuzguncuk Musevilerinin topluca çıkartma yaptıkları Üsküdar Doğancılar mevkisindeki Sunar Sineması 17.00 matinesi için hazırlanmamız gerekcekti. Acele yenen bir yemek sonrası el, yüz, boyun temizliği yapılır, ardından asilzade çocuk elbiseleri (bizim çevrelerde "paşaike" derlerdi) annemizin denetiminde giyilip dışarı çıkılırdı fakat; yapılacak önemli bir iş daha vardı. Ayakkabılarımızı boyatmak.

Baruh El Bekçi

İcadiye Caddesi üzerinden deniz istikametine doğru yönelir, Bakkal Marko'ya gelmeden önceki kahvehanenin önünde, yanına dizilmiş sırasını bekleyen ayakkabıları özenle boyayıp cilalayan El Bekçi'nin yanına giderdik.

- Gel bakalım evlât, baban nerede?
- Gelir birazdan.
- Bekle bakalım; şu elimdekileri bitireyim sizinkileri de boyarız.

İri yarı, pala bıyıklı, sert ve otoriter bakışlarıyla âdetâ yeniçeri ağası-nı andıran bu adamdan hem çekinir, hem de saygı duyardık.

"Ayakkabı boyamak" yadırgamayın; benim dedem de evlerin çatılarına çıkar, onarımlarını yapar, soba kurup baca temizliği işleri ile uğraşırdı. Büyükbabam ise eskiciymiş. Sırtındaki kumaş küfe-siyle ve bu sektördeki her müteşebbisin kendine has geliştirdiği bir "essskiciii" seslenişi ile mahalle mahalle dolaşır, topladığı eskileri de Bağlarbaşı'ndan Ümraniye'ye dek haftanın muhtelif günlerinde kurulan pazarlarda satardı. Babam ve amcam daha genç birer deli-kanlıyken vefat etmiş.

Kunduracılık, boyacılık, tenekecilik, tesisatçılık, eskicilik, seyyar balıkçılık benim çocukluk yıllarımda Yahudiler arasında görülen yaygın iş kollarıydı. Türkiye o zamanlarda daha kapitalist serma-ye birikimi sürecinin başlarında sayılırdı. Öyle şimdiki gibi sınıfsal farklılıkların uçurum boyutlarını bile geçtiği ayrışma ve gelir denge-sizliği, göze fazla batacak derecelerde değildi.

El Bekçi saygın bir simaydı. Ayakkabı boyamak ise geçim ama-cından ziyade, ekseriyetle bazı günler tercih ettiği bir meşgale idi. Böylece birçok Kuzguncuklu ile sohbet eder, hal hatır sorarak sosyal ilişkilerini canlı tutardı.

Kuzguncuk'ta lakabı olan sakinler çoktu. Anlatılanlara göre bu kişi, vakt-i zamanda bekçilik mesleğini icra etmiş. "Yahudileri bekçi ya-parlar mıydı?" diye sormayın. Kuzguncuk'ta yapmışlar. Babamların kuşağı ilk gençlik dönemlerini anlatırken, bekçilerin Ramazan Ayı'nda Müslümanları sahura kaldırmak üzere sokak, sokak dola-şarak davul çaldıklarını, yani bu işlevi bekçilerin üstlendiğini ifade ederlerdi. Bu amcamız da bekçi olarak geceleyin asayişini temin etmek vazifesi ile birlikte Ramazan Ayı'nda davul çalmak suretiy-le sahur vaktinin geldiğini, oruç vecibesini yerine getirmekte olan Müslümanlara bildirirmiş. Yahudilerin "Baruh El Bekçi", Müslüman Kuzguncukluların "Bekçi Baba Baruh" diye bildikleri bu değerli amcamızın bekçi lakabı işte geçmişteki bu hizmetlerinden dolayıdır.

Boyatma işi de bittikten sonra, şayet merkezi Kuledibi olan geniş bir alanda kümelenmiş uzak yakın akrabalarımızdan birine ziyarete gideceksek, mutlaka vapur yolculuğu gerekiyordu. Kuzguncuk'un üstünde uzanan çelik ucube henüz daha inşa edilmemişti. Vapurda, muhtemelen ziyaret edeceğimiz evde "onkli" ve "tanti"lerin bulunabileceği, başka yabancı misafirlerin de olabileceği göz önünde bulundurularak annem ve babam tarafından nasıl davranmamız konusunda son talimatlar verilir, herkesin elini sıkarak "bonjour"¹⁰ dememiz (ulan "merhaba"nın suyu mu çıktı?) gerektiği önemle vurgulanırdı. Efendim o dönem İstanbul Yahudileri nezdinde Fransızca konuşmak, bir medeniyet ölçütü olarak görülür, Fransızca bilmeyenler bile, Yahudilerin kendi aralarında tertiplemiş oldukları sosyal etkinlik ortamlarında bir iki kelimeyle de olsa bu dile olan aşinalığını göstermek suretiyle saygınlık hiyerarşisinin (!) üst basamaklarında yer bulmaya çaba sarf ederlerdi. İlla da Fransızca!.. Tevekkeli değil; ebeveynlerin o dönemlerde çocuklarını Cumhuriyet Devrimi öncesinin işlevi misyonerlik olan Fransız Tarikat Mekteplerine kaydedebilmek için nasıl da yırtındıkları daha iyi anlaşılıyor. Bu öylesine bir kompleksi ki; kullandığımız Ladino bile küçümseniyordu. Anlaşılan; 19 yüzyılın sonlarında başlayıp, Cumhuriyet'in ilanı sonrası bir süre daha varlığını sürdürdükten sonra işlevine son verilen "Alliance Israélite Universelle" mektebi kaynaklı kültürel bir emperyalizmin etkileri, yakın bir zamana kadar özellikle İstanbul Yahudileri arasında hâkim olmuş. Ama hakkını da yemeyelim. Osmanlı dönemi Yahudi toplumunda ilk laik, çağdaş ve bilimsel eğitim, Alliance Mektepleri sayesinde vücuda gelmiştir. İlgili o Tanzimat Devri alafrangalığını simgeleyen taklitçi tavrın müsebbibi bu mekteplerden ziyade, o vakitler birçoğumuzun içinde yer etmiş seçkincilik eğilimleriydi. Halen var mı? Bilemiyorum.

10 Fransızca kelime. "Günaydın" anlamına gelir.

Kuzguncuklu Tanınmış Simalar

İstanbul'un küçük bir yerleşim birimi olmasına karşın, ses getiren alanlarda isim yapmış bazı şahsiyetler Kuzguncuklu'dur.

Konu Kuzguncuk olunca bu kişileri hatırlamamak olmaz diye düşünüyorum.

Türk Sinemasına uzun yıllar emek vermiş Hülya Koçyiğit Kuzguncuklu'dur. Annesi Melek Hanım'ın ahabplık ettiği aileler, dostlar arasında Musevilerin önemli bir yeri vardı. Sinema ve tiyatronun usta sanatçısı Uğur Yücel de Kuzguncuk'tan yetişmedir. O vakitler, İcadiye Caddesi'nin sonundaki çeşmenin arkasına denk gelen bahçeli bir evde oturduklarını biliyorum. Kuzguncuk'ta yaşadığımız ikinci evimizin bulunduğu sokağa sonradan Türk Sanat Müziğinin değerli sesi olan İnci Çayırılı'nın adı verilmiştir. O da Kuzguncuklu'ydu. Daha da çok eskilere gideyim:

Falih Rıfki Atay, Atatürk'ün yaşam hikâyesini konu alan *Çankaya* adlı eserinde, Harbiye öğrencisiyken, Mustafa Kemal'in bazı hafta sonu tatillerini aynı okuldan sınıf arkadaşı Ali Fuat Cebesoy'un ailesine ait Kuzguncuk'taki yalısında geçirmiş.

Türkiye Sosyalist İşçi Hareketi'nin tarihinde önemli bir sima ve Türkiye İşçi Partisi'nin ilk genel başkanı Mehmet Ali Aybar da Kuzguncuklu'dur. Dünyaca ünlü şairimiz Nâzım Hikmet'in teyzesi Sare Hanım Kuzguncuk'ta doğmuştur. Türkiye Komünist Partisi'nin bir dönem ileri gelenleri arasında bulunan Zeki Başımar'ın ailevi soyağacı Kuzguncuk'a dayanır. Rifat Ilgaz, Oktay Rifat, Can Yücel bir dönem Kuzguncuk'ta ikamet etmişlerdir. Yakın siyasi tarihimizde birçok sosyalist aydının yargılanıp hüküm giydiği ve Faşist Musollini İtalya'sından alınmış olan ceza yasamızın ünlü 141 ve 142. maddelerinin önergesini verip Meclis'te yasalaşmasına önayak olan yalısıyla meşhur Şevket Mocan da Kuzguncuk'un tarihî şahsiyetlerinden biridir.

Kuzguncuk Türk futboluna iki yetenekli oyuncu kazandırmıştır. Ercan Aktuna ve Ahmet Şahin. İkisi de İstanbulspor Takımı'nda oynarlarken büyük kulüplerin dikkatlerini üzerlerine çekmişler ve 1964-65 sezonunda Ercan Fenerbahçe'ye, Ahmet ise Beşiktaş'a transfer olmuşlardır. Ercan tam bir profesyoneldi. Uzun yıllar Fenerbahçe ve Milli takımın değişmez oyuncusu oldu. Ahmet çok yetenekli olmasına karşın özel hayatındaki düzensizlikler, gece yaşantısı, onun başarılı olmasını engelledi. Birkaç yıl Beşiktaş takımında oynadıktan sonra Samsunspor'a transfer oldu. Sonrasında unutuldu. Fenerbahçeli olmamdan dolayı Ercan'ı çok kez izledim. Ahmet'i son görüşüm ise bir Vefa-Samsunspor maçı oldu.

Taşınıyoruz

Hayır, Kuzguncuk'u terk etmiyoruz. Bu sadece dahili bir taşınma. Oturduğumuz ev bir hayli eski ve bakımsız bir haldeydi. İki katlı bahçe içindeki bu gayrimenkulün sahibi, binanın yıkılıp yerine apartman yapılacağını, bu yüzden evi makul bir süre içinde boşaltmamız gerektiğini bildirdi. Kaldı ki; annem de, babam da daha fazla bu evde kalmak niyetinde değildiler. Bir banyosu bile olmadığından, hamama olan bağımlılık zincirlerinden kurtulup oturulan evin banyosunda rahatça yıkanabilmek özgürlüğüne kavuşmak istiyorlardı.

Rum Ortodoks Kilisesi'nin yanından aralarında yabani otların bittiği düzensiz yamuk yumuk çarpık taşlarla döşenmiş geniş basamaklar halinde tepeye doğru tırmanan Behlül Sokağı isimli meşakkatli yolun sol tarafını takip ettiğinizde, ilk evvela Vango adlı bir çocukluk arkadaşımızın evine varırsınız. Bu evde Rum bir aile oturmaktaydı.

Burada biraz soluklanmak gerekir zira yokuş bir hayli diktir. Yukarı doğru tırmanmaya devam ettiğinizde yolun sağ tarafında Almanya'daki işçi kocasından bir an evvel kendilerini de aldirmek için haber bekleyen iki erkek çocuk annesi Hanife Teyze'nin otur-

duğu eve varırsınız. Bir soluk daha alıp başınızı yukarı istikamette sol çaprazda döndürdüğünüzde alt katta Baruh, üst katında Dalva Aileleri'nin oturdukları ahşap binayı görürsünüz. Bahçe kapısını araladıktan sonra binanın tahta aksamı kapısından içeri adım attığınızda, zemini sek sek oynamaya elverişli geniş mermer karelerden oluşmuş sahanlık karşınıza çıkar. Solunuzda her bastığınızda gıcırdayan tahta basamaklar mevcuttur. Birinci kata yönelirken sessiz olmaya ne kadar özen gösterseniz de başaramayacağınız bu merdivenleri çıktığınızda, ilk olarak karşınıza Baruh Ailesi'nin ikamet ettiği dairenin kapısı gelir. Eğer Dalva Ailesi'nin misafiri iseniz, bir o kadar daha merdiven sporu yapmanız gerekir.

Bu anlattığım yolculuk hikâyesindeki yorgunluk halleri gençleri pek etkilemez elbet. Ancak yaşınız torun sahibi olacak bir sayıya denk düşüyorsa soluk alma uyarılarını dikkate almanız gerekebilir. Anneannem ile babaannem, birlikte bendenizi görmeye, biraz da sevmeye geldiklerinde, bu soluklanma aralarını hiç ihmal etmezlerdi. Üstelik gündüzün kısa olduğu kış günlerinin akşam karanlığında o düzensiz yoldan dönerken kazara bir düşseler, bir taraflarının kırılmaması mucize olurdu. Bu yüzden o evi bırakıp daha yakına ve rakımı bir metreyi belki biraz geçen yerdeki yeni evimize taşınacak olmamızdan onlar da pek memnun kalmışlardı.

Yeni Evimize Gidiyoruz

Rum Ortodoks Kilisesi'nin karşı köşesi Bostan Sokağı'nın başlangıcıdır. Aradan medar-ı iftiharımız İcadiye Caddesi geçer. O devir Bostan Sokağı'na girildiğinde, solda seyyar zerzavatçı Aleko'nun küçük bir bahçe içindeki bakımsız müstemilatını görürsünüz. Eğer vakit akşam ise, buna ilaveten bahçenin girişinde park etmiş bir vaziyette ayakta uyuyan Aleko'nun beygirini fark edersiniz. Aleko, sol tarafından ayrılmış saç modeli, yukarı doğru kıvrık Grivas'ı¹¹

11 Yeoryos Grivas: Kıbrıs'ta EOKA-B terör örgütünün kurucusu.

çağrıştıran bıyıkları ile tam bir palikarya¹² imajı vermektedir. O sokağa taşındıktan sonra bir iki arkadaş ile birlikte bazı akşamlar o mıntıkada lüzumsuz işlerle uğraşırken, (başka oyun bulamamış gibi cenazecilik oynardık da...) Aleko'nun evinden gelen ve palikaryalığını tescil eden bağırışları kulaklarımızda yankılanırdı.

Birkaç metre daha yürüdüğünüzde, aynı sırada ve o döneme göre güzel sayılabilecek ikişer üçer katlı birbirlerine bitişik üç binanın yer aldığını görürsünüz. İlkini birinci katında Madam Sultana adında yaşlı bir kadın otururdu. Yahudi asıllı bu kadının kocası Müslümandı. İri yapılı otoriter bakışlı bu kadın ailemizin çok yakın dostlarından biriydi. Bu binanın üst katında ise Ankaralı Yahudi bir aile ikamet ederdi. İki çocukları vardı. Büyük olan Beto benden yaşça biraz daha ilerdeydi. Kız kardeşi Suzi ile aynı yaşıydık. Çok iyi çocuklardı. Hafızamdan hiç silinmediler. Bu gün yolda görsem tanıyabilir miyim onları? Hiç sanmıyorum. Bu binanın yanındaki bitişik betonarme evin üst katında Erzincan eşrafına mensup bir aileden gelme emekli polis komiseri Halil Bey ile aynı yöreden eşi Saime Hanım oturmaktaydılar. Halil Bey mal sahibiydi ve aşağı katı da çok sevdiği yetmişlerine yakın Musevi bir çiftte kiraya vermişti. Evin erkeği Yeşua Yomlevi, Kuleli Askeri Lisesi'nin yakınındaki şimdi adını hatırlayamadığım bir ilaç fabrikasında çalışırdı. Fabrikanın tesisatlarını, borularını onarır, bunların bakımını yapardı. Fabrikanın bahçesinin bir köşesinde, içinde birçok aletin bulunduğu bir atölyesi bulunmaktaydı. Yeşua Bey, fabrika mesai halinde olmasına karşın Şabat günleri asla çalışmazdı. Şabat günü sabahı erkenden kalkar, en yeni duran takım elbisesini giyer, kravatını kuşanır, "fıs fıs" la da esanslandıktan sonra üstüne pardesüsünü atar, fötr şapkasına da kırklı, ellili yıllardan yadigâr hafif bir meyil vererek başına oturtuktan sonra, aşağıdaki sinagogun ikinci tefillasında yer almak üzere evden dışarı adım atardı. O zamanlar sinagoglarda şimdiki gibi esasında cazibe yaratmaya odaklı profiterollü, pastalı, turtalı ,

12 Palikarya: Rumcada kabadayı, külhanbeyi.

börekli, çörekli seudalar¹³ yapılmazdı. Sinagoga bu tarz beklentiler ile değil, sadece dini vecibeleri yerine getirme arzusu ile gidilirdi. Dolayısı ile dua bitiminde işe gitme zorunluluğu olmayanlar dışında herkes evinin yolunu tutar, kahvaltıyı evlerinde yaparlardı. Viktorya Yomlevi ise, o dönemin yaşı itibarı ile ev işleri ve mutfak sanatında uzmanlaşmış hemcinsleri gibi evde hamur açmak hususunda pek de mahirdi. Evde açılan o hamurdan üstüne rendelenmiş biberlisinden eski kaşer takviyeli muhteşem bir lezzete sahip öyle bir bulema¹⁴ yapardı ki, yanında ikram edilen haşlanmış katı yumurta ve çay ile birlikte yapılan Şabat kahvaltısı âdeta bir ziyafete dönüşürdü.

Vida Viktorya Yomlevi, kalp kifayetsizliğinin yol açtığı arada bir yoklama çeken kriz ziyaretlerinden sabıkalı bir kadın olmasına rağmen, bu gibi anlarda serinkanlılığını hiç kaybetmeyen iradeli bir kişiydi.

"Bu kadarını da nasıl bilebilirsin?" demeyin. Bilememem mümkün değildi zira, onlar anneannem ile dedemdi...

İşte bu evin tam karşısında, iki kişiden kurulu takımlar halinde tek kale futbol oynadığımız küçük arsada, konumları itibarıyla L harfini andıran iki ev vardı. Cephesi dedemlere bakan evde Madam Merkada yaşamaktaydı. Ön yüzü deniz tarafına bakan ev ise, Yeşua Albala Ailesi'ne aitti. Önünde bulunan arsadan dolayı burası muhtelif istikametlerden gelen çocukların âdeta buluşma yeri idi. Bu mekiye gelen mahallenin çocukları, çelik çomaktan bilye oyunlarına, uzun eşekten futbol maçına veya ortada sıçan denilen top oyununa kadar eğlenip vakit geçirecek bir çok alternatif üretme yeteneğine sahiptiler. Ayrıca, özellikle bu mahallerde çikletlerin içinden çıkan futbolcu ve artist resimlerinin biriktirilmesi suretiyle yutmak veya yutulmak biçiminde sonuçlanan, ancak bunun bir alışkanlık halini alması durumunda, yetişkinliğe adım attıktan sonra kahvehane tut-

13 Sinagoglarda duadan sonra verilen kahvaltı.

14 Bulema: Gül böreği.

kunluğuna yol açma riski taşıyan masumane bir kumar türünün de hayli katılımcısı vardı.

Bu mıntıkada biraz daha durmak istiyorum.

Yaz aylarında güneşin tepemizde olduğu saatlerde annelerimizin pencereden sarkarak ısrarla öğle yemeğine gelmemiz için seslendiği, bizim de mütemadiyen duymazlıktan gelip onların tepelerini attırdığımız olağan günlerde bazen, ladino¹⁵ kelimelerin ihtiva ettiği bir ninni kulağımıza ulaşıverirdi. Madam Zelda'nın bebeğini uyutmak için dudaklarından yankılanan melodi genelde biraz hüzünlü motifler ihtiva ederdi. Zaten ninniler hep bu tarz melodilerdir. Şark toplumlarının müzik kültüründe hüzün ve kasvet içeren duygusallık önemli bir yer tutar. Bu tür ezgiler ufak yaşlarımdan beri halet-i ruhiyemde kısa süreli tahribatların oluşmasına neden olur. Bu yüzden olsa gerek; Madam Zelda ninni söylemeye başladığında, soluğu evde kurulu öğle yemeği sofrasında alırdım.

Komşumuz Albala Ailesi

Hangi nedenden dolayı dedemlerin evinde kalmak zorunda olduğumu hatırlayamadığım bir akşam, yemek sonrası karşı komşular Yeşua ve Zelda Albala ailesi tarafından evlerine kahve içmeye davet edildik. Ortalığın iyice ıssızlaştığı, uzaktan gelen bekçi düdüklüğü ile birlikte gittikçe yaklaşan "booozaa!" sesinin yankılandığı soğuk bir kış gecesi idi. Yeşua Albala, anlattığı ve biz Yahudilerin "konsejikas" diye tabir ettiğimiz hikâyelerle veya mallarını pazarlamak için yollarına düştüğü Anadolu kentlerindeki izlenimlerini dillendirme tarzıyla benim ve yaşıtım ortanca oğulları Daryo'nun bile dikkatini çekmişti.. Dolayısı ile tepinme faslını bir yana bırakıp masal dinler gibi Yeşua Bey'e odaklandığımızı çok iyi anımsarım.

15 Ladino: Yahudilerin konuştuğu bir tür İspanyolca.

Biz Kadıköy'den sonra Şişli'ye taşındığımız yıl Yeşua Albala ve ailesi İsrail'e göç ettiler. Takvimler 1968 yılını göstermekteydi. Aradan beş yıllık bir zaman geçmişti ve bir Yom-Kipur günü,¹⁶ akşam orucu sonlandırmak üzere eve dönerken radyolar, Mısır Kuvvetleri'nin Süveyş Kanalı'nı geçip savaşı başlattığını, İsrail Savunma Kuvvetleri'nin de Bar-Lev savunma hattının gerisine çekilmek zorunda kaldığını ve önemli kayıplar verdiklerini duyurmaktaydılar.

Acı haber bize kadar ulaşmakta gecikmedi. Albala Ailesi'nin üç oğlundan en büyükleri olan benden beş yaş daha büyük ve o unutulmaz çocukluk yıllarımda kaleye orta yapıp kafayla kaleye gol atma çalışması yaptığımız Cako Ağabey'in Sina Cephesinde öldüğünü öğrendik. Bize gelen bilgilere göre üç yıllık zorunlu askerliğini yapmaktaydı. Sina Yarım Adası'ndaki şiddetli tank muharebelerinde hayatını kaybetti maalesef.

Yakın bir zaman önce yaptığım bir İsrail ziyaretinde, Albala Ailesi ile zaman zaman görüşen büyük biraderimden edindiğim bilgiye göre, rahmetli Cako Ağabey'in içinde bulunduğu tankın bir tanksavar füzesi ile isabet aldığını öğrendim. Daha da kötüsü; İsrail askerleri tanka vardıklarında içerdeki timin yanmış cansız bedenleri ile karşılaşmışlar.

Savaş denilen vahşeti sonlandıracak topyekun bir insanlık iradesinin ne zaman tecelli edeceği de belli değil.

Henüz daha Bostan Sokağı'ndayız. Orası öyle bir çırpıda geçilecek bir yer değil. Ama sırada çok enteresan bir portre olan Kuzguncuk'un sembollerinden biri daha var.

16 Yahudilerin kutsal oruç günü.

Amigo

Hayır, o futbol maçlarında tribünleri coşturanlardan bahsetmiyorum. Bu bir lakap. Uzak geçmişten, yakın bir geçmişe kadar toplum yaşantımızda önemli bir yer teşkil eden hitap biçimi. Bunlar bizlere Osmanlı Dönemi'nden mirastır. Soyadı Kanunu çıkınca bu lakapların birçoğu nüfus kütüklerine soyadı olarak kaydedildi. Ancak Cumhuriyet Dönemi boyunca, soyadı kanununun yerleşmesine rağmen, özellikle küçük yerleşim birimlerinde, aslında kişiye duyulan sevgiyi, sempatiyi, samimiyeti sembolize eden bu lakap ile hitap etme alışkanlığı yakın bir zamana kadar etkisini sürdürmüştür. Futbol tarihimizde ise lakaplar uzunca bir döneme damgasını vurmuştur. Az mı duymuştuk babalarımızın kuşağından; "Donanma" Kâmilleri, "Çengel" Hüseyinleri, "Beton" Mustafaları, "Tahtabacak" İsmetleri...

Kuzguncuk'ta da lakapları ile hitap edilen kişiler vardı. Hem de öyle marjinal sayıda değil. İşte, Amigo da bunlardan biri.

Esas adı Haskiya. Doğuştan biraz beyinsel özürlü. Kimseye bir zararı yok. Kendisi ile iletişim kurulduğunda pek de sevimli bir kişi olduğu idrak edilebiliyor. Çocuk gözüyle benim için o bir dede ama, günümüz ölçülerine göre yaşlı sayılmaz. Altmışına çok yakın. Hafta arasına denk gelen günlerde aşağıdaki sinagogun midraşında¹⁷ yapılan Minha ve Arvit¹⁸ Dualarının demirbaşı. Sevenlerinin maddi desteğiyle yaşamasına rağmen, dua ortasında sıra Sammaz¹⁹ Müsyü Yusef Besudo'nun dolaştırdığı kumbaraya bozukları atmaya gelince, onun çocuksu bir sabırsızlıkla elinde kahverengi 10 kurşluk olduğu haldeki bekleyişi gözlerimde halen canlılığını korur.

Akşam vakti iş dönüşü saatlerinde vapurdan boşalan Kuzguncuk sakinleri, İcadiye Caddesi'nin başında "amigo boş gidiyoor!" diye bir

17 Midraş: Küçük ibadet yeri. Müslümanlardaki Mescit gibi.

18 Minha ve Arvit: İkinci ve akşam dualarına verilen ad.

19 Sinagogda görevli kişi.

Nakkaştepe'den Kuzguncuk'a bakış. Oturan kişi dayım Albert Yomlevi, ayakta kiler sol başta Sara Pinto, sağ başta Annem Fortune ile birlikte. Şimdilerde bu mekânda Yeditepe ve Bric restoran var.

uyarı ile karşılaşılır; ceketinin yan cebine bırakılan birkaç kuruştan sonra Amigo, Vinya bölgesindeki evine doğru üstündeki değişmez kalın asker pantolonu, kahverengi ceket ve yün kasketi ile birlikte yola koyulurdu.

Yirmi Kur'a askerleri

Asker pantolonu da nereden çıktı?

Efendim bu çok eski bir hikâyedir. Şimdi anneme kulak veriyorum.

İkinci Dünya Savaşı yılları. Türkiye Cumhuriyeti'nin savaşın dışında kalmak, tarafsızlığını muhafaza etmek için bana göre İsmet Paşa'nın başarılı bir dış politikası ile çaba sarf ettiği sancılı yıllar.

Nazi propagandası o devirde Türkiye'de bir hayli etkindi. Sanırım bu yüzden Cumhuriyet Devrimi'nin aydınlanmacı değerleriyle hiç bağdaşmayan uygulamalarından birine tanık olmaktadır. Adına "yirmi kur'a askere alma" denilen bir dönem. Yetişkin bütün gayrimüslim Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarını askere alıyorlar. Bu uygulamanın Kuzguncuk'taki yansıması, neredeyse duanın okunabilmesi için gerekli on yetişkin erkeğin olması zorunluluğunu belirten "minyan yok" biçiminde tecelli ediyor. Ellisine yaklaşan dedem Yeşua Yomlevi, evde büyük oğlu Avram'ın yardımıyla kuşandığı asker elbisesi ile dönüşü belirsiz bir yolculuğa hazırlanırken, bizim Amigo da benzer bir şekilde Kuzguncuk bölüğüne katılıyordu. Hani insan "bu garibi de ne diye aldılar?" diye sormadan edemiyor.

Dönüş süreci başlamış. Ve Kuzguncuk'a ilk dönen en büyük asker bizim asker kim ola? Tabii ki, Amigo.

Onun dönmüş olduğu haberi bir anda Kuzguncuk'un dört bir yanına dağılınca, yoğun bir meraklı kalabalık, annemin çocukluk yıllarını geçirdiği evin giriş kapısı önünde yer alan basamaklara çöken Amigo'nun etrafında kümelenir. Coşku ve tezahürat sesleri arasında telaşla yakınları hakkında biraz bilgi almak isteyen yarı umutlu, yarı kuşkulu gözler Amigo'yu süzerken, ağızlardan dökülen soru yağmuru dinmek bilmiyordu. İşte giydiği bu pantolon da sanki o yılları anımsatır gibiydi. En azından bende bıraktığı intiba buydu.

Bir süre sonra dedem de eve dönmüş. İstanbul'a vardıklarında Üsküdar'a geçmişler. Birkaç asker ortaklaşa fayton tutmuşlar. Fayton Kuzguncuk'un ana caddesinde yoluna devam ederken, sokakta evinin yakınlarında arkadaşlarıyla oyun oynayan esmer görünümlü küçük bir kız çocuğu, kendisine seslenilen tarafa doğru başını döndürür. Ses ona hiç yabancı gelmemiştir. Babasını faytonda gören bu küçük kız şok ve sevinç karışımı bir refleksle evine doğru coşkulu bir şekilde bağırarak koşmaya başlar: "Anneee! Anneee! Babam geldi!!!!! Babaam!"

Amigo'nun Pratik Çözümü

Savaş bitmiş, Kuzguncuk tekrar doğal yaşamına geri dönmüştü. Annemin ilk gençlik yılları. Anneannem o dönemlerde arada bir Cuma günleri öğle vakti Şabat Akşamı için hazırladığı mönülerden, evinin girişinde kurduğu masanın etrafında topladığı Kuzguncuk'un maddi açıdan bir hayli yetersiz ve özürlü birkaç kişisine yemek verirmiş. Daha önceki satırlarda bahsettiğim zangoç Odesea, bizim sevimli Amigo, bazen de ak sakallı bir hacı dede bu sofrada zaman zaman yer alırlarmış. Yine böyle bir günde Amigo, sırtındaki ağrılardan şikâyet etmekteymiş. Anneannem de merak edip sırtında ne olduğuna bakmak isteyince iltihaplanmış bir çıban gözüne ilişti. Malûm; o devirlerde halk arasında "kocakarı ilacı" diye tabir edilen tedavi yöntemleri yaygın bir itibar görmekteydi. Nereden bulmuşsa, iltihaplanmış yaraya iyi gelen bir cins yaprağı, yarayı özenle temizledikten sonra üstüne bastırarak şerit haline getirdiği temiz bir bez parçası ile de sararak evine yollamadan önce her gün gelmesini de tembih etmiş. Amigo, Madam Viktorya'nın dediği gibi her gün düzenli olarak gelerek pansumanını yaptırmış. Bir, iki, üç derken yarada hissedilir derecede iyileşme belirtileri görülmeye başlanmış. Dördüncü gün Amigo gelmemiş pansumana. Ertesi gün de öyle. Sonra bir de bakar ki; Amigo evin önünden transit geçiyor. Yakalamış Amigo'yu.

- Neden gelmedin?
- İyiyim Madam Levi, yaprağı da kendim koyuyorum.
- Ne yaprağı koydun sen öyle! ?
- Yerde bulduğum marul yapraklarını koyuyorum.

Haydiii! Tedavi sil baştan...

Amigo'nun pratik çözümü anneannemin tıp literatürüne uymamıştı elbet.

Bir gün yine o misket oynamaya elverişli toprak zeminli arsalarda iddialı bir çift kale maç yaparken, bir haber aldık. "Biliyor musunuz Amigo'ya araba çarptı" Herhangi bir kırık veya çıkığı olmadığını bildirdiler. Sadece hafif bir çarpmamış. Onu alıp evine götürmüşler. O olaydan sonra Amigo sokaklarda daha az görülmeye başladı. Bir zaman sonra da Amigo'nun öldüğü haberi bir anda bütün Kuzguncuk'a yayıldı.

Son güz mevsiminin bir Pazar günü, o vakte kadar Kuzguncuk'ta gördüğüm en geniş katılımlı cenaze merasimiydi. Musevisi, Müslümanı, Ermenisi, Rum'u, Ortodoks'u, Gregoryeni, Arnavut'u, Bulgar'ı, Laz'ı, Türkü, Kürdü hepsi vardı. Amigo'nun naaşı Aşağıdaki Sinagogdan İcadiye Caddesi boyunca eller üstünde taşındı.

Kuzguncuk'un sembollerinden biri tarih olmuştu.

Bostan Sokağı'ndan Devam Ediyoruz

Sağımızda bazen izleyici bile topladığımız ve benim çoğu kez büyüklerim tarafından kalecilik ile görevlendirildiğim futbol maçları yaptığımız arsanın karşısında, etrafı çitle çevrili bahçe içinde bir ev ve sokağın sonunu T harfinin üst çizgisi gibi dikeyine kesip sonlandıran başka bir sokak daha var. Sonradan İnci Çayırılı adını alacak olan bu sokak, kesişme noktasından itibaren deniz kıyısına paralel bir doğrultuda Nakkaştepe yönüne doğru dik bir yokuş halini alıyor. Aşağıdan baktığınızda sanki bir çıkmaz sokak görüntüsü veriyor. Zira; sağ üst köşesinde Rum Ortodoks Mezarlığı'nın girişi var. Yol buradan sola kıvrılarak devam etmekte.

Tiya²⁰ Olga geldi aklıma.

20 Ladino dilinde "teyze" anlamına gelir.

*Kuzguncuk, Nakkaştepe mevki.
Solda küçük dayım Nisim, sağ başta büyük dayım Albert,
ortalarında Albert dayımın eşi Raşel, oturan annem.*

Tiya Olga

İlk bölümden zorunlu bir hatırlatma:

Hani şu İcadiye Caddesi'nin bitim noktası ile, Vinya denilen bakımsız toprak yolun başlangıç noktasındaki çeşmeye sırtınızı verip yüzünüz denize doğru bakar halde iken, sağ tarafınızdaki sokağın sol başındaki ev. O evde amcam Pepo ile babaannem Recina Dalva oturmaktadırlar. Bu binanın iki ayrı girişi var. Doğuya bakan kapıdan babaannemlerin evine giriliyor. Bina kuzey güney doğrultusunda ortadan ikiye ayrılmakta. Batı tarafında ise başka bir Musevi aile oturuyor. Bu bölümün giriş kapısı da kuzey yönünde. Babaannemin karşısındaki cumbalı evde, natürel meçli dalgalı saçları, sürekli giydiği koyu renk ağırlıklı elbiseleri ile Tiya Olga diye hitap ettikleri

hiç evlenmemiş, altmışlarına yakın Rum bir kadın, babası Karamanlı Müsyü Aristo ile birlikte ikamet etmekteydiler.

Annem evlendiğinde babaannemin evine gelin gelmiş. Ağabeyimin emeklediği yıllar da bu evde geçtiğinden Tiya Olga, eskilere dayanan komşuluk ilişkilerinin getirdiği o derin samimiyetle bizim büyük birader ile yakından ilgilenirmiş. Hatta annemin ifadesine göre, bizim birader konuşmaya başladığı yıllarda, Tiya Olga sayesinde lisan dağarcığına Ladino ve Türkçenin yanı sıra Rumca'yı bile eklemiş. Benim ise Tiya Olga ile pek bir teşrik-i mesaim olmadı. Ben dünyaya geldiğimde annem ile babam başka bir eve taşınmışlardı.

Acaba emekli bir öğretmen miydi? Bilmiyorum ama, bir keresinde ağabeyime matematik dersi verirken, sonradan okula başladığımda karşılaştığım ilk öğretmenimden anlatım tarzı olarak hiçbir farkı yoktu. Bazen babaannemde kaldığımda, lise çağındaki öğrenci kıyafetleri ile pek de güzel Rum ablaların bu eve gelip Tiya Olga eşliğinde ödev yaptıklarına, pencereden karşı tarafa gözlerimi sabitlemek suretiyle çok kez tanıklığım olmuştur.

Tiya Olga'nın sol bitişiğinde, yıkık ahşap bir ev vardı. Tamamen harabeye dönmüş bu evin öyküsünü sonradan öğrenecektim.

Bu harabenin yanında ise Trabzonlu kalabalık bir ailenin oturduğu giriş dahil üç katlı beton bir bina vardı. Kendisine "babaanne" diye hitap edilen ailenin en yaşlı kişisi pencereden sarkar ve çok belirgin bir Laz aksanı ile sokakta oynayan torunlarına bağırır, bir an önce eve girmelerini tembih ederdi. Açık renk teni, yaş icabı sarı iken sonradan beyaza dönüştüğü belli olan saçları ve kemer burnu ile soyağacının Pontus'a dayandığı fikrini veren bu yaşlı kadının 6 Eylül 1955 gecesini 7 Eylül'e bağlayan vandalizm saatlerindeki tutumu anlatılmaya değer.

6-7 Eylül 1955 Olayları

Yine annemi dinliyorum.

6 Eylül günü öğleden sonra eve öte beri almak üzere caddenin denize yakın bölümlerinde gezinen annem, aynı bölgede bir odasını muayenehane olarak kullanan Dr. Jojo Bardavit'in evinin önünde onunla karşılaşır. Doktor her gün gittiği hastanedeki görevinden gelmişti. Ailemizin sağlığı ile yakından ilgilenen bu değerli kişi, anneme bir an evvel eve dönmesini tavsiye eder. Annem buna bir anlam verememiştir ama, yine de fazla oyalanmadan iç güveysi olarak girdiği babaannemin evine geri döner.

Bizim büyük birader o sıralar iki yaşındadır. Benim ise dünya yaşamına adım atmama daha 21 ay vardır. O gün gece yarısına doğru yaklaşan öfke dolu uğultu sesleri Kuzguncuk'un dört bir yanında yankılanır. Muhtelif istikametlerden ellerinde meşalelerle Kuzguncuk'a nefret kusarak giren yağmacıların bir kolu eve yaklaştıklarında Laz Babanne pencereden dışarı sarkarak bizim evi, sol karşı köşedeki Haham Moiz Amram'ın evini, ve Tiya Olga'nın evini işaret eder ve "bunlar bizdendir oralara taş atmayın" diye bağırarak bu evlere herhangi bir zararın gelmesini önlemeye çalışır. Ancak buna karşın bitişiğinde bulunan ve benim harabeye dönmüş hali ile hatırladığım ahşap ev için ise aynı hassasiyeti göstermez.

Bu arada her ihtimale karşın, gelebilecek muhtemel taş yağmurundan korunmak için annem, iki yaşındaki ağabeyimi kucağına alarak yatak odasındaki gardirop ile kapı arasındaki boşluğa saklanmış. Anlatılanlara göre, Haham Moiz Amram, evine bayrak asarak kapı önüne çıkmış, iskemlesini de alarak sakin bir şekilde olayların yatışmasını beklemiş. Yürekli adammış doğrusu.

Babamdan naklen: Adına 6-7 Eylül denen o dehşet gecesine dönüyorum. İlk durak Yorgo'nun Muhallebici Dükkânı olmuş. Yağmacılar gecenin ilerleyen saatlerinde dönüp dolaşıp Yorgo'nun dükkânına

gelerek gözden kaçırıp da kırılmadık bir şey kalmışsa onu da kırarlarmış. Gece boyunca bu kırma işi defalarca tekrarlanmış. Gün ağardığında ortada sağlam kalmış herhangi bir malzeme veya demirbaşa rastlanmamış. İşte bu yüzden o gecenin kötü anısına gönderme yapılarak biraz da hicveden bir alaycı gülümsemeyle seslenirdi Müsyü Yorgo: "Her şeyi kıracak".

İyi de Laz Babanne neden bitişiğindeki evin taşlanmasına göz yummuş? Bana sonradan anlatıldığına göre, o evde Rum bir kadın oturmaktaydı ama sebep onun Rum olması değildi. Laz babanne bu komşusunu hiç sevmemiş. Hafif meşrep olan bu kadının zina yaptığından şüphelenir ve yanındaki evde böyle birinin oturmasından rahatsız olurmuş. O gece bu evi yağmacılara ilgisiz kalmak suretiyle dolaylı olarak hedef göstermesinin nedeni, kuvvetli bir ihtimalle bu durum olsa gerek. Zira Laz Babanne namazında niyazında muhafazakâr bir kadın olup herhalde mahallenin namusundan (!) kendisini sorumlu görüyordu. Yoksa aynı tavrı Tiya Olga'nın evi için de gösterirdi.

Müsyü Aristo

Tiya Olga'nın babası Karamanlı Mösyö Aristo'dan bahsetmiştim. Onu çok az gördüğümü hatırlarım. Yaz mevsiminde akşam üstleri biraz günün yorgunluğunu atmak, biraz da serinlemek amacıyla evinin önüne çektiği iskemlesine oturur, kızının getireceği kahveyi ellerini bastonunun üstünde kavuşturmuş bir halde beklerdi. Sadece başının yanlarında kalmış ak saçları, aynı renk pala bıyıkları ve sert bakışlarıyla tipik bir Anadolu Rumu olan Müsyü Aristo'nun geçmişte kalan yıllarını hatırlayan babam, onun kendisine "Davidikoo, sabaha kalispera, akşama kalimera"²¹ diye söylendiğini anlatırdı.

21 Kalispera, kalimera: Rumcada, "günaydın" ve "iyi akşamlar"

Müsyü Aristo vefat ettiğinde aile efradı cenazesine iştirak etti. Zira Tiya Olga neredeyse akrabamız kadar yakındı bize. Cenaze korteji onu saygı ile selamlayanlar arasından ağır ağır ilerleyerek yeni taşındığımız evin önünden (İnci Çayırlı Sokak) geçti ve yukarı doğru yol alarak sağ köşedeki mezarlığın kapısında durdu. Papaz efendi elindeki tütsüyü bir sağa bir sola sallayarak bir şeyler okumaktaydı. İlk defa bir Rum Ortodoks Cenaze Merasimi görmekteydim.

Tiya Olga biz Kuzguncuk'ı terk ettikten sonra bir süre daha orada yaşadı. Onu en son Pepo amcamın Zülfaris

Sinagogu'ndaki bekârlığa veda merasiminde gördüm. Bize artık Türkiye'de kalamayacağını, Yunanistan'a yerleşeceğini söylemişti. Öyle de yaptı. Takvimler 1971 yılını gösteriyordu. Şimdi bu evin yerinde boş bir arsa var. Yok olup gitmiş o güzelim ve cumbalı ahşap ev.

Yeni Komşularımız

Rum Ortodoks Mezarlığı'nın kapısından yokuş aşağıya inilip deniz seviyesine geline nokta dört sokağın kesiştiği yerdir. Yüzünüz denize dönük halde iken, arkanızda Bostan Sokağı, önünüzde ise denize doğru dik inen Yenigün Sokağı, solunuza baktığınızda sağ tarafınızdaki yokuşun deniz seviyesine inip İcadiye Caddesi'nde son

*Babaannem Recina Dalva,
Çekirdek Sokağı'ndaki evinin önünde.
Arka planda annem ve babam.
Annemin kucağında ağabeyim Sabetay.
Daha arkada Haham Muiz Amram'ın
evi.*

bulduğunu görürsünüz. Sokağın İcadiye Caddesi ile kesiştiği köşede Şekerci Mehmet'in dükkânı vardı. Envai çeşit akide şekeri ve lokumların bulunduğu bu dükkân aynı zamanda iletişim hizmetleri de vermekteydi. Annem hafta arası bazen zaruri durumlarda, babamın çalıştığı iş yerine telefon etmek istediği vakit, Mehmet'in dükkânına gelir, oradaki jetonla çalışan siyah renk ve işaret parmağımızı her bir rakamın ihtiva ettiği deliklere sokup çevirdiğimiz takoz misali telefonu kullanırdı.

Devam edelim:

O dört sokağın kesiştiği yeri anlatıyordum. Yokuş inildi, İcadiye yönüne doğru sağ tarafınızdaki köşedeki ahşap evin bitişiğinde birkaç basamak inilerek girilen iki katlı küçük beton binanın üst katı, okul hayatına adım atacağım yıl taşındığımız, üstelik içinde minik kurnalı bir banyosu olduğundan dolayı hamam bağımlılığından kurtulduğumuz yeni ikametgâhımızdı. Alt komşularımız, henüz çocukları olmamış genç bir çiftti. Hanife yengemiz ile Ali eniştemiz. İkisi de Çanakkale ilinin Biga nüfusuna kayıtlı. Ali Bey polis memuru olduğundan İstanbul Kuzguncuk'taki polis karakoluna tayini çıkmıştı. Benim çocukluğumun Kuzguncuk'unda bekçileriyle birlikte belirli bir sayıda asayiş şube polislerinin görev aldığı bir karakol mevcuttu. Eğer yolunuz Kuzguncuk'a düşerse, Beylerbeyi istikametinden gelip camiye geçtikten sonraki ilk sol sokak Üryanizade Sokağı'dır. Buraya saptığınızda solda bir otopark vardır. İşte bu otoparkın karşısında bulunan yeşil badanalı iki katlı bina o vakitler polis karakoluydu. Bendeniz bu yeni taşındığımız evde de bir önceki evden kalan akşam üstleri komşu ziyaret etme huyumu devam ettiriyordum. Bu ziyaretleri, özellikle polis amcam Ali'nin görevden eve döndüğü vakitlere denk düşürmeye özen gösteriyordum. Tabancasına sulanmak için. O da şarjörünü çıkartıp tutuşturuverirdi elime. Çok ağırdı bana göre. Parmaklarımı tetiğe zor uzatıyordum. Hiç de kovboyculuk oynadığımız su tabancalarına benzemiyordu. Annem ise, bu manzarayı gördüğünde köpürmüştü Ali'ye... "verme şu tabancayı çocuğun eline!..."

Bahar geldi Kuzguncuk'a... Fethi Paşa Korusuna çıktık piknik yapmaya... Ayakta solda Vitali Pinto ile ağabeyim Sabetay. Ben de babam Davut Dalva ile yere çökmüş "Hadi çek" diyorum galiba.

Soyadları Sarsılmaz olan bu ailenin memleketten çok gelen gideni olurdu. En çok Hanife yengenin kız kardeşi Hicabiye abla ile, Ali amcamın babası ziyaret ederlerdi. Haliyle onlarla da pek samimi olmuştum.

Yanıımızdaki ahşap evin sakinleri altı fertlik bir Musevi ailesiydi. Evin reisi Albert Levi Bey, Kuzguncuk sinagoglarının bakımı ve idari işlerinde uzun bir zamandır büyük emekleri geçmiş bir kişiydi. Dört çocukları vardı. İki kız, iki erkek. En küçükleri Eliza Abla o vakitler lise talebesi idi. Okula başladığım yıl ev ödevlerimde bana yardımcı olurdu. Yıl sonu okula gelip karnemi alan, sınıfımı geçtiğimi bildiren ve bu yüzden ilk tebrik eden de oydu. Biz Kadıköy İlçesine taşındığımızda Eliza Abla da, İsrail'e göç ederek aliya²² yapmıştı. Zaman içinde Levi Ailesi'nin diğer fertleri de İsrail'e göç ettiler. Şimdi bu ev restore edilmiş bir durumda olup çok güzel bir görüntü arz etmektedir.

Yorgo'nun Seslenişi: "Her Şeyi Kıracak"

Efendim bendeniz henüz daha bebek iken tahtalı köye adaylığımı koyacak derecede ağır bir enfeksiyon geçirmişim. Bu yüzden; doktorumuz Çiprut bana "mezar kaçını" derdi. Balıkyağı içmem için anneme tembih etmişti. Portokal suyu ile biraz tadını değiştirerek veriyordu annem. Ancak yine de onu içmek kâbus gibi bir şeydi. Bu enfeksiyon hastalığı ileriki yıllarda daha çabuk gelişmemi engellemişti. Bu yüzden aile ve akraba çevresinde benim de bir lakabım vardı. Bizim konuştuğumuz bir tür İspanyolcada "tel şehriye" anlamına gelen "fideyo" benim lakabımdı.

Ebeveynlerim bu nedenlerden dolayı beslenmeme pek önem verirdi.

22 Aliya: İsrail'e temelli olarak göç etmek.

Aşağıdaki Sinagogun bitişiğinde sahibi Bulgar asıllı olan bir muhallebici vardı. İçine girdiğinizde sütlü mamullerin mis gibi kokusu burun delikleriniz tarafından beyninizdeki algılama merkezine iletiltiğinde mest olabiliydiniz. Bu mekân, üstü mermer masaları, koyu kahverengi tahta iskemleleriyle görüntüsü artık mazide kalmış tipik bir muhallebiciydi. Yukarı doğru taranmış rengi beyaza koşan saçları, açık renk teni, mavimsi gözleri, âdeta bir kimlik kartı gibi duran üstündeki omuz askılı arkadan bağlamalı lacivert önlüğüyle Müsyü Yorgo, babamla her içeri girdiğimizde "her şeyi kıracak" diye seslenirdi. O zamanlar yemek işiyle aram bozuk olduğundan "her şeyi kıracak" seslenişinin beni sütlü mamuller yemeğe motive etmek amacıyla söylendiğini zannederdim. Yani ben mızıkçılık yapmayıp bir şeyler yersem öyle kuvvetli olacaktım ki; mermerleri bile bir vuruşta kırabilecek güce erişecektim. Yıllar sonra bu seslenişin beni beslenme hususunda teşvik etmek amacıyla değil, başka ve önceki satırlarda da mevzu edilen olayların kara mizah türünden anılması sebebi ile söylendiğini öğrenecektim.

Altismehi

Yeni evimize taşındığımızda bendeniz, özellikle yaz aylarında bütün günümü sokaklarda geçirebilme özgürlüğünü elde etmiştim. Ama her şeyin bir bedeli vardı.

– Madem tek başına Kuzguncuk'un altını üstüne getiriyorsun, o halde artık sinagogda verilen din eğitimi ve dua vakitlerine de gitmelisin.

Annem şart koşmuştu bunu.

Günlerin uzamaya başlayıp yeşillenen çevreyle birlikte sokaklarda sürtme dönemi de başlamış olur, bilhassa Cuma günü öğleden sonraları evden bir yolunu bulup da firar edenler, mahallede bir araya gelirdik. O günkü havamıza göre, ama yeterli sayı varsa ekseriyetle

çift kale futbol maçı ilk tercihimiz olurdu. Kendimi tamamen top koşturmanın zevkine kaptırdığım anlarda ilk uyarılar annem tarafından tebliğ edilir, akabinde ise daha emrivaki bir biçimde eve dönmem gerektiği bildirilirdi. Kabala Şabat için çağrılıyordum. Efendim; kudurma faslının o en zevkli dakikalarında sokağı bırakmak, ardından eve gidip yıkanmak, sonrasında da aşağıdaki sinagogun yolunu tutup Haham Pepo Karkaşon yönetimindeki minha ve arvit dualarında bulunmaya hiç gönlüm yoktu ama, bu yöndeki baskılara da fazla bir direniş gösteremiyordum.

Evdeki "Kabala Şabat" hazırlıkları tamamlandıktan sonra Kuzguncuk Sinagogu Mahazeke Tora (şimdilerde Talmud Tora diyorlar. Müslümanlardaki Kuran Kursu'nun muadili) talebelerinin etkin katılımı ile sinagogdaki yerimi alır, etrafta kim ne yapıyorsa ben de onlara bakarak aynı hareketleri yapardım. *More Adereh* denilen İbrani alfabesini öğrenmeye hiç istek duymadığımdan okumayı öğrenmemiştim. Bu yüzden bir an evvel duanın bitip eve dönme zamanının gelmesini sabırsızlıkla beklerdim. En hoşuma giden dakikalar ise, duanın son bölümünde söylenen marş ritmindeki "Yigdal Elohim ha" ile başlayan ve melodisi kulağa hoş gelen kısımdı. Ama yalnız benim değil, duanın bitme vaktinin geldiğini belirtmiş olmasından olsa gerek, bu bölümde birçoğumuzun yüz ifadesinde gülücükler ve memnuniyet mimikleri teşhis edilebilirdi. Bu fasıl da bittikten sonra ertesi gün sabah duasının (tefilla) saat kaçta başlayacağı yüksek sesle bildirilirdi. Ardından soluğu kapıda alır ve hızlı adımlarla bir an evvel evlerimize ulaşmaya çalışırdık. Zira evde bizi annelerin hünerli elleriyle hazırlanmış borekaslar,²³ bulema veya boyozlarla²⁴ başlayan, akabinde balık ile devam edip sebze yemeği tavuk ve pilavla sonuçlanan lezzetli bir Şabat sofrası beklemekteydi.

Ertesi günün akşamına doğru "Motsai Şabat" duasına (Şabat gününün sonlandığı dua) katılmak üzere daha çok yukarı mahalledeki si-

23 Borekas: Yahudi mutfağında bir cins unlu mamül.

24 Boyoz: Yahudi mutfağında bir cins tuzlu kurabiye.

nagogda yerimizi alırdık. Bu sinagogun ana kapısından içeriye girdiğiniz vakit her iki yönden aşağıdaki bahçeye inen merdivenler ile karşılaşsınız. Zemin katı midraş olmak üzere iki kattan oluşan bu sinagogun üst katı Şabat tefillası için, alttaki midraş ise akşam vakti Şabat gününü sonlandırmak üzere ibadete açılırdı. Duanın sonlarına doğru üç kez tekrarlanmak suretiyle "sabahi" makamında okunan bölüm, hem melodik açıdan kulağıma hoş gelmesi sebebiyle, hem de o zaman bu zamandır sözlerini ezbere olarak aklımda tutabildiğim yeğane dua olması nedeniyle, sıranın bir an evvel o bölüme gelmesini sabırsızlıkla beklerdim. Bu ve benzeri vecibelerin yaşantım boyunca uzağında kaldığım için muhtemel telaffuz yanlışlıklarının mazur karşılanacağını umarak mırıldanıyorum:

Altismehi, oyaltini
Tinafalti kamti,
Kiyeşeva hoşev,
Adonay orli.

Bilmem becerebildim mi?

Ayrıca yeri gelmişken bir hususu daha belirtmek istiyorum.

Eski kuşaklar hatırlayacaklardır. Ezan aynı şekilde sabahi makamında okunurdu. Kulağı musikiye yatkın güzel sesli müezzinler vardı. Şimdilerde Ezan'ın kulak yetisi olmayan din görevlileri tarafından detone bir şekilde okunması gerçekten üzücü.

Yaz mevsimi gelip akşamları geç vakitlere kadar sokaklarda oynadığımız günlerde sinagoga gitme yönündeki baskı, "Kabala Şabat" hariç biraz hafiflerdi. Bununla beraber, yaz mevsiminin hafta arasına denk gelen bazı günlerin öğle sonrasında aşağıdaki sinagogun bahçesinde biz Kuzguncuk Mahazeke Torasının fertleri bir araya gelir, Haham Pepo Karkason gelene kadar uzun eşek, birdirbir, dahil olmak üzere otuziki kısım tekmili birden her nevi kudurma faslını icra ederek hoşça vakit geçirirdik. Ardından amore²⁵ gelir ve bir

25 İbranice kelime. "Öğretmen" anlamına gelir.

anda ses seda kesilerek nefes nefese ve terli olarak bahçenin bir köşesinde yan yana dizilmiş bulunan iskemlelere oturarak günlük din eğitimi programına başlanırdı. Herkes o andaki seviyesine göre bir şeyler okur, ben ise çalışkanlığımdan (!) olsa gerek, haftalar öncesinden elime tutuşturulan *More Adereh* alfabe kitabının henüz daha ilk sayfasını bile hatmedememiş olmanın gerginliğini yaşıyordum. Çünkü nihayetinde okuma sırası bana da gelecekti.

Kuzguncuk'ta Yaz Mevsimi

İlk bölümde belirttiğim gibi iki tane yazlık sinemamız mevcuttu. Bu sinemalar yaz gecelerinde Kuzguncuk sakinleri ekseriyetinin uğrak yerleriydi. Eğer o akşam sinemaya gitme kararı alınmışsa, öyle sofraya kurup tekrar toplayıp akabinde su kaynatmak suretiyle elde bulaşık yıkamak zaman kaybına ve bilhassa sinemada görüş açısı azalan arka sıralara veya en önlere düşme riskine de yol açacağından, bu fasıl, ekmek arasına boca edilecek beyaz peynir ve domatesten mütevellit ayakta alelacele icra edilen bir beslenme pratiğiyle geçirtilir, ardından ailece sinemanın yolu tutulurdu. Geceleri çoğunlukla serin olduğundan kapalı ayakkabı ve çorap giyilir, omuzlara da bir hırka atılarak vuku bulabilecek muhtemel bir gece ayazına karşı önlem alınmış olurdu. Eğer koruluk mevkiindeki Altınel Sineması'na gidecek isek bu, Yeşilçam filmi izleyeceğimiz anlamına gelirdi. Film başlamadan önceki reklamlar faslı o devirlerde de mevcuttu. Mesela; "Ziraat Bankası Haftanın Aktüalitesini Sunar" programı gösterime girerken, bir çok kişi küçük kese kağıtlarına doldurdukları kabak çekirdeklerini çatırdatmak suretiyle dikkat kesilirler ve program akışı içerisinde dönemin çiçeği burnunda başbakanı Süleyman Demirel'in o ünlü fötr şapkası ile halkı selamlayıp Anadolu'nun bilmem hangi köşesindeki temel atma töreninin görüntüleri beyaz perdede izlenmiş olurdu. Sonra rol dağılımlarını ezbere bildiğimiz ve sonunun da nasıl biteceği pek sır olmayan filmi izlemeye koyulurduk. Doktor mu istediniz? Nubar Terziyan, Kötü adam mı istersiniz? Turgut

Özatay'dan, Danyal Topatan'a Hüseyin Baradan'a kadar bol. Baş aktris hep gözleri yaşlıdır. Belgin Doruk, Hülya Koçyiğit, Türkan Şoray revaçta. İyi adam ise ya Göksel Arsoy'dur, ya Ayhan Işık'tır, ya da Orhan Günşiray'dır.

Sinemadan Eve Dönüş

Film genellikle mutlu bir şekilde sonlanmış olup ışıklar yandığında, herkes ağır ağır ilerleyen kalabalığa karışıp çıkış kapısına yönelmeden önce usulen terk etme hazırlığındaki oturduğu tahta iskemlelere bir göz atar, unutulmuş veya yere düşmüş bir şeyin olup olmadığı kontrol edilirdi. Biz de benzer bir işlemi

tamamladıktan sonra ardı arkası gelen birkaç esneme eşliğinde çıkış kapısına yönelir, giderek dağılan kalabalık sonucu gecenin artan sessizliğinde belirgin hale gelen cır cır böceklerinin düdükvari sesleri eşliğinde evimizin yolunu tutarken, Bostan Sokağı'ndaki evimize taşınalı beri sinema çıkışında bizle aynı güzergâhı paylaşan bazı Kuzguncuk sakinleri, bilhassa hava sıcaklığının tavan yaptığı bazı gecelerde o enteresan durumu "yeniden görebilecek miyiz?" beklentisi içine girerlerdi. Neydi bu enteresan şey?

Dalva Ailesi: Bayramlık elbiseler giyilmiş, gezmeye veya muhtemel bir akraba ziyaretine gidecekler. Arka planda Tiya Olga pencereden bakıyor, sol taraftaki de Haham Muiz Amram'ın evi.

Anneannemlerin yan tarafında tek katlı düz girişi olan, zaman zaman orada vakit geçirdiğimden tek odalı bir ev olarak aklımda kalan bu yerde yaşlı Eliza ile Moşon çifti yaşarlardı. Eliza Teyze'nin

yüz ifadesinde bıkkınlığın izlerini görürdüm. Maddi durumlarının çok elverişsiz olmasından mı, yoksa kocası Moşon Amca'nın aksiliklerinden mi? Bilinmez ama, o bezmiş hali hep gözlerimin önündedir Eliza Teyze'nin.

Moşon Amca ise duruşuyla, sergilediği enteresan davranış biçimleriyle dünyanın hal-i pür melalini kendine hiç dert edinmeyen gamsız bir kişilik portresi çizmekteydi. Şahsına münhasır olan bu tarzı, çoğu kez biz çocukların gülmesine neden olurdu. Herhalde bunun için olsa gerek, bizim çocukça gözümüzde Moşon Amca, sevimli eğlenceli bir his yaratıyordu. Dedelerimizin emsalinden bilirsiniz. O devirlerde kış mevsimleri çok sert geçerdi. Bu bakımdan üşütmemeye dikkat edilir, ona göre tedbirler alınırdı. O dönem insanların en önemseddiği şey bel kısmını sağlama almak, onu katiyen üşütmemekti. Bu yüzden bele yün kuşak sarılır, pantolon gömlek kazak da o yün kuşağın üstüne giyilirdi. Haliyle bunlar sabah evde yataktan kalktıktan sonra icra edilen mutat temizlik faaliyetinden sonra giyinme faslı esnasında gerçekleştirilirdi. Ama bu konuda Moşon Amca'nın özgün tarzı görülmeye değer nitelikteydi. Bahar, yaz, kış fark etmez; Moşon Amca mutlaka kuşağını sarar, belini sağlama almayı ihmal etmezdi. Bu sağlama alma işlemini ise evden dışarı adımını attıktan sonra yolda yürürken gerçekleştirirdi. Yerlerde süren kuşak ağır ağır Moşon Amca'nın beline dolanırken, ağzından hiç eksik etmediği izmarit boyutundaki Gelincik sigarası, üç beş günlük tıraş olmamış sakalı, fotoğrafı tamamlayan birer aksesuar olarak yerlerini alırlardı.

Bunaltıcı sıcakların, bazı yaz gecelerinde de etkisini sürdürdüğü durumlarda ise Moşon Amcamız, bizler gibi yatakta bir o tarafa, bir bu tarafa dönerek uyuma müşkülâtı çekeceğine, yatağını kaptığı gibi evinin önüne çıkartarak sokağın kenarına park etmiş araba misali yerleştirdikten sonra, yastık ve yorgan eşliğinde muhtemelen gecenin ilerleyen saatlerinde evlerine gitmek üzere yatağının kenarından geçecek olanların ne tür bir tepki göstereceklerine aldırmaksızın tatlı bir esinti eşliğinde sabahı ederdi.

İşte o bunaltıcı sıcakların yaşandığı yaz gecelerinin sinema dönüşünde karşılaşma ihtimali yüksek olan enteresan manzara buydu.

Evdeki Gündelik Yaşam

O zamanlar okul öncesi çocukları yuvaya vermek gibi alışkanlıklar hemen hemen yok gibiydi. Dolayısıyla okula başlayana kadar çocuklar vakitlerinin büyük bir kısmını evde veya evlerinin önündeki dar alanda geçirdiklerinden, annelerin gündelik yaşam biçimleri hakkında ayrıntılı bilgilere sahip olabilmekteydiler.

En kısa gün, en uzun gecenin yakınlarında seyreden günlerin bazen karla kaplı sabahlarında, bir an için gecenin yeni başladığı yanılsamasına düşer, evden çıkmak üzere kravatını kuşanmakla meşgul olan babamı görünce, veya haftalık ev temizliğini icra etmek üzere gündeliğe gelen sarışın, mavi gözleri şaşı bakan, biraz da kaçık sevgili Marika'nın yüksek volümlü ses tonu kulaklarımda çınlamaya başladığında, sabah olduğunu ve birazdan günün ilk ışıklarının evin içine dolmasıyla birlikte lambaların söndürüleceğini anlamış olurdum.

Çamaşırların bulaşıkların elde yıkandığı, halıların periyodik zaman aralıklarında sopayla dövülmek suretiyle tozunun alındığı, dört ayak vaziyetinde elle yüzey temizliğinin yapıldığı, camların dış yüzeylerinin silinmesi için önemli bir risk alınıp biraz da akrobatlık gerektirdiği, buzdolabı olmadığı için tel dolaplarda saklanan yemeklerin dayanma süresinin azlığından, günün önemli bir bölümünün mutfakta geçirilmesi gerektiği yıllarda "ev kadınlığı" baya ağır bir işçilikti. Böyle bir tempoyu sürdürülebilir kılmanın tek çaresi de dışarıdan belirli bir yevmiye karşılığında haftada bir veya iki kez olmak üzere eve getirtilen gündelikçi kadınlardı. Ayrıca o devirlerde evlerinde çamaşır makinesi bulunduran aileler pek nadirdi. Bu bakımdan eve gelen gündelikçi kadınlar biri çamaşır için, diğeri temizlik için olmak üzere ikiye ayrılırlardı.

Eğer o gün eve Madam Ester gelmişse çamaşırlar yıkanacak demektir. Kaynar su kazanına atılıp sonra sopayla kaldırılıp lekelerin çıkıp çıkmadığının kontrol edilmesi, yere kurulan bir leğene çivit atılmak suretiyle çamaşırların elde yıkanması baya zor ve yorucu bir uğraştır.

Henüz daha ellisine yeni girmiş, ufak tefek zayıf ve esmer bir kadındı Madam Ester.

Yüzünün bir tarafında ve kolunun bir kısmında yanık izleri vardı. Öğle vakti beraberce sofraya oturduğumuzda gözüm o yanıklara ilişir, ama nedenini sormaya çekinirdim. Genç yaşta dul kalan bu kadın, tek oğlunu işte bu şekilde gündeliklere gidip türlü meşakatlere göğüs gererek büyütmüştü. Vinya denilen toprak yolun yukarı bölümlerinde tek katlı bahçeli bir evde otururlardı. Eski kuşak Yahudilerden olması sebebiyle Ladino'yu akıcı bir şekilde konuşan Madam Ester'in Türkçesi, ancak kendi derdini anlatabilecek düzeydeydi. Doğal olarak evde iş yaparken onunla annem hep Ladino konuşurdu. Sonraki yıllarda Kuzguncuk'u terk ettiğimizde Madam Ester'in oğlu ile birlikte İsrail'e temelli olarak göç ettikleri haberini almıştım.

Kuzguncuk'ta Erkekler Plajı

Şimdi "bu da nereden çıktı?" diyeceksiniz. Hani kadınlar plajı desek anlaşılır. Benim küçüklüğümde Bostancı Plajı'nın bir de kadınlara tahsis edilmiş ve etrafı branda ile çevrili ayrı bir bölümü vardı. Ama erkekler plajı? Bu Kuzguncuk'a özgü bir durumdu.

Güneşin neredeyse 21.00 sularında battığı sıcak yaz günlerinde, bazen akşam vapurundan gelecek Kuzguncuk emekçi ve özel teşebbüs erbablarını karşılamak üzere sokaklardaki enerji boşaltma hallerini bir süreliğine erteleyip iskelenin yolunu tutardık. Silindirik bacasından çıkarttığı kara dumanları ile emektar *Kalender* vapuru, güneybatı istikametinden boğazın akıntısına göre kendisini iskeleye en az hata payı ile yanaştıracak biçimde gelmektedir. Vapur düdü-

günü öttürerek yanaşır. Halatlar atılır, ardından iskeleler verildikten sonra vapurdan çıkan Kuzguncuklular, daha önce yolculuk esnasında kontrolör tarafından yarıya kadar yırtılmış biletlerini iskele kapısında bekleyen beyaz pantolon ve gömlekli, biraz da göbekli biletçiye teslim ettikten sonra, bu kişiler arasında yer alan delikanlı havalarındaki leventler, Beylerbeyi yönünde biraz ilerledikten sonra, nasıl olmuşsa yalılar arasında öteden beri boş kalmış bir arsaya varırlar ve kayalıklar arasında soyunup yanlarında hazır bulundurdıkları mayolarını giyerek kendilerini boğazın serin sularına bırakırlar, böylece sıcaktan bunalmış bir vaziyette geçirmiş oldukları yorucu bir günün acısını çıkartmış olurlardı. Boğaziçi'nde akıntı kuvvetli olduğundan denize girenler serbestçe kulaç atıp yüzemezlerdi. Zira açılmaya kalksanız kendinizi Kandilli açıklarında bulabilirdiniz. Ama "pehlivan" lakaplı babam Davit Dalva, bu hususta çok tedbirliydi. Kayalıkların birine bağlı olarak denize sarkıtılan bir halata tutunmak suretiyle denize girer, rahatça serinlerdi. İlgili ferahlama faslının sona ermesini müteakip, Pehlivan Davit, düş almak üzere babaannemin evine gelir ve zemin kattaki kabinde benim, bazen de babaannemin dışarıdan tulumba biçiminde su pompalamak gibi verilen iptidai bir destekle vücudun tuzlu sudan arındırılması faaliyeti gerçekleştirilmiş olurdu.

Aslı Yok Ama Yine de Pehlivan

Onu kispet giymiş bir halde yağlanıp el ense çekmek suretiyle güreş tuttuğunu hayali olarak gözlerimin önüne getirdiğimde gülmekten kendimi alamam. Tahminim odur ki; günün birinde muhtemelen bir pehlivanı pek de güzel tasvir etmiş olacak ki, babam gibi sosyal iletişim ağı geniş olan kişilerin köy gibi küçük yerleşkelerde aldıkları lakaplardan o da nasibini almıştı. Pehlivan.

Bununla ilgili bir anekdotu eklemekten geçemeyeceğim.

Bir Pazar sabahı evden kahvehaneye gitmek üzere adımını dışarı atmaya hazırlanan babama annem, bakkaldan bazı malzemelerin tedarik edilmesini, eve gönderilmesini tembih eder. Babam da yolunun üzerindeki bakkal Marko'nun yanında çalıştırdığı çıraklardan birine eline tutuşturulan listeyi verir ve bunları eve bırakmasını ister. Remzi Ağabey, babamı ismen değil, sadece pehlivan lakabı ile tanımaktadır. Alır siparişleri ve kendisine tarif edildiği eve yönelir. Bu ev ilk sayfalarda bahsettiğim alt katında Nisim Baruh ailesinin oturduğu evdir. Remzi Ağabey ilk defa gelmektedir bu eve. Alt komşumuzun kapısını çalar. Karşısına çıkan Madam Viktorya'ya,

- Teyze bunları patron gönderdi.
- Ne bunlar oğlum?
- Pehlivan tembih etti bunlar sizinmiş.
- Yanlış yavrum böyle biri yok burada.

Bu arada içeride rahat ev kıyafetleri ile oturmakta olan Müsyü Nisim Baruh da gazetesini bırakıp kapı önüne gelir.

Remzi aynı şeyleri ona da söyler ama Nisim Bey,

- Evladım bu binada peylevan yok. Üst katta da yok. Ben bir peylevan bilirdim Harb-i Umumi'de yukarıda bir yerlerde oturuyordu oraya git.

Remzi Ağabey, "amca o çoktan mefta olmuştur" der.

Bu arada ahşap evlerin ses geçirgenliği fazladır. Annem bir şeyler olduğunu fark edip kapıya çıkar ve aşağı kata yönelir.

- Kimi arıyorsun kardeşim?
- Usta gönderdi yenge, bunları pehlivanın evine bırak dedi.

Annem aslında bunları babamın getireceğini zannediyordu. Bakkal çırağını beklemiyordu. Üstelik şu Pehlivan yakıştırmasından da bihaberdi.

- Ne var sepette?
- Un, pirinç, alüminyum tel...
- Tamam bizimdir.

O esnada Müsyü Nisim Baruh şaşkın bir yüz ifadesiyle anneme döner ve;

- Aşk olsun valla, kocanın peylevan olduğunu bilmiyordum.
- Valla ben de onun pehlivanlığını hiç görmedim. Şimdi yeni öğreniyorum.

Tabii ki bu diyalog Ladino lisanında gerçekleşiyordu.

Önemli Bir Şahsiyet Daha: Sammaz Yusef Besudo

O, bir yandan aşağıdaki sinagogun sammazlığını²⁶ yaparken, diğer yandan da kunduracılık mesleğini yürütürdü. Sinagoga çok değerli hizmetlerde bulunmuş bu kişiyi günün birinde biz Mahazeke Tora talebeleri yaptığımız muzırlıkların neticesinde çok sinirlendirdiğimizi hatırlarım.

Ne yapsak beğenirsiniz?

Her sinagogda lamba misali tavana asılı bir vaziyette bulunan ve elinizle kavrayıp aşağı doğru çekilebilen bir mekanizmaya sahip, içine yağ doldurulup kandil yakılan demirbaştan bahsediyorum. O gün yine dua saatine kadar vaktimizi nasıl değerlendireceğimizi düşünürken arkadaşlardan biri dahiyane bir fikir üretti. İçine yağ doldurulan ve sanırım özgün adı lampara olan o mekanizma ile asansörcülük oynamaya kalktık. Bir aşağı bir yukarı, indirip kaldırıyorduk lamparayı. Kısa bir süre sonra olan oldu tabii. Benden yaşça ve boyca daha büyük arkadaşlardan biri, nasıl olduysa lamparayı devirip içindeki tüm yağın yerlere dökülmesine sebep olmaz mı...

26 Sammaz: Sinagogun temizlik, bakım işlerinden sorumlu ve dua günlerinde gelenlere yardımcı olan kişiye verilen ad.

Sammaz Yusef Besudo'nun büyük kare taşlar biçiminde döşenmiş mermer zeminin temizliğini bitireli henüz bir saat bile olmamıştı. Bizler ise bu vukuatı bir yandan onun fark etmemesini sağlamaya çalışırken, diğer yandan yerleri temizleyecek malzemelerin bulunduğu yere gizlice ulaşmaya çalışıyorduk. Ama yakayı ele vermemiz fazla uzun sürmedi. "Ne bu şiddet, ne bu celal" diyerek kendisini sakinleştirmeye çalıştık. Ardından yerleri hemen temizleyeceğimizi, pırıl pırıl yapacağımıza onu ikna ettik. Sonrasında malzemeleri alıp sosyal bir dayanışma ruhu içerisinde görevimizi layıkıyla ve de çabuk olarak yerine getirmeye koyulduk zira; minha duası için bazı yahidler kapı önünde belirmeye başlamışlardı bile.

Yahudi Futbol Ligi

Eski kuşaklar mutlaka hatırlayacaklardır. Bir ara İstanbul'daki dernek ve cemaatler arasında böyle bir turnuva tertiplendiğini hatırlıyorum. Kuzguncuk Yahudi Cemaati de bağrından bir futbol takımı çıkartarak bu turnuvaya iştirak etmişti. Kaç dönem devam etti bilemiyorum. Bazı kişilerin ifadelerine göre, bir süre sonra bu lig, cemaat ileri gelenleri tarafından kaldırılmış. Büyüklerimden duyduklarıma göre nahoş bir hadise bu lağvetme kararına bahane olmuş.

Arkasında ağırları olmayan, üst direkleri biraz aşağıya doğru bel vermiş kaleleri ve toprak zeminiyle Selimiye Kışlası'nın yanında mahalli lig maçlarının yapıldığı nizami ölçülerdeki sahada Kuzguncuk ile Dostluk Yurdu Futbol Takımları, arkalarına taraftarlarının yoğun tezahüratlarını da alarak kıran kırana mücadele vermektedirler. İlerleyen dakikalarda yükselen bir topa kafa ile hâkim olmak isteyen Kuzguncuklu oyuncuya Dostluk Yurdu Takımı'nın defans oyuncusu ayağını fazla yükselterek topa hamle yapmak ister. Futbol maçlarında zaman zaman rastlanan türden olan bu ikili mücadelede tabii istemeyerek kramponlar Kuzguncuklu oyuncunun suratında patlar. Sakatlıklara ilk müdahaleyi yapacak sağlık görevlisini altmışlı yıl-

ların amatör maçlarında bulmak mümkün değil tabii. Oyuncu ciddi bir sakatlık geçirmektedir. Apar topar hastaneye götürürler. Maç da yarıda kalır. Herkesin keyfi kaçmıştı. Bazı kişilerin yorumlarına göre işte bu tip etkinliklerden hoşnut olmayan cemaat yöneticileri, maçın yarıda kalmasına yol açacak olan bu ciddi sakatlığı bahane ederek turnuvaları, Yahudi Ligini iptal etme kararı almışlar. Bende o vakitler büyüklerimden duyduklarımın yalancısıyım. Doğruluk de-recesini bilemem.

Uçan Kasap

İkinci Dünya Savaşı ile ilgili bol bol Holivut filmi izlemiştir bir çoğumuz. Mutlaka her birinde SS üniformalı Alman Birlikleri'nin önünde seyreden, yanında ise, içinde takım komutanının oturduğu sepeti olan motosikletli sahnelerle rastlamışsındır. Aynısından Kuzguncuk'umuzun meşhur kasabında da vardı. Bazen görürdük. Kendisi direksiyonda, ailesi de sepette seyir halindeyken bir türlü onarmak gereğini hissetmediği patlak egzozu ile tüm Kuzguncuk'u ayağa kaldırır, tozu dumana katarak bir uçtan öbür uca İcadiye Caddesi'ni kat ederdi. Sanırım bu bakımdan onun da lakabı "uçan kasaptı"

Mümtaz Bir Şahsiyet

Onun Kuzguncuk'ta dillere destan olmuş bir yazısı vardı. İcadiye Caddesi'nin Vinya denilen bölgeye yakın ve sağ tarafta yer alan bir bakkal dükkânı işletmekteydi. Bu dükkân Bakkal Marko ile mukayese edildiğinde çok daha iddiasız bir görüntü vermekteydi. Evleri babaannemin eviyle sol çaprazdan karşı karşıya komşu idiler. Arada bir Madam Lusi ile babaannem Recina Dalva öğleden sonraları birbirlerinin evlerine ziyarete giderlerdi. Gün gelir dışarıda az güneş eşliğinde kuru bir soğuk, gün gelir rüzgarla birlikte camları döven

bir yağmur, bazen de lapa lapa yağan bir kar. Evin içindeki manzara ise hep aynıdır. Cezveye konmuş Türk kahvesi kor haline gelmiş mangalda olgunlaşmayı beklerken, onlar mindere kurulmuş olarak pencereden dışarıyı seyredip bir yandan da koyu bir sohbete dalarlar, veya "pastra" adını verdikleri bir iskambil oyunu ile akşam vaktine kadar keyifli saatler geçirirlerdi. Bir defasında ise onların evinde babaannem ile birlikteydim. Mevsim, gün ışığı süresinin minimum olduğu kış günlerinden biriydi. O da gelmişti. Her zamanki gibi sevecen, güler yüzlü ve şakacı. Elindeki şarap kadehi gözlerimin önünden gitmez.

Bakkal dükkânı işletiyor demiştim ama, o aynı zamanda herkesin çok sevdiği saygın bir din adamıydı. İlk sayfalarda bahsettiğim gibi yukarıdaki sinagogun birinci matine Şabat Tefillalarını o yönetir, haftaya tekabül eden Torah²⁷ bölümünü o okurdu. Komşu olduklarından babamı da, amcamı da küçüklüklerinden beri tanır ve onları çok severdi. Kızları vardı. Annemle aynı adı taşıyan bir kızı annemin her zaman bahsettiği çocukluk ve ilk gençlik arkadaşıydı. İnsancıl duruşu, engin hoş görüsü ve şarap severliğiyle tanıdığımız Haham Moiz Amram'ı unutmak, hele Kuzguncuk söz konusu olduğunda elbet mümkün olamazdı.

Ev Ödevlerimizde Bize Yardım Eden Haham

Babaannemin caddeye paralel olarak arka tarafına düşen Simitçi Tahir Sokağı'nın deniz yönüne doğru biraz ilerisinde ve sağ tarafında, birkaç basamak çıkıldıktan sonra içeri girilebilen tek katlı ahşap bir evde, doğuştan bedenen özürlü, dini bilgisi ile âdeta ermiş bir kişi görüntüsü veren ve herkesin Haham diye bildikleri bir adam oturur, ilk öğretim birinci, ikinci, üçüncü sınıf öğrencilerinin düzgün el yazısı yazma, matematik ve okuma gibi derslerinde yardımcı olurdu. İlkokul ikinci sınıfına devam ederken bir dönem ben

de onun öğrencileri arasına katılmışım. Düzgün el yazısı becerimi geliştirmemde, çarpım tablosunu ezberlememde, dört işlemi sağlamlarıyla birlikte daha çabuk ve doğru olarak yapabilmemde bana çok faydası dokunmuştu. Bazen ödevler bittiğinde bizlere kıssadan hisse çıkarabileceğimiz türden Torah kaynaklı hikâyeler anlatırdı. Bazen eğer oyun alanımız o gün evinin yakınlarında bir yerde olup da, vakit ikindiye geliyorsa bizi penceresinden gördüğünde bizde ona koşardık. "Amore Şalom" derdik. O da, minha saatinin yaklaşmakta olduğunu, bir an önce sinagoga gitmemizi isterdi. Üstelik güler yüzlü sevecen bir ifadeyle... Yanılmıyorsam Haham Pepo Karkaşon'un büyük biraderi idi. Daha sonra İsrail'e aliya yaptığını biliyorum.

Tek Kişilik Maraton

Sinagoga her gittiğimde onu mutlaka görürdüm. Giydiği takım elbise ve kravatı ile anısı gözlerimde bu gün bile canlılığını korur. Şabat günleri, haftanın Torah bölümü tek tek yahidlerin teva denilen kürsüye çağrılmaları suretiyle okunması bittikten ve Tevratlar sarılıp yerlerine intikal ettirildikten sonra verilen kısa bir arada Ladino ile yazılmış Hahambaşılık Haftalık Bültenini okuyarak cemaat mensuplarını bilgilendirirdi. Gerek Kuzguncuk Cemaati'nde, gerekse Musevi Cemaati'nin diğer bir çok birimlerinde değerli hizmetlerde özveriyle bulunmuş Eliyezer Hara'nın bir diğer özelliği de, onun sporcu yönüdür. Belirli zaman aralıklarıyla atletizm kıyafetlerini giyinmiş bir halde Kuzguncuk'tan Beykoz'a kadar arka tarafında Nesim Albala'nın özel arabası ile refakat ettiği maraton koşusunu başarıyla gerçekleştirirdi. Bu sportif faaliyet de, o zamanki *Şalom* gazetesinin haberler bölümünde yerini alırdı. Ne yazık ki, herkes tarafından çok sevilen ve çok saygı duyulan bu insan, 1986 yılının Eylül ayında Neve Şalom Sinagogu'na yapılan alçakça terör saldırısında yaşamını yitirenler arasındaydı.

Bir Kuzguncuk Sevdalı

Eğer konu Kuzguncuk ise, Nesim Albala'dan bahsetmemek çok büyük bir eksiklik olur.

Altmışlı yılların sonunda Musevi aileler Kuzguncuk'tan birer ikişer kopmaktadırlar. Sinagoglar eski canlılığını giderek kaybetmekte, bu durum da değerli büyüğümüzü derinden üzmektedir. İşte bu koşullarda Nesim Bey, iş hayatını bile ikinci plana iterek Kuzguncuk Sinagoglarının varlıklarını sürdürebilmeleri için olağanüstü bir çaba sarf etmektedir. Gerek Kuzguncuk'tan ayrılmış eski yahidlerin, gerekse Kuzguncuklu olmayanların kapısını çalarak özellikle Şabat Tefillalarına gelmeleri için büyük uğraşlar vermektedir. İş yeri bize yakın olduğundan, haftada birkaç kez babamın mağazasına uğrar ve o tatlı diliyle "Davidiko bu hafta Kuzguncuk'a bekliyoruz" şeklinde sözlü davetini öyle güzel sunması vardı ki, reddetmenin veya "gelemem" demenin imkânı yoktu. Hiçbir zaman katı dogmatik bir yaklaşımı olmadı. Laik düşünceye sahip bir Yahudi'nin nasıl olması gerektiğine dair örnek olabilecek bir kişiydi. Hiç unutmam, aradan yıllar geçtikten sonra kısa bir dönem benim de mensubu olduğum Yeşua Aroyo yönetimindeki çok sesli klasik musiki korosunu bir Pazar günü görüşmek üzere benimle birlikte Şef Yeşua Aroyo ve birkaç arkadaşımızı daha yönetim kurulu toplantısına çağırır. Hanuka Bayramı yaklaşmaktadır ve Yukarıdaki Sinagoda Şabat Tefillasına denk gelecek olan dua bitiminde koronun bir Hanuka İlahisi seslendirmesini talep etmektedir. Teklifi olumlu bulan Şef ile birlikte Yukarıdaki Sinagoga giderek nerede durabileceğimizi tespit etmeye çalıştık. En uygun yer teva denilen kürsünün ve Tevratların saklandığı yerin önüydü. Biz bunları konuşup planlamasını yaparken orada bulunan ve muhafazakâr yönü oldukça kuvvetli olan Haham Pepo Karkaşon araya girerek, eğer koroda kızlar da yer alıyorsa tevada çıkmamızın dinen mümkün olmadığını, zira kızlar arasında o an adetli olanların olabileceğini belirterek durumu gerekçelendi-

rir. İyi de, "ne yapabiliriz?" diye sorduğumuzda "kızlar azarada"²⁸ erkekler tevada" cevabını aldık. Şef dondu kaldı tabii. Sinagogun ortasına kurulup mu yönetecekti koroyu. Fazla uzatmadan döndük ve Hahamın çekincesini Nesim Albala'ya bildirdik. Nesim Bey bizi her zamanki sevecen yüz ifadesi ile dinledikten sonra, "siz bütün koro olarak haftaya tefillada bulunun, ötesini ben hallederim" dedi. Haftasına biz de dediği gibi yaptık. Nasıl ikna etti bilmiyorum ama, koro o gün tefilla sonunda öngördüğümüz yerde kızlı, erkekli olarak dizilerek Hanuka İlahisi'ni okudu. O günden beri biz, Nesim Albala'nın yeniden canlanmasını sağladığı Kuzguncuk Sinagogu'nu reformist diye bellemiştik. Umarım şimdilerde de böyledir.

Kuzguncuk'un Doktorları

Köy olmasına rağmen Kuzguncuk, ihtiva ettiği doktor sayısı bakımından iyi bir konumda sayılırdı. Benim hatırladığım dört dahiliye mütehassısı vardı. Mesela, uzun boylu, iri yapılı, incecik kenarlı gözlükleriyle çoğu kez kahve önünde tavla oynarken gözlerimin önüne gelen Dr. Ohannes, bazı bayram gecelerinde içkiyi, yemeği fazla kaçırıp da rahatsızlananlara elinde çantası ile koşturup evde tıbbi müdahalede bulunarak şifa dağıtan Dr. Karmona, sadece ismini duyduğum Dr. Minasyan ve de ailemizin çok yakından tanıdığı Dr. Jojo Bardavit. Dr. Bardavit benim ilk askerlik deneyiminde bulunmamı sağlayan kişiydi. Merak ettiniz değil mi? Ama onu en sona sakladım. Ben yine bizim sinagoga dönüyorum.

Purim ve Tisha B'Av'de Sinagog Atmosferi

Aşağıdaki Sinagogun Midraşı'nda oturulacak yerler duvardan duvara çepeçevre sabitlenmiş sedir misali bir şeydi. Yerden yüksekliği normal bir seviyeden fazla olduğundan, bacakların boşlukta

28 Azara: Sinagogda kadınların üst katta oturmaları zorunlu olan bölüm.

sarkmaması için ayak kısmına çepeçevre tahta basamak yapılmıştı. Purim duaları okunurken çocuklar sabırsızlıkla ayaklarını bu tahta basamağa vurup gök gürültüsü benzeri bir sesi çıkartmanın zamanını beklerlerdi. O an geldiğinde ise sanki sinagog başımıza yıkılıyordu. Biz işin daha çok eğlencesindeydik tabii. Kantarın topuzunu kaçırdığımızda büyüklerimiz haklı olarak sözlü müdahalede bulunmak zorunda kalırlardı.

Eeeee! yeter çocuklar oyun değil bu! biraz daha yavaş...

Bu vurma işlemi Babil esareti zamanında Yahudilere türlü eziyetlerde bulunan vezir Aman'ın öldürülüşünü mü ne? Sembolize etmek içinmiş. Benim aklımda kalan buydu.

Bir de ikinci tapınağın yıkılışı ve Yahudilerin anayurtlarından sürgün edilmelerine istinaden sinagoglarda melodik olarak ağıt biçimini andıran dualar okunurdu. Bu Midraştta Hahamlar, yere çok yakın alçaklıkta olan taburelere veya basamaklara oturarak hüznü nağmelerle bu yıkılışın getirdiği acıyı yüreklerinde hissederler ve bu duygular içerisinde dua ederlerdi.

İlk Askerliğim

Merak etmeyin; şimdi sıra bunda. Açıklayacağım:

Belki bir, belki iki dönem. Daha fazla olduğunu zannetmiyorum. Yalnız ben değil, sekiz ila on bir yaş gurubunun oluşturduğu bir kuşak, böyle bir ön askerlik deneyiminden beraberce geçtik. Üstelik bizim tertipler arasında erkekler kadar kızlar da bulunmaktaydı.

İkinci sınıfımı tamamladığım ders yılı sona ermişti. Yine bir önceki ders yılının sonunda olduğu gibi komşumuzun küçük kızı Eliza Abla ile okula gitmiş ve yine karnemi o teslim alıp sınıfımı geçtiğimi bildirerek tebrik etmişti beni. Öpücüklü kısa bir tebrik faslından sonra üç ay boyunca geceleri saat onlara kadar, üstelik ödev

yapma baskısına da maruz kalmadan, sokaklarda özgürce her nevi enerji boşaltma etkinliklerinin planlarını yapmaya başlamıştım ki, annemin, " Salvo bir dakika gelir misin sana bir şey söyleyeceğim" çağrısına uyarak yanına gittim.

"Bak yavrum geçen hafta sen okuldayken Dr. Jojo Bardavit'in tavsiyesi üzerine Galata'dan iki kişi buraya geldi. Musevi çocukları için Burgaz Adası'ndaki yaz kampına seni göndermemi isteyip istemediğimi sordular. Bende okulun bitmesini bekleyip sana sormam gerektiğini, cevabımı ondan sonra vereceğimi söyledim. Ne dersin? Gitmek ister misin?"

Doğrusunu isterseniz bu beklemediğim teklif karşısında şaşkın, gönülsüz ve de kararsız kalmıştım. Ama bir yandan da Dr. Jojo Bardavit'in gösterdiği ilgiye kayıtsız kalmayı da pek benimsemi-yordum. Ne de olsa ailemizin yakın tanıdığı. Üstelik o dönemler çocuk gözüyle pek az doktorda gördüğüm sempatikliğe sahip bu insanın, kendisine muhtemelen organizatörler tarafından sorulan "Kuzguncuk'tan tavsiye edeceğiniz kişi var mı?" sorusuna tereddüt-süz benim ismimi vermesi karşısında, nezaketen kendimi o kampa katılmaya, sanki reddedersem onun iyi niyetine ayıp olur gibi bir ruh halinin etkisine girdim. Ve...

– Olur anne giderim.

Bu benim hayattaki en büyük hatalarımdan biriydi.

Bilirsiniz o devirlerde İstanbul'un Rumeli yakasında oturan Yahudiler büyük bir ekseriyetle Şişhane, Tarlabası, Kuledibi gibi semtlerde yoğunlaşmışlardı. Giderek göç vermek suretiyle azalma-sına karşın Balat ve Hasköy semtlerinde de halen ikamet edenler mevcuttu. Bununla birlikte Kurtuluş, Harbiye arasındaki bölümde de yerleşmiş Yahudi aileler vardı. Bizim alafrangacılığa meraklı burjuvazimizin mesken tuttuğu Nişantaşı, Teşvikiye, Topağacı gibi semtleri saymak gereğini hissetmedim. Zira sözü edilen etkinlik,

bana kalırsa o dönemin şartlarına mahsus olarak yaz mevsimini Adalar, Suadiye, Caddebostan gibi İstanbul'un sayfiye beldelerinde geçirmeye ailelerinin maddi durumu el vermeyen çocuklara yönelikti. Bunaltıcı yaz sıcaklarını çocukların bu kışlık semtlerde geçirmesi onlar açısından tercih edilebilir bir durum olmayabilirdi ama, Kuzguncuk öyle mi ya?

Biz Kuzguncuklular bu açıdan daha şanslı sayılırdık. Boğazın kıyısında şirin bir köy. İri ve hantal büyük binaların olmadığı, Boğaziçi'nin oksijeni bol havası ve bir dizi boş arsa bolluğundan çocukların oyun alanı problemlerinin mevcut olmadığı, ayrıca yanı başında yürüyüş mesafesindeki koruluk ve çayır çimen yoğunluğu ile benzer diğer muhtelif sebeplerden dolayı sayfiye beldelerine gide-memek, biz çocuklar için bir kayıp ifade etmiyordu. "Kuzguncuk'ta geçirdiğim çocukluk yıllarım boyunca arkadaşlarım arasında bu tarz bir eksiklik duygusunun izlerine hiç rastlamadım" desem fazla abartmış sayılmam.

Annemin teklifine "deneyelim belki güzeldir" kabilinden bir üslûpla olumlu yanıt vermiştim şu Burgaz Adası Kampı'na...

Vermez olaydım ahh!

Pazartesi sabahıydı. İçine çamaşır çorap mendil vs. gibi birkaç parça giyim eşyası yerleştirilmiş ve üzerinde beyaz renkle "Air France" yazılı mavi renkte, çoğunlukla spor amaçlı, bazen de sefertası taşıma amaçlı çanta, omuzuma o özgün kayışı ile asılı olduğu halde annemle birlikte Kuzguncuk'tan vapura binerek teslimatın yapılacağı Galata Köprüsü'ne doğru yola çıktık. Ada'ya hareket edecek olan vapurlar o köprüden kalkardı altmışlı yılların İstanbul'unda. Bilirsiniz eski Galata Köprüsü dubalar üzerine inşa edilmiş olduğundan dalgalarla cilveleşip dururdu. Biz vapuru bekleyenler köprü altında bu cilveleşmeye ortak olurken, diğer yandan çocuklarını gelen yetkililere teslim edecek anneler, yavrularına son talimatlarını vermekteydiler. Yanlış hatırlamıyorsam bazı anneler bizlerle beraber vapura binmiş,

kampa kadar geldikten sonra çocuklarını bırakarak adadan ayrılmışlardı. Ben ise bu tür şeylerden pek haz etmezdim. Annemden beni köprüde bırakmasını istedim. Nasıl olsa yetkililer oradaydı. Öyle de oldu. Etrafıma bakınıyordum. Çoğunlukla yukarıdaki satırlarda bahsettiğim semtlerden gelen ve benim gibi müstahdem ailelerin çocukları idiler. Dakikaların geçmek nedir bilmediği bir bekleyişten sonra, nihayet o dönemde birbirlerinin aynısı olup "ihtilal vapurları" olarak bilinen dokuz vapurdan biri olan *İnkılap* vapuru iskeleye yanaştı.

Yok ki şimdilerde olduğu gibi deniz otobüsleri... Bir adaya gideceksin, vakit geçmek bilmiyor. Üst katta ortalarda bir yerde tek başıma oturuyorum. Anneleri yanlarında olan bazı tertipler pencerenin içine yerleşmiş, vapur yolculuğunun tadını çıkartmak ile meşguldüler. Vapur Burgaz Adası'nın iskelesine yanaşmak üzere manevra yaparken, çocuklar pencere kenarlarına iliştiler. Ben de yanaştım. "Dört haftamı geçireceğim yeri göreyim" dedim. Gözüme ilk ilişen, ormanlık alanın ortasında yüksekçe bir yerde çok rahat bir şekilde görülebilen tahtadan yapılmış Türk bayrağı idi. Vapurdan inip iskele meydanında toplandığımızda görevliler bizi okuldaki gibi sıraya soktular. Ardından adı adım olarak dört haftalık bir süreyi kapsayacak olan kalacağımız mekâna vardık. Bu arada öğle vakti gelmiş olduğundan, ilk evvela bizleri sekizer kişilik masalardan oluşmuş yemekhaneye aldılar. Bize yemek servisi yapılırken, iri yapılı, gösterişli, saçları kuaför çıkışlı, elli beş yaşlarında şık giyimli bir kadın, yemek masalarının arasında dolaşarak bizleri görsel denetimden geçiriyordu. Orada gönüllü olduğu belli olan birkaç sosyetik ile aralarında konuşurken Fransızca'yı tercih ettikleri duyulmaktaydı. O ana kadar her daim karşılaştığım "tabağındakini bitir bakayımmm!" türünden zorlamalarla geçen bir yemek faaliyetinden sonra bizleri gece yatacağımız koğuşlara götürdüler. İki katlı olan bu binanın birinci katındaki koğuşta kızlar, üst katında ise erkekler kalacaktı. Belirli mesafelerle yan yana dizilmiş iki sıra halindeki yataklardan oluşan koğuşumuza vardığımızda, görevli genç kadınlar her birimi-

zin kullanacağı üstü numaralı dolaplarımızı bizlere tanzim ederken, bir yandan da dolap içindeki tek tip kıyafetlerimizi giyinmek üzere dağıtıyorlardı. Taba, lacivert, bej, ekru karışımı ekose gömlek, lacivert şort, beyaz çorap ve lastik ayakkabıdan oluşan tek tiplerimizi kuşandık. Sonrasında kişisel eşyalarımızı dolaplarımıza yerleştirirken kadın görevliler, sanki başka bir seçeneğimiz varmış gibi her birimize "bu gece burada kalacak mısın?" diye soruyorlardı. Tabii tek bir "hayır" cevabı çıkmıyordu. Elimiz mahkûmdu. Nasıl oldu bilmiyorum. Koğuşun iskeleyi gören penceresine en yakın olan dipteki yatak bana düştü. Bu durumdan pek bir memnun olmuştum. Tek tiplerimizi giyiniş değiştirdiğimiz elbise ve bazı kişisel eşyalarımızı dolaplarımıza yerleştirdikten sonra aşağıya inip binanın beton zeminli avlusunda birbirimizle spontane gelişecek tanışma sürecine girdik. Aynı semtlerden gelen çocukların kısa sürede gruplaşıp kaynaşmaları doğaldı. Herhalde Kuzguncuk'u temsilen oradaki tek kişi olmam, arkadaş guruplarına iştirak etmemde diğerlerine göre birkaç günlük gecikmeme sebep oldu. Saatler ilerliyordu. Güneşin ufuk çizgisine yaklaştığı, Eminönü Karaköy istikametinden gelmekte olan aile reislerini iskelede bekleyen eşlerine, çocuklarına kavuşturmak üzere gelen vapurun düdüğünü öttürdüğü, kıyıdaki kahvelerde akşam çaylarının yudumlandığı sırada, bizim kampta görevli olarak bulunan otoriter genç kadınlar, "toplan" uyarıları yapıyorlar, ardından kızlar önde, erkekler arkada olmak üzere sıralanarak komutla ağır ağır yemekhaneye alınıyorduk. İri yapılı, şık giyimli, saçları kuaförlü, elli beş yaşlarındaki Fransızca konuşmaya meraklı kadın yine ortaya çıkmış, oturduğumuz yemek masaları arasında dolaşarak düzen ve intizamın sağlanmasını organize ediyordu. Arada "sessiz olun bakayım!" diye zılgıt çekerek.

Yemek servisi yapılırken dışarının karanlığı, içerideki ışıkları yakıttı. Sıra meyve yemeye gelmiş, bu arada dışarıya tüyme niyetinde olanlar genç görevli otoriter kadınlar tarafından geleneksel talim ve terbiye tarzımıza uygun bir üslûpla uyarılıp ilgili hürriyet teşebbüsleri anında bastırılıyordu. Meyveler yendi, masalar temizlendi ve

dışarıya çıkma komutu geldi. Avluda yemek sonrası bir süre daha vakit geçirirken ben bir köşeye çekilmiş "şu anda Kuzguncuk'ta olmak vardı" diye kurmaya başlamıştım. Evet şu an Kuzguncuk'ta olsam ne yapardım?

Yemeğimi bitirmek üzere olup, ardından kendimi sokağa atarak mahalledeki arkadaşlarla gece onlara, on birlere kadar "yakar top" mu istersin, "kukalı saklambaç" mı istersin, yaz gecelerinin tadını çıkarırdım. Ya da, annemle babamla sinemaya giderdim. Veya deniz kıyısına inip sinagogun yanındaki muhallebici Yorgo'dan küçücük bardak biçimindeki külahın üstüne özenle yerleştirilmiş çikolatalı kaymaklı veya çilekli yirmi beş kurşluk dondurmayı sindire sindire yalarken, kıyıdaki yakamozları, karşı kıyılardan atılan rengarenk havai fişeklerini, ya da iskeleye yanaşmakta olan Rumeli Kavağı vapurunun son Boğaz seferini izleyebilirdim.

"Herkes toplansın" sesi bana Burgaz Adası'nda ifa edeceğim militarize edilmiş yaz tatili (!) deneyiminin ilk akşamında olduğum gerçeğini hatırlattı. Genç, görevli kadınlar bizlere yatma vaktinin geldiğini, yatakhanelere doğru yönelmemiz gerektiğini bildiriyorlardı. Saat daha 22.00 bile değildi. Koğuşumuza çıktık. İskeleyi gören pencere kenarındaki yatağıma yöneldim. "Nasıl uyuyacağım? uykum yok ki" diye sessizce isyan ederken bizim koğuş sakinlerinin sadece erkeklerden oluşmadığını gördüm. Yaşça bizden iki, üç yaş daha büyük üç, beş kadar kız arkadaş da bizlerle aynı koğuşu paylaşıyorlardı. Sanırım alt koğuşta yatak sayısı mı yeterli değildi yoksa daha küçük bir yer olduğundan kızları sığdıramamışlar mıydı bilemiyorum. Neticede bizim koğuş uniseks bir görüntü vermekteydi. Bir süre sonra ışıklar da söndürüldü. Koğuş dışındaki merdiven başlarında açık bırakılan lambalardan süzülen ışık ise etrafın daha karanlık olmasını engellemekteydi. O gece saatler bir türlü geçmek bilmiyordu. Gece yarısına doğru etraf derin bir sessizliğe bürünmüşken, benim gözlerim hâlâ açıktı. Bir ara pencereden dışarı baktım. Köprü istikametine gidecek olan son vapur iskeleden

ayrılıyordu. Hayallere dalmıştım ki, sol tarafımdan gelen hışırtı biçimindeki sese doğru döndüm. Sessiz olmaya azami derecede özen gösteren görevli genç kadınlardan biri dolapların bulunduğu duvara paralel olarak baş tarafı bana, ayak kısmı ise koğuş kapısına gelecek şekilde konulmuş yatağına giriş yapıp uyku pozisyonu almakla meşguldü. Dahasını hatırlayamıyorum; uykuya dalmıştım. Sabah gözlerimi açtığımda günün ilk ışıkları koğuşu aydınlatırken, diğer tertiplerde de uyanma belirtileri gözleniyordu. Tekrardan soluma dönüp baktım. Görevli genç kadın yatağında değildi. Herkes uyanmıştı ama, henüz kalk komutu gelmediğinden yatakta beklerken topuklu kadın ayakkabısı sesleri ile gözler kapıya yöneldi. İri yapılı, saçları kuaförlü ve zümredaşları ile Fransızca konuşan elli beş yaşlarındaki kadın, yatakların arasında dolaşıp ıslanmış yatak vukuatının olup olmadığını sorgulamaktaydı. Karşımdaki yatağın hizasına geldiğinde vücudunu o tarafa döndürdü. Yorganı kaldırdığında pek hoşnut kalmadığını gördük. Bir el işareti ile koğuş kapısında bekleyen erkek hademeleri çağırdı. Hademeler, çarşafı ile birlikte her biri bir ucundan tutarak çocuğu sırtlayıp banyoya götürdüler. Komut verildi: "Kalkın çocuklar." Alelâcele giyinmek, tuvalet, el yüz yıkamak, dişleri fırçalamak derken avluda sıraya girmek suretiyle intizamlı bir şekilde bir önceki günden itibaren tayin edilen sekizlik mangalarımıza ait masalara yerleşip kahvaltı etmeye koyulduk. Kahvaltı sonrasında avluya çıkıp enerji boşaltma ve ardından saat 10.00 sularında içtima.

Sıraya gir, ikişerli ol, mesafe al, kızlar önde, erkekler arkada olarak uygun adım yürüyüşe geç. Nereye? İstikamet Kalpazankaya.

Bölüğün önünde arkasında sağında solunda yer almış görevli dominant kadınların nezaretinde çam ağaçlarının arasındaki yoldan yürüyoruz. Giderek ter basıyor; başlarımız ister istemez denize doğru dönüyor. "Denize girip serinlesek ne güzel olurdu" türünden iç çekerek yola devam ediyoruz. Denize girmek mi dediniz?

Yasak efendim yasak! Değil girmek, ayağını bile sokmana izin yok. Kalpazankaya dolaylarında bir süre mola veriyoruz. Herkes bir ağacın dibine çökmüş üçerli beşerli guruplar halinde kaynatırken, ağaçların gölgesiyle biraz olsun serinliyoruz. Tekrar "toplan" komutu veriliyor. Bu defa yukarılara doğru ağaçların daha da sıklaştığı bölgeye, oradan tekrar aşağılara inip geldiğimiz yola çıkıyoruz. Kampa vardığımızda vakit öğle olmuş, yemekhanede görevliler masaları hazırlamak ile meşgulken bizler de yemek saatine kadar avluda guruplar halinde kümelenerek fiziksel ve sözel şakalaşmalarla yemekhaneye alınma talimatını bekliyoruz. Yemek sonrası yatakhane bir saatlik istirahat zorunluluğu var. Ya sonrası?

Tek fark, bisküvit veya gato salam diye belleğimize kazınan mozaik pasta ile birlikte verilen vişne şurubundan oluşmuş ikindi kahvaltısı keyfi dışında değişen bir şey yok. Sabahki programın aynısı.

Günler araya karbon kağıdı konmuş gibi geçmekteydi. Cumartesi ve Pazar günleri farklıydı. Çünkü bizim bölük, ziyaretçi akınına uğruyordu. Hafta sonlarında geçekleşen ana, baba, dayı, hala, amca, teyze takviyeli bu ziyaretler için çam ağaçlarının hâkim olduğu tepelerde randevu veriliyor, bölük öğleden sonra oraya getirtilip, tertipler yakınlarıyla birlikte ağaçların dibine çökerek hasret gideriyorlardı. Bu arada geceleri bizim koğuştaki kalan genç görevli kadın, harçın bir üslupla yanlarında getirmiş oldukları yiyeceklerin çocuklara verilmemesi yönünde ziyaretçileri uyarmayı da ihmal etmiyordu.

Günler birbirini kovalamaya devam etmekteydi. Bir gece koğuştaki yine yaklaşık 22.00 suları gibi benim yaz mevsimi Kuzguncuk standartlarıma göre erken sayılan bir saatte yatmaya hazırlanırken tekrardan "buraya gelmekle ne kadar aptallık etmişim" diye düşünüyordum ki; nahoş bir hadiseye daha tanık oldum. Ne olduysa, bizim koğuştaki kalan kızlardan biri, olur a! Çocuk bu... tutturdu "ben gitmek istiyorum annemi isterim" diye. Bizim görevli otoriter kadının tavizi yoktu. "Çabuk yatağa gir bakayım!" Kız direndi "hayır yatmayacağım".

– Çabuk yatağa dedim!

Derken huysuzluk ağlamaya dönüştü. O ağladıkça bizim otoriter kadın giderek daha sertleşiyordu.

– Madem öyle gel bakayım buraya; koğuşun ortasında ayakta duracaksın. Cezalısın.

Sonra bizlere döndü.

– Hadi bakalım herkes uyusun artık.

Işıklar söndürülmüş, ince pikeler kafalara çekilmişti. Yatağımdan izliyordum onu. Eliyle göz yaşlarını silmeye çalışıyor, hıçkırıkla karışık ağzından çıkan "annemi istiyorum" sözleri yinelenip duruyordu. Gecelikle, yalınayak ve ayakta.

Çocuklar için tertiplenmiş yaz kampı (!) bu.

Bazı akşam yemeklerinde, bizlerden ayrı olarak buraya açılan genişçe mutfakta bir veya iki çocuğun yemek yediğini görürdük. Bu da ayrı bir ceza yöntemiydi. Topluluktan soyutlanarak mutfakta yalnız başına akşam yemeğini yemek. "Onur kırma cezası" Hürriyetime kavuşacağım son günlere doğru sabırsızlığın ve bıkkınlığın yarattığı itkiyle, bir akşam, "yeter artık bu sıra mıra" diyerek yemekhaneye sıra dışı bir giriş yaptım. İri yapılı, saçları kuaförlü, gönüllü zümredaşları ile Fransızca konuşan elli beş yaşlarındaki kadın tarafından arkadaşlarımdan ayrı olarak mutfakta yemek yemeğe mahkûm edildim.

Tezkere alacağımız hafta sonu gelmişti.

Çocuklar Pazar günü ebeveynlerine teslim edilecekler, Pazartesi günü de başka bir talihsiz çocuk gurubu gelecekti. Artık bir gece daha fazla orada kalmak istemiyordum. Annem ile birlikte iki kadın daha Cumartesi günü öğleden evvel gelerek çocuklarını almak istediler.

İdare ısrarcıydı.

– Pazar günü çocuklarınızı alabilirsiniz, yarını bekleyin.

Ertesi gün gelmelerinin mümkün olmadığını belirten ve aralarında annemin de bulunduğu birkaç kişi de aynı biçimde ısrarcıydı.

– Çocuklarımızı bu gün almak istiyoruz.

Ben ise uzaktan annemi iskelede görmüştüm. Bir dakika daha fazla durmak istemiyordum bu cezaevinde. Doğru koğuşa gittim, tek tiplerimi üstümden çıkardım, kendi sivillerimi giydim. Niyeti iyice bozmuştum; firar edecektim. Nihayet uzun tartışmalar sonucu benle birlikte birkaç çocuğun Cumartesi günü kamptan ayrılacakları kabul edildi. Ancak ilk önce öğle yemeği yenecek sonra...

– Yemek de istemiyorum kamp da istemiyorum ulan! (Tabii ki içimden söyleniyorum.)

Öğleden sonra 14.30 gibi annemle birlikte nizamiye kapısından çıkış yaptım. Doğru iskeleye... Arkama bile bakmak istemiyordum. Vapurdayken bile dönüp bakmadım adaya. Gözlerim Bostancı sahillerini süzmekteydi. Plaja gidip deniz sıftahı yapacaktım.

O gün bu gündür, Adalar bana hep sevimsiz gelmiştir. Burgaz Adası'nı ise bunca yıldır sadece iki kez ziyaret ettim.

Sonuç olarak şunları da ilave etmeyi gerekli görüyorum.

O devirlerdeki eğitim sistemimiz, toplum hayatımız, aile yapımız, ast üst hiyerarşisine, şiddet içerikli bir disiplin anlayışına, okul hayatımız ise militarist motiflerin yoğun olduğu bir yapıya dayanmaktaydı. Bizim çocukluk yıllarımızda disiplini dayak zanneden çok öğretmen vardı. Bu yüzden on binlerce yetenekli ve belki de ileride toplumuna pek de faydalı olabilecek öğrencinin okuldan soğuyup heba olup gitmelerine neden teşkil etmişlerdir.

Yahudi Toplumu da elbet bu iklimin içinde olduğundan farklı olmazdı. Yaz kampını bu açıdan değerlendirmek gerekir.

Karnemi aldığım gün yaz tatilinin başladığını zannetmiştim. Meğerse bir ay daha varmış. Kendim ettim, kendim buldum.

Yeniden Kuzguncuk'ta

Yaşam doğal akışında devam ediyordu Kuzguncuk'ta. Arkadaşlarla birlikte oluyor, kafamıza göre vakit geçirecek birçok meşguliyet üretiyorduk. Yemek saatleri hariç, gece geç vakitlere kadar yine sokaklardaydık.

Her hafta olduğu gibi yine Perşembe günleri Rum Ortodoks Kilisesi'nin önünde mini bir aktariye pazarı kuruluyor, tezgâhlardan birinin başındaki sağ kolu çolak satıcı, müşterilerine envayi çeşit baharat ve şifalı bitkileri karabiber kokuları eşliğinde sunmaktaydı. Karşı tarafta ise çocuklar, sapan yapmak için en iyi cins yassı ve bordo renk lastiklerin bulunduğu Evripidis'in hırdavatçı dükkânını dolduruyorlardı. Lastiği kapan süratle kuru ağaç dallarının bol olduğu mintıkada soluğu alıyordu.

Bu arada Kuzguncuk'umuzun delikanlı seyyare balıkçısı, evlerden birinin önünde durmuş, Madam bilmem kime günlük taze balık satmaya çalışıyordu.

– Alsana alsana vallahi daha şimdi yeni geldi, taze, taze, alsana be!

Alıcı Yahudi, satıcı da Yahudi olunca bu diyalog tabii ki Ladino lisanında oluyordu.

Eğer ses kesildiyse satmıştır mutlaka. Zira ondan kimse kurtulamazdı. Üstelik satamaması için de bir neden yoktu. Balık o kadar bol o kadar ucuzdu ki, sofralarımızın vazgeçilmez mönüsüydü.

Kuzguncuk'u Terk Ediyoruz

Henüz daha kamp tecrübemi bitireli iki hafta olmuştu. Yaz mevsiminin eğlenceli akışına kendimi iyice kaptırdığım günlerin birinde yeni bir şok etkisi yapacak haberle sarsıldım. Kadıköy'e taşınacaktık. Daha o andan itibaren mide bulantıları başladı bende. Yeni okul, yeni çevre, yeni bir öğretmen. Bu değişime uyum göstermek üzere sancılı bir sürecin beni beklediğini hissediyordum.

İnci Çayırılı Sokak 19 numaralı evimizin mal sahibi, daha önce kış aylarında bize gelmiş, iki katlı olan binayı üç kata çıkartmak için bir süreliğine yaşayabileceğimiz muhtemel rahatsızlıklara katlanmamızı talep ediyordu. Dam gidecek, üste bir kat daha çıkacaktı. Gösterdiğimiz tüm tepkilere rağmen kışın ortasında dam açılınca, yağışlı havalarda yer yer tavanda biriken su damlacıklarının hizasına leğenler yerleştirmek suretiyle ıstıraplı bir sürece girmiştik. Tepemize ilk demirleri monte ettikten sonra ne olduysa birileri gelip inşaatı durdurdular. Ve biz öylece damsız bir şekilde kalakaldık. Yaz gelmiş ve hâlâ hiçbir çalışma yoktu.

Bizim Kuzguncuk'tan ayrılmamızı tetikleyen en önemli etken bu olaydı. Öte yandan İstanbul'un her yerinde olduğu gibi artan bir hızla dışarıdan göç alan Kuzguncuk'ta da, kültürel demografik yapı hissedilir bir biçimde kabuk değiştirmekteydi. Hangi inançtan, hangi etnik kökenden olursa olsun İstanbul'un yerli nüfusu tarihsel bir yok oluş sürecine girmişti. Kuzguncuk'taki kimi Yahudi aileler de ayrılma eğilimine girmişler, kimileri Aliya²⁹ yapmayı kafalarına koymuş, kimileri de geçmişten gelen getto kültürü refleksleri ile Yahudilerin daha yoğunlukta olduğu Şişli, Osmanbey semtleri ağırlıkta olmak üzere, Avrupa Yakası'na geçmeyi daha uygun buluyorlardı.

29 Aliya: İsrail'e temelli olarak göç etmek.

Pepo amcam ve babaannem artık iyice yıpranmış olan ve büyük bir tadilat gerektiren mülkiyeti kendilerine ait olan evlerinde oturmak istemiyorlardı. Onlar da bu yüzden Şişli'ye taşınmaya karar verdiler. Anneannemler ise, dayımın Şişhane semtindeki evinin yakınına taşınma hazırlıkları yapıyorlardı.

Yıllar sonra Kuzguncuk'un şimdi bu kadar kıymete bineceğini bil-selerdi, herhalde mülk sahibi olanlar bunları yok pahasına elden çıkartmadan evvel bin kez düşünürlerdi.

Ağustos ayının ortalarında, Pepo amcam sabahtan beni Bursa Han'daki işyerine götürmek üzere almaya geldi. Çünkü o gün taşınacaktık. "Sen bugün amcanın dükkânına git. Akşam onunla birlikte yeni evimize geleceksin" dediler.

Sabahleyin amcam ile birlikte Üsküdar'dan vapurla köprüye geçmek üzere Kuzguncuk'tan dolmuşa bindik. Bu kez Burgaz Adası'ndaki dönüşün tersine, ben arkama bakıyordum. Bir daha hiçbir zaman Kuzguncuk'ta sabah uyanma ihtimalinin gerçekleşemeyeceğini düşünerek...

Mersin 1942

David KOEN

O yıllarda Mersin, Akdeniz'in kenarında yaklaşık kırk bin nüfuslu küçük bir şehir idi. Nüfusu vilayet olarak sayılmaya yeterli olmadığı için kazaları ile birlikte İçel vilayeti olarak anılıyordu, bugün yeterli nüfusa ulaşmış olduğundan İçel adı kaldırılmış sadece Mersin olmuştur.

Ancak küçük bir şehir olmakla birlikte ticari anlamda bir liman şehri olmasından ötürü başta Merkez bankası olmak üzere Osmanlı ve Selanik bankaları dâhil bütün bankalar, İngiltere ve İtalya gibi yabancı konsoloslukların olduğunu hatırlıyorum.

Mersin'de o yıllarda gemilerin yaşayabileceği bir liman henüz yapılmamış olduğu için gemiler açıkta demirler ve gelen mallar mavnalar ile iskeleye taşınırdı. Yolcu gemilerine de insanlar motor ile gidip gelirlerdi.

Şehir küçük olduğu için hemen her yer yürüme mesafesinde olduğundan motorlu araçlar yok denecek kadar azdı. Adalarda olduğu gibi payton arabaları ve de bol miktarda bisiklet kullanılıyordu. Genel olarak Mersin halkı son derece medeni aydın insanlardan oluşmuştu, Azınlık olarak tahminen elli veya altmış kadar Yahudi

ailesi ile birlikte sayılarını tahmin edemediğim Rum, Ermeni ve Süryani gibi aileler Müslüman halk ile birlikte kaynaşmış olarak yaşıyor idik. Mersin'de yaşamış olduğum yirmi yıl boyunca en ufak bir ayrımcılık olayına rastladığımı hatırlamıyorum.

Yahudi cemaatine gelince bir kısım Edirne'den Mersin'e göç etmiş bulunan ailelerin yanı sıra Gaziantep ve Maraş'tan göç etmiş aralarında Arapça konuşan Arap Yahudi'si aileler vardı. Diğer aileler aralarında genelde İspanyolca veya Ladino dediğimiz lisanı konuşurlardı.

Kendi ailemden bahsedecek olursam anne tarafım olan büyük babam Salamon ile büyük annem Mazalto 1900 yıllarının başlarında Selanik'ten göç ederek evvela Eskişehir daha sonra sırası ile Konya, Adana ve nihayet Mersin'e yerleşmişler. Annem Rebeka Eskişehir'de 1904 yılında dünyaya gelmiş. Babamın ise Bursa doğumlu olduğunu biliyorum, onun babası Davit benim doğduğum yıllarda Bursa'da vefat etmiş. Böylece büyük babalarımın hiçbirini tanımadım.

Küçüklüğümü hatırladığım beş altı gibi yaşlarda Mersin'in Mahmudiye Mahallesi'nde dört odalı bir evde babam İshak Koen annem Rebeka, doksan üzeri yaşlarda büyükannem Mazalto, annemden yirmi yaş büyük teyzem Bona ile benden iki yaş büyük ablam Matilda ve gene benden üç buçuk yaş küçük erkek kardeşim Salo (Salamon) hep birlikte yaşıyor idik. Babam hatırladığım kadar dindar bir insandı her akşam salonun bir köşesinde elinde kitap ve başında takke olduğu halde dua ederdi. Teyzem Bona ise on veya on iki yaşlarında Selanik'te yaşarken menenjit hastalığından ötürü kulakları arızalı olarak kalmış çok az işitiyor idi. Ancak benim ve kardeşlerimin büyümesinde anneme çok yardımcı olmuştu. Sadece İspanyolca konuştuğu için biz de ondan öğrendiğimiz gibi onunla bağıra çağıra konuşur idik. Bizler okula başladıktan sonra bu lisanı pek konuşmadık. Büyük annem çok yaşlı idi ve onu çok az hatırlıyorum ben altı yaşlarında iken vefat etti.

Yazının başlığı Mersin 1942 yılına dönecek olursak aynı yıl yedi yaşında Mersin İleri ilkokulunda okula başladım, ablam Matilda ise benden önce başlamış ve üçüncü sınıfta idi. Kardeşim Salo ise henüz okul çağına değildi.

Babam aynı yıl küçük bir bakkaliye dükkânı çalıştırıyor idi. Ancak annemin daha sonra anlattığına göre bakkaliye dükkânını açmadan evvel Atatürk'ün önerisi ile "Anadolu İnkişaf Şirketi" adı altında kurulmuş bulunan bir şirkette memur olarak çalışıyordu. İşkelede yanıştırılan mavnalardan indirilen malların sayımı vs. gibi işler sırasında gece nemli ortamda ciğerlerini üşüterek bronşit hastalığına yakalanmıştı. O yıllarda henüz antibiyotik gibi ilaçlar olmadığı için hastalık giderek ilerlemiş daha sonra nefes darlığı vs. gibi bir durum oluşmuştu.

Benim ve ablamın okulu öğlene kadar yarım gündü öğleden sonra Çankaya Okulu öğrencileri gelirdi. Ben öğlen okul dönüşü eve gelir yemeğimi yedikten sonra annem hadi dükkâna deyip yollardı, herhalde sokaklarda oynamayayım diye. Dükkânda ne yaptığımı pek hatırlamamakla beraber hiç unutamadığım bir olayı nakletmek istiyorum. Babam bir ara "ben tuvalete kadar gidiyorum" diye dükkândan ayrıldı. Biraz sonra dükkâna küçük bir kız çocuğu geldi sakız istiyor, o zamanlarda kâğıda sarıllı içinde küçük parçalar halinde bulunan sakızlar vardı, ben babam yok sonra gel dememe rağmen kız dinlemedi sakızı rafın üzerinden aldı parasını da, bir kuruş, idi tezgâhın üzerine bıraktı. Ben de parayı alarak bozuk paraların içinde bulunduğu kutuya koymuş idim ki birden sirenler çalmaya başladı. Savaş yılları olduğu için bu tür uygulamalar arada bir yapılıyor insanlar koşuşarak bir yerlere sığınıyorlardı. Sonra babam dükkâna geldi bana "korktun mu ?" diye sordu "hayır" dedim ama gerçekte biraz korkmuştum. Takip eden günlerde babamın hastalığı biraz daha ağırlaşmış idi ki okuldan geldiğim zaman onu evde yatar vaziyette buluyordum. Hastalığına rağmen bize belli etmemeye çalışır, bizi güler yüzle karşılar hatta şakalar yapardı. Daha önce çalışmış

olduğu şirketten bazı personelin onu ziyarete eve geldikleri olurdu. Bir seferinde okuldan geldiğim sırada ziyaretçi kişi bana kaçınıcı sınıfta olduğumu sordu babam hemen "orta bir" diye cevap verince adam şaşırıp bana baktı ve dudağını büktü, tabii ki babam şaka yapmıştı.

Böylece günlerden bir gün öğlen okuldan çıkıyordum ki kapının önünde okula gelen çocuklardan birisi bana "haberim olsun senin baban öldü" dedi. Çocuğa hiçbir şey söylemeden karmaşık duygular içerisinde eve kadar yürüdüm. Evin önüne geldiğim zaman tanıdık bir iki kişi benim eve girmemi engellemeye çalıştılar ise de sonunda girdim. İçeride bir odada halalarım Adana'dan gelmişler ağlaşıyorlar idi, beni görünce bana sarılıp daha çok ağladılar. Odadan çıkıp salon tarafına geldiğim zaman salonun arka kısmında mutfak ve banyonun olduğu bir yere perde çekilmiş perdenin arkasında sinagogdan gelen bir ya da iki kişi herhalde defin işleri ile ilgili bir takım şeyler yapıyorlardı. Netice olarak bir müddet sonra tek atla çekilen siyah bir cenaze arabasının evin önüne geldiğini hatırlıyorum. Böylece bizim için biraz zor geçecek yeni bir dönem başlamış oldu.

Savaş yıllarında ekmeğin vesika ile alındığı, şekerin kilosunun karaborsada beş lira olduğu gibi konular uzun yıllar belleğimde kaldı. Annem Rebeka'nın bizleri yetiştirmek için olağanüstü gayretleri ve bana son derece ilginç gelen hayat hikâyesini ayrıca anlatmak istediğim için burada kısa kesip konuya devam etmek istiyorum.

Oturduğumuz ev ile ilgili olarak ev sahiplerimiz ve onlarla birlikte geçen yirmi yıllık hayatımızdan bahsetmeden geçmek mümkün olmadı. Emin Efendi ve karısı Fevziye Hanım, ki bizim için Emin Amca ve Fevziye Teyze ev sahiplerimiz idiler. Oturduğumuz ev iki katlı olup alt katta biz üst katta da onlar otururlar idi. Ayrıca evin yan ve arka tarafında büyükçe bir avlu olup avlunun yan ve arkalarında iki ayrı ev ile gene avlunun dip tarafında göz göz odalar bulunan yerler de onlara ait idi. Emin Amca bahçecilik ile uğraşır, Bahçe Mahallesi'nin sonlarında geniş portakal bahçeleri ile köyde

*Ayakta soldan sağı: Annem Rebeka, dayımın kızı Matilda, babam Ishak.
Oturanlar: Teyzem Bona, büyükannem Mazalto.
Öndekiler soldan sağı: Ablam Matilda, ben David,
kuzenimin çocukları.*

bir takım arsa ve emlakları olan varlıklı insanlar idi. Ancak varlıklı olmalarına rağmen hiçbir gösterişleri olmayan son derece sade ve de son derece dindar aynı zamanda aydın fikirli insanlardı.

Dört erkek ve bir kız olmak üzere beş çocukları biz üç kardeş ile yaşıt durumlarda idik. Küçüklüğümüz hep birlikte kâh avluda kâh evlerimizde çeşitli oyunlar oynayarak geçirdi. Annelerimiz kış geceleri evlerde sobanın başında oturup sohbet ederlerdi. Fevziye teyze kendisi okuma yazma bilmemesine rağmen çocukların okuması ve ders çalışmaları için adeta kendini yırtarcasına didinirdi. Mersin'de yazlar oldukça sıcak geçtiği için birçok aile Toroslar'ın eteğinde bulunan Fındıkpınarı ve Gözne yaylalarına giderdi. Emin amcaların da Fındıkpınarı'nda yazlık bir yerleri vardı, bazı yıllar yaylaya giderken anneme ısrar ederek birimizi yanlarına alır bütün yaz orada misafir ederlerdi.

Daha sonraki ilk gençlik yıllarında da birlikteliğimiz ve arkadaşlıklarımız hep devam etti. Anne ve babalar vefat edeli uzun yıllar oldu ancak bizler de hepimiz yaşlandık, aileler genişledi, çocuklar ve torunlarımız olduğu halde birbirimizi telefon ile de olsa devamlı aramaya bugün de devam ediyoruz.

Babamın vefatından sonra ablam Matilda ve ben okulumuza devam ediyorduk, küçük kardeşim Salo ise henüz okulda değildi. Ablam 1944 yılında ilkokulu bitirince annem hangi okula vereceğini düşünmeye başlamıştı ki Beyrut'ta evli ve çocukları ile yaşayan yeğeni yani genç yaşta ölen abisinin kızı Matilda mektup yazarak ablamı oraya göndermesini istedi. O yıllarda orası henüz Fransızların idaresi altında olduğu için Fransız okulları mevcut idi. Annem Rebeka zamanında Adana'da bulunan bir Amerikan kolejinde okumuş İngilizce, Fransızca, Rumca ve de hakiki İspanyolcayı yazısı ile birlikte bilen bir insandı. Dolayısı ile bizlerin çok iyi eğitim görmemizi ve özellikle yabancı dil öğrenmemizi arzu ediyor idi. Ablam için böyle bir fırsat doğunca fazla tereddüt etmeden göndermeyi kabul etti.

Böylece ablam Matilda oraya yolculuk eden bir tanıdık hanım ile birlikte Beyrut'a gönderildi. Orada bir Fransız okuluna yerleştirildi üç ay içerisinde de Arapçayı öğrenmiş olduğunu duyduk. Ancak okulun üçüncü senesi olan 1947 yılında Fransızlara karşı direniş savaşı başlayınca bütün Fransız okulları kapatıldığı gibi insanlar sokaklarda öldürülmeye başladı ve can güvenliği kalmadı. Biz ise Mersin'de uzun süre ablamdan haber alamamanın sıkıntısını yaşadık. Uzunca bir zaman sonra bir yolunu bulup bir şekilde Mersin'e geri gönderilebildi.

Ben ise Mersin'de okuluma devam ediyor yazları da bir yerlere girip çalışıyor idim. Bu arada barmitzva zamanım yaklaşmakta olduğundan bir şeyler öğrenmemiz gerektiğini düşünen annem, kardeşim ve beni sinagoga göndermeye başladı.

Sinagogumuz, Mersin'in Bahçe Mahallesi denen yerin başlangıcında bahçe içerisinde üstü çinko ile kaplı tek katlı bir bina idi. İçeride kadınlar için ayrılmış bir bölme vardı. Sinagoga girmek için sokak kapısından içeriye doğru uzunca bir bahçe koridoru geçip ondan sonra binaya ulaşıyor idi. Ayrıca binanın önlerinde din adamları için bir nevi lojman niteliğinde iki odalı bir küçük ev bulunuyor idi. Hahamlara gelince bugün İstanbul'da gördüğümüz ilahiyat okumuş bilgili ve aydın hahamlardan farklı idiler. Genelde aralarında Arapça konuşan Arap Yahudileri idi, ancak çok iyi niyetli insanlar olmalarına rağmen bizim öğrenmemiz konusunda pek yeterli olamıyorlardı. Neticede bir müddet çabaladıktan sonra barmitzva merasimini halledecek kadar bir şeyler öğrenebildik.

Dinî bayramlarda sinagogumuz tamamen doluyor idi. Özellikle hamursuz bayramında haham duanın açıklamasını yaparken Arapça konuştuğu için bir kısım İspanyol Yahudileri tarafından anlaşılmıyor bu da tartışmaya neden oluyordu. Bazen bu tartışmaların boyutu biraz artmaya başladığından her ihtimale karşı tatsız bir olay olmasının diye dışarıda sokak kapısının önünde bir polisin bekletildiğini hatırlıyorum.

Bütün bunlar tabii ki çok uzun sürmedi 1950 veya 51 gibi yıllarda özellikle yoksul ailelerin büyük bir kısmı İsrail'e göç ettiler.

Bizim akraba olarak Mersin'de bir tek Sima halam ve kocası Edirne'den göç etmiş bulunan Salvator Avigdor ile onun anne ve babası vardı. Estreya ve Nesim Avigdor, ki biz ona Tiyo Nesim diye hitap ederdik. Dua okuyabilecek tek kişi o olduğu için Pesah akşamları hepimizi bir araya toplar ve o geceler oldukça eğlenceli geçerdi.

Sima halam Osmanlı Bankası'nda, kocası Salvator ise bir vapur acentesinde çalışırlar idi. Niso isminde bir de çocukları olmuştu. Diğer halalarım Fani ve Sara Adana'da yaşıyorlardı. Fani halam babam vefat ettikten sonra sık sık Mersin'e bizi ziyarete gelir dönüşte de çoğu zaman beni alıp Adana'ya götürür evinde misafir ederdi. Tabii ki okulun tatil olduğu zamanlarda. Fani halamın kocası Albert Bahar'ın Adana'da bir şekerleme işi yapan dükkânı vardı, babamın vefat ettiği 1942 yılında gelen Varlık Vergisi tabii ki bizi etkilemedi ancak Fani halam ve kocası Albert için durum aynı değildi. Gelen Varlık Vergisi benim hatırladığım rakam yirmi bin lira onun ödeme gücünün çok üzerinde bir meblağ olduğu için borcun ancak bir kısmını ödeyebilmişti. Bundan ötürü dükkânı tamamen elinden gittiği gibi ev eşyalarının hemen hemen tümü haciz edilmiş durumda idi ki oraya gitmiş olduğum bir günde görmüş olduğum bir yer yatağı ve birkaç iskemle hiç unutamadığım hatıralarım arasındadır. Bunu anlatmadan geçemedim.

Aynı yıllarda Mersin'de yaşayan Yahudi cemaati ile ilgili benim hatırlayabildiğim kadar ithalat ihracat işleri ile uğraşan birkaç büyük tüccar sınıfında olan aileler olduğu gibi daha orta sınıfta manifatura, ayakkabı, hırdavat ve tuhafiyeler gibi işler ile uğraşan ailelerin yanı sıra özellikle Maraş'tan Mersin'e göç etmiş bulunan yoksul aileler de vardı ki bunlar birtakım seyyar işler ile uğraşırlar idi.

Hatırladığım isimler arasında ithalat ve ihracat işleri yapan özellikle kahve ve kalay gibi malların ithalatı ile Ezra Duşi ailesi gelir ki

Ben, annem Rebeka, kardeşim Salomon

daha sonra büyük oğulları Zeki Duşı ile ablam Matilda evlenmişlerdi. Ticaretle uğraşan kişilerden diğer hatırladığım isimler ise Yako Hazan, Ezra Anter, Aranof ailesi, Kapeluto'lar, İstrumza'lardan başka Nazi Almanya'sından kurtulmayı başarıp Mersin'e yerleşen Davit Filozof ve oğulları Alfred Filozof'u hatırlıyorum ki bunlar bir petrol şirketinin bayiliğini yapıyorlar idi.

Bu arada benim barmitzva olayım ile birlikte ilkokulu da bitirmiş oldum. Sıra benim hangi okula gideceğime gelince tabii ki gönlümde yatan bize çok yakın mesafede ve hiçbir imtihana tabi olmadan o zamanlarda sadece parayı verip girilebilen Tarsus Amerikan Koleji idi. Annem Rebeka da bunu arzu ediyordu ancak ne yazık ki bunu ödeme imkânımız yoktu. Bunun üzerine en kısa yoldan bir meslek sahibi olmam konusunda fikir birliğine vardık ve orta ticaret okuluna kaydımı yaptırdık. O tarihte henüz lisesi açılmış değildi ve burada orta kısmı bitirenler arzu ederse liseye Adana'da devam ederlerdi. Ortaokul Bahçe mahallesinde sinagoga elli metre kadar mesafede tek katlı villa şeklinde bahçeli bir bina idi. Böylece ben okula başlamış oldum. Benim başladığım sene benden başka sınıfta üç Yahudi çocuk daha vardı ancak ertesi sene onların hepsi İsrail'e göç ettiler ve ben yalnız tek Yahudi olarak kaldım. Okulun ikinci senesinin sonunda lise kısmı da açılınca binamız değişti ve yeni lise binasına taşındık.

Benim okula başlamış olduğum tarihte yabancı dil olarak yalnız Fransızca vardı, iki sene sonra İngilizce de başlamış oldu ancak Fransızcaya devam etmek zorunda idim.

Böylece ortadan sonra liseyi de Mersin'de okumaya devam ettim, yaz tatillerinde de bulduğum işlerde çalışıyordum. Bu arada ablam Matilda da Beyrut'tan dönmüş anneme evde yardım ediyor idi. Henüz evlenme için erken olduğunu düşünmemize rağmen talipler birbiri arkasına gelince işler değişti ve Ezra Duşı'nın oğlu Zeki Duşı ile evlilik kararı verildi ve böylece ablam Matilda ile Zeki Duşı evvela nişan, daha sonrada düğün yapılarak evlenmiş oldular.

Eniştem Zeki ağır başlı ve iyi bir insandı. Babası Ezra Duşi Mersin'deki işlerin yönetimini ona devrederek İstanbul'a yerleşmiş idi. Böylece seneler geçmeye başlamıştı. 1954 yılına gelindiğinde ben lisenin son sınıfında iken ablamın dört yaşında Ezra isminde bir oğlu ile henüz sekiz aylık Zelda isminde bir kızı vardı.

Ben okul dönüşü yolumun üzerinde olduğu için bazı günler ablamın evine uğrar, küçük Ezra ile oyunlar oynar, sonra da bisikletin ön tarafına oturarak biraz gezdirir ve eve bırakırdım. O da bu günleri dört gözle beklerdi.

Günün birinde eniştem Zeki'nin iş icabı İstanbul'a gidip babası ile görüşmesi gerekiyor idi. Bu arada "büyük baba torununu özlemiş-tir" diyerek küçük Ezra'yı da yanına alıp Adana'dan uçağa bindiler. Ne yazık ki uçak kalkıştan on dakika sonra henüz Adana üzerlerinde iken yanmaya başlamış ve de infilak ederek düşmüş idi. Tabii ki kurtulan olmamıştı. Böylece 3 Nisan 1954 tarihi bizim için tarifi mümkün olmayan bir acı gün olarak belleğimize yerleşti.

Bu olaydan sonra ablamla bir yıl kadar beraber oturduğumuz başka bir eve taşındık. Aynı yıl ben de liseden mezun olmuştum. Şansımı artık İstanbul'da denemek istiyordum, böylece acı ve tatlı hatıralarımızı geride bırakıp ailece İstanbul'a göç ettik. Ben çalışmaya başladım kardeşim Salo ise lise son sınıfı İstanbul'da okuyarak mezun oldu ve o da çalışmaya başladı. Ablam Matilda bir müddet sonra İskenderun'lu Yako Eskenazi ile evlendi, Stella ve Rebi isminde iki kızları oldu. Ben yedek subay olarak askerliği yaptıktan kısa bir müddet sonra Beti Elevi ile evlendim, Roksan ve Eli isminde iki çocuğumuz oldu. Kardeşim Salo da yedek subay olarak askerliğini yaptı ve Eti Kastoryano ile evlendi, Zeki ve Renan isminde iki çocukları oldu. Annem Rebeka ise 1998 yılında doksan dört yaşında iken vefat etti. Kardeşim Salo'yu da 2015 yılının Ekim ayında ne yazık ki kaybettik, acısı henüz içimizde taze olduğu halde yaşam devam ediyor.

***Osmanlı Döneminde İzmir'de
Pidyon Şvuyim
(Yahudi Esirlerin Hürriyete Kavuşmaları)***

Daniel LEVİ

Osmanlı'da Kölelik

Osmanlı İmparatorluğu'nda kölelik, Afrika ve Amerika'daki 16. yüzyıldan itibaren gördüğümüz Avrupa kaynaklı daha ziyade tarımsal ve endüstriyel yapıya destek veren katı, ayrımcı köleci anlayışta olmasa da, vardı. Esasen Osmanlı'da geçerli olan İslâm Şer'i hukuku köleliği kabul etse de, genelde tedricen kaldırılmasını öneren, kölelere iyi davranılmasını isteyen, elden geldiğince, türlü bahanelerle azad edilmesini emreden eşitlikçi yapıda olması nedeni ile çok gelişmemiş idi. Genelde köleler; devlete ait hassa çiftliklerinde çalışan ortakçı kullar, Ordu'ya kaynak sağlayan kapı kulları ocakları, savaş esirlerinin beşte birini askere alınmasını öngören pençik sistemi ve aile ocakları, devşirme usulü ve acemi oğlanları, harem teşkilatındaki cariyeler ve şahıs köleleri şeklinde idi. I. Murat zamanında görülmeye başlayan köle ticareti diğer esnaf gruplarında olduğu gibi, loncalarda örgütlenmiş idi. Kethüdaları ve Yiğitbaşları vardı. Savaşlarda veya kaçırma yolu ile elde edilen köleler, büyük şehirlerde mevcut köle pazarına getirilip buralarda satışa çıkartılırdı.

Osmanlı İmparatorluğu'na köleler, Orta ve Doğu Avrupa, Kafkasya ve Afrika'dan gelmekte idi. Ayrıca deniz korsanlarının değişik yerlerden topladıkları da vardı. Köle ticareti, Osmanlı'da 1847'de Sultan Abdülmecit fermanı ile tamamiyle kaldırılmıştır.

Yahudilerde kölelik

Yahudi Şeriatı Yahudi köleler için şunları emreder:

Tora-Vayikra 25:47-54 "Yanındaki bir Ger Toşav (Yabancı Yerleşimci) maddi güç elde eder, kardeşin onun yanında düşkünleşip senin yanındaki Ger Toşav'a veya bir yabancının ailesine ait putun hizmetine satılırsa, satıldıktan sonra kurtarılması (derhal) olmalıdır. Onu, kardeşlerinden biri kurtarmalıdır.

Veya onu amcası veya amcaoğlu kurtarmalıdır. Veya onu ailesinden yakın bir akrabası kurtarmalıdır. Veya maddi gücü yeterli hale geldi ise kendi kurtulabilir.

(Kurtuluş bedeli için) Alıcısı ile, ona satıldığı yıldan Yovel (Jübile) yılına kadar (olan süreyi) hesaplar. Satış parası, (hesaplanan) yıl sayısı boyunca (alıcının) yanında ücretli işçi konumundaymış gibi (global maaş) kabul edilecektir.

Eğer (yovel'e)henüz çok yıl var ise, (Yahudi Köle) kurtuluş bedelini satış parasından o oranda iade eder.

Yovel yılına az yıl kalmışsa (benzer bir) hesap yapar. (Her durumda) Kurtuluş bedelini, (çalışmış olduğu) yıllarına göre iade eder.

(Böyle bir Yahudi köle, alıcının) yanında yıl bazında (tutulmuş) bir ücretli işçi gibi olacaktır. (Efendisi) Senin gözünün onun üzerinde ezici işlerle hakimiyet kuramaz.

Eğer bunlarla kurtarılmazsa, Yovel yılında serbest kalacaktır – o ve onunla birlikte çocukları..."

Buradan açıkça anlaşılmaktadır ki hiçbir Yahudi; düşkün, esir, tutsak, köle vs... durumundaki bir başka Yahudi'ye veya grubuna ilgisiz kalmaz. Onu kurtarıp özgürlüğüne kavuşturmakla yükümlüdür. Gerçekten de Yahudiler devletleri yıkıldıktan sonra bulundukları yerlere gelen ve Yahudi olarak tanıdıkları her kişiyi, kurtarmak, rehabilite etmek ve topluma kazandırmaya kendilerini mecbur hissetmişler ve bu yolda faaliyet gösteren oluşumlar oluşturmuşlardır. Bu faaliyete İbranice Pidyon Şvuyim (Esirlerin Kurtarılması) denmektedir.

İzmir'de Pidyon Şvuyim (Atalarımın Anlattıkları)

16. yüzyılda İzmir'de Yahudiler cemaat olarak örgütlenince ilk kurdukları teşkilatlardan biri de tutsak olan Yahudileri kurtarmak ile ilgilenen ORAHIM – FORRESTEROS – KÜREKÇİLER oluşumu idi. Bu oluşumun merkezi Sinyora ve Algazi Sinagogları arasında halen yanık olan Forresteros (ORAHIM) Sinagogu idi. Ayrıca Kemeraltı'nda bulunan Esir Han'da da bir yerleri vardı. Forresteros grubunun yetkilileri buraya getirilen esirler arasında Yahudi olanlar var ise hemen satın alırlardı. Satın aldıkları kişiyi Forresteros Sinagogu'na götürür, orada onları rehabilite etme ve topluma kazandırma ile ilgili çoğu hanımlardan oluşan Forresteros heyetine teslim ederlerdi. Bu kişiler önce banyoya götürülüp yeni kıyafetler verilirdi. Sonra travmalarından kurtarılmaya çalışılan bu kişilere geçmişleri, aileleri, kökenleri, meslekleri, eğitimleri hatırlatılmaya çalışılırdı. Maalesef çoğu ismini, geçmişini, kimliğini vs... hatırlayamazdı. Yeni bir kimlik ve isim verilirdi. İsimler genelde telaffuz ettikleri İbranice kelimeye göre olurdu. Mizrahi (Doğulu), Yerusalmi (Kudüslü), Ribi (Haham) vs... Bu şekilde tekrar rehabilite edilen kişileri bu defa topluma kazandırmak gerekiyordu. Aile kurma, iş bulma vs... Bu görev de Forresteros grubuna aitti. Dolayısı ile bu işler için ciddi bir fona ihtiyaç oluyordu. Bu fon, Osmanlı'da geçerli Şer'i Zimmi yasanın Hahambaşılığa verdiği vergi toplama yetkisi

ile mümkün oluyordu. Mesela bir ev satın alan nerede ise o evin değeri kadar tutarı Hahambaşılıktaki Forresteros fonuna yatırılıyordu. Ödemeyen ise kırbaç, hapis vs... gibi cezalara çarptırılıyordu.

Neden Yazdım?

Bu bilgileri annemin ailesinden aldım. Anneannem ve annemin baba tarafı Forresteros Sinagogu üyesi idiler.

Annemin baba tarafının (Gabay'lar), 1750'lerde İtalya'nın Livorno kentinden geldiklerini İzmir İtalyan Konsoloslugu'nun kayıtlarından biliyoruz. Ayrıca Livorno'daki kilise kayıtlarından daha öncesini de bilmek mümkündür. Bu durumda Gabay'ların köle kökenli olmadıklarını bildiğimize göre neden Forresteros Sinagogu'nda idiler? Bilmiyoruz.

Anneannemin sülalesi Ribî'lerin 1600'lü yılların başlarında İzmir'de oldukları, Bar-Ilan Üniversitesi (İsrail) öğretim üyesi Dov Cohen'in elindeki İzmir Musevilerine ait kayıtlardan anlaşılmıştır. İsrail'de yaşayan Ribî sülalesinden Michael Waas yaptırdığı DNA testleri itibari ile Ribî'lerin İran-Afganistan kökenli olabileceklerini ifade etmiştir.

Forresteros Sinagogu halen enkaz durumundadır. Rahmetli Ağabey'imiz Leon Hakim'in bana söyledikleri itibari bu Sinagoga ait tek kanıt bu gün Algazi Sinagogu duvarındaki çerçeve içindeki tablodur.

Yazdıklarım dışında Forresteros ile ilgili bir kitap, yazı, kanıt, tanıklık vs... ile karşılaşmadım. Bu nedenle ailemden bana erişen bu bilgilerin kaybolmaması için yazıya döktüm ve bu konuda ciddi ve değerli çalışmalar yapanlar ile paylaştım.

Lişan Didan ve Van Yahudileri

Jeni ÖZEL ve Dona III. KASUTO

Van Yahudilerinin tarihi tükenmekte olan Arami (Lishan Didan) lisanı ile paralel bir geçmişe sahiptir. Van Yahudilerinin tarihini ve yaşamlarını anlatmak için "Meleklerin Dili" olarak ta bilinen bu lisanı biraz bahsetmek gerekmektedir.

Türkiye Yahudilerinin evinde gençlerin anlayamadığı, ama aile büyüklerinin kendi aralarında farklı lisanlar konuşulduğunu biliyoruz. Kimileri Ladino, kimi Arapça, bazıları Yidiş, Gürcüce ve Gürcüce ile karıştırılan Lişan Didan.

Lişan Didan birçok insanın bilmediği, tanımadığı, kaybolmaya yüz tutmuş antik bir lisandır. Van Yahudileri (Naşdidenler) yıllarca, özellikle İstanbul'a göçlerden sonra, kendilerini Gurci diye tanımladılar. Aslında onlar Gürcistan'dan gelen Yahudiler ile alakaları yoktu; ailesi Van'dan gelen biri olarak ben de (Jeni Özel) yıllarca "bizler Yahudi toplumu olarak Van'a nasıl varmışız, ne için Van'a yerleşmişiz" diye sorguladım.

Merakım Gürcistan'dan göç eden ve Gruznik lisanı konuşan biri ile karşılaşıp konuştuktan sonra iyice şaşkınlığa dönüştü.

Konuştüğümüz lisan aynı değil ve birbirine hiç de benzemiyordu. O Gruznikce konuşuyorsa, bizim konuştuğumuz lisan neydi? O Gurci ise bizler kimdik?

Bu merakla yola çıkarak, kaybolmaya yüz tutmuş bu antik lisanı, gelecek nesillere aktarabilmek için çalışmaya başladım. Aile büyüklerinden edindiğim bilgiler ve arkadaşım Donna Kasuto'nun yardımları ile yaptığım araştırmalarla, kısmen de olsa cevaplar bulabildim.

Etimolojik olarak Lişan Didan, Neo-Aramaic ve ya Judeo-Aramaic olarakta bilinen, modern bir Yahudi Arami lisanıdır. Geçmişi 4.000 yıl öncesine dayanan bu eski dil Arami lisanının bir lehçesi olup, bu gün dünyada bu lisanı konuşabilen kişilerin sayısı 5.000'den az olup, yaklaşık 14.000 kişilik, Naş Didan diye tanımladığımız etnik bir gurubu oluşturmaktadır.

Türkiye'de ise Naş Didanları Van Yahudileri olarak tanıyoruz ve başta Van olmak üzere İran'ın Urmiya Gölü ile Adana arasında yaşamış olan Yahudilerdir.

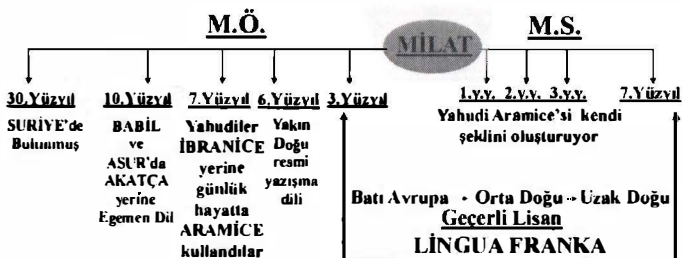
Naş Didanların Urmiye ve Van'a nasıl geldiklerinin hikâyesi, Yahudi Tarihi'nin ilk Diasporası olan Babil Sürgünü'ne kadar uzanıyor. Bir kültürel kimlik / yaşam tarzı olarak Yahudiliğin Babil'de doğduğu söylenir. Çünkü ilk diaspora olması nedeniyle Yahudilerin bir bölümü hem kendilerini dış etkenlerden korumayı öğrenmişler, hem de çok tanrılı çeşitli ulusların arasında monoteist (Tek Tanrılı) ideolojilerini koruyabilererek çok az sayıda asimile olmuşlardı.

Yahudi cemaatinin Babil'de 1500 yıldan fazla varlığını sürdürebilmesinin bir nedeni de, önce Babil'lilerin sonra Pers'lerin ve daha sonra Osmanlı'ların orada yaşamı kolay kılmasıydı. M.Ö 1. bin yılın başlarında Babil ve Asur ülkelerini içeren Mezopotamya'da Akkadça yerine egemen dil olarak Aramice benimsenmişti.

Aramice ya da Aramca günümüzden 3000 ile 4000 yılları arasında o günün Aram, yani bugünkü Suriye'den çıktığı söyleniyor.

ARAMİCE

AFRO ASIATIC DİL GRUBU

Ana Britannica'daki bilgilere göre Kuzey Sami yazısından türeyen Arami alfabesi, Arami devletlerinin M.Ö dokuzuncu ve sekizinci yüzyıllarda Asurlularca istila edilmesinden sonra önem kazanmıştır. Bu lisan, M.Ö. yedinci ve altıncı yüzyıllarda Yakındoğu'da farklı diller konuşan halkların birbirleriyle anlaşmak için kullandıkları Ortak Dil (Lingua Franca), yani günümüzün İngilizcesi kadar geçerli bir duruma gelmişti. Aramice M.S ilk yüzyıllarda Doğu Aramice ve Batı Aramice olarak ikiye ayrıldı. Afro-Asyatik dil grubundan olan bu dil M.Ö 300 ile M.S. 650 yılları arasında çok geniş bir coğrafyaya yayılarak en parlak dönemini yaşamıştır. O yıllarda Babil'de Doğu Arami şivesiyle konuşan Yahudiler, İbranice yerine artık günlük hayatta da Aramice'yi kullanmaya başlamışlardı. Hatta ana dil durumuna getirerek İbranice'yi sadece dinsel amaçlı kullanıyorlardı. Dini metinlerin halk tarafından anlaşılmasını kolaylaştırmak için de İbranice'den Aramice'ye çevrilmişti.

Zamanla Yahudiler Babil'i terk edip dünyanın her tarafına dağılarak gittikleri bölgelerdeki insanların kültürlerine uyum sağlamaya ve onların dillerini kullanmaya başlamışlar.

Ancak Naş Didanlar, Babil Sürgünü'nden sonra, hep Mezopotamya bölgesi etrafında yaşamlarını sürdürdüler ve orada Aramice konuşan toplumların arasında kaldıkları için bu dili koruyabildiklerine inanılıyor.

M.S yedinci yüzyılda İslamiyet'in yayılmasıyla, o bölgede Aramice yerine Arapça daha çok konuşulmaya başlanmış. Yahudiler hem kendilerini korumak, hem de gelenek ve göreneklerini sürdürebilmek için aralarında kendi lisanlarını konuşmaya özen göstererek, bu lisana "Bizim Lisanımız"

anlamına gelen Lişan Didan demişler. Bu dil, içinde Farsça, Kürtçe, Arapça ve İbranice'nin de girdiği özel bir Arami lehçesidir. Lişan Didan'ın yanı sıra Azerice ve Farsça da konuşan bu toplum kendilerine de "Bizim İnsanımız" anlamına gelen Naş Didan demişler.

Bu topluluk M.S sekizinci yüzyıl sonlarına doğru Urmiye Gölü etrafında Urmiye, Salmas, Van'da Başkale ve Hakkâri'de Gavur ve Çukurca bölgelerine yerleşmişler. Hep bu gölün etrafında yaşadıklarından dolayı kendilerini Urmiye'li olarak da adlandırırlardı.

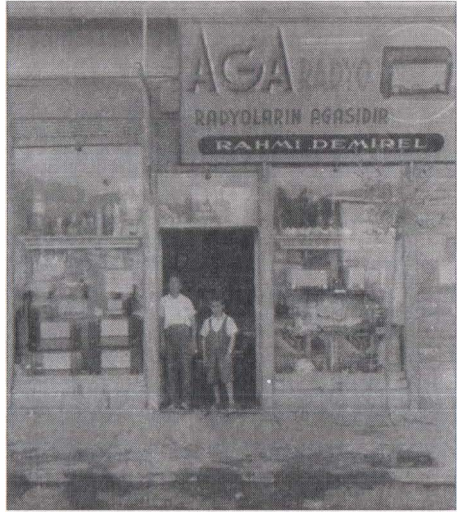
Eski ismi Matiene Gölü olan Urmiye Gölü, Ortadoğu'nun en büyük tuz gölüdür. O dönemlerde Yukarı Nairi Denizi diye bilinirdi. Van Gölüne de Aşağı Nairi Denizi denirdi.

Kohen ailesinin (Menashe, Hanaya ve çocukları Moshe ve Michael) onaylanmış göç evrakları, 1930

http://nashdidan.co.il/pict.php?image=Cohen_certificate

Bu büyük gölün etrafında yaşayan Yahudiler, yabancı sayıldıklarından dolayı toprağı işlemele-ri yasakmış. Bunun için de çoğu, yarı göçebe bir yaşam sürdürerek ticaretle geçimlerini sağlamışlardı. Ve yöreyi çevreleyen dağlık bölgelerde bazen saklanarak yaşadıklarından dolayı, uzun yıllar boyunca kültürlerini korumayı başaramışlar.

Sekizinci yüzyıldan 1900'lerin başlarına kadar Naş Didan'ların nasıl yaşadıkları hak-

*Salmas duğumlu Rahmi Demirel'in dükkânı.
Van, 1955*

[http://nashdidan.co.il/pict.
php?image=a001p001](http://nashdidan.co.il/pict.php?image=a001p001)

kında ne fazla bir bilgi ne de belli bir kronoloji var. O dönemlerde Başkale'de yaşamış aile büyüklerinin çocuklarından, yani şimdiki aile büyükleri ile yaptığımız söyleşilerden derlediğimiz bilgilere göre, 1900'lerin başlarında Urmiye Gölü etrafındaki bölgede yaşayan Naş Didan Yahudileri, orada bulunan etnik guruplar arasındaki çatışmalara hiç girmedikleri halde toplu katliamlarda kim vurduya giderek ya öldürülmüşler, ya da açlıktan, sefaletten veya hastalıklardan aileler büyük kayıplar vermişler. Bunun dışında haydutlar ve hırsızlar tarafından yağmalanarak da çok taciz edilmişlerdi.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Başkale'de 200-250 kadar ailenin yaşamış olduğu tahmin edilmektedir. O zamanlar şehir ekonomisine Yahudiler büyük katkıda bulunmuşlar. Orada yaşayan halk ve Yahudiler, şartlardan dolayı eğitim görememiş olmalarına rağmen, karşılıklı saygı en büyük kültürleriydi. Ticarete verilen sözler ye-

terliymiş. Gençliğini Başkale'de geçirmiş ve o dönemlere en vakıf olan kişilerden biri olan Sefer Güner'le yaptığımız görüşmelerde, Başkale'de yaşayan Naş Didanlar'ın 1914'teki seferberlik zamanında oradan çıkıp Irak ve Gürcistan'a gitmek zorunda kaldıklarını öğrendik. Herhalde Gürcistan'dan geri gelenler yüzünden bu topluluk kendini Gurci olarak tanımladı. Bu nedenle de hâlâ Gurci diye biliniyorlar.

Çocukluğu Başkale'de geçen Mazaltov Özel, annesinin kendisine anlattıklarından hatırladığı kadarıyla, Irak'a gitmek zorunda kalanların yollarda kalıp, dağların arasında kendilerini korumak zorunda kaldıklarını, hatta açlıktan çarıklarını kaynatıp yemeği bile düşündüklerini söyledi. Savaş bittiğinde dağları iyi bilen babası ve amcası bu aileleri bulup tekrar Başkale'ye döndürerek, burada tekrar bir yaşam kurmalarını sağlamışlar. Bir kısmı İstanbul'a, oradan da Adana'ya gidenler olmuş.

Diyarbakır, Çukurca ve Hakkâri'ye yerleşen aileler ise cemaat olmadığı için oralarda uzun süreli düzenli bir yaşam kuramamışlar.

Van'da Yaşam

Bu gün bir ilçe olan Başkale, o zamanlarda Van ilinin bir köyü olduğundan orada yaşayan Naş Didan'ların yaşantısı da tüm köy yaşamının özelliklerini yansıtıyordu. Yüz yıllarca dinlerini, kültürlerini, lisanlarını koruyabilen bu insanlar, oraya gelir gelmez ilk yaptıkları şeylerden biri, kerpiçten bir binanın içini sinagog olarak düzenlemek olmuştu. Fakat çok sistemli bir düzen içinde dönemedikleri için Sefer- Toraları yoktu. Salmas'tan yeni bir Sefer-Tora¹ getirtilene kadar ellerinde olan din kitapları ile ibadet etmişler. Tallet² ve

1 Kanunların yazılı olduğu Tevrat ruloları.

2 Dua şalı.

Van, Rahmi Demirel ve iki çocuğu

<http://nashdidan.co.il/pict.php?image=a001p004>

tefilinleri³ çok azmış. Bar-Mitsva⁴ çağına gelen erkek çocuklarına özel bir tören yapılmadan tefilin takarlarmış. Sünnetleri haham yapardı. Fakat yaşlandığında, çocukları sünnetsiz bırakmamak için, haham nezaretinde Müslüman bir sünnetçiye yaptırırlardı. Dini öğretim verilen Midraş⁵ savaş yüzünden kapanınca, 1925'ten sonraki nesil, dini eğitim göremedi. Sadece aile büyüklerinin din bilgileriyle Yahudiliğı sürdürmüşler.

Askerler bir dönem diğer binalar gibi sinagogu da kışla olarak kullandıklarından, bina zamanla hem kerpiç olduğundan, hem de aşırı kullanımdan dolayı kullanılamaz hale geldi. Onlar da hemen kendilerine daha küçük bir sinagog yaptılar.

Cumartesi günleri çalışılmazdı ve duaya gidilirdi.

3 İçlerinde dini metin bulunan kutu şeklindeki dini gerç.

4 13 yaşını doldurmuş ve dolayısıyla emirlere uymaya mecbur olan erkek çocuğunun bu yaşa geldiğinde yapılan dini tören.

5 Milattan sonra birinci ile üçüncü yüzyıl arasında gerçekleştirilen ve birtakım dinsel ve toplumsal sorunların çözömlenmesine yönelik akademik etütler.

O dönemlerde Başkale bölgenin önemli ticaret merkezlerinden biriymiş. Yahudiler burada da toprakla uğraşmadılar. Hayvancılık, yün boyama ve kumaş ticareti ile geçimlerini sağladılar. Ticareti ve hayvancılıkla uğraşanlar iyi gelir elde ettiklerinden dolayı maddi durumları iyiymiş. Ama birçoğu da ancak geçinebiliyorlardı. Komşularla ilişkileri çok saygılı ve güvenli bir dayanışma içindeymiş. Bayramlarda karşılıklı ziyaretler yapıldı. Fakat zamanla bu güzel uyum dışarıdan gelip oraya yerleşenler sayesinde bozuldu.

Kadın ve aile içi yaşam hakkında o dönemde orada yaşamış olan hanımlardan öğrendiğimize göre, evler iki katlı, ortasında avluları, 2-3 odalı, büyük mutfakları, ahırları olan kerpiçten binalarmış. Avludan geçen iki oda arasında mutlaka bir tandır odası bulunurmuş. Bu odadaki tandır, haftanın bir günü yakılırdı. O gün ekmekler, yemekler yapılır ve de banyo yapmak için büyük kazanlarda su kaynatılırdı. Buranın bir köşesinde banyo yapmak için Çalasar vardı. Çalasar toprağın içine kazılmış etrafı taşla kapatılmış bir çeşit günümüzün küvetiydi. Evlerde nüfus çok olduğundan, bir sıcak ve bir soğuk teneke su kapan yıkanmayı başarabilirdi. Evlenen erkek çocukları eşleriyle ve çocuklarıyla birlikte baba evinde yaşarlarmış. Her ailenin de 4-5 çocuğu olduğunu düşünürsek, kardeşler, kuzenler, eltiler, görümceler hep birlikte kalabalık bir şekilde, aile büyüklerinin sürdürdüğü yaşam biçimini devam ettirirlerdi.

Naş Didanlar hayvan kesimlerinde kaşerut⁶ kurallarına çok dikkat ederlerdi. Bütün kış yenmek üzere kesilen hayvanın bir kısmı tuzlanıp pişirilir, yağa yatırılarak kavurma yapıldı ve sonra da Pesah'ta⁷ kullanılmak üzere, küplerin içinde toprağa gömülerek muhafaza edilirdi. Çünkü Pesah'ta sadece et ürünleri ve sebze yenirdi. Süt ve peynir içeren hiçbir şey yenmezdi. Hamursuz'u da kendileri yaparlardı. Bugün halen her Nashdiden'in evinde Pesah kavurmasız düşünülemez.

6 Yahudi şeriatına uygun yiyecek kuralları.

7 Hamursuz bayramı.

Urmiye, İran Azerbeycan Bölgesi, 1915 civarı, Kohen Ailesi.

Muhtemelen bir düğün zamanı.

Çocukların elindeki elma bereket ve doğurganlığı simgeliyor.

<http://nashdidan.co.il/pict.php?image=a002p001>

Aslında kış boyunca altı ay kar yerden kalkmadığı için, ilerde tüketilmek üzere hazırlanan bütün yiyecekler toprağın içinde muhafaza edilirdi (bir nevi derin dondurucu).

Yahudi nüfusu 20-25 aile civarında olduğundan, evlilikler kendi aralarında olmak zorunda idi. Evlenecek çiftlerin birbirlerini çok iyi tanımaları gerekmiyordu. Beşik kertmesi ve Berdel, yani kardeş değişimi, en çok görülen evlilik şekilleriydi. Kızlar genelde ergenlik çağına gelince hemen evlendirilirdi. Evlenecek olan gelin adayı, yüzü yazma ile örtülerek, davul zurna eşliğinde damat evine götürülürdü.

Orada bir adet dönemi süresince misafir edilirdi. Hiçbir sorunun olmadığı görülünce, evin bir bölümüne bir perde çekilerek, ev düğün evine dönüştürülürdü. Çeyiz orada sergilenir, gelen misafirler de hediyelerini perdenin arkasına bırakırlardı. Hediyeler genelde kumaş, yün veya altın takı olurdu. Düğün gününe kadar (bir hafta veya 10 gün) gündüzleri kadınlar kendi evlerinde pişirdikleri yemekleri getirerek hep birlikte yiyip içip eğlenirlerdi. Kına geceleri düzenlenir, gelin hamamı yapıldı fakat mikveleri⁸ yoktu. Gelinin üzerine soğuk sular dökerek gelini arındırırlardı. Günü geldiğinde haham davetliler eşliğinde düğünü yapar ve herkese düğün yemeği verilir. Naş Didanler evlenen gelinle damada yoğurtlu sarımsaklı yaprak dolması, yani dolma tuma, ve arkasından ballı helva (guncuru), ve tatlı ceviz çorbası ziradöş mutlaka yedirilirdi.

Naş Didanlar'ın en meşhur yemeği olan şifte (yöresel bir köfte çeşidi), o zamanlardan beri Cuma akşamlarının ana yemeğidir. Cumartesi sabahları da soğuk olarak dilimlenip kahvaltıda yenilir.

Başkale, Van yöresinin kahvaltı kültürü her zaman çok önemlidir. İklim çok soğuk olduğundan ballı süt kahvaltılarının vazgeçilmezi idi. Ayrıca Van'ın meşhur otlu peyniri, ballı yumurta çeşitleri, kaymak, tereyağ, helvalı ekmekler yiyerek güne başlayan o yöre insanları-

Urmiye, İran'ın Azerbaycan Bölgesi, 1942.

Üç kız kardeş bir düğüne hazırlanıyor.

<http://nashdidan.co.il/pict.php?image=a003p002>

nın sağlıklı olmalarından dolayı günümüzde de Van kahvaltıları çok popüler. Bir de kahvaltılarının tamamlayıcısı, Naş Didan'ların tiryakisi oldukları semaverde demlenmiş çay, günün her saatinde ve her öğünde yer alan, olmazsa olmazlarından olan bir içecektir.

1914'teki seferberlikten sonra gidenlerin hepsi Başkale'ye geri dönmemişti. Musul'dan geri gelenler önce kısa bir süre Konya'da kaldılar. Daha sonra Adana'ya gidip orada yerleştiler. Gürcistan'da Tiflis'e gidenler ise, Stalin'den sonra 1922'de gemi ile Türkiye'ye dönmek istemelerine rağmen, kabul edilmedikleri için geri dönmek zorunda kalmışlar. 1924'te tekrar denediler ve bu kez kabul edilerek, İstanbul'da Yahudilerin çoğunlukta yaşadığı Balat semtine yerleştiler. Ancak bir müddet sonra da Adana'da ticaret yapmak daha kolay diye oraya gidip yerleşim kurdular. Adana'daki yaşam Başkale'den çok farklı değildi. Burada hayvan ticareti yapılmadığı gibi evlerde

büyük baş hayvan da beslenmezdi. Ve de kaşer hayvan kesimi olmadığından etler İskenderun'dan gelirmiş. Adana Naş Didan'ların çoğu tekstil ve tuhafiyeler işi ile uğraşırlardı.

Zamanla Adana ve Başkale'de ekonomik koşulların bozulmasından dolayı genç nesil gelişen dünyaya ayak uydurabilmek için, oradan çıkarak İstanbul'da karşlarına çıkacak olan fırsatları değerlendirdiler. 60'lı yılların sonu ile 70'li yılların başlarında hem Adana'dan, hem Başkale'den bir kısım Naş Didan yurt dışına, bir kısmı da İstanbul'a göç ettiler.

Hiçbir değişime uğramadan hep Mezopotamya çevresinde ve Türkiye topraklarında yüzyıllardır yaşamış ve halen kültürlerini, gelenek ve göreneklerini ve özellikle antik bir lisan olan Lişan Didan'ı konuşmaya devam eden bu toplumun, kaybolmakta olan bu değerlerinin yaşatılması adına, cemaatimiz tarafından dikkate alınarak koruma altına alınmasını arzuluyoruz. Hepimizin bildiği gibi geçmişini bilmeyen bir toplum yarın için doğru kararlar veremez. Onun için bizler de bu farklı kültürleri gençlere aktarmaya elimizden geldiğince devam edelim.

Tokat Yahudileri

Reneta Sibel YOLAK

Edirne, Kırklareli, Ankara, Bursa Yahudileri hakkında mevcut kitaplar ile yaşayanların anlattıkları bu cemaatlerin yaşayışları hakkında bilgi veriyor. Ancak Tokat Yahudileri hakkında fazla kaynak veya bilgiye rastlanmıyor. Halbuki öyle zengin, öyle kültürlü ve öyle renkli ki Tokat'ta yaşam. Bir zamanlar orada yaşayanların ağzından dinlemek öyle güzel ki hatıraları, yaşamın ta kendisini. Büyükanneimin ağzından Tokat hatıraları... Annemin büyükbabası ve büyükannesi Tokat'ta çok büyük bir konakta yaşarlarmış. Bu konağın içinde şadırvanlar, avlular, dönüm dönüm üzüm bağları, elma ağaçları vardı. Büyükanneimin babası hem haham, hem Şohet¹, hem Moel², hem Kabalist³, hem de Tokat'ın en yetkili din âlimi idi. İzahar Mizrahi, yani annemin annesinin babası, Tokat'taki sinagogda çalışırdı. Anneannemin anlattığına göre bahçedeki üzümler ayaklarla ezilir, saatlerce yıka-

1 Şohet: Kaşer et kesen kişi.

2 Moel: Sünnet yapan kişi.

3 Kabalist: Kabala'ya dayanan manevi araştırma ve fikir sistemini benimseyen, Yahudi mistizimi ile ilgilenen kişidir. Kabalah öğretilerini öğrenmekle kalmayıp gerçek ortam uygulamalarıyla destekleyen ve/veya öğretmeye başlayan kişilere de denir.

*Anneannem Reyna Rina Mizrahi Tokatlı...(?-1988) ve
dedem... Nesim Mizrahi Tokatlı... (?-1959)
bir davetten dönerken.*

nırdı. Üzümlerin küsbesinden de sirke üretirlerdi. Bu konakta anneanneler, dedeler, teyzeler, amcalar, halalar ve çalışanlar birlikte otururlardı. Kış gelmeden önce binbir çeşit salça, tarhana, makarna, un gibi gıda maddeleri evde hazırlanırdı. Pesah Bayramı'nda⁴ karabiber bile evde yapılırdı. Bir Pesah hazırlığı vardı ki, dillere destan. Pesah gelmeden bir buçuk ay önce ev temizlenir, özel eşyalar ve mutfak gereçleri çıkarılır, hazırlıklara tüm hızıyla başlanırdı. Badem ezmeleri bile özenle evde hazırlanırdı. Büyükbaş hayvanları kesen annemin dedesi Rav İzahar sucukları Tokat Yahudileri için üretirdi. Ayrıca annemin babasının babası ise, ticaretle uğraşır, binbir çeşit baharat, tekstil, kumaş ve boya satardı. Tokat Yahudileri çok zengin, dinlerine bağlı ve çok renkli hayat-

4 Pesah: Hamursuz bayramı. Mısır'da kölelikten kurtarılan Yahudilerin göç hikâyesini anar. Pesah, İbrani takvimindeki Nisan ayının 15. günü başlar.

ları olanı insanlardı. Rav olan ve senede üç kere Pesah, Şavuot⁵ ve Sukot'ta⁶ İsrail'i ziyaret eden büyük dedem ticaretle uğraşırđı. Hanımı ise uzun elbiseler ve etekler giyinir, çocuklarına okulda gördükleri eğitimin yanı sıra Fransızca, el işi, yemek, örgü, ev düzeni gibi konularda dersler aldırırđı. Çocuklarının hayat yolunda ilerlemelerini sağlamak için güncel bilgilerin yanı sıra, hayat için gerekli olan diğer bilgileri de öğrenmeleri gerektiğini düşünen bir hanımdı. İstanbul'dan özel ipekliler getiren Rav İzahar kızlarına bu ipeklerden renkli çarşaf lar diktirirđi. Sokaktaki Müslümanlar ile Yahudileri çarşaf larından ayırd ederdiniz. Rengârenk çarşaf lar içindeki Yahudi kadınları çok dikkat çekerrdi. Rav'ın karısı Rabanit yerlere kadar uzun elbiseler giyinirđi. Haremlik ve selamlık o zamanın Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi Tokat Yahudilerinde de yaygındı. Evlilikler genelde görücü usulüyle yapılır, herkes birbirini tanırdı. Elma bahçeleri olan büyük bir evde oturan ve tüm sokakta Yahudilerden oluşan komşularıy la mutlu yaşam süren anneannemin ailesi, komşuluk, yardımlaşma, birlik ve beraberlik duyguları ön planda olan bir aileydi. Bütün mahalle Yahudi mahallesi ve sokağı olarak anılırđı. İnsanlar menfaat ve art niyetleri olmadan öyle yardımlaşmış ki, birinin neşesi herkesin neşesi, birinin üzüntüsü herkesin üzüntüsü olurdu. Sokağa çıktıkları zaman erkekler de fes ve şalvar giyerlerdi. Tokat Yahudileri, geleneklerine çok bağı, dindar ve aynı zamanda çok temiz insanlardı. Bir tek sinagogları vardı ama her Cumartesi ağzına kadar dolardı. Öyle mutlu kutlanırdı ki bayramlar, Şabatlar⁷. Hele yenilen yemekler; yiyenleriniz ya da Tokatlı akrabası olanlar bilir. Tokat kurabiyeleri, borekasları⁸, tereyağı ile yapılırdı. Bu böreklerin tadına bakanlar bir daha bu tadı unutamazlardı.

5 Şavuot: Sivan ayının 6. günü kutlanan bir Yahudi bayramıdır. Şavuot, Tanrı'nın Sina dağında toplanan İsrail milletine Tevrat'ı vermesinin yıl dönümünü anar.

6 Sukot: Çadırların Festivali olarak adlandırılan Sukot, kutsal bir bayramdır ve Tişri ayının 15. günü (eylül-ekim sonları arası) kutlanır.

7 Şabat: Yahudilerin dinlenme günü olan Cumartesi gününü ifade eder.

8 Borekas. Yahudi böreklerine verilen isim. İspanaklı, patatesli, patlıcanlı, peynirli çeşitleri vardır

Ya diğer Tokat yemekleri? Tabii bu zamanda belki pişirmeyi fazla bilen deyokturama yiyenler, birdaha, birdaha yemek ister. Kadınları erdemli, saygılı, erkekleri dindar ve iyi huylu olan Tokatlıların en belirgin özelliklerden biri elmacık kemiklerinin çıkık olması ve kırmızı yanaklarıdır. Tokat'ın yerlisi olan hem Müslüman, hem de Yahudilerin de çok elma yemekten midir, havasından mı, suyundan mıdır, yanakları hep kırmızıdır. Kadınlar arasında hamama gitmek çok yaygın ve modaydı. Hamamda yıkanmak saatler sürerdi. Anlatılana göre kadınların çok uzun olan saçlarını taramak için kadın yardımcılar tutulurdu. Bunun için para da verilirdi. Yahudi kadınları genelde yeşil, ela ve kahverengi gözlü ama saçları çok uzundur. Kızlar genelde küçük yaşta evlendirilirlerdi. 16 yaşında evlenmek genelde çok yaygındı. Tüm kadınlar daha 16 yaşına gelmeden temizlik, el işleri, yemek, örgü, Arapça ve Fransızca'yı öğrenmiş olurlardı. Bir çeyizleri vardı ki hepsi el emeği göz nuru, ilmek ilmek işlenmiş, hepsinin özel bir yeri ve hatırası vardı. Anneannem de uzun boylu yeşil gözlü, elmacık kemikleri çıkık, kırmızı yanaklı çok güzel, güzel olduğu kadar çalışkan ve hamarat bir kadındı. Bir şeyi katladığı zaman sanki ütü yapmış gibi dümdüz bir şekle getirirdi. Bir yatak topladığı zaman, "nasıl olsa bozulacak" dediğimde "olsun, güzel yapılmalı" derdi. Evi misafirlerle dolar taşardı. Her gün dört, beş çeşit yemek yapmış, ayrıca, kokular sürünmüş, saçları yapılmış, aynı zamanda bir davete gidecekmiş gibi bakımlı ve şıktı. Hep misafirlerin bir an önce gitmelerini, anneannemin vakitini sadece bana ayırmasını isterdim. Her misafirine özenle davranır, hepsine güler yüzlü ve ikramı bol bir şekilde hizmet ederdi. İstanbul'a taşındığında en çok şaşırdığım, kalbini kıran, münasebetsiz bir laf eden kiskanç komşularına bile sevgi ve saygıyla davranmasıydı. Tokat'ta Hz. Avraam'ın konukseverliği insanların içine işlemiştii demek ki. İstanbul Yahudileri'nden farklı olarak, gördüğüm en belirgin özellik, konukseverliğin bu kadar önemli ve uygulanır olmasıydı. Hayatımda hiç Tokat'a gitmedim. Gitsem de orada bir cemaat yok ama sinagog ne halde merak ediyorum. Tokat'taki düğünler günlerce sürerdi. Öyle şenlikli olurmuş ki, da-

vetli olanlar günlerce ağızlarından düşürmezlerdi. Hele Selihotlar⁹ hem sinagogda, hem evde kutlanır, saatlerce şarkılı dualar söylenirdi. Yazın ise tüm aile fertleriyle birlikte yaylalara gidilir, oradaki evlerde kalınırdı. Ayrıca din dersleri, İbranice dersleri alan büyükannem çocuklarına da bu bilgileri öğretirdi. Ayrıca anneannem ud dersleri alır, özel günlerde misafirlerini çağırır, hem çalar, hem söylerdi. Fasıl geceleri yapılır, bazen sabahlara kadar, özellikle düğün zamanları ve uzun yaz gecelerinde eğlenceler düzenlenir, şarkılar söylenirdi. Bu düğünlerde en yaygın olan Tokat kebabı idi. Yıllar sonra anneannem de ailesiyle İstanbul'a yerleşmişler. Tokat Yahudilerinden torunlarına kalan büyükannelerin sevgi dolu yaşayışları, gelenek görenekleri ve günümüzde yok olmaya yüz tutan insanlık... Bizler saygı, sevgi ve gelenekleri büyükannelerimizden öğrenen şanslı ve mutlu bir nesildik.

Bu yazı ilk kere 9 Ocak 2008 tarihinde Şalom gazetesinde yayımlanmıştır.

9 Selihot: Tanrının affını getiren pişmanlık duaları Selihot, 'af', 'bağışlayıcılık' veya 'yalvarma' anlamına gelir.

***Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde
Kabul Edilen Mevzuat ile
Genel Uygulamanın
Gayrimüslim Azınlıklar Üzerindeki Etkileri***

Av. Ester ZONANA

*Çalışmalarında büyük emeği geçen ve bana öğretmenlik yapan üstad
Av. Yuda Reyna'ya en içten teşekkürlerimle.*

Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet döneminde gayrimüslimler çeşitli yasa ve uygulamalara tabi tutulmuşlardır. Bu yasalar ve uygulamalar gayrimüslimlerin ve ait oldukları cemaatlerin yaşamlarını yakından etkilemiş ve şekillendirmiştir.

Osmanlı Dönemi

Osmanlı İmparatorluğu egemenliği altındaki topraklarda yaşayan gayrimüslim topluluklar mezhep ya da dinlerine göre, yönetim tarafından gruplandırılmış ve bu gruplara "millet" adı verilmiştir.

İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet, her dinden ve milletten insanların ortak çıkarlar yönünde uyumlu ve uzlaşmaya dayalı toplumlar oluşturmalarını amaç edinmiş, Rumlara, Ermenilere ve Yahudilere azınlık hakları vererek onların kendi geleneklerini, kültürlerini yaşatmalarını, dini nitelikli örgütlenmelerini ve eğitim yapmalarını evrensel siyasetinin gereği saymıştır. Bu suretle azınlıklar 1839 yılına kadar dinsel bir organizasyon içinde cemaatlerin ruhani liderlerinin sorumluluğunda kurumsallaşmışlardır.

Cemaatlerin durumu 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayûn'u ile lehte bir gelişme devresine girmiştir. Zira bu ferman ile bütün teb'a din ve mezhep farkı gözetmeksizin eşit olarak kabul edilmiş, can, mal, ırz, konut dokunulmazlıkları güvence altına alınmıştır.

1856 Islâhat Fermanı'nın ilânı, bu gelişmeyi daha da iyi ve belirli bir hale getirmiştir. Bu ferman ile zımmileri¹ vatandaş haline getiren haklar vurgulanırken "milletlerin" sahip oldukları yetkiler de tek tek teyit edilmiştir.

Cemaatler

Islâhat Fermanı'ndan sonra azınlık cemaatlerinin idaresini ve ruhani reislerinin görev, sorumluluk veya seçimlerini düzenleyen mevzuat olmadığından 1862 yılında Rum Patrikhanesi Nizamnamesi², 1863 yılında Ermeni Patrikhanesi Nizamnamesi, 1865 yılında da Hahamhane Nizamnamesi tasdik ve kabul edilmiştir. Bu günkü koşullarda bile oldukça demokratik sistemler getiren bu nizamnamelerden Hahambaşılık Nizamnamesine göre, Cemaat'in yapısı Hahambaşı, Umumi Meclis, Cismani Meclis ve Ruhani Meclis'ten oluşmakta idi. Hahambaşı 30 ila 70 yaş arasında bulunan, devletçe

1 Kendi dinlerini değiştirmeden bir İslam Devletinin korumasından yararlanan, Müslüman olmayan ehl-i kitap kişilere zımmi adı verilir. *Son Yasal Düzenlemelere göre Cemaat Vakıfları*-Av. Yuda Reyna, Av. Ester Moreno Zonana.

2 Tüzük.

ve milletçe emin ve güvenilir kişi olarak tanınan, bulunduğu memuriyetlerde sadakati tesbit edilmiş, dini ve cismani³ konularda maharetli bulunan beş Haham arasından Umumi Meclis tarafından seçilmekte idi. Umumi Meclis altmış Nizamnamede yazılı usule göre cemaat mensupları arasından, yirmisi de bu altmış kişi tarafından Haham sınıfı içinden seçilen seksen üyeden oluşmakta idi. Bunların dışında yalnız Hahambaşı seçimlerinde görev yapmak üzere Edirne, Hüdavendigar, İzmir, Selanik, Bağdat, Mısır, İskenderiye ve Kudüs Hahambaşılıklarının idare ettikleri mahallerde kırk kişi yedek üye olarak seçilmekte idi. Cismani Meclis, Umumi Meclis tarafından cemaat mensupları arasından seçilen bir başkan ve sekiz üyeden oluşmakta idi, Ruhani Meclis ise Cismani Meclis tarafından seçilen yedi üyeden ibaretti. Bu cemaatlerin tüzel kişilikleri yoktu.

16 Şubat 1328 (1912) tarihli "Eşhas-ı Hükmiyenin Emvali Gayrimenkuleye Tasarruflarına Mahsus Kanunu Muvakkat"⁴ ile o güne kadar tüzel kişilikleri olmayan cemaatlere tüzel kişilik tanınmış, geçici bir fıkra ile de cemaatler ve hayır müesseselerinin nam-ı müstear veya nam-ı mevhum olarak tasarruf etmekte bulundukları gayrimenkuller için tapu dairesine belli sürede başvurmaları halinde cemaatler adına tashihen tescilin yapılması kabul edilmiştir.

Daha sonra, süre iki kere uzatılmıştır. Bu hükümlerden faydalanmak üzere cemaat temsilcileri başvurularını yapmışlar ise de 1936 yılına kadar pratikte sonuç alınamamıştır.

1876 Kanun-u Esasi⁵ ile "Osmanlı tabiyetinde bulunan herkes hangi din ve mezhepten olursa olsun istisnasız Osmanlı tabir olunur", "Osmanlı Ülkesinde mevcut olan bütün dinlerin serbestçe icrası ve muhtelif cemaatlere verilmiş olan mezhep imtiyazları devletin himayesi altındadır." hükümleri getirilmiştir. Bu Anayasaya göre

3 Cisme ait. Dinden gayri, dünyevi. (*Ansiklopedik Hukuk Sözlüğü*, Av. Hüseyin Özcan).

4 Tüzel Kişilerin Taşınmaz Edinmelerine İlişkin Geçici Kanun.

5 Anayasa.

Mecliste her üye sadece kendi seçim bölgesini değil, tüm Osmanlı teb'asını temsil etmekte ve müslim, gayrimüslim her 50.000 erkeğin temsilcisi olarak seçilmekte idi. Seçimlerden sonra Parlamento Mart 1877'de açıldı. Mebuslar (180 müslim ve 60 gayrimüslim) Sultan'a, ülkesine ve Anayasaya uygun davranma ve aykırı hareket etmeme sözü verdiler.

Vakıflar

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde İslami Vakıf müessesesi mükemmel bir gelişme gösterirken, gayrimüslim vakıfları da (vakıf ismi taşımasa bile) farklı ancak paralel bir oluşum göstermişlerdir. Hayri ve sosyal amaçlarla zımmi yoksula yardım etmek üzere kurulan vakıflar geçerli, ancak mescide, kiliselere, havralara, bunların onarım ve bakımı ya da İncil ve Tevrat'ın basım ve tanıtımı amaçlarıyla kurulan vakıflar geçersiz sayılıyordu.

Osmanlı Devletinde tüzel kişilik müessesesi yoktu. 1870 tarihli Ticaret Kanunnamesi ile ticaret şirketlerine tüzel kişilik tanınmış, ancak vakıflar ve cemaatler için böyle bir düzenleme getirilmemiştir. Cemaatler fermanlarla kendilerine verilenler dışındaki gayrimenkullerini nam-ı müstear veya nam-ı mevhum olarak kaydettirmişlerdir. Nam-ı müstear tabiri yaşayan gerçek kişileri ifade eder. Bunlar cemaatin güvenilir, mutemet kişileridir. Satın alınan ve hayri gayeye tahsis edilen gayrimenkul bu kişiler adına tescil ettirilir. Satın alınan taşınmazların azizler, din büyükleri adına tescilinde nam-ı mevhum tabiri kullanılır.

Lozan Barış Andlaşması

1912 Tarihli Kanundan sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin bir nevi kuruluş belgesi olan Lozan Barış Andlaşması akdedilmiş ve bu

Andlaşma'nın 37. ila 45. maddelerinde azınlık hakları ile cemaatlere ilişkin hükümler yer almıştır.

Lozan Andlaşması'na göre azınlık statüsü "Müslüman olmayan" gruplara tanınan ve pozitif ayrımcılık yaratan bir statü olarak kabul edilmektedir.

Lozan Andlaşması md.38'de "Türk Hükümeti, Türkiye'de oturan herkesin, doğum, bir ulusal topluluktan olma (milliyet), dil, soy ya da din ayrımı yapılmaksızın hayatlarını ve özgürlüklerini korumayı tam ve eksiksiz olarak sağlamayı yükümlenir" hükmü kabul edilmiştir.

Uygulamada yapılabilecek ayrımcılığı önlemek ve azınlık kabul edilen gayrimüslimlerin kendi örf adet ve geleneklerine uygun olarak yaşayabilmelerini sağlayabilmek amacıyla bir takım koruyucu, destekleyici ve imtiyaz sağlayan hükümler ayrıntılı olarak düzenlenmiş ve bu hükümlerin kanunlarda yer alması ve tam olarak uygulanması taahhüt edilmiştir.

Lozan'da ifadesini bulan bu haklar şöyledir:

Medeni ve Siyasal Haklar

Kanun önünde eşitlik

Özellikle Kamu hizmet ve görevlerine kabul edilme, yükseltilme, onurlanma

Dilediği dili kullanma

Mahkemelerde Türkçe'den başka dil konuşanlara kolaylıklar sağlama

Her türlü hayır kurumlarıyla, dinsel ve sosyal kurumlar, okullar ve buna benzer öğretim ve eğitim kurumları kurmak, yönetmek, denetlemek, buralarda kendi dillerini serbestçe kullanmak, dinsel ayinlerini serbestçe yapma

Bu konularda maddi yardım,

Aile Hukuku ile ilgili sorunları (miras, evlenme, boşanma gibi) kendi gelenek ve göreneklerine göre çözümlemek, (ulusal hukuk anlayışı çerçevesinde 1925'te feragat edilmiştir.) İbadet yerlerine , mezarlıklara ve öteki dini kurumlarına koruma, her türlü kolaylık ve izinler sağlama.

Bu haklar Milletler Cemiyeti'nin garantisi altındadır ve Türkiye Cumhuriyeti bu hükümlere uymayı garanti eder.

Lozan Andlaşmasının uluslararası niteliğine, Milletler Cemiyeti'nin garantisi altında olmasına ve Türkiye Cumhuriyeti'nin bu taahhüt altına girmesine rağmen, gayrimüslim azınlığın sorunları bazen azalarak bazen çoğalarak ama milliyetçi görüş çerçevesinde her zaman var olarak Avrupa Birliği'ne uyum sürecinin başlamasına kadar varlığını sürdürür.

Cumhuriyet Dönemi

Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra 1862-1865 yılları arasında tasdik ve kabul edilen Nizamnameler yok sayılırlar. 1912 tarihli "Eşhas-ı Hükmiyenin Emvali Gayrimenkuleye Tasarruflarına Mahsus Kanunu Muvakkat" ile Cemaatlere tanınan tüzel kişilik de zımnen⁶ kaldırılır. Hahambaşı seçimleri her seferinde Bakanlar Kurulu Kararıyla, Valilikten alınan izinle gerçekleştirilir. Birçok sorunun yanısıra en önemli sorunlardan biri cemaatin taşınmazlarıdır. 1912 yılında kabul edilen kanuna rağmen bu taşınmazların büyük bölümü cemaat adına tescil edilememiş, cemaate ait hayır kurumları niteliklerine uygun olarak vakıf veya dernek olarak organize olamamışlardır.

5 Haziran 1935 tarihinde kabul edilen ve 13 Haziran 1935 tarihli *Resmi Gazete* ile neşredilen 2762 sayılı Vakıflar Kanunu ile Cemaat

6 İma ile, kapalı surette, açık olmayan bir şekilde.

Vakıfları o güne kadar tasarruf ede geldikleri taşınmazları, 1936 Beyannamesi tabir edilen beyannameyi vermek suretiyle bildirmele-ri kaydıyla hukuken kendi adlarına tescil olanağına kavuşmuşlardır. 2762 sayılı Vakıflar Kanununda, 1926 yılından önce vücut bulmuş olan vakıfların tanımı yapılmış, bu vakıfların yönetim şekilleri, kontrol merciileri, bunların vazifeleri, tüzel kişilikleri, mütevelliler⁷ ve vazifeleri, mukataalı⁸ ve icareteynli⁹ vakıf mallar, bunların tasfiyele-ri, taviz bedelleri¹⁰, müeyyideler ve diğer hükümler düzenlenmiştir.

Bu tarihten sonra cemaat vakıfları tüzel kişiliklerini kazanmış- lar, mevcut taşınmazlarını kendi adlarına tapuya tescil ettirmişler, yeni taşınmaz maliki olabilmişler ve bu taşınmazlar üzerinde tasarrufta bulunabilmişlerdir. Ancak, cemaatlerin, Hahambaşılığın ve Patrikhanelerin tüzel kişilikleri tanınmamıştır.

1974 Tarihli Hukuk Genel Kurulu Kararı

Bu hukuki yapı 1974 yılında verilmiş bir Hukuk Genel Kurulu Kararına kadar devam etmiştir. Hukuk Genel Kurulu'nun 8 Mayıs 1974 tarihli 1971/2-820 Esas ve 1974/505 K. sayılı kararıyla 1936 Beyannamesi vakfiye olarak kabul edilmiş ve birer taşınmaz liste- sinden ibaret olan bu beyannamelerde yeni taşınmaz mal iktisabına dair hüküm olmaması nedeniyle Cemaat Vakıflarının yeni taşınmaz mal edinemeyecekleri hakkındaki içtihat oluşturularak Cemaat Vakıflarının yeni taşınmaz mal edinebilmeleri yolu kapatılmış, 1936

7 Vakıf İşlerini gönnek için tayin olunan kimse. (*Ansiklopedik Hukuk Sözlüğü*, Hüseyin Özcan)

8 Bir vakıf arsayı üzerine bina yapılmak ve ağaç dikilmek üzere bir ücret mukabilinde müddetsiz talibine kiralamak. (*Ansiklopedik Hukuk Sözlüğü*, Hüseyin Özcan)

9 Terim olarak vakıflar için kullanılır. Kelime anlamı iki ücretle kiralananmış demektir. Birinci ücret peşin ve senevi olarak alınır, ikinci ücret sene be sene alınır. (*Ansiklopedik Hukuk Sözlüğü*, Hüseyin Özcan)

10 Bazı taşınmazların tapu kayıtlarında bulunan ve Osmanlı döneminden gelen vakıf şerhlerinin kaldırılabilmesi için ödenen bedel. Bu bedel ödenmeden tapuda devir işlemi yapılamaz.

Beyannamelerinde bildirilmemiş gayrimenkullerin de eski sahiplerine iade, eski sahiplerinin ölmüş olması ve mirasçılarının da bulunmaması halinde hazineye intikalleri yolu açılmıştır. Devlet bu yolu çok sevmiş ve açılan davalarla bu taşınmazlar hazinenin mülkiyetine geçmiştir.

Öte yandan Kabul edilen Belediye Yasaları ile de cemaatlerin kullandıkları mezarlıklar bulundukları Belediyeler adlarına tapuda tescil edilmişlerdir. Zaman içinde Belediyeler bu mezarlıklardan bazılarını ifraz etmişler ve yaptıkları imar uygulamaları ile üçüncü kişilere satarak yok etmişlerdir.

Taşınmazların Cemaatlerin elinden alınmasının diğer bir yolu da Cemaat Vakıflarının mazbutaya alınmaları ile açılmıştır. Cemaat Vakıflarının yöneticilerinin seçimi usulüne göre her vakıf, sahibi olduğu ibadethanenin bulunduğu semtte ikamet eden kişilerce yönetilir ve bu kişiler de aynı semtte ikamet edenlerce seçilirler. Cemaat Vakıfları, zamanla o ibadethanenin çevresinde oturan mensuplarının dağılmaları, başka semtlere taşınmaları ve bunun neticesinde o yerde ibadet edecek mensup kalmadığından "kanunen veya fiilen hayri bir fonksyonu" kalmadığı gerekçesiyle mazbutaya¹¹ alınmışlar ve bu vakıflara ait taşınmazlar da Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün idaresine geçmiştir. Günümüzde mazbutaya alınan vakıflara ait bazı taşınmazlar restore edilerek cemaatin kullanımına tahsis edilmektedir. Edirne Sinagogu en önemli örneklerden biridir.

Azınlık Hakları Lozan Andlaşması dışında :Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 9. maddesinde düşünce, din ve vicdan özgürlüğü 1. No.lu ek protokolün 1. maddesinde mülkiyet hakkı, 2. maddesinde eğitim hakkı; Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme; Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'de yer almıştır.

11 Cemaat Vakıflarının Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün idaresine geçmesi.

Türkiye bu son sözleşmenin 27. maddesini "Lozan Barış Andlaşması ve Eklerinin ilgili hükümlerine ve usullerine göre uygulama hakkını saklı tutma çekincesiyle onaylamıştır.

Yeni Dönem, Hakların İadesi

AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programında da İnsan Hakları konusunda yapılan iyileştirmeler belirtilmiş ve AİHS'nin 9. maddesi ve 1. No.lu ek protokol çerçevesinde değişik din ve inançların gereksinimleri dikkate alınacak şekilde uygulamaların kolaylaştırılacağı belirtilmiştir.

Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde Lozan dahil imzalanan ve kabul edilen uluslararası andlaşmalardaki taahhütlere aykırı uygulamalar, getirilen düzenlemeler ve kabul edilen kanunlarla düzeltilmeye başlanmıştır. Bu çerçevede öncelikle

Avukat tutma, bakım ve onarım izni alma mecburiyeti kaldırılmış,

Taviz bedelleri %50'den %20'ye indirilmiş, (Bu oran halen emlak vergisi değerinin %10 udur.)

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün aldığı teftiş ve denetleme paylarının devlet bütçesinden karşılanmasına karar verilmiş,

Vakıf paraların nemalandırılması esnasında ödenen faiz oranı devlet kurumlarına uygulanan en düşük cari faiz oranından serbest piyasa faizine dönüştürülmüş,

Cemaat Vakıfları Yönetim Kurullarının Seçiminin denetimi ve Yönetim Kurullarına belge verilmesi Emniyet Müdürlüğünden alınarak Vakıflar Genel Müdürlüğüne verilmiştir.

9 Ağustos 2002 tarihli *Resmi Gazete*'de yayınlanan 4771 ve 11 Ocak 2003 tarihli *Resmi Gazete*'de yayınlanan 4778 Sayılı Kanunlarla, Cemaat Vakıflarına yeni mülk edinme ve mevcut mülkleri üzerin-

de tasarruf etme hakkı tanınmış, kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren, önce 6 aylık süre içinde, ardından 4928 sayılı kanunla tanınan 18 aylık ek sürede Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne başvurmak kaydıyla bu taşınmazların vakıfları adına tescil ettirilmesine olanak sağlanmıştır.

24 Ocak 2003 tarihinde bu kanunlara bağlı olarak çıkartılan "Cemaat Vakıflarının Taşınmaz Mal Edinmeleri, Bunlar Üzerinde Tasarrufta bulunmaları ve Tasarrufları Altında Bulunan Taşınmaz Malların Bu Vakıflar Adına Tescil Edilmesi Hakkında Yönetmelik"te gayrimüslim cemaatlere ait 160 adet vakfın ismi verilmiştir. Bu sayı daha sonra 167'ye çıkmıştır.

4771 ve 4778 Sayılı Kanunlarla yeni taşınmaz edinme hususunda bir sorun kalmamış olmasına rağmen, nam-ı müstear, nam-ı mevhum, Hazine, Belediye, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve 3. şahıslar adına kayıtlı olan taşınmazların iadesi gerçekleşmemiştir.

Bu eski taşınmazların iadelerinin bir şartı da taşınmazların Cemaat Vakıflarının elmenliğinde olması zorunluluğudur ki bu şartın yerine gelmesi çok istisnai bir durumdur. Zira tapu iptal ve tescil davalarıyla Cemaat Vakıflarının elinden alınan taşınmazların zilyetlikleri¹² de Cemaat Vakıflarının elinden alınmış bulunmaktadır.

20.02.2008 tarihinde 5737 Sayılı Yeni Vakıflar Kanunu Kabul edildi. Bu kanunla insan hakları bağlamında, Gayrimüslim Cemaatlerin tüm taleplerini karşılanmasa da geçmiş dönem uygulamalarına bakıldığında, bu yolda önemli bir adım daha atıldığı inkar edilemez.

5737 sayılı Yeni Vakıflar Kanununun Cemaat Vakıfları ile ilgili bazı önemli hükümlerini şöyle sıralayabiliriz:

Vakıflar, mal edinebilecek, malları üzerinde her türlü tasarrufta bulunabileceklerdir. Cemaat Vakıflarının 1936 yılında verdikleri

12 Elmenlikleri, kullanım hakları.

beyannamelerinde kayıtlı olan ve halen kendi tasarruflarında bulunan nam-ı müstear veya nam-ı mevhum adına kayıtlı taşınmazlarını kendi adlarına tescil ettirebileceklerdir. 1936 Beyannamesinden sonra Cemaat Vakıfları tarafından satın alınmış, Cemaat Vakıflarına vasiyet edilmiş veya bağışlanmış taşınmazlardan tapu kayıtları iptal edilerek eski maliklerinin, Hazinesinin veya Vakıflar Bölge Müdürlüğünün mülkiyetine geçmiş olan taşınmazlar 18 ay içinde başvurulması halinde, Vakıflar Meclisi kararı ile Tapuda Cemaat Vakfı adına tescil edilebileceklerdir. Vakıf senetlerinde yazılı olduğu takdirde vakıflar uluslararası faaliyette bulunabileceklerdir. Bir yenilik olarak Yeni Kanunun 77 inci maddesinde (Vakıf kültürünü araştırmak, geliştirmek ve desteklemek amacıyla) gerçek ve tüzel kişiler Vakıflara sponsorluk yapabileceklerdir. Vakıf malların onarımı ve restorasyonu için yapılacak olan bu harcamalar Gelir ve Kurumlar Vergisi'nden mahsup edilecektir. Ayrıca Cemaat Vakıfları reklam alabileceklerdir. Vakıflara bağışlanan taşınır ve taşınmaz mallar Veraset ve İntikal Vergisi'nden muaf tutulmuştur. Vakıflara ait hayrat¹³ taşınmazlar (ibadethane, okul, hastane v.s.) haczedilemez, rehnedilemez. Cemaat vakıflarının bazılarında (vakıf şerhi) mevcut olup, bu şerhin kaldırılması için talep tarihindeki emlak vergisi değerinin %10 nu ödemek yeterli olacaktır. Vakıflar, iktisadi işletme ve şirket kurabilecek, kurulmuş şirketlere ortak olabileceklerdir.

Yeni Vakıflar Kanunu'nda, getirilen bu olumlu hükümler yanında bazı olumsuz hükümler de yer almıştır.

Bu maddelerde Cemaat Vakıflarının beklentilerini karşılamayan hususlar, Yönetimi Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne geçmiş olan Mazbut Vakıflara ait taşınmazlar ile Mülkiyeti Belediyelere veya 3. kişilere geçmiş olan taşınmazların iade edilmeyecekleri ve kanunun ilk şeklinde bulunmayan sonradan TBMM'de ilave edilen mütekabiliyet¹⁴ şartıdır.

13 Hayır işlerinde kullanılan, ticari amaçla kullanılmayan taşınmazlar. İbadethaneler gibi.

14 Karşılıklılık.

Mülkiyeti Belediyelere geçmiş olan taşınmazlar dendiğinde Cemaat Mezarlıkları ilk sırayı almaktadırlar. 2008 tarihli 5737 Sayılı Yeni Vakıflar Kanunu'yla çözölemeyen bu sorun 2011 yılında sürpriz bir Bakanlar Kurulu Kararı'yla kısmen de olsa çözömlenmiştir. 2011 yılında Kabul edilen 651 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname'yle 1936 Beyannamesinde kayıtlı olan ve Kamu Kurumları adına tescilli olan mezarlıklar ve çeşmeler Meclis Kararı'yla iade edilecekler, üçüncü şahıslara geçen taşınmazlar ise Maliye Bakanlığınca tespit edilecek rayiç değeri üzerinden Hazine veya Genel Müdürlük tarafından ödenecektir. Bu Kanun Hükmünde Kararname'yle fiilen kullanılan mezarlıklar iade edilmiş ancak imar uygulamaları ile ifraz edilerek işgal edilen veya Belediyeler tarafından üçüncü kişilere satılan mezarlık alanları iade edilmemiştir.

Cemaat Vakıflarının karşılaştığı önemli sorunlardan olan yönetim kurullarının seçimi sorunu İçişleri Bakanlığı'nın yayınladığı 16 Eylül 2004 tarih ve 25585 Sayılı "Cemaat Vakıflarının Yönetim Kurulu Seçimi Usulü" adlı Yönetmelikle ileriye dönük olarak çözömlenmiştir. Bilindiği gibi, bu yönetmeliğin yayımına kadar Cemaat Vakıfları ibadethanelerinin bulunduğu semtte ikamet eden cemaat mensupları tarafından yönetilmekte, bu Yönetim Kurulu üyeleri de yine aynı semtte ikamet eden kişiler tarafından seçilmekte idi. Semt dışındaki Cemaat mensuplarının oy kullandıkları veya Yönetici seçildikleri Vakıf Yönetim kurulu Seçimleri İçişleri Bakanlığı tarafından iptal edilmekte idi. Bu seçim sisteminde birçok Cemaat Vakfı fiili ve hayri fonksiyonu kalmadığı gerekçesiyle mazbutaya alınmış, taşınmazları da Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Yayımlanan Yönetmelikle: "Cemaat Vakfı hayratının bulunduğu ilçe, o vakfın seçim çevresidir. Ancak, vakfın müracaatı üzerine valilikçe yapılan araştırma sonucuna göre; Cemaat Vakfının bulunduğu ilçede yeterli cemaatin bulunmaması veya aynı cemate ait başka bir vakfın bulunmaması hallerinde, vakfın bulunduğu il sınırı, vakfın bulunduğu il sınırları dahilinde yeterli cemaatin bulunmaması durumunda, cemaati en fazla olan çevre il İçişleri

Bakanlığı'nca seçim çevresi olarak ilan edilebilir" hükmü getirilmiştir. Böylelikle bulunduğu semtte cemaati kalmamış olan vakfa seçimlerini yapabilme olanağı tanınmıştır.

Vakıf Yönetim Kurulu seçimleri hakkındaki sorunlar bu şekilde çözümlenmişken, bazı Cemaat Vakıfları seçimlerinde yaşanan sorunlar sonucu bu düzenlemenin yeterli olmadığı gerekçesiyle ilgili Yönetmelik 2013 yılında iptal edilmiştir. Bu tarihten sonra Cemaat Vakıfları Yönetim Kurulu seçimlerini yapamaz hale gelmişlerdir. Halen yeni yönetmelik beklenmektedir.

3194 Sayılı İmar Kanununda yer alan Cami ibareleri "ibadet yeri" olarak değiştirilmiş böylelikle yeni yerleşim yerlerinde ibadethane açma olanağı doğmuştur.

Nefret Söylemleri

Türkiye'nin yakın tarihinde yaşanan olaylar, Avrupa Birliği yolunda, Kopenhag kriterleri doğrultusunda insan hak ve özgürlüklerinin gündeme gelmesi, çıkartılan yasalarla bu yönde çok ciddi adımlar atılması ve kamuoyu oluşturulması sonucu toplumun bir kesiminde dini azınlıklara karşı negatif duyguların uyanmasına ve bu duyguların tehlikeli bir şekilde yükselmesine neden olmuştur.

Bu duygular basında az veya çok şiddette yer almış, ardından malesef tehditler, cinayetler ve bombalama olayları şeklinde tezahür etmiştir.

Basında yer alan ve halkın bir kesimini diğer bir kesim aleyhine kışkırtıcı nitelikteki yazılar nedeniyle yapılan suç duyurularında, davada taraf olmadığımız, suçun unsurlarının oluşmadığı, bir başka deyişle "bu yazıların ifade özgürlüğü kapsamına girdiği ve mevcut ve yakın tehlike oluşturmadığı nedenleriyle" ya "takipsizlik kararları" verilmiş ya da davaları açılmış olsa bile failleri hakkında "beraat"

kararı verilmiştir. Davaların kamu davaları olarak görülmeleri ve şikâyeti yapan kişilerin suçtan zarar görmemiş olmaları nedenleriyle müdahale talepleri kabul edilmediğinden kamu davası olarak açılan bu davalar Cumhuriyet Savcıları tarafından temyiz edilmeyecek kesinleşmiştir.

Gerek yargıda, gerek idari makamlarda bu tür yayınların ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirildiği görülmektedir. Oysa AİHS md.10 fıkra 2'de ".....kullanılması görev ve sorumluluk yükleyen bu özgürlükler.....kamu güvenliğinin korunması, asayişsizliğin veya suç işlenmesinin önlenmesi.....için kanunla öngörülen bazı formalitelere, şartlara, sınırlamalara ve yaptırımlara bağlanabilir" hükmü yer almaktadır.

AİHS md. 9/2, Anayasa md.26 ve 13.'te KAMU DÜZENİ ve KAMU GÜVENLİĞİ söz konusu olduğundagerekli olan tedbirlerle veya kanunla sınırlanabileceği hükme bağlanmıştır.

Nitekim uluslararası alanda (özellikle antisemitizm konusunda) ABD'de içtihatlar doğrultusunda, Avusturya, Almanya ve Fransa'da da ek düzenlemeler getirilmiş ve çok ciddi cezalar öngörülmüştür. Halkı birbirine karşı kin ve nefrete düşürecek şekilde tahrik ederek tehdit, cinayet ve bombalama eylemlerine kadar götüren ortamın oluşmasının önlenmesi gerekmektedir.

Sonuç

Osmanlı döneminden bugüne uzanan gayrimüslim azınlıklarla ilgili hukuki sürece baktığımızda, Cumhuriyetin kabulünden önce azınlık cemaatlerine nizamname yapılmış, bu cemaatler seçilmiş meclisler tarafından yönetilmiş ve cemaatlere tüzel kişilik tanınmıştır.

Cumhuriyet döneminde ise cemaatlerin tüzel kişilik durumu ile nizamnameler hukuken iptal edilmemelerine rağmen, uygulamada ce-

maatlerin tüzel kişilikleri tanınmamış ve bu nizamnameler geçersiz sayılmışlardır. Cemaatlere tanınan tüzel kişilikler askıya alınmış, doğan boşluğun giderilmesi için Kabul edilen 2762 Sayılı Vakıflar Kanunuyla bu kez Cemaat Vakıflarına tüzel kişilik tanınmış ancak Cumhuriyetin ilk dönemlerinde Cemaat Vakıflarına tanınan hukuki haklar, sonraları zorlama hukuki gerekçelerle, gerek seçim çevrelerinin daraltılması, gerek taşınmazların ellerinden alınması ve bunun yanında daha küçük gibi gözüken bir takım zorluklar çıkartılarak cemaatler neredeyse yok edilme noktasına getirilmeye çalışılmıştır.

AB uyum sürecinin başlamasından sonra ise süreç geriye işlemeye başlamış ve o güne kadar kabul edilmeyen haklar verilmeye başlanmış ve bu konuda oldukça yol alınmıştır.

Azınlık Cemaatlerinin halen çözülmemiş sorunları vardır. Cemaatlerin tüzel kişiliklerinin olmaması, mazbutaya alınan vakıflara tekrar Yönetim Kurulu seçimi hakkı tanınmaması, Mazbutaya alınmış vakıflarla birlikte idareleri Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne geçen taşınmazların iadelerinin kabul edilmeyişi, insanları kin ve düşmanlığa sevk eden, düşünce ve ifade özgürlüğü sınırlarını aşan neşriyat hakkında etkili hükümlerin yasalara konmaması bu sorunların başlıcalarıdır.

AB Uyum yasaları ve Kopenhag Kriterleri ışığında, bugüne kadar gayrimüslim azınlıkların haklarının tanınması konusunda önemli bir yol katedilmiştir. Bu yolun henüz sonuna gelinmediği ve diğer sorunların da çok kısa bir zamanda çözümleneceği umudunu taşımaktayız.

DİZİN

1. Murat, 114, 237.
 1876 Kanun-u Esasi, 261.
 6-7 Eylül 1955 Olayları, 189.

A

Abdullah, Moşe Nahum, 39.
 Abuaf, 20, 29.
 Abuaf, Avraam, 22.
 Adana, 11, 47-64, 153, 226, 228,
 230, 232, 234, 235, 242, 246,
 251, 252.
 Afrika, 33, 237, 238.
 Aji, 20.
 Akdağ, Mustafa, 54.
 Akdağ, Zeki, 54.
 Akdeniz, 225.
 Akkadça, 242.
 Aktuna, Ercan, 176.
 Albala, Nesim, 209-211.
 Albala, Yeşua, 179, 180
 Albala, Zelda, 180.

Algazi, 29, 239, 240.
 Algazi, İzak, 22.
 Alhadeff, Salamon, 59.
 Aliya, 18, 194, 223.
 Alkalay, Salamon, 122.
 Alliance Israélite Universelle (Al-
 yans), 15, 37, 39, 47, 68, 77-81,
 84-86, 88, 89, 91, 92, 129, 132,
 133, 136, 137.
 Almanim, Yosef Salamon, 130.
 Alp, Şeyhmus, 43, 44.
 Alper, Abdülkadir, 44.
 Alsancak, 14, 18.
 Altıncı Karlos, 114, 134.
 Amado, Moiz, 50, 51, 53.
 Amado, Zeren, 64.
 Amalekit, 76.
 Amati, Marta, 21.
 Amerika, 18, 23, 77, 90, 117, 128,
 158, 237.
 Amram, Moiz, 168, 189, 208.

- Anadolu İnkişaf Şirketi, 227.
- Anadolu, 11, 12, 20, 31, 38, 47, 48, 50, 55, 56, 59, 67, 68, 75, 77, 85, 86, 96, 97, 101, 103, 105, 137, 138, 149, 161, 180, 190, 198, 227.
- Anglo-Jewish Association, 85, 86, 96.
- Ankara, 11, 48, 49, 60, 68, 77, 96, 97, 99, 117, 137, 150, 151, 253.
- Antakya Medeniyetler Korosu, 160, 161.
- Antakya, 56, 57, 80, 148-161.
- Anter, Ezra, 234.
- Arabistan, 74.
- Aramice, 12, 24, 62, 69, 70, 90, 94, 108, 242-244.
- Aranof ailesi, 234.
- Arap Yarımadası, 149.
- Arditi, 20.
- Arsoy, Göksel, 199.
- Aruh, Alber, 22.
- Asher, Yosef, 17.
- Asur, 69, 70, 242.
- Asya, Zeki, 58.
- Aşkenazi, Menahem İshak, 134.
- Aşur, 69.
- Atatürk, Mustafa Kemal, 39, 50, 60, 118, 137, 150, 175, 227.
- Atay, Falih Rıfkı, 175.
- Avi Yetoumim Yetimhanesi, 122.
- Avigdor, Nesim, 232.
- Avigdor, Salvator, 232.
- Avigdor, Yuda, 117.
- Avine, 38.
- Avrupa, 13, 16, 34, 55, 115, 223, 237, 238, 264, 266, 267, 271.
- Aybar, Mehmet Ali, 175.
- Aydın, 14, 18.
- Aydos Kalesi, 124.
- B**
- Baban, Cihad, 141.
- Babil, 69, 70, 76, 212, 242-244.
- Babil Talmud'u, 32.
- Bağdat, 43, 75, 78, 84, 85, 92, 93, 261.
- Bağdathı, Yusuf, 106.
- Bahar, Albert, 232.
- Bahar, Nissim, 131.
- Balat, 11, 213, 251.
- Balıca Hastanesi, 61.
- Bankman, Leon Nahum, 29.
- Baradan, Hüseyin, 199.
- Bardavit, Jojo (Dr.), 189, 211, 213.
- Barha, Yaakov, 68, 99, 101, 102, 105.
- Barishak, Jozef, 131.
- Basmacı, 58.
- Basmacı, Zeki, 59, 61.
- Başkale, 59, 107, 244-246, 248, 250-252.
- Başkam, Hasan Yusuf, 29.
- Baştımar, Zeki, 175.
- Başyazı, Menahem, 128.
- Bayraktar, Hamdi, 20.
- Becerano, Haim, 134.
- Behmuaras, 29.
- Behmuaras, Moşe, 134, 136, 142.
- Bencuya, 20, 22.

Bencuya, Moris, 22.
 Bene Berit İlkokulu, 20.
 Benjamin, Israel Joseph, 35.
 Benjamin, J. J., 36, 71, 72.
 Bensinyor, Yakup, 22.
 Benyeş, 55, 58.
 Benyeş, Salamon, 52, 53.
 Benyeş, Yako, 52.
 Bergama, 14.
 Besudo, Yusef, 182, 205, 206.
 Bet Israel Sinagogu, 14, 16, 19, 21, 22, 24, 29.
 Betera, Yehuda Ben, 32, 34-37, 40, 71.
 Biga, 192.
 Bilman, 29.
 Bizans, 12, 113, 114, 149, 150.
 Bloch, Félix, 132.
 Boğaziçi, 7, 203, 214.
 Boyos, 20, 26.
 Brezilya, 157.
 Bulgaristan, 49, 115, 119, 131, 134, 142.
 Burç Manastırı, 42.
 Burgaz Adası, 213-215, 217, 221, 224.
 Büyük Hirodes, 32.

C

Cako Ağabey, 181.
 Cebesoy, Ali Fuat, 175.
 Cemal, Matuk, 153, 157.
 Cemal, Şaul, 154.
 Cenudi, Şaul, 157.
 Cihûya, Girkê, 43, 45.

Cismani Meclis, 260, 261.
 Cizre, 38, 86, 87.
 Corç Lütfullah, 50.
 Cuinet, Vital, 47.
 Ç
 Çanakkale, 192.
 Çayırılı, İnci, 175, 186, 191, 223.
 Çelebi Hason, 142.
 Çelik, Aziz, 58.
 Çermik, 72, 73, 75, 78, 79, 82, 83, 92, 106, 110.
 Çikurel, 58.
 Çukurca, 244, 246.

D

Dalva, Davit, 203.
 Dalva, Recina, 187, 207.
 Danon Kütüphanesi, 122, 146.
 Danon, Abraham, 120, 131, 133, 146.
 Danon, İsrail, 122.
 Danon, Leon, 20, 22, 25.
 Demirel, Rahmi, 245, 247.
 Demirel, Süleyman, 198.
 Depas, Avraam, 22.
 Depas, Rebi Aaron, 22.
 Depré, France, 116.
 Deste, Hamit, 62.
 Diyab, Alber, 50.
 Diyarbakır, 36, 38, 39, 67-93, 95-101, 103, 105-107, 111, 161, 246.
 Doruk, Belgin, 199.

Dr. Karmona, 211.

Dr. Minasyan, 211.

Dr. Ohannes, 211.

Duek, 156.

Duşi, Ezra, 232, 234, 235.

Duşi, Zeki, 234.

Dünya Sağlık Örgütü, 76.

E

Ebu İsa el-İsfahani, 34.

Edelman, M., 73.

Edessalı Severus, 33.

Edirne Acharon Locası, 121, 122.

Edirne, 11, 58, 77, 86, 113-126,
128-147, 226, 232, 253, 261,
266.

Edirne Küçük İstikrazat Sandığı,
122, 123.

El Circle İsrâélite, 121.

El Progreso, 120.

Elman, 58.

Emine Semiye Hanım, 136.

Ephraim Caro, Jozef Ben, 120.

Ermeni / Ermeniler, 31, 50, 73, 76,
77, 80, 87, 89, 96, 100-103,
105, 126, 151, 152, 226, 260.

Ermeni Patrikhanesi Nizamnamesi,
260.

Ermenistan, 75, 76.

Ertuğrul, Özkan, 119.

Erzincan, 178.

Eskenazi, 51, 58, 235.

Eskenazi, Beki, 63.

Eskenazi, Hayim, 22.

Eskenazi, İsak, 59.

Eskenazi, Klara, 61.

Eskenazi, Jak, 59.

Eskenazi, Leon, 99.

*Eski Zamanların Eretz İsrail Şar-
kaları*, 120.

Esperansa, Leon, 22.

Eti Kastoryano, 235.

F

Farhi, Moshe, 25.

Fatih Sultan Mehmet, 115, 135, 260.

Filozof, Alfred, 234.

Filozof, Davit, 234.

Forresteros, 239, 240.

Franko, 20.

Fransa, 18, 87, 114, 134, 150, 156,
272.

G

Gabay, Yusuf Selami, 59.

Galante, Avram, 47, 48, 58, 59, 78,
80, 81, 90, 96, 99.

Galata, 11, 168, 213, 214.

Garat, 78, 79.

Gatenyo, 58.

Gattegno, Hanri, 50.

Gaziantep, 161, 226.

Gelibolu, 124.

Gerber, Haim, 130, 146.

Geron, Yakir, 73, 78, 80, 81, 134.

Gilodo Yağ Fabrikası, 50.

Girit, 124.

Gozan ırmağı, 69.

Greenbaum, 142.

Guilodo, 58, 59.

Gülcan, 58.
 Gülek, 63.
 Gülhane Hatt-ı Hümayûn, 260.
 Güner, Sefer, 246.
 Günşiray, Orhan, 199.
 Gürci, 43, 44.
 Gürcistan, 241, 246, 251.
 Gürsan-Salzman, Ayşe, 105, 106.
 Güzel, Yusuf, 68, 79, 82, 101, 102, 106.

H

ha-Da'at, Yosef, 120.
Ha'olam, 74.
 Habif, 29.
 Habor, 69.
 Hadera, 40.
 Haham Yehuda Ben Betera Sinagogu, 40.
 Hahamhane Nizamnamesi, 260.
 Hakim, Leon, 240.
 Hakkâri, 244, 246.
 HaKohen, Dov, 240.
 Halefoğlu, Vahit Melih, 159.
 Halep, 75, 76, 85, 96, 149, 151-153, 155-158.
 Haleva, İshak, 117, 144.
 Halévy, Jozef, 120, 132.
 Halife II. Yezid, 34.
 Hamon, Aaron İzak, 131.
 Hamon, Yehuda, 135.
 Hamursuz bayramı, 17, 28, 103, 114, 126, 138, 154, 231, 248, 254.
 Hara, Eliyezer, 209.
 Harunzade, Natan, 58.

Has, Nuri, 54.
 Hasan, Avraam, 22.
 Haskiya, 182.
 Hasköy, 11, 213.
 Haşeni, Benyamin, 70-72.
 Hawwah, Jacob ben, 107.
 Hayfa, 40, 107.
 Hazan, Aaron de Yosef, 17, 18.
 Hazan, Yako, 234.
 Hekim Musa, 37.
 Hekim Yakub, 135.
 Hemsî, 58.
 Herari, 156.
 Herzl, Thedor, 143.
 Hikmet, Cihat, 141.
 Hillel, David D'Beth, 74, 76.
 Hindistan, 74, 75.
 Hişam bin Abdülmelik, 33.
Hitler ve Nasyonal-Sosyalizm, 141.

I-İ

İlgaz, Rıfat, 175.
 Israel, David, 22.
 Işık, Ayhan, 199.
 İbni Meymun, 74, 99.
 İgis, Marko, 58.
 İnci, Osman, 118.
 İpeker, 58.
 İran, 25, 107, 240, 242, 249, 251.
 İshaak ibn Yehuda Kohen, 83.
 İskenderun, 44, 50, 56, 150, 151, 153, 157, 161, 235, 252.
 İsmet (İnönü) Paşa, 183.
 İspanya, 5, 6, 15, 26, 115, 120.

İspanyolca, 20, 23, 62, 120, 131,
134, 180, 226.

İsrael, Netsah, 105, 106.

İsrail Devleti, 11, 18, 100, 101.

İstanbul Küçük İstikrazat Sandığı,
86.

İstanbul, 11, 12, 24, 26, 153-161,
164, 174-176, 184, 192, 206,
213, 214, 223, 231, 235, 241,
246, 251, 252, 255-257, 260.

İstrumza, 234.

İşçiler Kulübü, 139.

İzmir, 11-20, 22, 24-26, 28, 29,
49-51, 56, 61, 62, 67, 77, 104,
124-126, 137, 158, 237, 239,
240, 261.

İzrail, Meri, 160.

J

Jabez, Jozef, 131.

Jewish Colonization Association,
38, 86.

K

Kafkasya, 238.

Kaldanî, 73.

Kalderon, Eli, 22.

Kalne, 76.

Kamışlı, 37-40, 156.

Kan İftirası, 104, 126.

Kaneti, Eliezer, 122.

Kanyas, 20.

Kapeluto, 234.

Kara, Adem, 151.

Karaman, 188, 190.

Karataş Hastanesi, 17.

Karataş, 14-16, 19, 63.

Karay Yahudi cemaati, 128.

Karkaşon, Pepo, 196, 197, 209,
210.

Kasuto, Aron, 123.

Kauriz, Fathalla, 84.

Kauriz, Mişel, 85.

Kazaroviski, 20.

Kazmirci, 58.

Kebudi, 150, 154, 156.

Kebudi, Efraim, 157, 160.

Keter Tora, 40, 98, 99.

Kfar Saba, 5, 40.

Kıbrıs, 50, 177.

Kırklareli, 137, 253.

Kipur, 17, 24, 70, 82, 91, 181.

Kiryat Ata, 40.

Koçyiğit, Hülya, 175, 199.

Koen, İshak, 226.

Koerber, 21.

Kohen, 20, 34, 52, 244, 249.

Kohen, Albert, 98.

Kohen, Efraim, 22.

Kohen, More Shmuel, 25.

Kohen, Nehamya, 124.

Kohen, Samuel, 160.

Komtino, Mordehay ben Eliezer,
119.

Kori, Moris, 29.

Korodo, Moşe, 57, 59.

Korodo, Musa, 64.

Kortijoslar, 15.

Koyuncuoğlu, Havva, 20.

Köprülü Fazıl Paşa, 124.

Kral Nabukodonosor, 69.
 Krespin, 20, 28.
 Kudüs, 17, 24, 32, 34, 36, 40, 68,
 71, 72, 74, 92, 93, 96, 99, 100,
 105, 106, 142, 146, 261.
 Kuledibi, 172, 174, 213.
 Kuleli Askeri Lisesi, 178.
 Kuriel, Hayim, 20, 22.
 Kurtuluş, 50, 136, 152, 172, 213,
 238.
 Kuzguncuk, 11, 12, 163-166, 168,
 169, 171-176, 181, 182, 184-
 186, 189, 191, 192, 194-199,
 202, 206-211, 213, 214, 216,
 217, 219, 222-224.
 Kürdistan, 68, 69, 71, 72, 74, 86, 87.
 Kürt, 31, 67-70, 76, 86, 87, 102,
 103, 107-110.

L

L'Echo d'Adrinopolis, 131.
La Boz de la Verdad, 131.
La Boz de Türkiye, 95, 98, 99, 121,
 122, 142, 144, 146, 147.
La Buena Esperansa, 16.
 Levanten, 16.
 Levi, Albert, 194.
 Levi, Aleksandro, 22.
 Levi, Avraam, 22.
 Levi, Daniel, 22, 237.
 Levi, Jak, 22.
 Levi, Moşe, 22.
 Levi, Pinhas ben Yaakov, 98.
 Levi, Sabetay, 71, 72.
 Leydi Montagu, 129.

Liga, 17.
 Loeb, İsidore, 91.
 Lord Montefiore, 70.
 Lozan Andlaşması, 263, 266.
 Löwy, A., 86.
 Lucius Quietus, 33.
 Lübnan, 84, 149.

M

Madam Viktorya, 164, 185, 204.
 Madam Zelda, 180.
 Madras, 75.
 Manisa, 14, 77.
 Maraş, 226, 232.
 Mardin, 12, 31-36, 38, 40-45, 56,
 68, 70, 71, 74-76.
 Mardochée, Abraham, 37.
 Margunato, 29.
 Maroli, Menahem, 128.
 Masa, Nisim, 142.
 Maslama bin Abdülmelik, 34.
 Matalon, Mizrahi, 58.
 Melamed, Bohor, 22.
 Melamed, Moshe, 23.
 Menahem, Avram Behar, 142.
 Menemen, 14.
 Mersin, 11, 12, 44, 50, 53, 55, 56,
 63, 225-227, 229-232, 234, 235.
 Messeri, 20.
 Meşulam, 52.
 Meşulam, İshak Ben, 58.
 Meşulam, Moiz, 60.
 Meşulam, Vitali, 49, 58.
 Mevorah, Behor, 142.

Mezopotamya, 31, 33, 242, 244,
252.

Midyat, 38.

Milas, 14, 18.

Milletler Cemiyeti, 264.

Millî Mensucat Fabrikası, 54.

Minkârîzade Yahya Efendi, 124.

Mitrani, Baruh Ben İshak, 131.

Mitrani, David, 131.

Mitrani, Rifat, 144.

Mitrani, Sara, 144.

Mizrahi, Haham Yehuda, 70.

Mizrahi, Hanri Gaston, 50.

Mizrahi, İzak, 54, 63.

Mizrahi, Yehuda, 70.

Mocan, Şevket, 175.

Montefiore, Moses, 70, 88, 91.

Mor Mihail Kilisesi, 42.

Mordehay, Yitzhak ben, 72.

Moron, Refael, 22.

Moseri, Nisim, 71, 72.

Mösyö Aristo, 190.

Muâvenet-i Hayriye Cemiyeti, 122,
139.

Muhiddin, Faik, 29.

Musani, 20.

Mustafa Reşid Paşa, 124, 126.

Musul, 85-87, 92, 93, 251.

N

Naci, Nuh, 54.

Najara, İsrail, 120.

Nassi, 89.

Nayman, 58.

Nâzım Hikmet, 175.

Nazilli, 14, 18.

Netzibin Sinagogu, 40.

Neumark, Efraim, 70.

Niego, Jozef, 38, 86, 89.

Ninova, 70.

Nuriyel, 58.

Nusaybin, 31-40, 43, 44, 68, 71, 75,
87.

O-Ö

Obermeier, Yaakov, 73.

Oktay Rifat, 175.

Onur, Oral, 113, 117, 147.

Osmanlı Arşivi, 69.

Osmanlı Bankası, 59, 232.

Osmanlı İmparatorluğu, 10, 16, 31,
35, 48, 59, 68, 69, 76, 77, 78,
83, 86, 96, 97, 101, 104, 113,
115, 120-122, 124, 128, 129,
133-135, 149-151, 156, 174,
182, 225, 232, 237-239, 242,
255, 259, 261, 262, 265, 272.

Ozer Dalim, 17, 121.

Öke, Dahi, 29.

Özal, Turgut, 117, 159.

Özatay, Turgut, 198.

Özdoğan, Mitrani, 29.

Özel, Mazaltov, 246.

Özfırat, Yılmaz, 160.

Özgür, Mustafa, 54.

P

Papushado, Avraam, 22.

Parhia Sameh Tet, 74.

Peretz, Abraham, 117.

Pers İmparatorluğu, 74, 87, 94.
 Pesah, Şalom, 22.
 Petachiach, 34.
 Peterman, 73.
 Pidyon Şvuyim, 10, 237, 239.
 Pilosof, Behor, 122.
 Pirke Avot, 24.
 Pisani, Appolinaire, 84, 91.
 Pons, Honoré, 83.
 Pozantı, 63.

Q

Qubka Cihûya, 43.

R

Raanana, 40.
 Rahamim, Harbi Moreno, 23.
 Rav İzahar, 254, 255.
 Rav Sigura, 23.
 Regensburglu Petachiach, 34.
Resmi Gazete, 264, 267.
 Ribı, Avraam, 22.
 Roditi, Nisim, 22.
 Roditi, Riri, 22.
 Roma, 32, 33, 149, 150.
 Romano, Yasef, 117, 118, 144.
 Roş Aşana / Rosh Aşana, 17, 24, 156.
 Rozanes, Salamon, 134.
 Ruhani Meclis, 260, 261.
 Rum Ortodoks Mezarlığı, 186, 191.
 Rum Patrikhanesi Nizamnamesi, 260.
 Rumeli Kavağı, 217.
 Rumeli, 114, 115, 132, 213.
 Rumlar, 50, 138.

S

Saad, Lamec, 76, 77.
 Saban, Rafael, 99.
 Sabancı, Hacı Ömer, 54.
 Sabancı, Sakıp, 50, 51, 54, 55.
 Sade, 156.
 Sakız, 50.
 Salzmänn, Laurence, 65, 105, 106.
 Samiriye, 69.
 Sanhedrin Risalesi, 32.
 Sapmaz, Ahmet, 54.
 Sapmaz, Bekir, 54.
 Saporta, Hanoh, 119.
 Sarfati, İzak, 115, 134.
 Sason, Şemuel, 22.
 Schlosser, 20.
 Schur, Wolf, 36.
 Selihot, 24, 154, 257.
 Sevi, Sabetay, 123-125.
 Sevinir, Leon Kolodro, 22.
 Sevinti, Avraam, 22.
 Shaw, Stanford J., 48, 97, 145, 149, 151.
She'erit Yosef, 131.
 Shelli, Karmi, 131.
 Sırbistan, 115.
 Sidi, Marko, 170, 171.
 Simantov, Hayim Bar, 22.
 Siverek, 68, 86, 87, 92, 100.
 Sokolow, Nahum, 74.
 Solomon ibn Verga, 131.
 Sökmensüer, Şükrü, 141.
 Stêra, 44, 45.
 Suhami, 29.
 Sukot, 17, 255.

Sultan Birinci Hamit, 130.
 Sultan Dördüncü Murat, 123-125.
 Suriye Yahudileri, 158.
 Suriye, 39, 43, 44, 50, 75, 107, 111,
 149, 150, 154, 156, 157, 242.
 Süryani, 31-34, 39, 42, 73, 105,
 226.

Ş

Şahin, Ahmet, 176.
 Şam, 39, 155.
 Şaul, Eli, 142.
 Şehidiyye Mahallesi, 35.
 Şekerci İsrail, 26.
 Şeyh Sait, 93, 100.
 Şeyh Süleyman, 110.
 Şeyhülislâm Minkârîzade Yahya
 Efendi, 124.
 Şimon, Betzalel ben, 93.
 Şimşi, Daniel, 140.
 Şirem, 156.
 Şişhane, 172, 213, 224.
 Şoef, Behor, 142.
 Şoray, Türkan, 199.

T

Talmud Tora, 74, 88, 89, 196.
 Talmud, 23, 35-37, 69, 71, 90, 98,
 119, 132-134.
 Taranto, 26.
 Tarlabası, 213.
 Taşkent, Kâzım, 55.
 Tekin, Seyit, 54.
 Termin, 53, 58.
 Termin, Moiz, 62.

Terziyan, Nubar, 198.
 Teşvikiye, 213.
Tevhid-i Efkâr, 137.
 The Jewish Agency, 142.
 The Society of Past Alliance Scho-
 lars (Eski Alyans Öğretmenleri
 Cemiyeti), 121.
 Tifereth İsrail, 106.
 Tire, 14, 18.
 Tiya Olga, 187, 188, 189, 190, 191.
 Tokatlı, Nesim Mizrahi, 254.
 Tokatlı, Reyna Rina Mizrahi, 254.
 Topağacı, 213.
 Topatan, Danyal, 199.
 Toroslar Yağ Fabrikası, 55.
 Trajan, 33.
 Trakya, 11, 67, 101, 118, 119, 122,
 128, 136, 137.
 Trakya Olayları, 140-142.
 Tuçalan, Adnan, 43.
 Tuğsavul, Muammer, 55.
 Turgutlu, 14.
 Tuval, Shaul, 58-60, 147.
 Türk Nebati Yağlar Fabrikası, 54,
 55.
 Türkiye İşçi Partisi, 175.
 Tzedek, Shevet, 40.

U

Uhuvvet Musevi Kulübü, 139, 140.
 Umumi Meclis, 260, 261.
 Urfa, 68, 75, 86, 92, 95, 100.
 Urmiye Gölü, 244.

V

- Vaiz Vanî Efendi, 124.
 Vakıflar Genel Müdürlüğü, 118,
 266-270, 273.
 Van, 12, 50, 58, 59, 73, 101, 161,
 241, 242, 244-247, 250, 251.
 Varlık Vergisi, 19, 20, 51-55, 158,
 232.
 "Vatandaş Türkçe Konuş", 19, 138.
 Veneziani, 79, 80.
 Verga, Jozef ibn, 131.

W

- Waas, Michael, 240.

Y

- Yad Ahazaka*, 74, 99.
 Yahudi Çeşmesi, 2, 41, 42.
 Yahudi Kubbesi, 43.
 Yahudi Tepesi, 43, 44.
 Yahudiyan, 35.
 Yakutiye Çeşmesi, 41.
Yasanın Tekrarı, 32.
 Yavuz Sultan Selim, 35.
 Yehud, 40.
 Yehuda, Yitzhak, 74.
 Yemin, Şalom, 98, 99.
 Yemin, Yitshak, 68, 73, 92, 99, 101,
 102, 105, 106.
 Yeşilçam, 163, 198.
 Yirmi kur'a askerlik, 20, 183, 184.
 Yomlevi, Vida Viktorya, 179.
 Yomlevi, Yeşua, 178, 184.
 Yosef, Beit, 120.
 Yosef, Benjamin Behor, 99.

Yücel, Can, 175.

Yücel, Uğur, 175.

Z

- Zaho, 86, 87.
 Zefrullah Şah, 110.
 Zeidenberg, 20.
 Zeman, Abraham, 131.
 Zibil, 29.
 Zmirot, Naim, 120.
Zuqnin Kroniği, 33.
 Zülfaris Sinagogu, 191.

Bu kitapta yer alan makaleler bir zamanlar Anadolu'nun ve Trakya'nın neredeyse her ilinde yaşamış olan Türk Yahudi toplumlarından bazılarının hikâyeleridir.

Artık Türkiye'de Yahudi toplumlarına sadece İstanbul'da, İzmir'de, Antakya'da rastlanmakta. Ankara, Edirne, Adana gibi şehirlerde ise sadece birkaç kişi veya birkaç aile mevcut. Bu derlemede yer alan makaleler İzmir, Mardin, Adana, Diyarbakır, Edirne, Antakya, Mersin, Van, Tokat ve İstanbul, Kuzguncuk'taki Yahudi toplumlarının yaşamlarını, anıların eşliğinde anlatmakta. Böylece bu kitap artık çoktan tarihe karışmış olan hayat tarzları, âdetler ve geleneklerden hafızalarda kalmış olan demleri bir araya getirmekte.

